

Juhász Gyula

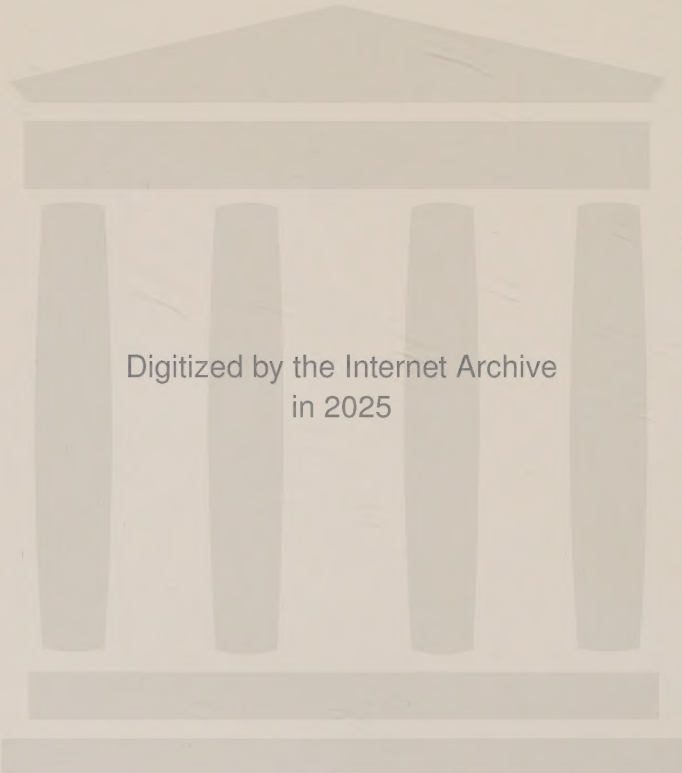
Magyar- ország külpolitikája

1919-1945

Kossuth

A Horthy-rendszer egyes időszakainak, kormányainak külpolitikájáról szép számmal láttak napvilágot könyvek és folyóirataik, tanulmányok és dokumentumkötetek. De a korszak egészének feldolgozásával történetírásunk mind ez ideig adós maradt. Ennek a – kutatók, tanárok és érdeklődők által egyaránt régóta érzett – hiánynak a pótlására vállalkozott Juhász Gyula, a Történettudományi Intézet munkatársa, aki a Teleki-kormány külpolitikájáról írt monográfiájával, számos tanulmányával és a forráspublikáció terén kifejtett munkásságával vált ismertté a történelem iránt érdeklődő olvasók körében. Új könyve világos vonalvezetésű,

70917

Digitized by the Internet Archive
in 2025

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETE

JUHÁSZ GYULA

MAGYARORSZÁG
KÜLPOLITIKÁJA
1919–1945

KOSSUTH KÖNYVKIADÓ

Feleségemnek, Erzsinek

I.

MAGYARORSZÁG KÜLPOLITIKÁJA AZ ELLENFORRADALMI RENDSZER URALOMRA JUTÁSA ÉS KONSZOLIDÁCIÓJA IDEJÉN

1919–1926

1. ELŐZMÉNYEK

1919 augusztusában, amikor a nemzetközi viszonyok kedvezőtlen alakulása, az antanthatalmak beavatkozása, az intervenciók erők túlsúlya és a belső reakció fellépése következtében elbukott a magyar társadalom demokratikus, majd szocialista átalakításának nagy kísérlete – a külpolitikában is megkezdődött azoknak a fő vonalaknak a kidolgozása, amelyek az ellenforradalom negyedszázada alatt meghatározták Magyarország nemzetközi kapcsolatait.

Egy ország külpolitikáját alapvetően mindig nemzetközi helyzete és belső rendszere határozza meg. Emellett azonban az sem elhanyagolható tényező, hogy milyen előzmények vezettek az adott nemzetközi és belpolitikai szituáció kialakulásához, milyen élmények, társadalmi és politikai tapasztalatok rögződtek helyes vagy torz tanulságként az államot alkotó nemzet tudatában általában és a hatalom birtokosainak tudatában különösen.

A Tanácsköztársaság bukása után a hatalmat újból birtokba vevő magyar uralkodó osztályok politikai arculatára két – alig egy esztendő alatt bekövetkezett – megrázó élmény vésett kitörölhetetlen nyomot: 1. Az 1918–1919-es forradalmak, amelyek 1919 tavaszán a tanács hatalom megteremtéséhez, a magyar társadalom gyökeres, szocialista átalakításának kísérletéhez vezettek. 2. Az Osztrák–Magyar Monarchia összeomlása és felbomlása következtében a „történelmi” Magyarország széthullása. Ez a két, földrengésszerűen és egyidejűleg végbement folyamat – amely egy négy évig tartó, a központi hatalmak vereségével végződő világháború után, teljesen új nemzetközi viszonyok között, az oroszországi szocialista forradalom győzelmének hatására egész Európában fellendülő forradalmi hullám közepette zajlott le – félelmes és (mint a politikai félelem szülte tanulságok leg-

többike) hamis tanulságként, *ok-okozati összefüggésben* üledett le a magyar uralkodó osztályok tudatában, s nem járunk messze az igazságtól, ha ehhez hozzátesszük, hogy a magyar politikai közgondolkodásban is.

Az ellenforradalmi korszak külpolitikájának feltárásához nem nélkülözhető tehát az *előzmények* rövid áttekintése.

A háborús vereség a Monarchia teljes összeomlását és felbomlását vonta maga után. A szövetséges hatalmak Ausztria–Magyarországgal 1918. november 3-án Páduában írták alá a fegyverszüneti szerződést. A szerződés kimondta az ellenségeskedések beszüntetését, a háború folyamán a Monarchia csapatai által megszállt területek kiűrtését. A demarkációs vonalat csak a délnyugati frontra konkretizálta, Magyarország esetében ily módon a történelmi határokat (Horvátország nélkül) tekintette fegyverszüneti vonalnak. A sors iróniája, hogy amikor ezt a szerződést aláírták, osztrák–magyar aláírói már senkit sem képviseltek; a Monarchia gyakorlatilag már nem létezett.

1918. október 28-án a Cseh Nemzeti Tanács bejelentette a független Csehszlovák Köztársaság megalakulását. Október 30-án a Szlovák Nemzeti Tanács deklarálta Szlovákia függetlenségét és a cseh állammal való egyesülést. Október 29-én a horvát tartománygyűlés kimondta a magyar királysághoz és az osztrák birodalomhoz fűződő kapcsolat megszűnését és Horvátország csatlakozását a szerb–horvát–szlovén államhoz. Október 27-én a Monarchiában élő románok, 31-én pedig az ukránok adták hírül kiválásukat. 30-án az osztrák nemzetgyűlés elfogadta Ausztria új, ideiglenes alkotmányát. És 1918. október 31-én Magyarországon is győzött a polgári demokratikus forradalom, hatalomra jutott a független magyar köztársaságot kikiáltó Károlyi-kormány.

A Monarchiát saját nemzetei bontották darabokra. A függetlenségi nyilatkozatok, az önálló kormányok és nemzeti tanácsok megalakulása csak betetőzte annak a dualista rendszernek hosszú idő óta húzóódó, fokozatosan kibontakozó és elmélyülő válságát, amely maga is a Habsburg-birodalom válságának terméke volt, s amelyben öt történelmi nemzetet és hat önállóságra törekvő népet tartott egy keretben a dinasztia nemzetközi és katonai hatalma – anélkül, hogy egyetlen nemzet vagy nép is azonosította volna magát a Monarchiával.

Nem azonosították vele magukat még az osztrák-németek sem, mert számukra a kiegyezés azt jelentette, hogy megszűntek az egész Monarchia vezető népe lenni, ráadásul a porosz vezetés alatt létrejött német egység után az a remény is elveszett, hogy visszaszerezhetik a német birodalomban egykor betöltött vezető szerepüket. Szembe kerültek a dualista kiegyezéssel a birodalom többi népei is, különösen a lakosság többségét kitevő szláv népek, mert egyre kevésbé volt érthető számukra, hogy miért nem kaphatják meg ugyanazokat az állami jogokat, mint Magyarország.

Az évtizedek múltával Magyarországon is egyre erősebbé váltak a nemzeti törekvések a dualizmussal szemben, s a politikai mozgalmak a hatalmon levőkkel szemben. A dualizmus hívei osztályérdekből és hatalomféltésből, egy megkövesedett félelemből a dinasztia – valójában már foszladozó – nemzetközi és katonai hatalmától és a nemzeti-ségi mozgalmaktól, makacsul védelmezték a 67-es szerkezet tartópilléreit. Védelmezték mint alkotmányosságot, holott nem volt az, mint függetlenséget, pedig annak lényeges jegyei hiányoztak, mint a történelmi Magyarország fenntartásának biztosítékát, holott ténylegesen már nem nyújtott biztonságot.

Igaz, a dualizmus fél évszázada alatt a nagyobb keretek gazdasági téren lehetőséget adtak – ha fáziskülönbségekkel és nem egyenlő mértékben is – a gyorsabb ütemű fejlődésre az egész Monarchia területén, de a Monarchia államstruktúrája, társadalmi és politikai elmaradottsága, a nemzeti ellentétek miatt ez a gazdasági fejlődés sem teljeshetett be. S nem sikerült megreformálni és tovább fejleszteni az évtizedekig tartó keserves harcokban, az erre pazarolt mérhetetlen energiák ellenére sem a 67-es konstrukciót, melynek hitele politikai, erkölcsi tekintetben már századunk első évtizedében megsemmisült. Magyarország politikai és társadalmi viszonyaiban és szellemi fejlődésében súlyos zavarok keletkeztek, a nemzeti és nemzetiségi ellentétek pedig feloldhatatlan ellentmondásokká merevedtek. Zsákutcába jutott a politikai fejlődés, mert 1867-től a felelős magyar parlamenti kormányzat feltétele az volt, hogy a kormány mindenkor olyan parlamenti többséggel rendelkezzen, amely magára nézve minden körülmények között kötelezőnek fogadja el a kiegyezést, s vele mindazt, amit ez a politika, a közélet, a közmorál síkján maga után vonhatott és vont: a demokratikus politikai kormányzati elemek elvetését; a

rendkívül szűk választói jogot és a választási csalások rendszerét, a politikai hitelrontást és korrupciót; a politikai, közigazgatási, közéleti funkciók betöltésénél érvényesülő kontraszelekcziót; a közoktatás és köznevelés elmaradottságát; s ha kellett, a nyílt, brutális erőszak érvényesítését, mert nem volt szabad többségre jutniuk a teljes függetlenség, a társadalmi forradalom, a nemzeti önrendelkezés híveinek. Ezt az állapotot nemcsak a magyar uralkodó osztályok, a politikai vezető réteg többsége fogadta el, de a közvélemény alakításában Magyarországon (mint általában Közép-Európában) különösen nagy szerepet játszó értelmiség jó része is, mert a teljesen független, alkotmányos Magyarország követelése egyet jelenthetett a Monarchia felbomlásával, mert a demokratikus szabadságjogok konzekvens érvényesítése a nemzetek önrendelkezési jogát is jelenti, az pedig a történelmi Magyarország szétesésének kockázatát is magában foglalta volna. Ezeket a veszélyeket vállalni nem merték, félve a dinasztia katonai erejétől, amely mögött, 1849 katasztrófájára és az önkényuralom korszakára emlékezve, látni vélték az európai nagyhatalmakat; félve a nemzetiségek elszakadási törekvéseitől, emlékezve a nemzetiségek magatartására a forradalom és szabadságharc alatt. (Talán nem felesleges itt utalni arra, hogy a „történelmi” keretek megszűnésének lehetőségével még a magyar progresszió, sőt a munkásmozgalom sem számolt.)

Így vált az a hosszú idő alatt kiformalódott nacionalista ideológia, amely a magyar uralkodó osztályok szemléletét, egész társadalmi magatartását alapvetően meghatározta, a századfordulóra retrográd tartalmú, nagyhatalmi sovinizmussal telítődött, haladásellenes sovinizmussá, s gyakorolt széles körű befolyást a magyar társadalom nagy tömegeire: a középrétegekre, az értelmiségre, a kispolgárságra, sőt a dolgozó osztályok jelentős részére is. Annál inkább, mert ezt az ideológiát hirdetői – mindenekelőtt a dzsentriföldbirtokos rétegek – demagóg módon összekapcsolták a tömegek Habsburg-ellenes függetlenségi törekvéseivel – holott ez a nacionalizmus már régen elveszítette minden kapcsolatát a polgári haladásnak az 1848-as forradalom és szabadságharc idején még érvényesülő demokratikus politikai és eszmei törekvéseivel.

A dualizmus fél évszázada alatt tovább fokozódott a társadalmi fejlődés megrekedése. A feudális, rendi maradványok nem tűntek el.

dualizmus, a köznevelés elmaradottsága

Alapjában fennmaradtak a magyar társadalmi erőviszonyok mozdulatlanságát őrző állapotok.

Teljessé vált a megrekedés a nemzetiségi politika területén: ugyanaz a félelem, amely Magyarországot a kiegyezésbe belevitte, arra ösztönözte a hatalom birtokosait, hogy a történelmi Magyarország szét hullásának veszélyét a nemzetiségek erőszakos asszimilálása révén hárítsák el. De az erőszakos politikai, kultúrpolitikai és gyakran brutális rendőri intézkedések csak azt eredményezték, hogy a nemzetiségek a századfordulóra ellenségesebben álltak szemben a magyar állammal, mint korábban – ugyanakkor Magyarország belső nyelvi határai változatlanok maradtak.

A dualizmus válsága a Monarchiának nemcsak belső, hanem nemzetközi válságát is jelentette. A XX. század első évtizedére gyökeresen megváltoztak azok a nemzetközi viszonyok, amelyek lehetővé tették a dualista Monarchia létrejöttét és fennmaradását. Az imperialista hatalmak versengése a befolyási övezetek újrafelosztásáért átcsoportosulásokhoz vezetett a hatalmak szövetségi rendszereiben. Ausztria–Magyarország külpolitikájában Németországhoz kötődött, és szembe került Angliával, a cári Oroszországgal és Franciaországgal. A török birodalom több mint fél évszázadig húzódó, s a Balkán-háborúkban befejeződő felbomlása együtt járt a felszabaduló balkáni népek nemzeti egységtörekvéseinek megerősödésével, ez pedig erős hatást gyakorolt a Monarchián belüli nemzeti mozgalmakra.

Nem volt kétséges tehát, hogy amikor a növekvő háborús kimerülés, az értelmetlen pusztulás, az egyre elviselhetetlenebb nélkülözések, a tömegek békevágyának hatására 1916–1917 fordulóján a kormányok keresni kezdték a kiutat az imperialista háborúból az imperialista béke felé, amikor a hadviselő országokban kibontakozott az elnyomott osztályok harca a demokratikus békéért, s ez a küzdelem hatalmas lendítőerőt kapott az 1917-es oroszországi szocialista forradalom győzelmével – a Monarchia végzete is a beteljesedés felé közeledett.

A munkásosztály által vezetett forradalmi mozgalmaknak a nemzeti függetlenségi törekvésekkel való összekapcsolása tárta fel a Monarchia népei számára is a társadalmi és nemzeti felszabadulás reális távlatait. A lenini szovjet kormány dekrétuma a békéről, szembe fordulója a cári Oroszország hatalmi törekvéseivel, a nemzetiségi kér-

a világháború
első lépés
a Monarchia
a dualista
állam

désben vallott elveinek hatása, s ezzel párhuzamosan a központi hatalmak mind nyilvánvalóbb alulmaradása a háborús küzdelemben eltérte azokat a nemzeti érdekből fakadó utolsó gyenge szájakat is, amelyek a Habsburg-dinasztia uralma által összefogott népeket korábban még úgy-ahogy a Monarchiához fűzték. Az önmagát túlélt dualista birodalom viszonylag hosszú ideig való fennmaradását ugyanis nemcsak a nemzetközi erőviszonyok, az állam katonai ereje és elnyomó apparátusa, az uralkodó osztályok hatalma és befolyása, a haladás erőinek gyengesége tette lehetővé, hanem részben az is, hogy a keretei között élő nemzetek számára még mindig kevésbé rossz volt a Monarchia fennmaradása, mint az a veszély, amely felbomlása esetén fenyegette volna őket: a lengyeleket és románokat a cári Oroszország, a cseheket és szlovéneket a „nagy német birodalom”, az Adria menti népeket az olasz irredentizmus részéről. Ez is oka lehetett annak, hogy a Monarchia elnyomott nemzetei kezdetben támogatták a háborút, bár a kiábrándulás, a burkolt ellenállás rövidesen bekövetkezett.

A cári Oroszország bukása és a szocialista forradalom győzelme egyrésztől gyakorlatilag is elhárította egyes népek feje felől ezeket a veszélyeket, másrésztől hatást gyakorolt az antanthatalmakra, amelyek a győzelem felé menetelve a nemzetek önrendelkezése mellett foglaltak állást, s ezt – legalábbis elvben – a kelet-európai rendezés alapjává tették.

A világháború kitörésekor a Monarchia széttrése még nem tartozott az antanthatalmak hadicéljai közé. Ez az álláspont a háborús győzelem követelményeinek megfelelően módosult ugyan, de 1918-ig nem érintette a Monarchia fennmaradásának kérdését. A háború nemcsak katonai, de diplomáciai eszközökkel is folyt, új szövetségesek megnyeréséért, az ellenfél táborának gyengítéséért. E tekintetben mindkét háborús tömb felhasználta a nemzeti és nemzetiségi kérdést. A Monarchiában pl. az önrendelkezés demonstrálására külön, nemzeti alapon szervezett hadtesteket állítottak fel (amelyek később az elszakadás és az önálló állammá alakulás fontos támaszaivá váltak). Területeket ígért Németország és területeket ígért az antant is. Így például az antanthatalmak az 1915 áprilisi londoni szerződésben Olaszországnak ígérték Ausztria olaszlakta részeit (később Tirolt is), Triesztet és Dalmácia egy részét. Az 1915. augusztus 18-i emlékirat kilátásba helyezte Szerbiának Bosznia-Hercegovinát, Szlavóniát, Hor-

vátországot és Fiumét. Az 1916. augusztus 17-i bukaresti szerződés Romániának szánta Erdélyt, a Bánátot egészen a Tiszáig és Bukovínát. Ezek a szerződések azonban nem kívánták alapjaiban megváltoztatni a Monarchia szerkezetét, s még az antant 1917 januári békefeltételei is csupán a nemzeti alapon való rendezésről szóltak. Ugyanakkor voltak olyan befolyásos antantkörök is, amelyek a Habsburg-birodalom szétdarabolásának szükségességét hangoztatták.

Ezzel egyidejűleg a Monarchia elnyomott nemzeteinek emigráns politikusai az antant jóindulatának elnyerésével igyekeztek céljaikat elérni. A horvát emigránsok már 1915 májusában megalkották a Jugoszláv Bizottságot az egységes jugoszláv állam megteremtésének jelszavával. Szerbia csak jóval később, 1917 júliusában foglalt állást a Karadjordjević-dinasztia alatt egyesített Szerb-Horvát-Szlovén Királyság programja mellett. Az antanthatalmak viszont még nem ismerték el a délszláv királyságot.

A csehszlovák emigráció Tomáš G. Masaryk és Eduard Beneš vezetésével Párizsban kezdte meg tevékenységét. 1915 novemberében alakult meg a Cseh Külföldi Bizottság, majd 1916 februárjában a Csehszlovák Nemzeti Tanács, amely az önálló csehszlovák állam mellett szállt síkra.

Az antanthatalmak politikailag támogatták ugyan az emigráns bizottságokat, de hivatalosan nem ismerték el őket. E polgári politikusok hosszú ideig nem támaszkodhattak tényleges nemzeti mozgalmakra, mert az elnyomott nemzetek politikai mozgalma csak a világpolitikában végbement fordulat után kezdett fellendülni. A forradalmi erjedés 1918 tavaszán terjedt át a nemzetiségi vidékekre.

A külföldi bizottságok nyugati patrónusaik előtt törekvéseiket ekkor a demokratikus nemzeti közvélemény megnyilatkozásaival igazolhatták, és egyben hivatkozhattak a forradalmi veszélyre, amely kívánatossá teszi a polgári vezetők befolyásának megerősítését. Törekvéseiket siker koronázta; az antanthatalmak a mielőbbi teljes győzelem katonai szempontjaitól vezettetve – különösen a különbékékísérletek kudarca után – előnyösnek ítélték a Monarchia feldarabolását.

Az antanthatalmak álláspontjának megváltozását elsősorban az európai erőviszonyok alakulása befolyásolta. Noha nemcsak Nagy-Britanniában, de a francia politikai körökben is voltak olyan politikai

irányzatok, amelyek nem láttak túl sok rációt a Monarchia feldarabolásában, ezek a francia irányzatok 1918-ban háttérbe szorultak, Anglia pedig a széthullás tényét, mint változtathatatlant, tudomásul vette. Úgy látszott, hogy Németország háborús vereségével a német nyomás hosszabb időre megszűnik. Az októberi forradalom győzelme pedig – mint már utaltunk rá – a cárizmus képviselte pánszlávizmus megszűnését valószínűsítette, s ez egyben gyengítette azt az érvelést, amely szerint a Monarchia az orosz térbővítés elleni védőbástyául szolgálhat. Úgy tűnt, hogy a forradalom Oroszországot mint hatalmi tényezőt tartósan kikapcsolta az európai politikából. Másfelől a nyugati, különösen francia vezető politikusok szemében a német veszély esetleges feléledésével és főleg a bolsevizmus közép-európai előretörésével szembeni védekezés szempontjából is előnyösebbnek tűnt a Monarchia feldarabolása. Tért hódított az a nézet, hogy a Monarchia fenntartása csak konzerválná Németország örök potenciális szövetségesét, a friss sikereket elért nacionalizmussal táplált nemzeti államok viszont nemcsak Németországot ellensúlyozhatnák, hanem a kommunista fertőzésnek is eredményesebben állhatnak ellen, mint az ellentétekkel terhelt soknemzetiségű közép-európai birodalom. Az antant álláspontjának megváltozásában szerepet játszott a nyugati közvélemény szembenállása a Monarchia reakciós rendszerével, különösen a Magyarországon uralkodó nemzetiségi viszonyokkal. Ez a nemzetiségek polgári vezetői számára is lehetővé tette, hogy törekvéseiket a szabadság, a demokrácia és a felvilágosodás ügyének tüntessék fel.

E tényezők együttes hatására az antanthatalmak feladták a Monarchia integritására vonatkozó álláspontjukat. 1918 nyarán elismerték a Csehszlovák Nemzeti Tanácsot mint hadviselő szövetségest, s a többi nemzetiség vezetőinek is megígérték követeléseik támogatását. A Monarchia bomlása 1918 nyarán és őszén forradalmi válsággá mélyült és a külpolitikában is betetőződött.

1918 őszén a Monarchia darabokra tört. A nacionalista burzsoázia által vezetett államok megalakulása haladást jelentett a dualista rendszerrel szemben, de a Duna-medence népeinek problémáit nem oldotta és nem is oldhatta meg. Az első világháború óta Közép-Európa nemzetközi, politikai és gazdasági problémáival kapcsolatban sokszor és sokféleképpen került előtérbe a Monarchia felbomlásának

kérdése. Vizsgálták politikusok és diplomaták, közírók és történészek. Voltak, akik úgy vélték, hogy a Monarchia széthullása pusztán az antanthatalmak elhibázott nagyhatalmi politikájának következménye volt. Mások – főleg az ellenforradalmi Magyarországon – az 1918–1919-es forradalmakat állították bűnbaknak. S még azok közül is, akik megértették, hogy a dualista rendszer bukása, a Habsburgok eltűnése az európai politika színpadáról régóta érlelődő történelmi szükségszerűség volt, sokan felvetették a kérdést: vajon ki volt-e zárva annak lehetősége, hogy a régi, összeroskadt épület helyén korszerű építmény jöjjön létre föderatív államszövetség keretében, amely a nemzeti önrendelkezés teljes érvényesülése mellett új lehetőségeket nyithatott volna a Duna menti népek számára az együttélés formáinak kialakítására, belső társadalmi és gazdasági viszonyaik megújítására?

Bár a „mi lett volna” és a „hogyan lett volna” típusú kérdésfeltevés nem lehet a történettudomány sajátja, a gyakran nagyon is különböző indítékú viták ösztönzőleg hatottak a történetírára is, amennyiben előtérbe állították a dualista korszak történetének sokrétű vizsgálatát, gazdasági, társadalmi-politikai, nemzetiségi problémáinak analízisét. A vizsgálatok eredményei ma arra mutatnak, hogy a Monarchia föderatív átalakításának, vagyis az államstruktúra gyökeres átalakításának, a társadalomban és a politikai életben levő feudális maradványok felszámolásának, az egyoldalú nemzeti-hatalmi viszonyok megszüntetésének (amelyek a kedvezőbb gazdasági fejlődésnek is legfőbb akadályai voltak) feltételei nem voltak adva. S nem teremődtek meg a lélektani feltételek sem, amelyek szétmállaszthatták volna az egyes nemzetek tudatában élő, egymás ellen ható, megkövesedett félelmeket és indulatokat. Nem jött létre a Monarchián belül a történelmi nemzetek kielégítő elhatárolódása az etnikai és politikai határok megközelítően pontos egybeesése, illetve megteremtése révén. S nem utolsósorban, az azonos sors és hasonló jellegű fejlődés ellenére nem adódtak olyan nagy, összefogó történelmi élmények – sem a múltban, még kevésbé az első világháború végén –, amelyek maradéktalanul egyesíthették volna a Monarchiában élő nemzeteket és nemzeti-ségeket – ahogyan a Szovjetunióban történt, ahol a már hosszú múltra visszatekintő, történelmileg kialakult orosz birodalom népeit egy hatalmas és megrázó történelmi eseménysorozat: a szocialista forra-

monarchia
széthullása
még a
monarchia
kor

2

dalom, a polgárháború, majd az új társadalom építésének heroikus küzdelme egybeforrasztotta, s ezt a folyamatot a Nagy Honvédő Háború betetőzte.

A Duna-medencében a forradalmi erők elegendők voltak ugyan a Monarchia szétzúzására és a nemzeti igények kielégítésére, de gyengék a szociális újjáalakulásra, az új államok többségében még a polgári demokratikus köztársaság létrehozására is. 1918–1919-ben a nemzetek önállósulását a nemzeti burzsoázia és a nagyhatalmi politika a maga javára fordította. A jogos nemzeti törekvések összekeveredtek a hódító igényekkel, s ezek a győztes nagyhatalmak jóvoltából nagyrészt teljesültek is. A nemzeti ellentétek az egyes államokon belül és azok között tovább éltek, sőt kiéleződtek, amennyiben a nemzetiségi kérdés külpolitikai problémává is vált. A régi sérelmekre, indulatokra és félelmekre újak rakódtak. A gazdasági bajok sokasodtak, s ez nemcsak a régi gazdasági egység széthullásából fakadt, hanem abból is, hogy a gazdasági együttműködés formáinak kialakulását és mértékét erőteljesen befolyásolták a politikai ellentétek s a külpolitikai törekvések. Az egész térség pedig a nagyhatalmi befolyásért vívott harc prédájává vált. S mint látni fogjuk, semmissé váltak azok a remények is, amelyeket a nagyhatalmak – mindenekelőtt Franciaország – saját érdekeik és a biztonsági politika szempontjából az új Közép-Európához fűztek. Nagyon hamar nyilvánvalóvá vált ez az egyes európai hatalmak koncepciózusabb politikusai előtt is, de akkor már a kész tényekkel nem lehetett mit kezdeni.

Mikor Magyarországon az „őszirózsás forradalom” eredményeként a Nemzeti Tanács átvette a hatalmat, a politikai közvéleményben általános volt az a felfogás, hogy a győztes hatalmak a polgári demokratikus és wilsoni elveket valló Károlyi-kormányt jóindulattal fogják kezelni, ami a külpolitikában a nagyhatalmak kedvező magatartását eredményezheti Magyarország iránt, a határok rendezése terén is. A reményeket csak erősítették a wilsonizmusra épülő illúziók, Wilson amerikai elnök 1918 januárjában közzétett 14 pontja, nyilatkozatai a békéről – amelyekben hangoztatta, hogy „az igazságnak minden nép irányában egyenlően kell megnyilvánulnia” és „a megállapodásnak nem egy nemzet vagy csoport, hanem valamennyi nemzet érdekét kell szolgálnia” – és 1918. november 5-i üzenete, amely a nemzeti és társa-

dalmi mozgalmak polgári demokratikus keretek között való konszolidálására hívott fel.

A nemzetközi realitások azonban nem igazolták ezeket az illúziókat. Az antanthatalmak magatartását Magyarországgal szemben nem a kormány polgári demokratikus volta határozta meg, hanem az a tény, hogy Magyarország a vesztesek közé tartozott. Így a dualista rendszer csódtömegét a polgári demokratikus rendszernek kellett vállalnia. A nagyhatalmak érdekei, a forradalmak továbbterjedésétől, a kommunista veszélytől való félelem az erős cseh, román, délszláv állam kialakítására irányuló törekvéseket erősítették Magyarország rovására. Az antanthatalmak álláspontja – bár a közép-európai rendezés elveiben nem értettek egyet, bár az angolszász és francia tőke kezdetől fogva heves küzdelmet vívott a térség gazdasági pozícióinak megszerzéséért – alapvetően egyezett a kommunista veszély elleni fellépés szükségességében, ha a megoldás módozatairól vita volt is közöttük. Ily módon az ellentétek háttérbe szorultak, és a Poincaré–Clemenceau-féle francia vonal kerekedett felül, amely a Monarchia területén létrejövő erős – az etnikai szempontoktól függetlenül minél nagyobb területtel rendelkező – utódállamok láncolatát szánta védőövezetnek Németország és Szovjet-Oroszország ellen, illetve választóvonalnak a két hatalom között. Ugyanakkor a Monarchia területén kialakuló vagy abból kiegészülő államok vezetői maguk is igyekeztek minél nagyobb részt biztosítani a zsákmányból, nem utolsósorban azért, hogy megszilárdítsák helyzetüket a forradalmi népmozgalmakkal szemben.

A páduai fegyverszüneti szerződés – mint láttuk – nem váltotta be azokat a területi ígéreteket, amelyeket az antanthatalmak az emigráns cseh kormánynak, a délszláv népek képviselőinek és a román kormánynak tettek. Nyilvánvaló volt, hogy a csehek, jugoszlávok és románok igyekezni fognak még a békekonferencia előtt megszerezni a nekik ígért területeket. S valóban, az események ilyen irányú alakulására nem kellett sokat várni. Ebben az időben a keleti antanthaderő, amely nagyrészt a szerb hadsereg alakulataiból állt, Franchet d'Esperey francia tábornok vezetésével felvonulóban volt a Balkánon, azzal a céllal, hogy Magyarországon keresztül az akkor még harcoló Németország ellen vonuljon. 1918. november 5-én a haderő előőrsei átlépték a Szávát. Kétségtelennek látszott, hogy a balkáni hadsereg

nem fogja respektálni a páduai fegyverszünetnek a magyar határookra vonatkozó megállapításait.

Ebben a helyzetben a magyar kormány, mivel fegyveres ellenállásra nem gondolhatott, november 5-én elhatározta, hogy küldöttséget meneszt Belgrádba Franchet d'Esperey tábornokhoz a fegyverszüneti szerződés Magyarországra való alkalmazásának megbeszélése céljából. Egyúttal javasolni fogja, hogy a nemzeti tanácsok területi követeléseiket terjesszék a békekonferencia elé, és a döntésig ne vegyenek igénybe fegyvereket. A kormány arra is gondolt, hogy a személyes kapcsolatok felvételével módja lesz dokumentálni az eddigi politikával való szakítást és antantbarátságát.

A Károlyi vezette magyar delegáció 1918. november 13-án aláírta a Franchet d'Esperey által előterjesztett katonai konvenciót, amely a Monarchiával aláírt fegyverszüneti szerződést Magyarországra konkretizálta. Főbb pontjai a következők voltak: a magyar csapatokat visszavonják a Szamos felső völgye–Beszterce–Maros–Baja–Pécs–Dráva vonalra. A kiűrítést 8 napon belül végre kell hajtani. A kiűrt terület szövetséges megszállás alá kerül, de a polgári közigazgatás a magyar kormány kezében marad. A magyar hadsereget le kell csökkenteni hat gyalogos- és két lovashadosztályra. A szövetségeseknek joguk van használni az ország közlekedési és szállítóeszközeit, és megszállni minden helységet és stratégiai pontot, amelyet a szövetséges hadsereg főparancsnoksága megjelöl. Magyarország köteles minden kapcsolatot megszakítani Németországgal. A szerződés végül leszögezte, hogy a szövetségesek nem avatkoznak be az ország belügyeibe.

Franchet d'Esperey tehát nem ismerte el általános érvényűnek a páduai fegyverszüneti szerződést, amely Magyarország történelmi határait szabta meg demarkációs vonalként. A konvenció Észak-Magyarországról nem tett említést. Ennek azonban csak elvi jelentősége volt, hiszen Szlovákia már október 30-án kimondta elszakadását és Csehországhoz való csatlakozását.

A belgrádi katonai konvenció sem a magyar, sem a szomszédos országok kormányait nem elégítette ki. A szövetséges államok még egymással is viszálykodtak. Így például Románia és Jugoszlávia versengett a Bánát megszerzéséért, s a köztük kirobbant konfliktus járult hozzá ahhoz, hogy francia erők is bekapcsolódjanak a megszállásba. A belgrádi egyezmény pontjait a végrehajtás során nem tartották be.

A román csapatok december 5-én átlépték a demarkációs vonalat. A cseh kormány Párizsban indított akciót, és elérte, hogy az egyezmény ellenére megszállja Szlovákiát. A megszállt területeken nem vették figyelembe a magyar közigazgatás fenntartásáról szóló pontot. Reális veszedelemmé vált, hogy az egész ország katonai megszállás alá kerülhet.

A Károlyi-kormány helyzetét alapvetően befolyásolta a belgrádi katonai konvenció megkötése és annak megszegése a szövetséges hatalmak részéről. Erőszakos eszközökhöz a kormány nem tudott és nem is akart nyúlni. Még az egyezmény megsértése után sem szállt szembe a megszállókkal, nem utolsósorban azért, mert attól tartott, hogyha fegyveres harcba keveredik a nagyhatalmak támogatását élvező szomszédos országokkal, ez ronthatja Magyarország esélyeit a békekonferencián. Valójában nem is tudott volna komolyabb katonai erőt felvonultatni; a hadsereg gyors felbomlása – amelyet csak siettetett a kormány pacifista irányvonala – eleve kizárta ezt az eshetőséget. Az egyetlen lehetőséget a kormány abban látta, hogy meggyőze a nagyhatalmakat a helyzet tarthatatlanságáról, s egyidejűleg kísérletet tegyen a megegyezésre a nemzetiségekkel. A kísérlet alapjául szolgáló koncepció azonban – amely Jászi Oszkár elképzeléseire épült, nevezetesen a nemzetiségeknek nyújtandó széles körű autonómia révén a szűkebb értelemben vett Magyarország egységének megőrzése, és ezen belül egy lényegében Svájc-hoz hasonló államalakulat létrehozása – történelmileg túlhaladott volt. A nemzetiségek vezetőivel folytatott tárgyalások nem is vezettek eredményre. Az antanthatalmak fegyveres erőinek magyarországi megbízottjához, Vix alezredeshez eljuttatott proklamációk és tiltakozások – amelyek leszögezték, hogy a megszállás ellentmond a wilsoni elveknek, összeegyeztethetetlen a nemzetközi jog szabályaival, önhatalmúlag elébe vág a békekonferencia döntéseinek, s amellett semmibe veszi a belgrádi megegyezést is – hatástalanok maradtak.

A magyar kormány mindent megpróbált, hogy hivatalos és nem hivatalos úton érintkezést találjon az antanthatalmakkal. 1918 végéig azonban kísérletei nem jártak eredménnyel. Amikor e téren mégis változás történt, az nem a magyar kormány erőfeszítéseinek, hanem a nagyhatalmak, a békekonferencia tevékenységének következménye volt.

A nagyhatalmak viszonyát a volt Osztrák–Magyar Monarchiához és ezen belül Magyarországhoz az 1919 januárjában megnyíló békekonferencián is a hatalmi érdekek és ellentétek szabták meg. Az Egyesült Államokat és Angliát – mivel figyelmüket elsősorban a gyarmati kérdés, tengeri hatalmuk megerősítése, illetve kiterjesztése kötötte le – ekkor még nem fűzték közvetlen érdekek e térséghez, de nem kívánták, hogy Franciaország befolyása túlságosan megerősödjön. Főleg Anglia nem kívánta a német kontinentális pozíció teljes megsemmisítését, amire a franciák törekedtek. Viszont mind a franciák, mind az olaszok igényt tartottak arra, hogy befolyásuk alá vonják a volt Monarchia területeit. Nagyhatalmi státusa, a csehekhez, románokhoz és délszlávokhoz fűződő kapcsolatai következtében Franciaországnak volt előnyösebb helyzete, s ezt ki is tudta használni Olaszország rovására a békekonferencián. Wilson elnök és Lloyd George angol miniszterelnök a stabilitás és a nyugalmi helyzet mielőbbi biztosítása érdekében fellépett ugyan a francia túlzások és az új államok mohósága ellen, de ez csak kevésbé érintette Magyarország sorsát, mert a közös érdekek – mindenekelőtt a forradalmi veszéllyel szembeni egység demonstrálása – tompították az ellentéteket.

Az antanthatalmak egyik fő gondja ebben az időben az „oroszkérdés” megoldása volt. Az intervencióval kapcsolatos viták során természetesen felvetődött az a kérdés is: mely államokra lehet számítani Szovjet-Oroszország ellen, hogyan lehetne megakadályozni a forradalom továbbfejlődését, különösen a Duna-medence térségében, ahol a forradalmi hullám még fölfelé ívelt. Szovjet-Oroszország leverésének, a forradalmi veszély katonai eszközökkel való leküzdésének legérélyesebb szószólója Franciaország volt, s ez is szerepet játszott abban, hogy a francia politika irányítóinak különösen nagy befolyásuk volt minden olyan kérdésben, amely Közép-Európával volt kapcsolatos, így Magyarország határainak kérdésében is.

Ausztria, Magyarország és a szomszédos országok politikai és gazdasági helyzetének felmérése céljából a békekonferencia, illetve az egyes nagyhatalmak különleges bizottságokat küldtek ki. Az amerikai Archibald C. Coolidge által vezetett politikai és az Alonzo E. Taylor vezette gazdasági misszió 1919 januárjában Budapesten is járt. Ezek a bizottságok a magyarországi helyzet tanulmányozása és a kormánnyal folytatott tárgyalások alapján tájékoztatták a békekonferenciát:

A magyar kormány belpolitikai helyzete nagyon ingatag, a kommunis-
ták befolyása jelentős, az általuk irányított katonatanácsok már tény-
leges hatalmat képviselnek. A belpolitikai nehézségeket fokozza a kül-
politika sikertelensége. A fegyverszünetet megsértő cseh, román és
szerb katonai akciókkal szemben a kormány katonailag tehetetlen.
Mindezek alapján a bizottságok szükségesnek ítélték a bukás elkerü-
lése végett a magyar kormány gazdasági, politikai és esetleg katonai
támogatását.

Az antantbizottságok megszervezésével egyidejűleg a békekonferen-
cia foglalkozott azokkal a fegyveres és politikai konfliktusokkal, ame-
lyek Magyarországon, illetve a volt Monarchia területén dúltak. Angol
kezdeményezésre 1919. január 24-én a Tízek Tanácsa közös közle-
ményt adott ki, amely elítélte az érintett országok egymás közötti
harcait, valamint azt a törekvést, hogy bizonyos területek megszállásá-
val elébe vágjanak a békekonferencia döntéseinek. A nyilatkozat azon-
ban nem sok eredményt hozott. Amikor 1919 január végén a béke-
konferencia megkezdte az egykori Monarchia területi problémáinak
megvitatását, éles ellentétek bontakoztak ki Románia és Jugoszlávia,
Olaszország és Jugoszlávia, Csehszlovákia és Lengyelország között.
A Tízek Tanácsa végül is 1919. február 13-án a Foch marsall vezetése
alatt álló katonai bizottságot bízta meg, hogy dolgozzon ki javaslato-
kat a volt Monarchia területén levő ellenségeskedések beszüntetésére.

A Taylor- és a Coolidge-bizottság budapesti látogatása és a január
24-i nyilatkozat azt a reményt keltette a magyar kormányban, hogy
Magyarország végre bekerült a nagyhatalmak érdeklődési körébe, s
ez bizonyára tényleges politikai és gazdasági segítséget fog jelenteni.
E remények azonban nem igazolódtak.

A magyar kormány a nagyhatalmaktól sem gazdasági, sem politikai
támogatást nem kapott, ugyanakkor belpolitikai nehézségei napról
napra növekedtek, ami 1919 januárjában kormányválsághoz vezetett.
Az antanthatalmak ekkor már látták, hogy a magyar kormány bel-
politikai helyzete igen gyenge, s nem tud elég erőt felmutatni a kom-
munista mozgalom megfékezésére. A Berinkey-kormány igyekezett
rácáfolni erre a véleményre; február 20-án a „Népszava” szerkesztősé-
ge előtti tüntetés kapcsán letartóztatta a KMP vezetőit, külpolitikai
téren azt várva e lépéstől, hogy Párizsban kedvezőbb bánásmódban
részesítik Magyarországot.

A kormány kül- és belpolitikája, amelyet 1919 februárjában már teljesen alárendelt az antant igényeinek, nem hozta meg a kívánt eredményeket. Március derekán a kormány mögött már semmiféle erő nem állt, helyzetén csak az javíthatott volna, ha az antanttól fegyveres támogatást kap. A támogatás helyett azonban a békekonferencia olyan lépéseket tett, amelyek közvetlenül előidézték a polgári demokratikus kormány bukását.

Utaltunk már arra, hogy a Tízek Tanácsa 1919 január második felében foglalkozott a volt Monarchia területén kialakult konfliktusokkal. A román ügyekkel foglalkozó bizottság azt javasolta, hogy létesítsenek semleges övezetet Románia és Magyarország között, 10–10 kilométerrel visszavonva a magyar és román erőket, s a kiürített területet antantesapatok szállják meg. A javaslatot 1919. február 26-án elfogadták. A határozat Foch marsall Szovjet-Oroszország elleni intervenciós tervét kívánta előmozdítani. Egyrészt újabb területekkel jutalmazta volna a szovjet állam ellen harcoló románokat – a kijelölt demarkációs vonal nagyjából megfelelt az 1916-os londoni szerződésben Romániának tett ígéreteknek –, másrészt a semleges övezet létrehozása a román intervenciós hadsereg hátának biztosítását célozta. A semleges zónával a Debrecenről, Gyomától, Orosházától, Hódmezővásárhelytől és Szegedtől nyugatra húzódó terület is kikerült volna a magyar kormány kezéből.

A semleges zónáról szóló jegyzéket Vix alezredes 1919. március 20-án adta át Károlyi Mihálynak, március 21-ét jelölve meg a magyar válasz határidejeként.

A jegyzék végső bizonyítéka volt annak, hogy a békekonferencia, pontosabban az ott vezető szerepet játszó francia politikai és katonai körök semmi jelentőséget sem tulajdonítanak a magyar polgári demokratikus rendszernek. Nyilvánvaló volt, hogy az ultimátum elfogadása az amúgy is összeomlás előtt álló kormány bukását vonná maga után. A március 20-án este összeülő minisztertanácson Károlyi megállapította, hogy a kormány antantbarát külpolitikája csődbe jutott, helyzete bel- és külpolitikailag egyaránt tarthatatlanná vált. Úgy vélte, hogy a hatalmat azoknak kell átvenni, akik támaszkodhatnak az ország egyetlen szervezett erejére, a munkásosztályra, és a társadalom gyökeres átformálását célzó programjukkal képesek olyan tömegbázist teremteni, amelyre támaszkodva gátat vethetnek az or-

szág további felszabdalásának is. A minisztertanácson a kormány egyhangúlag a lemondás mellett döntött.

1919. március 21-én a Gyűjtőfogházban folytatott tárgyalások eredményeként a kommunista és a szociáldemokrata vezetők megállapodtak a két munkáspárt egyesülésében, a hatalom átvételében és a Tanácsköztársaság kikiáltásában.

A Tanácsköztársaság kikiáltásával Magyarország külpolitikája gyökeresen megváltozott. A külpolitika új elveit a hatalom proletár jellege határozta meg. Ebből következett, hogy az antantbarátság helyett a szövetségest Szovjet-Oroszországban keresse. A hatalomátvételkor a Magyarországi Szocialista Párt és a Forradalmi Kormányzótanács felhívása kinyilvánította „teljes eszmei és lelki közösségét” az orosz szovjet kormánnyal, és fegyveres szövetséget ajánlott Oroszország proletárjainak.

A Tanácsköztársaság proletár jellege tette lehetővé, hogy a szomszéd népekhez való viszony teljesen új alapokra helyeződjék. A magyar proletárállam vezetői több ízben leszögezték, hogy a Tanácsköztársaság nem áll a területi integritás alapján, nem óhajtja erőszakos eszközökkel hatalma alá vonni a nem magyar népeket, feltétlenül tiszteletben tartja a népek önrendelkezési jogát.

A Tanácsköztársaság külpolitikai alapelvei közé tartozott, hogy békés viszonyt óhajtott minden néppel, minden állammal. Semmilyen irányban nem voltak hódító szándékai. Ugyanakkor szembeszállt a párizsi békekonferencia nagyhatalmaival, s ennek következményeivel kezdettől fogva számolni kellett.

A Budapestről érkező hírek váratlanul érték a békekonferencia résztvevőit. Párizsban helyesen ismerték fel a Tanácsköztársaság jelentőségét, mint amelyben nem a magyar nemzeti érdekek védelme, hanem a kommunizmus terjedése a döntő elem. Az antanthatalmak attól tartottak, hogy a magyar példa hamarosan követésre talál Romániában, Csehszlovákiában és másutt. Úgy látszott, hogy a kommunizmus megfékezésére tett erőfeszítéseik hiábavalónak bizonyultak. A Tanácsköztársaság létrejötte ily módon a nagyhatalmak közötti ellentétek újabb forrásává vált. Az amerikai és angol politikusok már korábban kinyilvánították ellenvéleményüket a nyílt fegyveres beavatkozás általános irányvonalával szemben, amelyet elsősorban Franciaország képviselt. 1919. március 21-e után angol, amerikai és olasz

részről egyre nyomatékosabban hangsúlyozták, hogy a Közép-Európában előállott helyzetért a kommunizmus elleni harcot ésszerűtlenül folytató francia politika a felelős, hiszen a semleges zóna kialakításának gondolata is Foch marsall tervével függött össze.

A békekonferencia nagyhatalmai április elejéig nem tudtak egységes álláspontot kialakítani a követendő magatartást illetően, s ennek igen nagy jelentősége volt a Tanácsköztársaság léte szempontjából. Minthogy az antant politikájában kezdetben nem az intervenció, az „azonnali megdöntés” foglalta el az első helyet, a Forradalmi Kormányzótanács viszonylag békés körülmények között kezdetetett hozzá bel- és külpolitikai feladatainak megoldásához.

Ebben a helyzetben a Tanácsköztársaság külpolitikai gyakorlata azt a vonalat követte, hogy kihasználja, a maga javára fordítsa az antanthatalmak közötti ellentéteket. Nem lehetett ugyan kétséges, hogy az antanthatalmak nem rokonszenveznek a proletárdiktatúrával, a kapcsolatok normalizálására irányuló törekvés mégis helyes volt, mert a Kormányzótanács békés szándékú nyilatkozatai s az ezeknek megfelelő gyakorlati lépések semmiféle ürügyet nem szolgáltathattak a beavatkozásra.

A külügyi népbiztosság 1919. március 24-én jegyzéket intézett az antanthatalmakhoz, amelyet a Budapesten tartózkodó olasz Borghese herceg továbbított Párizsba. A jegyzék leszögezte: 1. A Forradalmi Kormányzótanács elismeri az előző kormány által aláírt fegyverszüneti egyezmény érvényességét, s úgy véli, hogy a Vix-jegyzék elutasítása nem jelenti annak megszegését. 2. Amikor a Kormányzótanács szövetségre lépett Oroszországgal, nem gondolt arra, hogy ez a lépés az antanttal való diplomáciai kapcsolat teljes megszakításaként vagy az antantnak küldött hadüzenetként értelmezhető. Szovjet-Oroszországgal való szövetsége nem formális diplomáciai szövetség, hanem a két fél alkotmányának azonos szerkezetéből fakadó természetes barátság, amely semmiképpen sem hozható kapcsolatba agresszív egyesüléssel. Az új magyar köztársaság szilárd óhaja, hogy békében éljen minden más nemzettel. 3. A Magyarországi Szocialista Párt olyan új „szociális államot” kíván szervezni, amelyben minden ember saját munkájából él, de ez az állam nem lesz ellenséges érzelmű a többi nemzet iránt, ellenkezőleg, együtt akar működni azokkal. 4. A Magyar Tanácsköztársaság kormánya késznek nyilatkozik a területi kérdések meg-

tárgyalására a népek önrendelkezési elvének alapján, és a területi integritást kizárólag ezzel összhangban szemléli. A jegyzék végül megállapította, hogy örömmel üdvözlőné az antant polgári és diplomáciai misszióját Budapesten, és garantálná számára a területen-kívüliség jogát, valamint gondoskodna teljes biztonságáról.

A Négyek Tanácsa előtt március 29-én Orlando olasz miniszterelnök ismertette a jegyzéket, amely nagy vihart idézett fel. A március 31-i ülésen a nagyhatalmak, Franciaország kivételével, elítélték a békekonferencia Magyarországgal kapcsolatos korábbi eljárását. Az angol miniszterelnök, Lloyd George, kétségét fejezte ki az iránt, hogy Vix vajon elég világosan közölte-e: a semleges zóna határának nincs befolyása a végleges határok megvonására. Wilson oktalannak bélyegezte a semleges zónáról hozott döntést. „El kell kerülni – mondotta –, hogy túl kemény magatartás eredményeként egyik állam a másik után a bolsevizmus karjaiba taszítottassék.” Javasolta, hogy küldjenek missziót Budapestre. Ezt Lloyd George és az olasz miniszterelnök is támogatta, a franciák átmenetileg elszigetelődtek. Határozat született, hogy Smuts tábornok vezetésével antantmisszió induljon Budapestre a helyzet kipuhatolása céljából.

Smuts megbízatása – noha nem jelentette a tanácskormány elismerését – a fiatal Tanácsköztársaság kimagasló diplomáciai sikere volt, amelynek eredményeként az intervenciók előkészületeket átmenetileg fel kellett függeszteni, pedig ekkor már mind északon, mind délen jelentős csapatösszevonásokra került sor.

A tábornok különvonata 1919. április 4-én érkezett a Keleti pályaudvarra. Smuts a nagyhatalmak nevében új, a Vix-jegyzéknél kedvezőbb javaslatot tett: 1. a magyar kormány vonja vissza csapatait egy újonnan meghatározott demarkációs vonalra, amely kedvezőbb a Vix-jegyzékben feltüntetetté; 2. a román csapatoknak megtiltják, hogy jelenlegi állásaikon túl előrenyomuljanak; 3. a kialakult semleges zónát angol, francia, olasz és esetleg amerikai csapatok szállják meg; 4. a magyar kormány fogadja el a november 3-i, illetve 13-i fegyverszüneti egyezményt és konvenciót.

Smuts mindennek fejében megígérte, hogy az új demarkációs vonal nem fogja befolyásolni az ország végleges határainak kialakítását; hogy javasolni fogja Párizsban a gazdasági blokád feloldását, valamint Magyarország képviselőinek meghívását a békekonferenciára. Ko-

moly garanciáról azonban szó sem volt. Ezért a Kormányzótanács módosító ellenjavaslatot nyújtott át, amely szerint hajlandó elfogadni a semleges zóna létesítését a belgrádi katonai konvenció által megszabott vonalak alapján, ha a megszálló csapatok nem avatkoznak be a belső gazdasági, szociális viszonyokba, és ha Szegeden és Aradon visszaállítják a Tanácsköztársaság alkotmányát. Több gazdasági természetű feltétel, illetve javaslat mellett sürgette, hogy az antant-hatalmak a megszállt területeken szüntessék be a munkásmozgalom üldözését.

A Kormányzótanács arra számított, hogy az ellenjavaslat alapján további tárgyalások bontakozhatnak ki, amelyek során az álláspontok közelíthetők lesznek egymáshoz. Smuts azonban csak olyan választ fogadhatott el, amely nem tartalmaz fenntartásokat. Ezért a válaszigjegyzék átvételekor a tárgyalásokat befejezettnek nyilvánította, és még aznap elhagyta Budapestet.

Smuts magyarországi látogatásával szinte egyidőben Franchet d'Esperey azon fáradozott, hogy megszervezze a román, szerb és cseh csapatok támadását a Tanácsköztársaság ellen. Az előkészületek gyors ütemben folytak. Franchet d'Esperey ugyan nem kapott hivatalos engedélyt a fegyveres beavatkozásra, de hallgatólagos támogatást élvezett. A román királyi hadsereg április 16-án átlépte a demarkációs vonalat, és megindult a Tanácsköztársaság területének megszállására. A magyar proletárdiktatúra megdöntését célzó akcióhoz április végén a Csehszlovák Köztársaság csapatai is csatlakoztak. A jugoszláv kormány clutasította az intervencióban való részvételt.

A fegyveres intervenció megindulásával új helyzet alakult ki Magyarországon. A Kormányzótanács a hadsereg megerősítésére tett erőfeszítések mellett kénytelen volt felhasználni az egyéb kínálgzó lehetőségeket is a túlerőben levő román csapatok megállítására érdekében.

Április 26-án az intervenció ügye az osztrák-magyar békeszerződéssel kapcsolatban napirendre került ugyan a békekonferencián, s Wilson elnöknek sikerült keresztülvinni javaslatát, hogy a békekonferencia szólítsa fel Romániát a hadsereg megállítására. Az erről szóló levelet azonban csak napokkal később továbbították, amikor az intervencióval kapcsolatos más nemzetközi események szükségessé tették a döntés érvényesítését.

A Kormányzótanács április utolsó napjaiban felhívással fordult Wilson elnökhöz, hogy tegyen lépéseket a háborús akció azonnali beszüntetésére, és kijelentette, hogy a Magyar Tanácsköztársaságnak nincs szándékában beavatkozni más országok belügyeibe. Április 30-án jegyzéket küldött a cseh, román és szerb kormányhoz is, amelyben hangoztatta, hogy fenntartás nélkül elismeri a nemzeti-területi igényeket, nem áll a területi integritás alapján. Hangsúlyozva, hogy ezek után semmiféle nemzeti érdek nem igazolja a háborús állapot fenntartását, követelte, hogy azonnal szüntessék be az ellenségeskedéseket, ne avatkozzanak be Magyarország belügyeibe, és gondoskodjanak a nemzeti kisebbségek védelméről.

Még mielőtt a Kormányzótanács jegyzéke megérkezett volna rendeltetési helyére, a román hadsereg megállította előrenyomulását. Ez természetesen nem a román hadvezetőség jóindulatának, hanem több fontos nemzetközi esemény együttes hatásának eredménye volt. Jelentős segítséget nyújtottak a Tanácsköztársaság védelmére siető Szovjet-Oroszország lépései. Április 26-án a Vörös Hadsereg kijeji vezérkara parancsot kapott, hogy előrenyomulva igyekezzék közvetlen kapcsolatot teremteni a magyar Vörös Hadsereggel. A szovjet külügyi népbiztosság május 3-i határidőre ultimátumot intézett a román kormányhoz, amelyben követelte a megszállt Besszarábia katonai és közigazgatási kiürítését, ellenkező esetben a szovjet kormány fenntartja Romániával szemben a cselekvés teljes szabadságát. Május elején a békekonferencia levele is megérkezett Bukarestbe.

Május első napjaiban a Forradalmi Kormányzótanács még mit sem tudott Szovjet-Oroszország lépéséről és a békekonferencia határozatáról. A katonai helyzet rendkívül súlyos volt. A román intervenció-sok elérték a Tisza vonalát. A franciák bevonultak Makóra és Hódmezővásárhelyre. Az olasz és francia tisztek vezetése alatt észak felől támadó csehszlovák csapatok megszállták Kárpátalját, és megteremtették az összeköttetést a románokkal. A cseh intervenció-sok május 2-án elfoglalták Miskolcot, és egyidejűleg közvetlenül Salgótarján elé értek.

A tanácskormány a Vörös Hadsereg újjászervezésével egyidejűleg az északi, csehszlovák frontra koncentrált erőit. Május végén megkezdődött az északi hadjárat. Június 10-ig a Vörös Hadsereg egységei 50–150 kilométerrel nyomultak előre.

A győzelmek ellenére a Tanácsköztársaság helyzete igen súlyos volt. A forradalom nemzetközi erői jelentékeny vereséget szenvedtek. A németországi ellenforradalomnak már május elején sikerült megdönteni a Bajor Tanácsköztársaságot. Szovjet-Oroszország élethalálharcát vívta a belső ellenforradalmi erőkkel s a külső intervenció-sokkal. Ez lehetetlenné tette a kapcsolat megteremtését a Magyar Tanácsköztársasággal. Kedvezőtlenül alakultak a forradalmi harcok Nyugat-Európában is. Egyidejűleg megélénkült a magyarországi ellenforradalmi erők tevékenysége, kiszélesedtek kapcsolataik az antanthatalmakkal. 1919 április elején Bécsben megalakult az ún. Antibolsevista Comité gróf Bethlen István és gróf Teleki Pál irányításával. A Comité összeköttetést teremtett többek között az angol, amerikai és olasz kormány képviselőivel. Sorozatosan küldte beadványait a párizsi békekonferenciához, amelyekben sürgette az intervenciót, az ország megszállását az antantcsapatok által.

Az ellenforradalmárok másik csoportja, különböző polgári politikusok támogatásával, 1919. május 5-én a megszállt Aradon alakított kormányt gróf Károlyi Gyula vezetésével. Az ellenforradalmi kormány kénytelen volt átköltözni Szegedre, főleg a román hatóságok fellépése miatt. Ezek ugyan hívei voltak a Tanácsköztársaság megdöntésének, de nem rokonszenveztek az aradi kormánnyal sem, mert egy ilyen kormány hatalomra jutása nemcsak az intervenciót tette volna indokolatlanná a nagyhatalmak szemében, de nacionalista-irredenta programja is a román területszerzési törekvések ellen hatott. Szegeden az ellenforradalmi kormány átalakult. Miniszterelnöke Ábrahám Dezső lett, külügyminisztere a bécsi Comité által delegált Teleki Pál, aki már akkor hozzálátott az ellenforradalmi rendszer külügyi garnitúrájának megteremtéséhez. Az általa toborzott külügyi garnitúra, amely szinte kivétel nélkül arisztokratákból és a Monarchia volt diplomatáiból tevődött össze, képezte a Horthy-rendszer egész időszakában a külügyminisztérium gerincét. A szegedi kormány hadügyminisztereként lépett színre Horthy Miklós, aki Gömbös Gyulával együtt szervezte az ellenforradalom fegyveres erőit, a tiszti különítményeket és a „nemzeti hadsereget”.

Az antanthatalmak, különösen a franciák, noha hivatalosan nem ismerték el, támogatták az ellenforradalmi kormányt. Ez az együttműködés azonban távolról sem volt zavartalan. Programját túlságo-

san reakciónak tartották, de mivel fő céljük a proletárforradalom le-
küzdése volt, kénytelenek voltak olyan erőket is támogatni, amelyek
belpolitikailag a szélsőséges reakciót képviselték, külpolitikailag pedig
az integritás helyreállítását tekintették fő feladatuknak.

A forradalom nemzetközi erőinek kedvezőtlen helyzete a békekon-
ferencia számára megkönnyítette a „magyar ügy rendezését”. Párizst
egyébként is aggasztotta a csehszlovák hadsereg veresége. A nagy-
hatalmak ugyanis aggodalommal várták, miként reagál Németország
a súlyos békefeltételekre. Szükségesnek látták megfelelő katonai rend-
szabályok előkészítését, hogy ha kell, erővel kényszerítsék a németeket
a békefeltételek elfogadására. Ebben pedig szerepe lett volna a cseh-
szlovák hadseregnek is. Mindez közrejátszott abban, hogy 1919 június
elején a békekonferencia napirendre tűzte a magyarországi helyzet
tanulmányozását.

Az intervenció egyelőre nem bizonyult alkalmas eszköznek a Tanács-
köztársaság felszámolására. Ismét előtérbe került tehát a proletár-
diktatúra diplomáciai eszközök segítségével való megdöntése. 1919.
június 7-én a Négyek Tanácsa Clemenceau javaslatára jegyzéket kül-
dött Budapestre, amelyben kilátásba helyezte, hogy a magyar kor-
mány vezetőit meghívják a béketárgyalásokra, ugyanakkor leszö-
gezte, hogy az antant „haladéktalanul a legszélsőbb rendszabályokhoz
folyamodik, amennyiben a budapesti kormány nem szünteti be azon-
nal a csehszlovákok elleni hadműveletet”.

A Kormányzótanács nevében Kun Béla június 9-én válaszolt. Üd-
vözölte azt a szándékot, hogy Magyarországot meghívják a békekon-
ferenciára. Hangsúlyozta a Tanácsköztársaság békés szándékait, és le-
szögezte: a támadást Csehszlovákia és a Román Királyság csapatai
indították el, a Tanácsköztársaság csupán önvédelmi háborút folytat.
A Forradalmi Kormányzótanács kész beszüntetni hadműveleteit,
s tárgyalni minden vitás kérdéstről, ha ezeket, valamint a gazdasági
természetű problémákat az érdekelt államok képviselőiből alakult bi-
zottság a szövetségesek elnöklete alatt haladéktalanul megvitatja.
Válaszával a Kormányzótanács időt nyert, Párizs pedig arra kénysze-
rült, hogy a Tanácsköztársaság elleni fellépés további módzatait
keresse.

A békekonferencián heves viták bontakoztak ki a magyar kérdésben.
A nagyhatalmak, különösen az Egyesült Államok és Anglia, a ked-

vezőtlen helyzet kialakulásáért Romániára és Csehszlovákiára igyekeztek hárítani a felelősséget. A Tisza-vonalig terjedő román megszállás – mondotta Wilson – jobban segíti a bolsevizmus magyarországi fennmaradását, mint bármiféle propaganda. A nagyhatalmak végül is június 13-án megállapodtak abban, hogy a fegyverszüneti vonal meghatározása nem elegendő a kérdés rendezésére. Ezért ki kell jelölni a végleges csehszlovák–magyar és román–magyar határt, ezt ismertetni kell az érdekelt kormányokkal, annak hangsúlyozásával, hogy a határvonalak tiszteletbentartását minden körülmények között megkövetelik. A végleges határok kijelölése ekkor már tulajdonképpen megtörtént. A csehszlovák, illetve a román és jugoszláv határt kijelölő bizottságok már március 12-én és április 6-án előterjesztették jelentéseiket. Ezeket a békekonferencia elfogadta. Kisebb módosítások csak a magyar–jugoszláv határnál történtek, ahol a „baranyai háromszög” és a Mura-vidéket is Jugoszláviának juttatták.

Június 15-én megérkezett Clemenceau újabb ultimátumszerű távirata. Ebben megjelölte a végleges határokat, amelyeken már csak kisebb, a helyszínen szükségessé válható módosítások lehetségesek, és leszögezte, hogy a határok megállapításában a katonai megszállás eredményeit nem vették számításba. (Ez a határ lépett életbe kisebb módosításokkal a trianoni békeszerződéssel.) Követelte, hogy a Tanácsköztársaság hadserege négy napon belül vonuljon vissza e határok mögé. Kilátásba helyezte egyúttal, hogy „a román csapatokat abban a pillanatban visszavonják, amikor a magyar csapatok kiűrik Csehszlovákiát”. Hasonló szövegű jegyzéket küldött a békekonferencia a román és csehszlovák kormánynak is.

A békekongresszus ultimátumát a Tanácsköztársaság vezető testületei szenvedélyes viták után – számba véve a katonai, nemzetközi, belpolitikai viszonyokat s a diplomáciai lehetőségeket – elfogadták, s erről június 16-án tájékoztatták Párizst.

Az ultimátum elfogadásával Clemenceau igazolva látta saját fel fogását. Amit fegyverrel nem tudtak elérni, azt elérték diplomáciai lépésekkel. A cseh hadvezetőség a maga részéről megnyugvással vette tudomásul, hogy a Vörös Hadsereg kiűrtette az északi területeket. A román hadvezetés viszont kétheti hallgatás után – azzal az indoklással, hogy a magyar kormány „Románia biztonságát fenyegető mozgósítást rendelt el” – kijelentette, hogy csapatait csak abban az

esetben hajlandó visszarendelni a Tisza-vonalról, ha a magyar Vörös Hadsereg lefegyverzése megtörtént.

1919 júliusára jelentős változás ment végbe a nemzetközi erőviszonyokban. Június 28-án Németország képviselői elfogadták a békeszerződést. A békekonferencia túljutott legnehezebb feladatán, tevékenységének legfontosabb időszaka véget ért. Az Egyesült Államok elhatározta, hogy a továbbiakban csak korlátozott mértékben vesz részt a konferencia munkájában, s általában az európai vitás kérdések rendezésében. Wilson visszahajózott az Egyesült Államokba. Lloyd George is elhagyta Párizst. A Négyek Tanácsa júliusban átadta helyét a teljhatalmú megbízottak tanácsának. Ezzel az irányítás Clemenceau és a francia politikusok, katonai vezetők kezébe csúszott át, ami maga után vonta a nyílt beavatkozás, a Tanácsköztársaság mielőbbi megdöntésének napirendre tűzését. #

Miután a nagyhatalmak felszabadultak legégetőbb problémáik rendezése alól, mind nagyobb figyelmet fordítottak a közép-európai helyzet rendezésére. A konferencián július elejétől kezdve erősödött az a francia álláspont, hogy a szomszédos országok, Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia hadseregeinek intervenciójával döntsék meg a magyar proletárdiktatúrát. A tervet Foch marsall dolgozta ki s terjesztette a békekonferencia elé. De az angol és az amerikai kormány nem járult hozzá a támadáshoz, s nem volt egyértelmű Olaszország állásfoglalása sem. Csehszlovákia és Jugoszlávia csak vonakodva, illetve jelentékeny kárpótlásért lett volna hajlandó részt venni a támadásban. Budapest megszállásának tervéhez egyedül Románia csatlakozott fenntartás nélkül. A beavatkozást a békekonferencia végül is nem hagyta jóvá. A vita tovább folyt, mindaddig, amíg a bekövetkezett események túlhaladottá nem tették Foch tervét.

A Magyarországról Bécsbe utazó szociáldemokrata politikusok érintkezést kerestek az antantmegbízottakkal. Ezek a tárgyalások hivatalos jellegűvé váltak július végén, miután a bécsi magyar követtség vezetésével Böhm Vilmost bízták meg. A tárgyalások, szemben a Kormányzótanács intencióival, már egy új, kommunisták nélküli átmeneti kormány megalakításáról folytak. A szegedi ellenforradalmi kormány is arra törekedett, hogy jelentékeny szerephez jusson a Tanácsköztársaság megdöntésében, erre azonban a nagyhatalmak és – főleg – a szomszédos államok ellenállása miatt nem került sor.

Az események menete felgyorsult, amikor 1919 július elején a Kormányzótanács a katonai vezetők javaslatára határozatot hozott egy újabb, a Tiszántúl felszabadítását célzó offenzíva megindításáról. Július 11-én Kun Béla táviratot küldött Clemenceau-nak, amelyben a román csapatok visszavonulására vonatkozó ígéret teljesítését követelte. Július 14-én megérkezett a békekonferencia válasza: mindaddig nem tárgyalhatnak, amíg magyar részről „be nem tartják a fegyverszüneti szerződést”. Mivel nyilvánvaló volt, hogy a szövetséges hatalmaknak eszük ágában sincs beváltani ígéretüket, a Vörös Hadsereg július 20-án parancsot kapott, hogy kezdje meg a románok elleni hadműveletet. A támadást azonban a román erők rövid idő alatt felmorzsozták.

Időközben a Bécsben folytatott tárgyalások eredményeként az antantmissziók kidolgozták és eljuttatták Párizsba a Kormányzótanács eltávolítására vonatkozó javaslataikat. A békekonferencia vezető tanácsa július 25–26-án foglalkozott a magyar ügygel, és a tanácskormány eltávolítására irányuló akció támogatására nyilatkozatot adott ki, amelynek az volt a lényege, hogy a szövetséges hatalmak csak akkor hajlandók élelmiszert szállítani, a blokádot megszüntetni és békét kötni, ha a jelenlegi kormányt nekik megfelelő új kormány váltja fel.

A reménytelen nemzetközi, belpolitikai és katonai helyzetben, amikor a román csapatok már átlépték a Tisza vonalát s gyors ütemben haladtak Budapest felé, 1919. augusztus 1-én a pártvezetőség és a Kormányzótanács együttes ülése a Kormányzótanács lemondása mellett döntött, s a hatalmat egy szakszervezeti vezetőkből álló kormánynak adta át, amelynek élén a jobboldali Peidl Gyula állt.

Az antanthatalmak elérték céljukat: a Magyar Tanácsköztársaság nem fenyegette többé Közép-Európa „rendjét”. A békekonferencia politikája azonban nemcsak a Tanácsköztársaság megdöntésében játszott szerepével befolyásolta a magyarországi eseményeket, hanem azzal is, hogy semmiféle támogatást nem adott a szakszervezeti kormánynak, és hatalomra segítette az ellenforradalmat.

A Peidl-kormány nyomban megalakulása után kapcsolatba lépett az antant egyetlen budapesti képviselőjével, Romanellivel. Bejelentette a kormányváltozást, kérte, hogy a román csapatok szüntessék be az előnyomulást, s amíg a békefeltételek elkészülnek, írjanak alá fegy-

verszüneti egyezményt. Az egyezményben a szakszervezeti kormány hajlandó lett volna a Tisza-vonalat demarkációs vonalként elismerni. Romanelli azonnal értesítette Párizst, ahonnan az a válasz érkezett, hogy a békekonferenciának semmi oka beavatkozni Magyarország belügyeibe. A tárgyalásoknak csak két alapja lehetséges: az 1918. november 13-i katonai konvenció és az 1919. június 13-i határozat. „A Szövetségesek Tanácsa csupán kérheti a román kormányt, hogy állítsa le csapatait a jelenleg elfoglalt pozícióban” – írták. Nem kétséges, hogy ilyen kérdésnek semmiféle hatása nem lett volna. A válasz végleg bebizonyította, mennyire nem számíthat a szakszervezeti kormány a nagyhatalmak támogatására.

A román csapatok 1919. augusztus 3-án Budapest alá értek, s del-
után bevonultak a fővárosba.

2. AZ ELLENFORRADALMI RENDSZER HATALOMRA JUTÁSÁNAK NEMZETKÖZI KÖRÜLMÉNYEI

A Peidl-kormány a román megszállás közepette úgy igyekezett magát fenntartani, hogy hihetetlen gyorsasággal jobbra tartott, és élesen elhatárolta magát a Tanácsköztársaságtól, felszámolva annak vívmányait. Sorsa azonban meg volt pecsételve. Képtelen volt bármit is tenni elszigeteltségének feloldása érdekében, az antanthatalmak sem méltatták különösebb figyelemre. Augusztus 5-én ugyan a békekonferencia elhatározta, hogy hivatalos katonai missziót küld Budapestre a kormánnyal való kapcsolatok felvételére és a fegyverszüneti egyezmény végrehajtásának ellenőrzésére, s határozatot hozott arról is, hogy a román csapatokat a június 13-i jegyzékben kijelölt határokra kell visszavonni. A döntések azonban túl későn születtek, s a román kormánynak egyáltalán nem volt szándékában teljesíteni őket: önálló hatalmi törekvésekkel lépett fel, s mindent elkövetett, hogy a nagyhatalmak ne tudják megakadályozni azok megvalósításában. A békekonferencia határozataival egyidőben, augusztus 5-én a románok ultimátumot adtak át a szakszervezeti kormánynak, amelyben a győzők jogán új fegyverszüneti feltételeket szabtak. A feltételek – minden fegyver és hadianyag, a vasutak 50, a mezőgazdasági gépek és a marhaállomány 30 százalékának átadása, 30 000 vagon búza és

kukorica, a megszállási költségek teljes fedezése stb. – az ország teljes gazdasági kifizetésével voltak egyértelműek.

Egy nappal az ultimátum átadása után, augusztus 6-án az ellenforradalmárok egy csoportja, élén Friedrich Istvánnal – miután információkat szerzett arról, hogy az antanthatalmak nem ragaszkodnak a Peidl-kormányhoz – néhány lovasrendőr, katonatiszt és román katona asszisztálása mellett puccsszerűen lemondásra kényszerítette a szakszervezeti kormányt. A puccs után Habsburg József főherceg – az 1918 októberében IV. Károly által kinevezett „homo regius”, akit Friedrich már előbb Budapestre hozatott – bejelentette, hogy mint kormányzó átveszi az ország vezetését, és Friedrich Istvánt nevezi ki miniszterelnökké.

Magyarország nemzetközi és belső helyzete a Friedrich-kormány létrejöttével még bonyolultabbá vált. Az antanthatalmak fő gondja, a polgári rend restaurálása Magyarországon és ezzel együtt a békeszerződés aláírásának biztosítása távolról sem oldódott meg megnyugtató módon. Ehhez mindenekelőtt a román megszállás megszüntetésére lett volna szükség, mert joggal lehetett tartani attól, hogy elhúzódaása erősíti a nacionalizmust és fokozza az ellenállást a békefeltételekkel szemben, amellett az aláírásnak formailag is feltétele volt a szuverenitás helyreállítása. A románok kivonulása viszont csak akkor látszott lehetségesnek, ha olyan kormány kerül hatalomra, amely elég erős a polgári rend megszilárdításához.

A békekonferencia nagyhatalmai viszonylag széles tömegbázisra támaszkodó, megfelelő karhatalmi erővel rendelkező, de nem szélsőségesen reakciós és nacionalista kormányt szerettek volna Magyarországon – nemcsak azért, mert politikai eszméjük a polgári demokrácia volt, és saját közvéleményük előtt visszatetsző lett volna egy polgári értelemben is reakciós kormány támogatása, hanem azért is, mert egy viszonylag demokratikus, sovinizmustól és agresszív törekvésektől mentes kormányban látták a fő biztosítékát annak, hogy Magyarország elfogadja – és be is tartja – a békeszerződést a már ismertetett határokkal. Érdeemes megjegyezni, hogy ez a szempont bizonyos mértékig a későbbi években is érvényesült a nyugati hatalmak politikájában. Amikor Európában a közvetlen forradalmi veszély már elmúlt, a versailles-i békemű repedései pedig egyre jobban felszínre kerültek, ingatagsága mind nyilvánvalóbb lett, a németországi vagy magyar-

országi liberális erőket és a mérsékelt baloldalt még konzervatív angol és francia körök is támogatták, nemcsak politikai és társadalmi törekvéseik iránti szimpátiából, hanem főleg külpolitikai okokból, azzal a céllal, hogy ellensúlyt teremtsenek a revansra törő belső erőkkal szemben.

1919 őszén azonban, minthogy az antanthatalmak fő célja a békeszerződés elfogadtatása volt – a proletárdiktatúra leverése utáni társadalmi-politikai erőviszonyok közepette –, a viszonylag demokratikus politikai hatalom megteremtésére irányuló törekvések szükségszerűen háttérbe szorultak, és végül is csak egy olyan koalíciós kormány létrehozásáról folyt az alkudozás, amelyben helyet kapnak a Tanácsköztársaság megdöntése után alakult vagy fennmaradt pártok és befolyással bíró politikai csoportok, s amely legalábbis formálisan ígéretet tesz bizonyos polgári szabadságjogok biztosítására és a terror mérséklésére. E pártok és csoportok döntő többségének politikai arculata azonban messze volt mindenfajta demokratizmustól; a fehérterror, a véres bosszúhadjárat, valamint ennek következményeként a saját soraiban elharapódzó árulás, gyávaság, félelem dezorganizálta a baloldalt, s az 1918–1919 visszahatásaként felcsapó nemzeti és keresztény hisztéria és antiszemitizmus hullámában – amely nemcsak az „úri” osztályokat érintette, hanem a tömegek jelentős részét is befolyásolta – *csak olyan párt jöhetett létre, alakulhatott újjá* (beleértve a liberális pártokat is), amely nemcsak a Tanácsköztársasággal állt szemben, de megtagadta az 1918-as polgári demokratikus forradalom eszméit is. A munkásosztály egyetlen legális pártja, a Szociáldemokrata Párt – amelynek vezetőségében 1919 augusztusától főként a jobboldal, s annak is a gyengébb garnitúrája került túlsúlyba –, teljesen defenzívába szorult, legalitásának fenntartása is alig-alig volt lehetséges.

A Friedrich-kormány minden szempontból alkalmatlannak látszott arra, hogy megfeleljen az antanthatalmak követelményeinek. Túlságosan reakciós volt – ami azért is aggasztotta a nagyhatalmakat, mert tartottak attól, hogy újból felidézheti a forradalmi veszélyt –, de tényleges erővel sem rendelkezett: bázisa az uralkodó osztályok szempontjából is szűk volt.

A különböző ellenforradalmi politikusok és csoportok, amelyek már a Tanácsköztársaság alatt szervezkedtek és kapcsolatokat kerestek az antanthatalmakkal, szemben álltak a Friedrich-kormánnyal. Igaz,

a szegedi ellenforradalmi kormány augusztus 19-én lemondott a budapesti javára, de Horthy nem ismerte el ennek illetékességét. Már augusztus elején – francia engedéllyel – átvonult a Dunántúlra, Siófokon megalakította a fővezérséget, s a köréje csoportosuló katonatisztek támogatásával önálló erőként kezdte meg a hatalomátvétel előkészületeit. Befolyását az egész Dunántúlra kiterjesztette, s ott állami jogokat gyakorolt, keresztezve a Friedrich-kormány szerveinek működését.

Emellett a bécsi és a szegedi ellenforradalmi politikusok minden csoportja – Bethlen Istvántól Teleki Pálon át Nagyatádi Szabó Istvánig – saját hatalmi céljai érdekében hajlott arra, hogy szövetkezzen a románokkal; a román kormány megbízottaival folytatott tárgyalásokon a legkülönbébb ajánlatokkal és tervekkel hozakodtak elő. Ilyen helyzetben, hogy hatalmát megtartsa, Friedrich is tárgyalásokat kezdett a román katonai vezetőkkel különbéke megkötéséről, amely egy évre meghosszabbítaná a megszállást. De sem Friedrich, sem a többi alkura kész csoport nem tudott dűlőre jutni, mert a románok a megegyezés minimális feltételeként a Tiszától keletre fekvő egész területnek Romániához való csatolását jelölték meg, sőt egyes források szerint a feltételek között a román királynak Magyarország uralkodójaként való elismerése is szerepelt – mint Troubridge admirálisnak, a dunai hajózás ellenőrzésére létesített szövetségsközi bizottság vezetőjének az angol kormányhoz küldött augusztus 19-i jelentésében olvashatjuk.

A Friedrich-kormány nem felelt meg az antanthatalmaknak legitimista színezete miatt sem, amely azonnal tiltakozást váltott ki a szomszédos országok részéről. A csehszlovák kormány a békekonferenciához intézett jegyzékében hangoztatta, hogy a Habsburg-restauráció veszélyt jelent Csehszlovákiára és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyságra, ezért a Habsburg-ház bármely tagjának Magyarország államfőjévé történő választását támadásnak minősítik, és a veszély elhárítására készek katonai intézkedéseket is tenni. Márpedig az adott helyzetben a román csapatok kivonulása – amit elsősorban Anglia szorgalmazott – a Habsburgok helyzetét erősítette volna.

Mindent egybevetve 1919 augusztusában az antanthatalmak úgy látták, hogy Magyarországon pillanatnyilag a tőkés társadalom restaurálásának és a rend fenntartásának egyetlen biztosítéka a román

megszállás, a megszállás további fenntartása viszont lehetetlenné tesz minden előrelépést a polgári rend konszolidálása terén. Világosan látták a békekonferencia dilemmáját a románok is. Nyíltan hangoztatták, hogy az antanthatalmaknak nincs tényleges erejük visszاسzorítani őket. A román hadsereg belátása szerinti ideig marad Magyarországon, képes visszautasítani az antant minden követelését. A nagyhatalmak jegyzékeire, amelyek a rekvirálások megszüntetését, a visszaélések felszámolását, a különbéke-kísérletek megszüntetését, a csapatok visszavonulását követelték, a román kormány kitérőleg válaszolt. Hivatkozott a bolsevizmus leverésében tett szolgálataira, arra, hogy a forradalmi veszély miatt a megszállásnak csak akkor lehet véget vetni, ha a megfelelően felfegyverzett magyar rendfenntartó alakulatok már létrejöttek – közben a megszálló hatóságok elkoboztak minden fegyvert, s késleltették a magyar rendőrség és csendőrség megszervezését –, s hogy a reakciós, szomszédait fenyegető kormány léte is indokoltá teszi a megszállást. A román kormány tehát minden eszközzel késleltetni igyekezett csapatainak kivonását, hogy minél tovább fenntarthassa a gazdasági kifosztás lehetőségét, és esetleg újabb – nemcsak magyar – területeket szerezhessen meg az antanthatalmakkal való alkudozás révén. Besszarábia kérdése sem dőlt el még véglegesen, s nem mondott le Románia az egész Bánát bekebelezéséről sem.

Nehezítették a magyar probléma megoldását a nagyhatalmak közötti érdekellentétek is, amelyek – mint láttuk – már a békekonferencia kezdetétől megmutatkoztak. Franciaország – noha a francia kormány sem képviselt teljesen egységes irányvonalat – saját dunai koncepciója, közép-európai befolyásának biztosítása érdekében támogatta a román igényeket, és a megszállás meghosszabbításában kezére játszott a román kormánynak, különösen azzal, hogy a békekonferencia határozatait legtöbbször tompított szövegben és késedelemmel juttatta el Bukarestbe. Olaszország ekkor inkább a román álláspont támogatása felé hajlott, mert úgy vélte, ezzel saját követeléseinek megvalósulását egyengeti. Anglia magatartásában egyre jobban megmutatkozott, hogy ellenszenvvel nézi a francia befolyás megerősödését Közép-Európában. Harcba szállt Franciaországgal a térség gazdasági pozícióinak birtoklásáért, s ez erősen hatott Magyarországgal kapcsolatos politikájára: az Egyesült Államokkal együtt – amelynek nem

volt közvetlen érdekeltsége a Duna-medencében – mind határozottabban követelte, hogy vessenek véget a román megszállásnak.

Az angol kormány álláspontja nem volt ismeretlen az ellenforradalmi politikusok előtt. Mivel maguk is úgy vélték, hogy az adott szituációban Anglia az egyetlen hatalom, amely segítséget adhat a megszállás megszüntetéséhez, esetleg a kedvezőbb békefeltételek eléréséhez, s ezen túl – közvetítő szerepe folytán – valószínűleg beleszólása lesz a békekonferencia számára elfogadható magyar kormány létrehozásába, minden csoportjuk jó előre biztosítani kívánta az angolok jóindulatát a maga számára. Gróf Bethlen István, mint a bécsi Comité vezetője és a szegedi kormány bécsi képviselője, már augusztus 8-án hosszú levelet juttatott el Lloyd George-hoz, amelyben kérte az angol kormányfőt, vesse latba befolyását Magyarország végleges határainak meg szabásakor. Bethlen minden érvet felsorakoztatott, az Anglia és Magyarország történetének hasonlóságára való hivatkozástól annak bizonygatásáig, hogy az ország politikai és gazdasági talpraállítását igazi demokratikus politika révén szeretnék elérni. „Komoly szándékunk – írta – népünket elvezetni egy boldogabb jövőbe, becsületes demokratikus úton, összhangban korunk uralkodó szellemével, és egyenlő mértékben biztosítani a lakosság minden osztályának befolyását saját sorsának alakításába.”

Nem sokkal később, augusztus 30-án Friedrich miniszterelnök – nem tagadva meg politikai bornírtságát – már nem is közbenjárást, hanem egyenesen protektorátust kért Troubridge admirálishoz írt levelében. Miután azt bizonygatta, hogy az ország lakosságának 95 százaléka mögötte áll és azt kívánja, hogy kormánya hatalmon maradjon a választásokig, így folytatta levelét: „A kormány kéri Nagy-Britanniát, késedelem nélkül fogadja el a protektorátust Magyarország felett, hozzon létre katonai diktatúrát, ismerje el a jelenlegi kormányt és nyújtson támogatást neki a román erőszak ellen.

A kormány biztosítja Excellenciádat, hogy ez a kívánság régen érzett óhaja minden őszinte, igaz magyarnak, hogy Nagy-Britannia az egyetlen hatalom, amely képes fenntartani a rendet és fegyelmet ebben az országban, fejleszteni az ország természeti forrásait és emelni lakosainak kulturális színvonalát.”

Mint látni fogjuk, Clerkkal folytatott tárgyalásain Horthy is magára vette a demokrácia köpenyét.

1919 augusztus folyamán a békekonferencia jóformán semmit sem tudott elérni a magyarországi viszonyok rendezése terén. Az egyetlen konkrétum az volt, hogy augusztus 23-án sikerült lemondásra kényszeríteni József főherceget kormányzói tisztéről, de az újjáalakult Friedrich-kormány éppen olyan legitimista színezetű maradt, mint volt. A Romániához intézett jegyzékek, mint utaltunk rá, nem jártak eredménnyel. Végül szeptember elején angol–amerikai nyomásra elhatározták, hogy személyes megbízott révén ultimátumot küldenek a román kormánynak. A megbízatást Sir George Russel Clerk angol diplomata, az angol külügyminisztérium volt közép-európai referense, új prágai angol követ kapta. Az ultimátum – amelyet Balfour angol külügyminiszter fogalmazott meg – hangoztatta, hogy a román politikát nem lehet védelmi jellegűként feltüntetni. Bírálta Magyarország gazdasági kifosztását, és választ kért a következő kérdésekre: kész-e Románia a békekonferencia által megállapítandó napon kivonni csapatait Magyarországról; hajlandó-e azonnal beszüntetni a magyar javak elkobzását, s a már eddig szerzett javakat átengedni a Jóvátételi Bizottságnak; kész-e együttműködni a szövetségesekkel, hogy Magyarországon rend legyen és olyan felelős kormány vegye át a hatalmat, amellyel békét lehet kötni.

Clerk 1919. szeptember 12-én érkezett Bukarestbe. A gyors intézkedések helyett azonban missziója nagyon elhúzódott, mivel Románia az antant akciójára kormányválsággal reagált. Bukarest csak szeptember 20-án válaszolt, s ekkor is inkább feltételeket szabott. Románia szempontjainak megfelelő kormányt s újabb területeket követelt: Békéscsabát, a Maros torkolatát, és több helyen a határ eltolását nyugatra. Clerk hosszú bukaresti tartózkodása után október 1-én a magyar fővárosba érkezett, hogy személyesen tájékozódjon a helyzetről. Tárgyalásokat folytatott a román megszálló hatóságokkal, a Friedrich-kormány és a különböző politikai erők képviselivel, valamint az antant katonai missziójának tagjaival. Tapasztalatai meggyőzték arról, hogy a megszállás elhúzódása nemcsak gazdaságilag katasztrofális, de politikai szempontból is rontja a helyzetet, mert időt ad a szélső reakciós erők sorainak rendezésére, és lehetővé teszi ezek felülkerekedését. Azt is észrevette – s jelentésében utalt is rá –, hogy Románia ügyesen kihasználja a nagyhatalmak közötti ellentéteket, ezért sürgette az egységes álláspont kialakítását. Magyar tárgyaló

partnerei többségükben arról igyekeztek meggyőzni, hogy a Friedrich-kormány rendelkezik olyan bázissal, amely egyrészt szükségtelenné teszi a további megszállást, másrészt alapjait képezheti az új koalíciós kormány megalakulásának. A szociáldemokrata Garami Ernő viszont azt fejtegette előtte, hogy amíg Friedrich a kormány élén áll, el van zárva minden út a koalíció felé. Friedrich eltávolítását csak a békekonferencia erélyes fellépése révén lehet elérni. Garami hozzátette, hogy a koalíciós kormány megalakulásáig, még a román csapatok kivonása előtt, antanterőket kell elhelyezni Budapesten, mert különben Horthy erői vonulnak be, és a fővárosban – sokkal nagyobb méretekben – megismétlődik a dunántúli véres leszámolás, ami újabb forradalomhoz és anarchiához vezethet. Garami gyakorlati javaslata az volt, hogy a pártok képviselői keressék fel az antantmissziót egy koalíciós kormány listájával, amelyet a szövetségesek követeléseinek megfelelően állítottak össze. Ehhez azonban az szükséges, hogy az antanthatalmak a legrövidebb időn belül félreérthetetlenül szögezzék le követeléseiket és ezek megvalósításának módját, mert ellenkező esetben mindenki a zavarosban fog halászni. Ha a Legfelsőbb Tanács jóváhagyta az átmeneti kormány megalakítását, az lépjen azonnal hivatalba, amíg a román megszállás tart. Clerk jórészt figyelembe vette Garami gyakorlati javaslatait, kivéve a román megszállás fenntartását a kormány megalakulásáig.

Clerk tapasztalatairól október 10-én tanácskozott a békekonferencia. A vita eredményeként a Legfelsőbb Tanácsban két jegyzéket fogalmaztak meg a román, illetve a magyar kormányhoz. A Romániának szóló jegyzék, amelyet 12-én továbbítottak, megállapította, hogy nincs mód az újabb román területi követelések teljesítésére. Követelte, hogy Románia támogassa egy új, koalíciós magyar kormány létrehozását, és a magyar rendőrség megszervezésével egyidejűleg csapatait vonja ki Magyarországról, az elkobzott javakat bízza a Szövetséges Ellenőrző Bizottságra, a rekvirálásokat pedig szüntesse be. A Magyarországnak szóló jegyzéket nem küldték el, mert úgy vélték, hogy az a Friedrich-kormány de facto elismerését jelentené. Ezért azt a megoldást választották, hogy Clerk az antanthatalmak képviseletében Budapestre küldték azzal a szóbeli megbízatással, hogy a pártok képviselőivel folytatott tanácskozás révén érvényesítse a békekonferencia határozatait. Nevezetesen, hogy ragaszkodnak a József

főherceg által létrehozott kormány lemondásához és olyan, széles politikai bázisra támaszkodó koalíciós kormány létrehozásához, amely a szövetséges hatalmak által megállapított országhatárokon belül képes a rendet fenntartani, demokratikus választást lefolytatni és a békeszerződést aláírni.

Clerk október 23-án érkezett újból a magyar fővárosba. Tapasztalnia kellett, hogy a huzavona, a késlekedés tovább rontotta a belpolitikai helyzetet. Különösen megerősítette Horthy és a köréje tömörült dzsentrí-katonatiszti körök pozícióit, hiszen a fővezérség a Dunántúlon, ahol nem volt román megszállás, szabadon érvényesíthette befolyását, zavartalanul folytathatta megtorló intézkedéseit és szervezhette hadseregét, annyira, hogy mire Clerk Budapesten megkezdte tárgyalásait, az egyetlen olyan tényezővé vált, amely viszonylag erős fegyveres testülettel rendelkezett. Ez a helyzet tükröződött Clerk első jelentésében is, amelyben amellettt tört lándzsát, hogy az új kormányban a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának kell biztosítani a vezető szerepet, s a rend fenntartását Horthyra kell bízni, aki – mint írta – bizalmat keltő benyomást tett rá.

A beérkezett jelentések alapján a békekonferencia november 3-án foglalkozott ismét a magyar ügygel. Többféle javaslat hangzott el, tükrözve az érdekellentéteket. A francia javaslat a budapesti katonai misszió francia tagjának jelentésére épült, aki egyetlen megoldást látott lehetségesnek: a románok kivonulása előtt lemondani a Friedrich-kormányt, majd a román csapatok helyébe szövetséges katonaságot küldeni; ezek ellenőrzése alatt megszervezni a rendőrséget, egyúttal lefegyverezni Horthy fehérterrorista különítményeit, s végrehajtani a választásokat. Az erőviszonyok ezúttal – főleg az olaszok álláspontja miatt, akik Horthyban a jövő partnerét látták a délszláv állam ellen – a francia javaslattal szemben hatottak. Végül is a békekonferencia lemondott a szövetséges haderő Magyarországra vonulásáról (ezellen Clerk is tiltakozott), s arra az álláspontra helyezkedett, hogy elegendő a románok kivonulása és egy új kormány megalakulása, még ha abban többségben lesznek is a konzervatív elemek. Az egyetlen feltétel a Habsburg-restauráció kizárása.

Clerk jelezte, hogy tapasztalatai szerint javultak az esélyek egy koalíciós kormány megalakítására, s ezért némi türelmet kért Friedrich lemondatása kérdésében. A békekonferencia Clerk javaslatát el-

fogadta, s miután felszólította a szerb–horvát–szlovén és a csehszlovák kormányt, hogy ürítsék ki az általuk megszállva tartott, s a június 13-i határon belül levő területeket, figyelmét már csak a román megszállás megszüntetésére koncentrált. A román kormány ugyanis, november elején válaszul a korábbi jegyzékre, csak annyit ígért meg, hogy november 10-én a román csapatok megkezdik visszavonulásukat a Tisza-vonalig.

A békekonferencia tanácsának november 12-i ülésén a hangulat már nagyon feszültté vált Romániával szemben. Az angolok erélyes lépéseket sürgettek. Ennek eredményeként november 15-én szigorú hangú ultimátumot küldtek a román kormánynak. Követelték a visszavonulást a végleges határok mögé és a zsákmányolt javak átadását a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak; amennyiben ezeket a kívánságokat Románia nem teljesíti, az antanthatalmak megszakítják vele a diplomáciai kapcsolatokat, és a még eldöntetlen területi kérdésekben nem számíthat jóindulatukra.

Közben, november 14-én a román csapatok valóban kivonultak Budapestről, így Clerk az új kormány megalakítására összpontosíthatta erőfeszítéseit. Már november elején közölte Horthyval: a románok kivonulása után csapatai birtokba vehetik a fővárost, amennyiben hajlandó formális biztosítékot adni, hogy fegyveres alakulatai fenntartják a rendet, és tartózkodnak az atrocitásoktól. Horthy – mivel hatalmi ambícióinak megvalósítását egyedül az antant, pontosabban az angolok révén látta biztosíthatónak (s ez későbbi magatartásának megítélése tekintetében sem elhanyagolható szempont) – november 5-én megadta a kért írásos nyilatkozatot. Ennek fejében a békekonferencia jóváhagyta Horthy bevonulását a fővárosba. Két nappal később, 7-én Clerk tanácskozást hozott létre Horthy és a liberális pártok, valamint a Szociáldemokrata Párt vezetői között. Itt a pártok képviselői tudomásul vették, hogy az antanthatalmak kívánatosnak tartják a „nemzeti hadsereg” bevonulását Budapestre. Horthy viszont nyilatkozatot írt alá arról, hogy „a hadsereg alárendeli magát az antant megbízottjának közreműködésével létrejött kormánynak”.

A hadsereg Horthyval az élen november 16-án bevonult Budapestre, a „bűnös városba” – s az antantnak tett ígéret ellenére azonnal hozzákezdett terrorhadjáratához. A tiszti különítmények fellépése

annyira brutális volt, hogy az angol és amerikai kormány is kénytelen volt tiltakozni, főleg a szociáldemokraták letartóztatása miatt.

A fegyveres erő problémája megoldódott tehát, de a kormányalakítás elé újabb és újabb nehézségek tornyosultak. Friedrich ugyanis nem volt hajlandó kompromisszumra, s akadályozott minden meg egyezést. Clerk végül is november 17-én, a nagy nehezen összehívott pártközi értekezleten, amelyen 12 pártonkívüli politikus és Horthy is részt vett, kijelentette, hogy ha nem sikerül napokon belül döntésre jutni, elhagyja Budapestet, ami a békeszerződés szempontjából súlyos következményekkel járna Magyarországra. Nem ellenzi, hogy a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártjának – amelynek vezére Friedrich volt – többsége legyen a kormányban, de nem fogadhat el kizárólag erre a pártra épülő kormányt. Hosszú, többször elnapolt vita után – amelyben Horthy is felszólalt, hangoztatva, hogy „kalandorság lenne az antanttal szembeszállni” – végül is megszületett a döntés. November 22-én Huszár Károly vezetésével megalakult az ún. „koncentrációs” kormány, amelyet 1919. november 25-én Clerk a békekonferencia nevében de facto elismert, mint a választásokig hivatalban maradó ideiglenes kormányt. Az erről szóló jegyzékben leszögezte: „Ez az elismerés természetesen azokhoz a feltételekhez van kötve, hogy az ideiglenes kormány kötelezi magát arra, hogy a választásokat haladéktalanul megtartja, hogy a törvényt és a rendet az országban fenntartja, nem követ el agresszív akciót, tiszteletben tartja Magyarország ideiglenes határait, amíg a békekonferencián azokat véglegesen meg nem határozzák, hogy minden magyar részére biztosítja az összes polgárjogokat, beleértve a szabad sajtót, a gyülekezési, a politikai véleménynyilvánítás szabadságát és az általános választójogon nyugvó szabad, titkos, pártatlan és demokratikus választásokat.”

A békekonferencia szempontjából a magyar ügy tehát lezárult. Megnyílt az út a békeszerződés aláírásához. 1919. december 1-én Clemenceau a nagyhatalmak nevében felszólította a magyar kormányt, küldje el megbízottait a békekonferenciára.

Azokból a megállapodásokból, amelyeket Horthy és a magyar politikusok az ország politikai berendezését és politikáját illetően az antanttal kötöttek, nem sok valósult meg. A kormány hivatalba lépésének pillanatától minden lehetséges eszközzel igyekezett semmissé tenni a biztosítékokat. Huszár miniszterelnök már november 25-én, az

antant aznapi elismerő jegyzékére válaszolva, közölte Clerkkel: a kormány tudomásul vette ugyan a feltételeket, de fenn fog tartani bizonyos fokú sajtócenzúrát, hogy „lehetetlenné tegyünk mindenfajta bolsevik tendenciájú agitációt és hogy ezen az úton biztosítsuk a törvényes rendet, a társadalmi békét és az államhatalom tekintélyét”. Maga a megállapodás is olyan kompromisszum eredménye volt, amelyben az antanthatalmak feladták korábbi fenntartásaik jó részét, mert a legfontosabb számukra a polgári rend restaurálása és a békeszerződés elfogadtatása volt. Ennek volt alárendelve a Huszár-kormány elismeréséhez kötött feltételek érvényesülése is. Jól érzékelhető ez a választásokkal kapcsolatos nemzetközi és belpolitikai bonyodalmaknál.

A megállapodások alapján kiírt választások – amelyek előkészületei a vad terror légkörében folytak – várható eredménye azzal fenyegetett, hogy Friedrich pártja, s ezzel a legitimisták kerülnek túlsúlyra a parlamentben, következésképpen lehetőség nyílik a Habsburgok visszajuttatására a magyar trónra. Antantkörökben is felmerült az a gondolat, hogy elébe vágjanak ennek a folyamatnak, akár Horthy katonai diktatúrájának hatalomra segítésével. Horthy 1920 januárjában több alkalommal tárgyalt erről Thomas Hohler új budapesti angol főmegbízottal – a későbbi követtel – és Reginald Gorton tábornokkal, az antant katonai missziójának angol tagjával. Gorton említi 1920. január 9-i jelentésében, hogy Horthy felvetette előtte: félő, hogy a választások eredményeként olyan parlament jön létre, amely Friedrichnek adja a miniszterelnöki tárcát, az pedig József főherceget helyezi az államfői székbe. Sajátos észjárásával ehhez hozzátette, hogy az új parlament, amelynek valószínűleg „sok paraszt tagja lesz”, a nagybirtokok felosztását fogja követelni, pedig ezektől „Magyarország prosperitása függ”. Nem lenne-e okosabb – kérdezte –, ha katonai diktatúrát hozna létre még a választások előtt?

A formális katonai diktatúra ugyan nem valósult meg, de Horthynak sikerült kormányzóvá választatni magát, s ehhez jelentős segítséget kapott az antanthatalmaktól, főként Angliától. Ebben az időben napirendre került Magyarország államformájának kérdése is – pontosabban az államfői méltóság formája és betöltésének módja; afelől ugyanis nem volt kétség, hogy az uralkodó osztályok minden csoportja a királyságnak mint államformának a fenntartását kívánta, hiszen a köztársaság számukra egyet jelentett az 1918–1919-es forradalmakkal

és a történelmi Magyarország széthullásával. Anélkül, hogy annak taglalásába bocsátkoznánk, milyen belpolitikai-hatalmi törekvések húzódtak meg a legitimisták és a szabadkirályválasztók küzdelmében, megállapíthatjuk, hogy a királyság fenntartása szimbóluma lett belpolitikailag az ellenforradalmi rendszer bármiféle demokratikus irányú elmozdulása megakadályozásának, külpolitikailag pedig a területi integritás helyreállítását célzó törekvéseknek. Az antantmegbízottakkal folytatott januári tárgyalásokon az államforma és az államfő kérdése is szerepelt, összefüggésben a közelgő választásokkal. Erről Horthy éppúgy tárgyalt, mint Apponyi Albert vagy Huszár Károly.

Gorton és Hohler kormányukhoz fordultak tanácsért a dilemma megoldása érdekében. Az antant elkötelezte magát az ideiglenes kormány és a választások mellett, ezért aligha lehet vállalni a katonai diktatúrát, vagy visszautasítani a választások eredményeként létrejövő kormány elismerését. Ez viszont a Habsburg-veszélyt éleszti fel. Mi a teendő?

Az angol külügyminisztérium végül is 1920. január 29-én, kettévágva a gordiuszi csomót, utasította budapesti főmegbízottját, közölje a miniszterelnökkel és a vezető magyar politikusokkal: az angol kormány változatlanul fenntartja tiltakozását József főhercegnek vagy bármely más Habsburgnak Magyarország államfőjévé választása ellen. Ezen túl azonban nincs észrevétele Magyarország államformáját illetően. Nincs kifogása az ellen, ha valamelyik neves magyar személyiséget államfővé választják, sem az ellen, ha a parlament az alkotmányt ennek megfelelően módosítja. Az angol kormány nem tartja lényegesnek, hogy az államfőt királynak, nádornak hívják vagy más titulussal illetik, amennyiben az törvényes és alkotmányos úton kerül hatalomra. S ami az ország belpolitikájával kapcsolatos korábbi fenntartásokat illette, a Foreign Office felhatalmazta Hohlernek annak kijelentésére is, hogy „Magyarország belpolitikája nem az a dolog, amibe Őfelsége Kormánya be kívánna avatkozni, mindaddig, amíg a magyar kormány politikája a hatalmak és szomszédai iránt békés jellegű”. Február 3-án az antanthatalmak nevében a Nagykövetek Tanácsa közös nyilatkozatot tett közzé, amely leszögezte: bár a szövetséges hatalmaknak nincs szándékukban és nem is tekintik feladatuknak, hogy beavatkozzanak Magyarország belügyeibe, vagy diktálják a magyar népnek, milyen kormányt és alkotmányt tartson alkalmasnak

a maga számára, a Habsburg-restauráció azonban nemcsak Magyarországot érinti, ezért azt „sem el nem ismerhetik, sem nem tűrhetik”.

A nemzetközi körülmények Horthy ambícióinak kedveztek. A nagyhatalmak budapesti képviselői szinte egyöntetű bizalmat tanúsítottak iránta. Különösen az angolokban sikerült kedvező benyomást keltenie. Ezt főleg azzal érte el, hogy 1919 őszétől az antantképviselőkkel folytatott tárgyalásokon úgy igyekezett magát feltüntetni – s nem sikertelenül –, mint aki amellett, hogy az antibolsevizmus bajnoka, a rend és a fegyelem erélyes képviselője, igyekszik letörni mindenfajta szélsőséget, mérsékelni a terrort, és következetesen betartja az antanttal kötött megállapodásokat. Láttuk, hogy a Clerk-misszió idején jelentős szerepe volt a koalíciós kormány létrehozásában. Különösebb skrupulus nélkül aláírta a november 7-i nyilatkozatot. Amikor budapesti bevonulása után a fővárosban is kibontakozott a fehérterror, ezért a felelősséget a tisztí különítményekre hárította. 1920 január elején az ország belső nehézségeit taglalva arról nyilatkozott az angol főmegbízottnak, hogy a lehetetlen helyzetben is képes volt ez ideig nemcsak a bolsevizmus újbóli kitörését megakadályozni, de a lehetőségekhez mérten gátat vetni az erőszaknak és az antiszemitizmusnak is. Hohler minden megjegyzés nélkül jelentette kormányának Horthy közléseit. Érdemes megemlíteni, hogy a Horthyról alkotott kedvező benyomást egy véletlen is egyengette: régi, bizalmas barátság fűzte az angol főmegbízotthoz, akinek jelentései lényegesen befolyásolták kormánya álláspontját. Hohler 1920. január 6-i jelentésében a következőket írta: „Horthy tengernagy régi és nagyon bizalmas barátom még a háború előttről, ezért úgy gondolom, valószínűleg kész sokkal nyíltabban beszélni velem, mint másokkal. Minden személyes okom megvan, hogy bízzak teljes őszinteségében és higgyek neki.”

Miután József főherceget az antant tiltakozása kizárta a jelöltek közül, csak két posszibilis személy maradt az államfői székre: Apponyi Albert gróf és Horthy Miklós. Apponyit ugyan az angol külügyminisztérium, legitimista beállítottsága ellenére, ideálisnak tartotta volna Magyarország trónjára is, de magas kora és főleg Franciaország és Csehszlovákia várható tiltakozása miatt (a Csehszlovákiához csatolt területen voltak Apponyi birtokai) nem szándékozott támogatni jelöltségét. Maradt tehát Horthy, akit az angol főmegbízott 1920. február 4-i táviratában teljesen alkalmasnak tartott a kormányzói posztra,

mert „abszolút becsületes, megbízható és erőteljes. Jellemében semmi sincs a kalandorból vagy a harcias sovínisztából.” (1)

Amint Horthy meggyőződött róla, hogy nem kell nemzetközi bonyodalmaktól tartania, nem késlekedett a tisztikar hozzá hű elemeire támaszkodva magához ragadni az államfői hatalmat. S ha az antant-hatalmak az alkotmányossághoz ragaszkodtak, arra is talált példát Napóleon első konzullá választásának történetében. Cselekedett hát. Először azt kellett megakadályozni, hogy az új parlament Friedrichet válassza miniszterelnökké; ezzel saját útjának egyengetése mellett a nagyhatalmak akarátának is érvényt szerezhetett. 1920. január 30-án mint a hadsereg főparancsnoka nyilatkozatot tett közzé, melyben közölte: az antanthatalmakkal az ideiglenes kormányról és a választásokról 1919 novemberében kötött megállapodást csak úgy értelmezheti, hogy az új nemzetgyűlés államfőt választ, az ideiglenes kormány az államfő kezébe teszi le a hatalmat, s ő nevezi ki az új miniszterelnököt. Horthy nyilatkozatában nem vonakodott a hadseregre hivatkozni a „rendbontás” megakadályozására. A parlament – amelyben a Kiszegedapárt és a Keresztény Nemzeti Egyesülés Pártja volt abszolút többségben – viszont vonakodott őt államfővé választani. Végül is 1920. március 1-én a parlament üléstermébe bevonuló tisztek fenyegető asszisztálása mellett a képviselőház Horthy Miklóst kormányzónak választotta, nagy hatalmat összpontosítva kezében.

Az 1920 januári választásokkal és Horthy kormányzónak választásával hosszabb időre lezárult az, a világháború vége óta tartó átmeneti időszak, amikor a nemzetközi körülményeknek belpolitikailag is döntő jelentőségük volt, amikor a győztes hatalmak *nyílt és közvetlen* befolyást gyakorolhattak az ország belpolitikájának alakulására. 1920 tavaszán az ellenforradalmi rendszer konszolidációja még messze volt a megvalósulástól, de az utat a konszolidáció felé, azt, hogy milyen lesz ennek a rendszernek a berendezkedése, következképpen bel- és külpolitikájának fő iránya, már megjelölték az átmeneti szakaszban levert útjelző cölöpök: a forradalom bukása és az ellenforradalmi rendszer hatalomra kerülésének módja; az ellenforradalmi csoportok összetétele és a létrejött pártok politikai arculata; a békeszerződés; a magyar úri osztályokban és középrétegekben rögzült politikai félelmek és torz történelmi tanulságok.

A Tanácsköztársaság megdöntése után – mint láttuk – a reakciós és konzervatív erők hatalomra kerülésének ára az antanttal kötött megállapodás volt, amelyet a hatalom birtokában igyekeztek ugyan semmissé tenni, de az mégis kihatott az ellenforradalmi rendszer be rendezkedésére, amennyiben hozzájárult néhány felemás módon érvényesülő polgári szabadságjog biztosításához, a katonai diktatúráról való lemondáshoz, a parlamenti rendszer fenntartásához.

Az a parlamentarizmus azonban, amely Magyarországon megvalósult, nemigen hasonlított a polgári demokratikus értelemben vett parlamenti rendszerhez. A választásokon részt vevő politikai pártok (a Szociáldemokrata Párt 1920 januárjában kivált a kormányból és nem indult a választásokon) ugyanis kivétel nélkül olyan pártok voltak, amelyek elkötelezték magukat az ellenforradalomnak, politikailag és társadalmilag egyaránt. Természetesen ez nem azt jelenti, hogy ne lettek volna különbségek a konzervatív-reakciós, fasisztoid vagy liberális-polgári politikai csoportok és pártok eszméi, politikai és társadalmi programja között, attól függően, milyen társadalmi bázisra épültek, milyen osztályok, rétegek vagy csoportok érdekeit képviselték. De egy valamiben azonos volt a parlamentbe bekerülő összes párt: valamennyi ellenforradalmi volt a szónak abban az értelmében, hogy elfogadta a rendszer alapelveit. (Az „ellenforradalmi” jelző egyébként akkor nem megbélyegzést, hanem igazolást jelentett, amelyet politikai és társadalmi testületek, politikusok és közéleti funkcionáriusok egyaránt igényeltek.) Vagyis valamennyi szemben állt mindazzal, amit az 1918–1919-es forradalmak politikai, társadalmi és eszmei síkon jelentettek; elvetette nemcsak a szocializmust, hanem a polgári demokráciát is, elfogadta az ellenforradalom alapvetően mozdulatlan társadalmi szerkezetét. A különbség csak annyi volt, hogy a konzervatív-reakciós szárny – vagyis a nagybirtok és a nagytőke képviselője – ezt következetesen véghezvitte, és szemben állt minden – akárcsak részleges – szociális reformmal, míg a fajvédő, fasisztoid-fasiszta csoportok – főként a tényleges hatalomból részt kérő, sőt a hatalom csúcsaira törő dzsentri-katonatiszti-államhivatalnoki rétegek képviselőiben – álreformokkal és álforradalmakkal kívántak törekvéseiknek érvényt szerezni. De még a liberális polgári pártok is – amelyek lényegében a magyar burzsoázia egy szárnyát képviselték – csak abban az értelemben jelentettek baloldali ellenzékét, hogy a konzervatív-reak-

ciós pártokhoz képest álltak balra; politikai és társadalmi programjuk nem volt tágítható az igazi polgári demokratikus követelésekig.

A frontok persze, különösen az ellenforradalmi korszak első éveiben, nem ismerhetők fel világosan a különböző pártok politikai arculatán. Mozgásban van még a pártok osztálybázisa. Összeszövődnek csoport-érdekek és személyi törekvések. Összecsapnak legitimisták és szabadkirályválasztók, fajvédők és konzervatívok, „kisgazdák” és agráriusok. Fúziók-beolvadások-újjaalakulások mennek végbe, mindez azonban csak a kurzus zárt rendszerén belül történik.

Az ellenforradalmi rendszer berendezkedésének és konszolidációjának fontos összetevője volt 1918–1919 nagy nemzeti, politikai és társadalmi megrázkódtatásainak pszichológiai és eszmei hatása, mert nem kis szerepet játszott a rezsim társadalmi bázisának kialakításában, zártságának megalapozásában. 1918–1919 forradalmait a magyar úri osztályok eleve elvetették. De az 1918-as polgári demokratikus forradalom és a Tanácsköztársaság, valamint a történelmi Magyarország szétesése a nacionalista szemlélettel átítatott, s a nagy társadalmi megrázkódtatásokra politikailag felkészületlen polgári, kispolgári rétegekben és az értelmiség nagy részében is – amely rétegek egyébként érzelmileg 1918 őszén nem álltak szemben a forradalommal – hamis okozati összefüggésben ülepedett le nemzeti és politikai síkon egyaránt: a történelmi Magyarország széthullásáért az 1918-as forradalom a felelős, mert részese volt a Monarchia összeomlásának, illetve vállalta azt; a Tanácsköztársaságért a polgári demokratikus forradalom a felelős, mert egyenesen vezetett a proletárdiktatúrához, amely nemcsak a polgári tulajdon ellen követett el merényletet, de oka volt a békeszerződésben megszabott határoknak is. A következtetés ebből szinte magától értetődő volt: nem kell a polgári demokrácia sem, mert az a bolsevizmushoz vezetett, mert az a nemzeti terület megcsonkítását eredményezte, amely legfőbb oka minden nyomorúságunknak. Beigazolódtott a dualizmus eszmei-politikai konstrukciójának helyessége, beigazolódtott, hogy a demokratizmus szabad érvényesülése nemzeti katasztrófához vezet.

Ezt a félelmekre, hamis következtetésekre, rágalmakra, a kiváltságos osztályok érdekeinek védelmére épülő hazugságrendszer az ellenforradalmi rezsim egész propagandagépezete már csak azért is igyekezett nagy erővel terjeszteni, hogy leplezze kínos születési hibáját – hogy ti.

X

X az antant azzal a feltétellel juttatta hatalomra az ellenforradalmi csoportokat, ha elfogadják a békeszerződést. Íme, így lett az ellenforradalmi ideológiában „nemzetellenes” az egész munkásosztály, a forradalom, a demokrácia; „nemzetáruló” a progresszió minden harcosa. Tetszetős és könnyen adaptálható ideológia volt ez, mert nem kellett hozzá gyöttrő nemzeti önvizsgálat, mert segítségével el lehetett leplezni a társadalmi fejlődés roppant elmaradottságát, a kiváltságos osztályok hatalmát, az elnyomott osztályok jogfosztottságát és nyomorúságát; s az osztályuralom megdöntésére – vagy csak adott formájának, az ellenforradalmi rezsimnek megváltoztatására – irányuló törekvéseket, mint amelyek „nemzeti katasztrófához vezettek”, diszkreditálni lehetett azok egy részében is, akik nemcsak a rendszer, de még az osztályuralom fenntartásában sem voltak érdekelve. Ez a mítosz jótékony homályba borította a nyilvánvaló tényeket: hogy nem a forradalom volt az oka a történelmi Magyarország széthullásának – hiszen amikor a forradalom itt kirobbant, a Monarchia már nem létezett –, hanem a Monarchiában érvényesülő egyoldalú nemzeti-hatalmi viszonyok, a dualizmus nemzetiségi politikája; hogy éppen a polgári demokratikus kormány nem fogadta el a békefeltételeket; hogy a Tanácsköztársaság harcolt fegyverrel az antanthatalmak és szövetségeseik ellen; hogy a trianoni határokért nem a Tanácsköztársaságot terheli felelősség, azokat a győztes hatalmak érdekei, szövetségeseikhez fűződő kapcsolatai diktálták, és már a proletárdiktatúra megszületése előtt formát öltöttek.

Ezt a történelemszemléletet és ideológiát nemcsak az úri osztályok és azok a polgári-kispolgári rétegek fogadták el, amelyek a proletárforradalomtól vagyonukat, egzisztenciájukat, társadalmi helyzetüket féltették, de biztonságos mentőövnek látszott azoknak az értelmiségieknek is, akik nem tudtak vagy nem mertek szembenézni a magyar társadalmi valóság tényeivel, akik nem értették meg a forradalmakban érvényesülő nagy fejlődési tendenciákat, akik a Tanácsköztársaságban csak a diktatúrát és a hibákat (pl. a földosztás elmaradását) érzékelték. S akik e politikai és nemzeti hazugságokat valóságként elfogadták, azoknak el kellett fogadni azt is, amit ezek az ellenforradalmi rendszerben politikai, társadalmi, nemzeti és eszmei síkon maguk után vontak. Így asszimilált magához szemléletben és magatartásformában újabb polgári és értelmiségi rétegeket a magyar úri osztályoknak az

az alsó dzsentri rétege, amelynek nacionalizmusa, mozdulatlan rendi társadalomszemlélete a proletárforradalom után sokkal elszántabban és agresszívbabban jelentkezett, mint korábban. Így váltak, vélt vagy tényleges osztályérdekekből, egzisztenciális félelmekből és hamis nemzetfáltésból, faji indulatból és nacionalizmusból, rangfáltésból és úri gögből az ellenforradalmi rezsim bázisává azok a rétegek, amelyeket az ellenforradalom eszmevilága a „keresztény-magyar középosztály” masszájává gyúrt össze.

Az ellenforradalmi rendszer politikai platformjának lényege a zárt-ság volt, az, hogy nem lehetett balfelé tágítani. Az 1920-as választásokon érvényesülő választójog, s a parlamentarizmusnak az a formája, amely erre a választásra épült, formailag még nem zárta ki a demokratikus irányú eltolódást kedvezőbb belpolitikai légkör esetén. A rezsim politikai konszolidációját tehát úgy kellett megvalósítani, hogy az ilyen irányú eltolódás lehetetlen legyen. Példát a megoldásra nem volt nehéz találni azoknak, akik 1918–1919 tapasztalataiból a dualista politikai konstrukció helyességére következtettek: dualista módszerekkel kell operálni, amennyire lehetséges. Egy hatvanhetes világot kell berendezni még akkor is, ha nincs már dinasztia és történelmi Magyarország. A dualista rendszer politikai szerkezete lényegében két oszlopon nyugodott: a dinasztia hatalmán és egy olyan parlamenten, amely minden körülmények között támogatta a király által kinevezett kormány politikáját – s ha rendkívüli esetekben mégsem így történt, akkor érvényesülhettek az uralkodó hatalmi eszközei: az elnapolás, a házfelosztás, s ha kellett, az erőszakszervezetek.

Az ellenforradalom konszolidációja szempontjából Horthy kormányzóvá választásával az egyik bázis megteremtődött: az erős – lényegében a dualizmus kori királyi jogkörrel azonos – államfői hatalom. A másik bázis még megalkotásra várt. Gróf Bethlen Istvánban találta meg az ellenforradalom azt a politikust, aki elég tehetséges, ravasz és erőszakos volt e bonyolult manőver végrehajtására. Létrehozta az egységes kormánypártot, az ún. Egységes Pártot, amely olyan döntő többséggel rendelkezett a parlamentben, hogy nem lehetett leszavazni, hogy képes volt elfogadtatni a kormány minden törvényjavaslatát. Hogy ezt az állapotot fenn lehessen tartani, s a kormánypárt a jövőben se kerüljön kisebbségbe, meg kellett „reformálni” a választójogot. Bethlen az Egységes Pártra támaszkodva eltörölte

az általános, titkos választójogot, és bevezette a cenzushoz kötött, szűk körű választójogot és a nyílt szavazásos rendszert. Egyetlen legális párt maradt kívül a zárt politikai konstrukción, a Szociáldemokrata Párt, de biztosítéknak megszületett a Bethlen-Peyer-paktum. Készen állt tehát minden, hogy az ellenforradalom hatalmi szerkezetét biztosítani lehessen: volt parlament, de nem volt tényleges választójog, volt alkotmányosság, de nem voltak alkotmányos biztosítékok a polgárjogokra. Nem volt diktátor, de volt kormánydiktatúra és volt különleges hatalommal felruházott legfelsőbb hadúr – a kormányzó. Íme, ez maradt az 1919. november 25-i megállapodásokból.

3. A BÉKESZERZŐDÉS.

KÜLPOLITIKAI TERVEK ÉS KÍSÉRLETEK

A BÉKETÁRGYALÁSOKTÓL A NÉPSZÖVETSÉGBE VALÓ BELÉPÉSIG

A hatalomra került ellenforradalom külpolitikai törekvéseit nem volt nehéz megjósolni. Egységes, átgondolt külpolitikai vonalról ugyan nem lehet beszélni, de a fő célok már körvonalazódtak. A külpolitikai programot és a közvetlen gyakorlati lépéseket – éppúgy, mint a belpolitikát – meghatározta a hatalomra került ellenforradalmi csoportok összetétele és politikai arculata, valamint hatalomra kerülésük módja, továbbá a békeszerződésben megállapított határok és feltételek, az a tény, hogy a békeszerződést még nem írták alá, és végül a külpolitikai taktikára nagy befolyást gyakoroltak a még rendkívül bizonytalan nemzetközi viszonyok.

Az európai és főleg a közép-európai helyzet még jó ideig zűrzavaros volt. Azok a nagy átalakulások, amelyeket a háború, az oroszországi szocialista forradalom, a győztesek által diktált békefeltételek okoztak az európai viszonyokban és az egyes államok kapcsolatában, még igen sok bizonytalansági tényezőt tartalmaztak. Kevesen hitték, hogy az új viszonyok állandósulni fognak. Szovjet-Oroszország heves küzdelmeket vívott a belső ellenforradalommal és a külső intervencióval. A nyugati nagyhatalmaknak ez volt a fő gondjuk, minden lehetőséget megragadtak, és sok mindenre hajlandók lettek volna, hogy megdöntsék a szovjethatalmat. A győztesek és legyőzöttek között még nem volt olyan világos a különbség, mint később, annál inkább, mert

a győztesek még egymással marakodtak a zsákmányon. Nemcsak a nagyhatalmak között folyt a harc a befolyási övezetekért a szabaddá vált területeken, de az antant oldalán álló kis országok között is ellentétek bontakoztak ki. Lengyelország Csehszlovákiával, Románia Jugoszláviával vitázott területi kérdések miatt. Kiforratlanok voltak a nagyhatalmak és a kis országok közötti kapcsolatok is. Franciaország távol állt még annak eldöntésétől, hogy nagyhatalmi céljainak biztosítását milyen szövetségi rendszer szolgálná a legeredményesebben, legfeljebb csak azt kezdte sejteni, hogy mi az, amit elrontott. Olaszország belpolitikailag és nemzetközileg is nagyon bizonytalan helyzetben volt ahhoz, hogy határozott európai és közép-európai politikát alakítson ki. A viszonyok pillanatnyi alakulása szerint változtatta álláspontját és partnereit, attól függően, hol remélt lehetőséget sérelmeinek orvoslására. Teljesen érthető, hogy ilyen körülmények között a vesztes országokban – ahol a belpolitikai erőviszonyok a szüntelen változás, forrongás állapotában voltak – felszínre törtek azok az áramlatok, amelyek belpolitikailag a szélsőséges reakciót képviselték, külpolitikailag pedig még ideiglenesen sem akartak belenyugodni a vereség következményeibe, az új területi rendezésekbe, s az azonnali revansháborút hirdetve minden lehetőséget megragadtak az egymás közötti kapcsolatok kiépítésére – s hogy szép számmal születtek ma már fantasztikusnak tűnő kalandortervek is.

Senkit sem érhetett meglepetésként – legkevésbé az antanthatalmakat –, hogy az ellenforradalmi magyar kormány külpolitikájában a nacionalista-irredenta tendenciák az első pillanattól kezdve igen erőteljesen jelentkeztek, s hogy Magyarországon is napvilágra kerültek olyan törekvések, amelyek minden eszközt alkalmasnak vélték arra, hogy a békefeltételek megváltoztatását elérjék. Igen figyelemreméltó ebből a szempontból az az 1919 októberi emlékirat Magyarország külpolitikai feladatairól, amelyet Horthy neve fémjelez. Az emlékirat, amely a Clerkkel folytatott tárgyalások idején készült (ennek jegyeit őrzí néhány olyan, főleg belpolitikai mérsékletre intő kitétel, amely a síófoki fővezérség szellemétől nagyon is idegen volt), a hadsereg feladataival kapcsolatban elemzi a külpolitikai helyzetet. Horthyt és a köré csoportosult dzsentri-katonatiszti köröket az azonnali revansháború vágya fűtötte. A Tanácsköztársaság leverésének körülményeiből, a román megszállásból nyomban levonták a politikai nézeteikkel,

törekvésekkel egybevágó tanulságot: a jutalom azoké az államoké, amelyek a bolsevizmus leverésében, a polgári rend fenntartásában (vagy restaurálásában) szolgálatokat tettek a nagyhatalmaknak; e jutalom mértéke nincs arányban az illető államnak a háborúban viselt szerepével; az ilyen rendfenntartó szolgálatra elsősorban az az állam képes, amely katonai energiáit megőrizte a háború végéig, s akkor bizonyos fokig még a nagyhatalmak szándékaitól függetlenül is meg tudja szerezni vagy meg tudja tartani magának azt, amit akar.

Horthy fejtegetéseinek lényege a következő volt:

Magyarország első számú ellensége *Románia*, mivel a területi követelés vele szemben a legnagyobb, s mert a legerősebb valamennyi szomszédos állam között. A fő külpolitikai cél a románokkal való „fegyveres leszámolás”. A nemzetközi feltételek ehhez kedvezően alakulnak, mert Románia mohósága és a magyarországi megszállás elhúzása miatt fokozatosan elveszíti az antant, különösen az angolok és amerikaiak szimpátiáját; területi kérdések miatt ellentétei vannak Bulgáriával, Szerbiával, Oroszországgal; belpolitikai és nemzetiségi nehézségei fokozódnak. Amíg a támadásra megfelelő pillanat elérkezik (ezt Horthy 1921-re becsülte), addig látszólag békés viszonyt kell teremteni Romániával, de minden lehetőséget ki kell használni diplomáciai elszigetelésére, és Erdélyben intenzíven folytatni kell az irreidenta szervezkedést.

Jugoszláviával – minthogy Románia diplomáciai bekerítésében a legnagyobb szerepe lehet – a területi vita ellenére normális, vagy átmenetileg akár „baráti” viszonyt kell fenntartani. Ugyanakkor ki kell használni belső ellentéteit, titokban – nehogy a szerb uralkodó körökkel kiépítendő románellenes összefogást veszélyeztesse – támogatásban részesítve az előbb-utóbb felszínre kerülő horvát szeparatista törekvéseket.

A magyar hadsereget alkalmassá kell tenni háborús akciók végrehajtására. A békefeltételek katonai korlátozásait részben ki kell játszani, részben számítani lehet hatásuk gyengülésére is.

Magyarországnak megfelelő nemzetközi tekintélyre kell szert tennie, s ezt elsősorban a közép-európai rendfenntartó szerepkörében érheti el. „Az antantállamok, főleg Anglia és Amerika, mindenképpen érdekelve vannak, hogy a Duna középfolyása mentén rendes viszonyok uralkodjanak, mert ezen fontos kereskedelmi út csak ezáltal lesz az ő részükre

biztosítva. Saját belső megújulásunkkal be kell bizonyítanunk, hogy a Duna menti államok (beleértve az egész Balkánt) között Magyarország... egyedül képes arra, hogy mint a rendfenntartás biztos nyugvópontjának tekintsék, és hogy Románia ebben a tekintetben nem mérkőzhetik velünk." Ehhez a) el kell hárítani „egy újabb bolsevista kitörést”; b) óvakodni kell „minden cselekedettől, amely túlságos reakciós természeténél fogva belül zavart idézne elő, valamint más irányú túlzásoktól”; c) súlyt kell helyezni a hadsereg felfegyverzésére, felszerelésére, megbízhatóságára.

Ha Magyarország tekintélye így módon megnövekszik, „akkor feljogosítást szereztünk arra nézve is, hogy területünkön kívül is fellép-hessünk mint a rend védői”. Erre elsősorban Ausztriában lehet számítani, ahol a „vörös” mozgalom erősödik: Magyarországnak érdeke, hogy Ausztriában forradalom robbanjon ki, mert annak leverését közösen vállalhatná az osztrák jobboldali erőkkal, s így amellett, hogy Ausztria felől katonailag tehermentesülne, esetleg a Saint Germain-i békeszerződésben Ausztriának ítélt, s még magyar fennhatóság alatt levő Burgenlandot is megtarthatná. (Hogy a lényeg mennyire Burgenland megtartásának kérdése volt, azt mi sem bizonyítja jobban, mint az, hogy 1919 végén – 1920 elején az osztrák kormány éppúgy, mint a magyar, feljegyzések, emlékiratok tömegével árasztotta el a nagyhatalmak – főleg Anglia – külügyminisztériumait Burgenland ügyében. Az osztrák kormány, követelve a békeszerződés érvényesítését Burgenland kérdésében, sohasem feledkezett meg utalni a magyar kormányzat reakciós, sovíniszta beállítottságára. Magyar részről viszont igyekeztek meggyőzni az angol kormányt, hogy „bolsevik kitörés” veszélyezteteti Ausztriát. Horthy 1920 januárjában azt bizonygatta a budapesti angol főmegbízottnak, hogy Ausztria oly mértékben szocialista, ami gyakorlatilag már bolsevizmust jelent, s ezért nem kevésbé ellensége Magyarországnak, mint a többi szomszédos ország.)

Mielőtt a román akcióra sor kerülne, *Csehszlovákiával* szemben területi térnyerésre kell szert tenni. Horthy már itt felvetette a lengyel-magyar közös határ gondolatát és a szudétánémet mozgalommal, valamint a Hlinka-féle szlovák autonomistákkal való kapcsolatok kiépítését.

Horthy memoranduma – bár Magyarország erejének, a revansháború lehetőségének teljesen irreális megítéléséről tanúskodik – néhány

olyan gondolatot tartalmaz, amely kihatott az ellenforradalom egész negyedszázada alatt a külpolitikai taktika meghatározására.

A memorandumban következetesen érvényesülő elgondolás, hogy minden vonatkozásban keresni kell a kapcsolatokat a szomszédos országokbeli ellenforradalmi, reakciós erőkkel, és segítséget kell nyújtani nekik, nem maradt pusztán elvi követelmény; már 1920-tól kifejezésre jutott a magyar-osztrák, magyar-horvát és a magyar-szlovák kapcsolatokban. Ekkor kezdtek szövődni azok a szálak is, amelyek az ellenforradalmi Magyarországot a legkülönbélebb rangú és rendű német szélsőjobboldali revansista csoportokhoz és szervezetekhez fűzték. Az osztrák Renner-kormány megdöntésére irányuló tevékenységben a magyar kormányzat éppúgy részt vett, mint a bajor Kahr-kormány és Ludendorff terveinek támogatásában. A horvát és szlovák szeparatista mozgalmakkal való kapcsolat kiépítése, ezek támogatása fontos részét képezte a magyar titkos diplomáciának. A lehetőségek e téren könnyen adódtak, hiszen az új államok nemzetiségi problémái, többségük kormányzati rendszereinek törekvése az egy nemzetté válásra – vagy legalábbis annak demonstrálására – a kisebbségek és nemzetiségek mind elkeseredettebb ellenállását váltotta ki. A nemzetiségi csoportok és szervezetek természetesen érintkezési pontokat kerestek azokkal az államokkal, amelyek ellenségei voltak a versailles-i békének, s ezeken belül is azokkal a politikai erőkkel, amelyek a status quo-ba egy pillanatig sem akartak belenyugodni. E csoportok politikai arculatából következett, hogy eszközeik között a fő szerepet kezdettől fogva azok a módszerek kapták – a pusztá destrukciótól a pogromokon át a terrorizmusig –, amelyek később a fasizmus fegyvertárának nélkülözhetetlen részeit alkották. Ezek a módszerek mindinkább tért hódítottak a nemzetiségi mozgalmak vérkarában, s aktív támogatásra leltek nemcsak a különböző magyar irredenta szervezetek, de a hivatalos magyar kormányzat részéről is.

Az antanthatalmak által a békeszerződés feltételeinek átvételére meghívott magyar békedelegáció 1920 január első napjaiban indult Párizsba Apponyi Albert vezetésével, s január 14-én cserélte ki megbízólevelét a békekonferencia hatalmaival. A megbízólevelek kicserélésével egyidejűleg a magyar delegáció nyolc jegyzéket nyújtott be a konferenciának, kötetekre menő mellékletekkel, amelyekben igyeke-

zett elhárítani Magyarországról a háborús felelősséget, s történelmi, etnikai, politikai és gazdasági indokokkal bizonygatni igényei jogoságát, mégpedig nemcsak az új határokon kívül eső zárt magyar etnikumú vidékekre, hanem a már 1918-ban elszakadt nemzetiségi területekre, az egész „történelmi Magyarország” feletti uralomra is. Ezzel megkezdődött a magyar delegáció aktív tevékenysége, az antanthatalmak akarata ellenére.

A magyar béke delegációval a nagyhatalmak képviselői jószerint szóba sem álltak, a formális keretek azonban mégis nyújtottak némi lehetőséget álláspontja kifejtésére. Apponyi január 16-án a békekonferencián beszédet mondott, amelyben válaszolt a békefeltételekre, s azt javasolta, hogy az összes vitás területek kérdésében népszavazás döntsön. Február 12-én pedig a békeszerződésre vonatkozó megjegyzéseket írásban nyújtotta át a Négyek Tanácsának. Románia, Csehszlovákia és Jugoszlávia képviselői – Apponyi beszédére válaszolva – február 6-án közös memorandumot juttattak el a békekonferenciához, melyben rögzítették Magyarországgal szembeni követelésüket, és tiltakoztak a népszavazás ellen. Ugyancsak közös választ készítettek a magyar kormánynak a békefeltételekhez fűzött megjegyzéseire. Az együttes fellépés jelezte, hogy Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia érdekei egybeesnek a Magyarországgal szembeni politika tekintetében. A kisantant majdani létrejöttének kovásza éppen a magyar revíziós törekvések elleni védekezés volt.

Az ellenforradalmi politikusok számára – mint Horthy emlékiratából is kitűnik – a közvetlen politikai cselekvést meghatározó tanulság az volt, hogy ha egyáltalán van remény a területi döntések megváltoztatására a békeszerződés aláírása előtt, akkor ez csak úgy érhető el, ha a kormány meg tudja győzni a hatalmakat: nemcsak a belső rend fenntartására van ereje, hanem határain kívül is szolgáltatokat tud tenni a forradalmi veszély leküzdésére – akár a Szovjet-Oroszország elleni intervencióba való bekapcsolódással, akár más országokban jelentkező baloldali mozgalmak leverésével. Úgy látszott, hogy a „rend” jelszáva most külpolitikai sikereket lehet építeni. Ezért megragadtak minden lehetőséget, amely a leghalványabb reményt nyújtotta a kedvezőbb békekötésre, vagy legalábbis arra, hogy elnyerjék a nagyhatalmak támogatását a szomszédos országok Magyarországgal szembeni egységének ellensúlyozása érdekében.

Az angol diplomáciának az ellenforradalom hatalomra jutásában játszott szerepéből és a háború utáni nagyhatalmi erőviszonyokból egyenesen következett, hogy Magyarország külpolitikai érdeklődése elsősorban Anglia felé fordult. A békét diktáló Franciaországtól – egy rövid átmeneti szakaszt kivéve, amelyről alább szólni fogunk – nem várhatott semmit a magyar külpolitika. Olaszország túl gyenge, nemzetközi pozíciói nagyon ingatagok voltak ahhoz, hogy elbírt volna egy magyar külpolitikai partnert, bár a cikcakkos olasz külpolitikai vonalvezetésbe az is belefért, hogy fontolóra vegye az együttműködést Magyarországgal. Horthy 1920 januárjában egy alkalommal Magyarország kül- és belpolitikai helyzetéről és lehetőségeiről tanácskozott a budapesti angol főmegbízottal. Azt fejtegette, hogy a magyar kormány lehetetlen helyzetében kénytelen valami „új orientációnak” utánanézni, s kérte az angol kormány tanácsát, mivel – úgymond – „Nagy-Britannia az egyedüli, akiben neki és országának teljes bizalma van”. Miután Hohler faggatta, fejtené ki részletesebben elképzeléseit az új orientációról, azt válaszolta, hogy az olaszok, ellensúlyt keresve Jugoszláviával szemben, igénylik a kapcsolatokat Magyarországgal, de ő kevés bizalmat tanúsít irántuk. Nem sokkal több bizalma van a békekonferencia iránt sem, hiszen az még arra is képtelen, hogy a román kormányt rábírja a tiszántúli területek kiürítésére. A magyar kormány végül is arra lesz kényszerítve, hogy a németekhez forduljon, akiknek népszerűsége ma mélyponton van Magyarországon, de valami új orientációt mégiscsak találni kell.

Horthy fejtegetései nem hagytak kétséget afelől, hogy valójában Anglia hathatósabb támogatását szeretné. A budapesti angol diplomáciai és katonai misszió tagjai készek voltak közbenjárni Londonban. Hohler 1920. január 24-én levelet írt a külügyminisztériumnak, amelyben felvetette: szükséges-e Angliának háborús szövetségeseivel teljesen azonos álláspontot képviselnie Magyarország irányában? Az angol kormány nem hagyhatja figyelmen kívül, hogy Délkelet-Európában „a magyar a legerősebb faj”. Magyarországnak erkölcsi és anyagi támogatásra van szüksége valamelyik nagyhatalomtól, s ha az nem Anglia lesz, akkor a németekhez fordul. Nagyon erősen az a benyomásom – fejezte be jelentését –, hogy Európa békéje a következő néhány évben közvetlenül összefügg a Magyarországgal való bánásmóddal. Az angol megbízottak érvelése is a „bolsevik veszélyre”

épült. Abból a feltételezésből indultak ki, hogy 1920 tavaszán várható a szovjet hadsereg akciója Románia irányában, az pedig, tekintve Románia nemzetiségi viszonyait, katasztrofális következményekkel járhatna. Teljesen megegyezik véleményünk Gorton tábornokkal abban – írta az angol főmegbízott –, hogy Magyarország látszik számunkra a fő védőövnek Délkelet-Európában a bolsevizmus ellen. Ezzel összefüggésben Hohler terjedelmes jelentéseket írt lord Curzonnak a békeszerződés területi döntéseinek igazságtalanságáról, s kérte közbenjárását Magyarország érdekében még a békeszerződés aláírása előtt.

A Foreign Office azonban nem tartotta valószínűnek a szovjet hadsereg akcióját Délkelet-Európa irányában. S bár a Budapestre küldött válasz hangsúlyozta, hogy teljesen tudatában vannak, milyen fontos Magyarország barátsága Nagy-Britannia iránt, leszögezte: túl késő van már ahhoz, hogy módosítsák a békeszerződés határidejét. Ami pedig Németországot illeti, úgy vélik, hogy az egymással jó viszonyban levő Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia egy 40 milliós blokkot képezhet, amely biztosabb gát lesz Németországgal szemben, mint hét- vagy akár tízmillió magyar.

Az Angliára épített elképzelések tehát nem realizálódtak. Ekkor azonban teljesen váratlanul új lehetőségeket csillantott fel a francia kormány politikája.

Franciaország – különösen miután 1920 elején a francia imperialisták legszélsőbb irányzata került hatalomra – a közép- és kelet-európai francia hegemonia megteremtéséért mindent a szovjetellenes intervenció érdekeinek rendelt alá. A magyar ellenforradalmi rendszer szívesen felajánlotta szolgálatait. A francia külpolitika akkori irányítói, Millerand miniszterelnök-külgügyminiszter és Paléologue, a külügyminisztérium főtitzkára, akik elkészített tervek szövegeztek valamiféle új, magyarországi központú közép-európai egység létrehozásáról, késznek mutatkoztak arra, hogy közeledjenek Magyarországhoz. Ez a közeledés jelentős visszhangot váltott ki Budapesten, főleg mert tudták, hogy bizonyos francia körök nem néznék ellenszenvvel a Habsburg-restaurációt. A francia tőkescsoportok ugyanakkor mind nagyobb befolyást igyekeztek nyerni Magyarország gazdasági életében, mert úgy vélték, centrális földrajzi helyzeténél fogva ezzel egész Délkelet-Európában egyengethetik a francia gazdasági hegemonia útját. Kü-

lönösen jelentős lett volna ebből a szempontból a magyar vasúthálózat feletti ellenőrzés megszerzése. A közép-európai francia befolyás szempontjából is kíváncsatos volt, hogy Magyarország mielőbb aláírja a békeszerződést. Ezért nem lehet figyelmen kívül hagyni azt a feltételezést sem, hogy a francia külpolitika burkolt célja a tárgyalásokkal nem volt több, mint a békeszerződés elfogadtatása.

A Paléologue-Halmos-féle tárgyalások, amelyeket voltaképpen a Schneider-Creusot francia pénzcsoport kezdeményezett 1920 március végén, a Simonyi-Semadam-kormány megalakulása után indultak meg. A magyar kormány részéről a tárgyalások egyik irányítója gróf Teleki Pál külügyminiszter volt, míg a közvetlen tárgyalásokat Halmos Károly vezette. A francia fővárosban a megbeszélésekbe csakhamar bekapcsolódott gróf Csáky Imre, mint a magyar kormány különmegbízottja, Tolnay Kornél, a MÁV vezérigazgatója és gróf Bethlen István. Csáky az első tárgyalások egyikéről március 29-én így számolt be: Az egész vita „azt a benyomást keltette, hogy jól végiggondolt nagy jelentőségű terv rejtőzik mögötte, s ez a benyomás a további tárgyalások folyamán csak erősödött... Saint-Sauveur, aki a Creusot képviselője, hangoztatta ennek a konszernnek igen nagy érdekeit Csehszlovákiában, Romániában és Lengyelországban és azt a tényt, hogy amennyiben Magyarország is belekerülne ebbe az érdekszférába, az óriási konszern centruma Budapesten lenne. Eredményeként Magyarország Franciaország keleti politikájának fő pillérévé válna.” Ugyanilyen értelemben nyilatkozott Paléologue is.

A tárgyalásokon a francia kormány megbízottai a következőkben összegezték kívánságaikat: 1. a Magyar Államvasutakat és az állami gépgyárakat bérlet formájában adják francia kézre; 2. a legfontosabb iparvállalatok többségét ellenőrző Hitelbankban biztosítsanak francia részesedést; 3. nyújtsanak koncessziót Budapesten dunai kereskedelmi kikötő építésére.

A francia tőkés csoport feltételeinek fejében a magyar kormány elsősorban a békeszerződés területi döntéseinek módosítását szerette volna elérni. A párizsi tárgyalásokkal egyidejűleg a budapesti francia misszió vezetője, Maurice Fouchet is tárgyalta a magyar kormány megbízottaival, a feltételek elfogadása esetén kilátásba helyezve a francia politika megváltoztatását Magyarország iránt. Teleki 1920. április 23-án részletes irányelveket küldött a Párizsban tárgyaló ma-

gyar megbízottaknak. Ebben leszögezte, hogy a gazdasági engedmények fejében: 1. segítséget kér a magyar hadsereg felfegyverzéséhez, Magyarország katonai megerősítéséhez; 2. a békeszerződés területi döntéseinek módosítását kívánja oly módon, hogy a határ menti, többségében magyar lakosságú területek (minimális követelés), valamint Kelet-Szlovákia, Kárpát-Ukrajna, a Bácska a Ferenc József-csatornáig és a Bánát egy része Magyarországhoz kerüljön, az erdélyi magyar ésszász lakosság pedig kapjon autonómiát. A külügyminiszter utalt arra is, hogy a tárgyalásokon nagy óvatosságot kell tanúsítani, mert Franciaország külpolitikai helyzete gyengül, és mert egy francia irányvonal a magyar külpolitikában szembeállíthatná Magyarországot potenciális szövetségeseivel, Németországgal és Olaszországgal.

A magyar kormány követelései az adott körülmények között teljesen irreálisak voltak. Még ha Franciaország a gazdasági behatolás érdekében hajlandó lett volna is bizonyos magyar területi igények támogatására, a békeszerződés bármiféle módosítására irányuló kísérlet az utódállamok határozott ellenállásába ütközött volna. S bár – mint láttuk – Angliában volt a legtöbb fenntartás az 1919-ben megvont határokkal szemben, az angol kormány semmiképpen sem támogatta a határok módosítását, csak azért, hogy annak eredményeként Magyarországon is a francia befolyás jusson túlsúlyra.

S valóban, a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa 1920. május 6-án a magyar békeszerződést véglegesnek nyilvánította. A kísérőlevélben, amelyet Millerand, a konferencia elnöke nyújtott át a magyar delegációnak a békeszerződés szövegével együtt, bizonyos mértékig tükröződött ugyan a francia–magyar tárgyalások eredménye, de az is kitűnt, hogy a határok módosítását elvileg is csak kisebb kiigazításig tartják lehetségesnek. Millerand részletesen indokolta, miért elfogadhatatlannak a magyar béke delegáció érvei, s leszögezte, hogy a Szövetséges és Társult Hatalmak „semmi tekintetben nem módosítják a békefeltételek területi határozmányait”, mert a megállapított határok minden megbontása súlyos következményekkel járna. A magyar uralkodó osztályok túlfűtött reményeik lázálmában mégis bizonyos lehetőségek megcsillanását látták a kísérőlevél következő részében: „A Szövetséges és Társult Hatalmak azonban nem feledkeztek meg arról a gondolatról, amely őket a határok kiszabásakor vezette, és foglalkoztak azzal az eshetőséggel is, hogy az így megállapított határ esetleg nem felel meg

mindenütt teljesen a néprajzi vagy gazdasági kívánalmaknak. A helyszínen megejtett vizsgálat esetleg szükségessé fogja tenni, hogy egyes helyeken a szerződésben megállapított határt áthelyezzék. Ilyen vizsgálatot azonban nem lehet ma megtenni, mert ez bizonytalan időre kitolná a béke megkötését, pedig azt egész Európa sóvárogja. De majd ha a határbizottságok megkezdtek munkájukat, ha úgy vélik, hogy a szerződés intézkedései, mint fentebb mondtuk, valahol igazságtalanok, s hogy ennek az igazságtalanságnak orvoslása közérdek, módjukban lesz erről jelentést tenni a Nemzetek Szövetsége Tanácsának. Ebben az esetben a Szövetséges és Társult Hatalmak hozzájárulnak, hogy ha az egyik érdekelt fél kéri, a Szövetség Tanácsa felajánlhassa jószolgálatait abból a célból, hogy az eredeti határt, ugyanazon feltételek mellett, békés úton megváltoztassa, ott, ahol annak megváltoztatását valamelyik határbizottság kívánatosnak mondja. A Szövetséges és Társult Hatalmak bíznak benne, hogy ez az eljárás megfelelő módot nyújt minden igazságtalan határvonal kijavítására, ha azok ellen alapos ellenvetés tehető.”

Azok az elképzelések tehát, hogy a súlyos gazdasági engedmények fejében sikerülhet még a békeszerződés aláírása előtt területi engedményeket elérni, május 6-án szertefoszlottak. A francia–magyar tárgyalások azonban tovább folytatódtak, részben a Millerand-levél fenti passzusához fűzött remények miatt, de leginkább azért, mert úgy látszott, a lengyel–szovjet háborúval új lehetőségek nyílnak a területi revízió elérésére.

1920. április 25-én indult meg a franciák által támogatott lengyel csapatok támadása Szovjet-Oroszország ellen. Az intervenció sok kezdeti jelentős sikerei után (május 7-én elfoglalták Kijevet) a Vörös Hadsereg rövidesen ellentámadásba ment át, és június elején áttörte a frontot. A lengyelek visszavonultak. Ebben a helyzetben úgy tűnt, hogy az ellenforradalmi Magyarország a szovjetellenes intervenció jelentős támaszává válhat, főleg mert a csehszlovák kormány nem mutatott túlzott lelkesedést az ügy iránt – nem mintha bármiféle szimpátiát érzett volna Szovjet-Oroszország iránt, hanem mert Lengyelországgal voltak nézeteltérései.

Franciaország kezdetben, amíg a lengyel sikerek tartottak, nem sok figyelemre méltatta a magyar felajánlkozást. A lengyel front össze-

omlása után azonban már felmerült a magyar katonai erő esetleges felhasználásának gondolata is, összekapcsolva a gazdasági követelések megvalósításával.

Előrelépést jelentett a francia–magyar tárgyalások menetében Fouchet 1920. május 18-i tanácskozása Horthyval. A francia főmegbízott Horthy és a kormány több tagja jelenlétében felolvasta kormánya deklarációját, amely a Magyarországgal szemben követendő irányelveket szabta meg. A deklaráció konkrét ígéret nélkül leszögezte, hogy a Millerand-féle kísérőlevelet a francia kormány úgy értelmezi, mint amelyben Franciaország „felajánlja jószolgálatait, hogy elérkezzünk a békefeltételek etnikai és gazdasági igazságtalanságainak jóvátételéhez”. A francia kormány – közölte Fouchet – meg fogja könnyíteni a magyar kormány minden kísérletét, ami a szabad közlekedésre, a vasúti, pénzügyi, vízügyi stb. kérdésekre vonatkozik. Egyúttal felsorolta azokat a gazdasági és pénzügyi engedményeket, amelyeket a fentiek ellenében a Schneider-Creusot érdekcsoport javára elvárnak. Tíz nappal később a magyar kormány kiállította a francia tőkéscsoport részére az opciós levelet a Magyar Államvasutak bérbeadásáról, amelyet Horthy francia követelésre június 9-én (már a békeszerződés aláírása után) külön felhatalmazó levélben hagyott jóvá.

1920 tavaszán a magyar békeszerződés aláírása kül- és belpolitikai okok miatt egyaránt halaszthatatlanná vált. A magyar uralkodó körök, bár a békefeltételeket rendkívül sérelmeseknek találták, az aláírás mellett döntöttek – elsősorban azért, mert nem volt más választásuk. A békerendszerbe való beilleszkedéstől az ellenforradalmi rendszer elismerését és külpolitikai támogatását várták, emellett elő kívánták mozdítani a rendszer belső megszilárdítását is. Az elhatározásban szerepet játszottak azok a megalapozatlan remények is, amelyeket a francia–magyar tárgyalásokhoz fűztek, feltételezve a békeszerződés bizonyos mérvű területi revíziójának lehetőségét.

A magyar megbízottak a békeszerződést 1920. június 4-én írták alá a Trianon kastélyban. Az okmány tizennégy részből állt. Első része a Nemzetek Szövetségének (Népszövetség) Egyezségokmányát tartalmazta. A második rész Magyarország új határait írta le. Magyarország területe a világháború előtti (Horvátország nélküli) 282 000 km²-ről 93 000 km²-re, lakóinak száma 18 milliőről 7,6 millióra csök-

kent. A szerződés törvényesítette a nemzetiségi többségű területek – Szlovákia, Kárpát-Ukrajna, Erdély és Horvátország – elszakadását Magyarországtól, de az újonnan alakult vagy megnagyobbodott államokhoz csatolt olyan területeket is, amelyeken a lakosság teljesen vagy többségében magyar volt. Csehszlovákiához egymillió, Romániához másfél millió, a Szerb–Horvát–Szlovén Királysághoz mintegy félmillió magyar került. A szomszédos országokhoz kerülő hárommillió magyarból mintegy másfél millió a határok mentén levő zárt magyar etnikumú területeken élt. A békeszerződés harmadik része a szomszédos és más európai országokra vonatkoztatva konkretizálta Magyarország kötelezettségeit. Felsorolta a kisebbségek védelméről és az állampolgárságról szóló rendelkezéseket. Kötelezte Magyarországot arra, hogy nem mond le függetlenségéről a Nemzetek Szövetsége Tanácsának beleegyezése nélkül. Következésképpen tartózkodni fog minden olyan természetű cselekedettől – főként amíg a Nemzetek Szövetségébe fel nem veszik –, amely közvetlenül vagy közvetve és bármily módon valamilyen más hatalom ügyeiben való részvétel útján, függetlenségét veszélyeztetné (73. cikk). Ez a rendelkezés elsősorban az Ausztriával való esetleges unió megakadályozását célozta. A 74. cikk kötelezte Magyarországot, hogy ismerje el az összes új határokat, úgy, ahogy a Szövetséges és Társult Hatalmak megállapítják (a határkijelölő bizottságok a szerződés aláírása után kezdték meg helyszíni munkálataikat), valamint mindazon szerződéseket, amelyeket azokkal a hatalmakkal kötöttek vagy kötni fognak, amelyek a volt Osztrák–Magyar Monarchia oldalán küzdöttek.

Magyarország Európán kívüli érdekeiről rendelkezett a negyedik rész, az ötödik pedig a katonai, hajózási és léghajózási rendelkezéseket tartalmazta. Megállapította, hogy Magyarországon meg kell szüntetni az általános hadkötelezettséget; az önkéntes alapon szervezett hadsereg létszáma nem haladhatja meg a 35 000 főt, és csak rendfenntartásra, valamint határőr szolgálatra alkalmazható; fegyvert, lőszert és bármilyen hadianyagot csak egy gyárban szabad előállítani, a szerződésben megjelölt kereteken belül; mindennemű fegyver, lőszer és hadianyag behozatala Magyarországra tilos; tilos páncélos járműveket, tankokat vagy hadicélra használható más hasonló gépeket Magyarországon gyártani és oda behozni; a dunai flottillához tartozó minden monitort, torpedóhajót és felfegyverzett vízi járművet – három fel-

derítő naszád kivételével – ki kell szolgáltatni a Szövetséges és Társult Főhatalmaknak; Magyarország hadierejének katonai vagy hadihajózási repülőszolgálatára nem lehet; és végül, hogy ezeket a rendelkezéseket Magyarországnak a Szövetségek közti Bizottság, illetőleg az erre a célra Magyarországra delegált Katonai Ellenőrző Bizottság ellenőrzése alatt kell végrehajtania.

A hatodik rész a hadifoglyokról és sírhelyekről, a hetedik a büntető rendelkezésekről, a háborús bűnösségben elmarasztalt személyek kiadatásáról intézkedett. A nyolcadik rész a jóvátétellel foglalkozott. Magyarországnak vállalnia kellett a háborús károk megtérítését a Jóvátételi Bizottság által később megállapítandó összegben. Ez a rész intézkedett többek között arról is, hogy Magyarország köteles kiadni az érdekelt Szövetséges vagy Társult Kormányok mindegyikének az őt megillető részben a közintézményeinek birtokában levő mindazon hivatalos iratokat, okmányokat és történelmi feljegyzéseket, amelyek közvetlen összefüggésben állnak az átengedett területek történetével, és amelyeket e területekről 1868. január 1. óta szállítottak el. A pénzügyi rendelkezéseket tartalmazó kilencedik rész kimondta, hogy a jóvátétel zálogául a Jóvátételi Bizottság lekötötte a magyar állam összes vagyonát és bevételi forrásait. A tizedik rész a gazdasági rendelkezéseket foglalta össze. Ebben a győztes hatalmak kötelezték Magyarországot minden külön kérés vagy ellenszolgáltatás nélkül mindazon beviteli-kiviteli-átviteli és elszámolási kedvezmények biztosítására az áruforgalomban, amelyeket más országoknak megadott, kivéve az Ausztriával és Csehszlovákiával öt éven belül kötendő olyan kereskedelmi szerződéseket, amelyek kedvezményes feltételeket biztosítanak bizonyos nyersanyagok és ipari termékek behozatalára.

A békeszerződés tizenegyedik része kikötötte, hogy mindaddig, amíg Magyarországot fel nem veszik a Nemzetek Szövetségébe, a Szövetséges és Társult Hatalmak légi járművei Magyarország területén teljesen szabadon repülhetnek és leszállhatnak. A tizenkettedik rész a kikötők, vízi utak és vasutak kérdésével, a tizenharmadik a Nemzetközi Munkaügyi Szervezettel foglalkozott, a tizennegyedik pedig a vegyes rendelkezéseket tartalmazta.

A trianoni béke – mint a Versailles-ban kötött összes béke – a mindkét fél részéről imperialista, igazságtalan háborút imperialista, igaz-

ságtalan módon zárta le. A határok megállapításánál az összes vitatható kérdéseket – vita nélkül – Magyarország kárára és a győztesek javára oldotta meg. Ezt nemcsak az új államok burzsoá kormányainak mohó területszerzési vágya eredményezte (sőt, például a román kormány ésszerűtlen követeléseit nyújtottak alapot ahhoz, hogy a nagyhatalmak az 1916-os bukaresti szerződésben megígért területeknél kevesebbet juttattak Romániának). A határokat alapvetően a győztes imperialista hatalmak Közép-Európát újjárendező szempontjai határozták meg.

A győztes nagyhatalmak, különösen Franciaország, az első világháború végén két fő feladatot láttak maguk előtt: megakadályozni Németország túlsúlyának újbóli kialakulását, és gátat vetni az orosz proletárforradalom továbbterjedésének, azaz izolálni Szovjet-Oroszországot. Miután a Monarchia – amelynek feldarabolását az antant-hatalmak azért támogatták, mert e célokra alkalmatlannak vélték – felbomlott, ezeket a feladatokat csak az új, illetve a háború után megerősödött közép-európai államok: Lengyelország, Csehszlovákia, Jugoszlávia, Románia láthatták el. Magyarország, mint vesztes ország, sehogy sem illett bele ebbe a koncepcióba. Éppen ezért ahhoz, hogy Csehszlovákia Németországgal szemben betölthesse a neki szánt szerepet, határait úgy kívánták megállapítani, hogy a lehetőségekhez képest stratégiai határok legyenek, biztosítsák hátát Magyarországgal szemben. Ilyen természetes határként a Duna jöhetett számításba, ezért a békekonferencia, helyt adva a prágai kormány érveinek, a csehszlovák–magyar határ megállapításánál nem sokat törődött a lakosság etnikai megoszlásával. Románia szintén azzal érvelt, hogy nyugati határait védhető vonalakon kell meghúzni, hogy bástyája lehessen a szovjetellenes „cordon sanitaire”-nek. A párizsi békekonferencia tehát, amikor 1919 nyarán sietve kijelölte Magyarország új határait, olyan esetekben, amikor stratégiai vagy közlekedési szempontok merültek fel (ezek több helyen mondva csinált szempontok voltak, mert például jelentéktelen folyókat hajózható folyamoknak tekintettek), habozás nélkül szelt le magyar etnikumú területeket. S nemigen gondolkodtak azon az egyszerű igazságon, hogy a modern haditechnika korában igen kevésbé valószínű, hogy folyók vagy akár hegységek mentén húzódó határoknak stratégiai jelentőségük lesz egy fegyveres konfliktusban, de az szinte bizonyos, hogy a nemzeti sérelmek által

alátámasztott területi követelések háborús konfliktus forrásai lehetnek.

A trianoni békeszerződés következtében Magyarország máról holnapra – mert történelmi mértékkel mérve az összeomlástól a békeszerződés aláírásáig eltelt másfél esztendő túl kevés volt ahhoz, hogy a bekövetkezett eseményeket meg lehessen emésztetni – Közép-Európának terület és lélekszám tekintetében legkisebb, gazdasági és katonai erő szempontjából leggyengébb országa lett. A magyar uralkodó osztályok, bár hatalmuk megszilárdítása érdekében elfogadták a békeszerződést, egy pillanatil sem mondtak le arról, hogy kedvező nemzetközi konstelláció esetén visszaszerezzék az elcsatolt, nagyrészt nemzetiségi területek feletti uralmukat.

Ezt a törekvést a nagybirtokos és nagytőkés osztályok érdekei mellett alátámasztotta a dualizmus korában felduzzadt középosztály sérelme, hiszen a megyei és helyi állami és közigazgatási apparátus tisztviselőinek, a katonatiszteknek, a különböző rendű és rangú hivatalnokoknak, a pedagógusoknak jó része egzisztenciáját veszítette el. Ezek a rétegek most a régi terület egyharmadára szorulva óriási feszítő erőt jelentettek.

Az ellenforradalmi Magyarország külpolitikájának kezdettől fogva az integrális revízió volt a fő célja, nem pedig az etnikai elven esett csorbák jóvátétele. A trianoni békeszerződés igazságtalan területi döntései által kiváltott nemzeti elkeseredés a hatalom birtokosai kezében voltaképpen csak eszközt jelentett ahhoz, hogy a Nagy-Magyarország visszaállításának programjával fellépő külpolitika megfelelő belső tömegbázisra találjon.

S ez az erőfeszítés nem volt sikertelen. Mert az a tény, hogy az új határok megvonásával az etnikai elvet nem vették figyelembe, s így hárommillió magyar rekedt kívül a határokon, elegendő tápot adott ahhoz, hogy a széles tömegek számára is lehetetlenné tegye a határok elfogadását. A békeszerződés megalkotásának körülményei pedig táplálták azt a görcsös – nemcsak az úri osztályokban élő, de a közvéleményben is gyökeret vert – illúziót, hogy a nemzetiségek elszakadása, a történelmi Magyarország felbomlása nem egy régóta érlelődő történelmi folyamat megvalósulása, hanem csak a háború végén kialakult hatalmi erőviszonyok és a belpolitikai megrázkódtatások véletlen egybeesése által lehetővé tett brutális külső erőszak eredménye volt.

A wilsoni elvek és a megvalósult békeszerződés közötti ellentmondás hozzájárult az ellenforradalmi propaganda által inspirált olyan közhangulat kialakításához, hogy az önrendelkezés elve csak maszlag, hirdetésének egyetlen célja az volt, hogy a győztesek arra hivatkozva kielégíthessék hódító igényeiket. A békeszerződés ily módon pusztán mint a győztesek önkénye tükröződött az emberek tudatában, elfedve azt a pozitív, de az imperialista békediktátumokban ellentmondásosan jelentkező tény, hogy a Monarchia összeomlásával megvalósulhatott az elnyomott nemzetek függetlenségi törekvése, s fogékonnyá téve az ország lakosságának széles rétegeit a revíziós propaganda, a szomszéd népek elleni nacionalista uszítás befogadására, az integrális revízió elvének elfogadására.

A valóságos történelmi folyamatok fel nem ismerésének a békeszerződés okozta tényleges nemzeti sérelmekkel való összekeveredése tette lehetővé, hogy tovább hasson és szinte az egész társadalmat áthassa a dualizmus kori nacionalizmus, amely már a világháború előtt is telítve volt antidemokratikus és antiszociális vonásokkal, s amelynek haladásellenes, agresszív és militarista jellege a háború után hallatlanul megerősödött. Ez a nacionalizmus az ellenforradalmi rendszer eszméinek legfontosabb alkotóelemévé vált. Talajra talált a revíziós érvelés: ha a történelmi Magyarország felbomlása pusztán a győztesek önkényének következménye volt, akkor nyilvánvaló, hogy abban semmiféle szerepet nem játszott a dualizmus kori nemzetiségi politika; a nemzetiségek elszakadása nem végleges, nem visszacsinálhatatlan, és Magyarország 1918 előtti határainak helyreállítása csupán az erőviszonyok megváltozásától függ. S akkor, ahogy a békeszerződés teremtette status quo alapján magyarok tömege él csehszlovák, román, jugoszláv uralom alatt, ugyanígy az új hatalmi viszonyok kaput nyithatnak a régi keretek helyreállításának, s akkor ismét szlovákok, románok, ukránok és horvátok élnek majd magyar uralom alatt. A sérelmi irredentizmus befogadása pedig elősegítette egy olyan hisztérikus társadalmi lelkiállapot kialakulását, amely tovább táplálta a történelmünk tragikus sorsfordulóiból leszűrte egyoldalú tapasztalatok alapján amúgy is meggyökeresedett nézetet, miszerint nemzeti nyomorúságunk legfőbb oka az, hogy Európa mindig cserbenhagyta Magyarországot, amikor szabadságáért vagy az európai civilizáció védelméért harcolt. Magyarországot sorozatosan olyan igazságtalanságok érték,

amelyeknek jóvátételét joggal elvárhatja a világtól, s ha ez nem történik meg, felmentve érezheti magát az Európa békéje iránti felelősség és kötelezettség alól.

A nemzeti elkeseredésnek és tudatzavarnak a revíziós célok szolgáltatába állítása, illetve a revíziós céloknak megfelelő közhangulat kialakítása azonban önmagában még nem lett volna elegendő ahhoz, hogy Magyarország külpolitikájának középpontjába egyértelműen és tartósan az integrális revízió megvalósítása kerüljön, hogy a külpolitikát egy nem létező nagyhatalom pozíciójából irányítsák, és a Duna-völgyi vezető szerep ábrándját kergessék. Ez a külpolitika csak abban az uralmi rendszerben formálódhatott ki, amelyet Horthy-Magyarország megtestesített, s abból a reményből táplálkozhatott, hogy a versailles-i békerendszer súlyos hibái alapot nyújthatnak a nemzetközi szituáció gyökeres megváltozásához.

Ma már közhelynek számít arra hivatkozni, hogy egy ország külpolitikája adekvát kiegészítője a belpolitikának, pedig ha valahol, úgy az ellenforradalmi rendszerben ez a törvényszerűség a maga nyereségében, áttételek nélkül, leplezetlenül érvényesült. A konzervatív, fasiszta elemekkel átszőtt ellenforradalmi rendszer politikai szerkezetének zártága — az a tény, hogy a progresszió, de még a polgári demokrácia erői is ki voltak rekesztve a politikai életből — tette lehetővé, hogy a külpolitikában se érvényesülhessenek a józan törekvések; hogy ne kapjanak teret azok, akik képesek voltak különbséget tenni a leválasztra érett területek elszakadása és az igazságtalanul elszakított területek elvesztése között, akik felismerték a dualista állapotból — az egyfelől elnyomó, másfelől elnyomott helyzetből — való megszabadulás előnyét Magyarország számára, s akik a békeszerződés problémáját merték és tudták a belső és nemzetközi haladás ügyével összefüggésben vizsgálni. Az ellenforradalom alatt megvalósult uralmi rendszerben az integrális revízióra való törekvés éppen ezért azt is jelentette, hogy a magyar külpolitika minden eszközt alkalmasnak vélt e cél megvalósítására, szövetségesének tekintett bármely retrográd nemzetközi erőt, hogy az Európa békéje és sorsa iránti felelőtlenség érvényesült a külpolitikában, különösen attól az időtől kezdve, amikor a világpolitikai helyzet alakulása a revízióra lehetőséget adott.

A külpolitika és a belpolitika összefüggése abban a vonatkozásban is világosan érzékelhető, hogy a revíziós külpolitika valójában azt a

célt is szolgálta, hogy elterelje a figyelmet a rendszer szociális és társadalmi elmaradottságáról, politikai berendezkedésének reakciós jellegről; hogy a dolgozó tömegek ne a tényleges nemzeti felszabadulástól, a társadalmi viszonyok átalakításától várják sorsuk jobbra fordulását, hanem higgyenek abban, hogy a nemzet prosperitása a visszaszerzett területek nagyságának arányában valósulhat meg. Mondhatnánk azt is, hogy amíg a külpolitika valóban aktív szakaszába nem lépett, a revíziós politikának ez volt az *elsődleges* funkciója. Ha egy ország egyetlen külpolitikai vezérelvévé a területi kérdés válik, ott törvényszerű, hogy mindent ennek a célnak a szolgálatába állítsanak; ott a hazaárulás ordító vádja nélkül senki sem kockáztathatja meg, hogy valóságos társadalmi bajokra hívja fel a figyelmet, hogy akár csak józanságra, a realitások számbavételére intsen a külpolitikában; ott minden progresszív gondolat megfojtható a rendre, a fegyelemre, a nemzeti egységre hivatkozva, mint amelyek előfeltételét képezik a „nagy nemzeti cél” megvalósításának.

Az ellenforradalmi rendszer külpolitikai elveinek megalapozásához kétségkívül hozzájárultak a versailles-i békerendszer súlyos hibái, amelyről hamarosan kiderült, hogy nagyon sok bizonytalansági tényezőt tartalmaz. Közismert, hogy a versailles-i békeművet – és ezen belül a trianoni békét – Szovjet-Oroszország nem ismerte el. Lenin a versailles-i rendet imperialista, igazságtalan, rabló békének tekintette. De még az antanthatalmak vezető politikai körei sem ítélték meg egyöntetűen, bár a véleménykülönbséget nem az igazsághoz való ragaszkodás, hanem a hatalmi érdekek diktálták. Az Egyesült Államok kongresszusa – miután főleg a wilsoni külpolitikai törekvések kudarcával összefüggésben megerősödtek az izolacionisták pozíciói – nem ratifikálta a békeszerződéseket. Az Egyesült Államok a vesztes országokkal külön békeszerződéseket kötött. Az amerikai–magyar békeszerződést 1921. augusztus 29-én írták alá Budapesten. A szerződés fenntartotta a trianoni szerződésben az Egyesült Államok javára biztosított jogokat és előnyöket, de ugyanakkor leszögezte, hogy a trianoni békeszerződés második, harmadik, negyedik, és tizenharmadik részében foglalt, vagy azokra vonatkozó rendelkezések tekintetében semminemű kötelezettséget nem vállal, és magára nézve sem tartja kötelezőnek a szerződés első részét, azaz a Nemzetek Szövetsége Egyezségokmányának rendelkezéseit.

A versailles-i békerendszerről az is kiderült, hogy még Franciaország biztonsági törekvéseinek és céljainak sem felel meg. Németországgal szemben a háború után keleti határai mentén létrejött önálló államok, Csehszlovákia, Lengyelország (és a balti köztársaságok) nem jelenthettek komoly ellensúlyt, annál kevésbé, mert az első pillanattól kezdve ellentétek bontakoztak ki közöttük a határok miatt, s mert belső bajaik is (mindenekelőtt a nemzetiségi problémák) túlságosan nagyok voltak ahhoz, hogy ne törjenek felszínre. Egységes, szilárd szövetségi rendszer létrehozására, amely kiegyensúlyozhatta volna az egyes országok gyengeségeit, nem sok remény volt. Az a szövetségi rendszer pedig – a kisantant –, amely a húszas évek első felében alakult ki a Monarchia restaurálásának megakadályozása jegyében, s amely mellett Franciaország végül is lekötötte magát, csak látszólag volt számba vehető tényező a megerősödő Németországgal szemben, hiszen a három kisantant-állam között az egyetlen valóságos összekötő kapocs a magyar revíziós törekvésekkel szembeni védekezés volt. Sőt érdekeik még e tekintetben is különböztek. Jugoszlávia ellentétei Magyarországgal Csehszlovákiához és Romániához viszonyítva elenyészőek voltak, s ezért Jugoszlávia potenciálisan kezdettől fogva a kisantant gyenge pontja volt, ahol a bomlasztást meg lehetett kezdeni, különösen miután a Habsburg-restauráció veszélye fokozatosan vesztett aktualitásából, s a húszas évek második felétől – egyéb fenyegető lehetőségekhez képest – már inkább csak illúzió és politikai mumus volt, semmint reális lehetőség.

Ily módon jött létre az a sajátos helyzet, hogy a közép-európai újjárendezés – amelyet Németország és Szovjet-Oroszország kizárásával, pontosabban ezek ellensúlyozására hoztak létre – általában, a kisantant pedig különösen, semmiféle támaszt nem adott Franciaországnak Németországgal szemben. Egy dinamikus német külpolitikának nem okozhatott különösebb nehézséget éket verni ebbe a szövetségi rendszerbe, a német katonai stratégia számára pedig eleve adott volt a kelet felé fordulás, mert a Németországhoz viszonyítva gyenge keleti szomszédok a gyors győzelem lehetőségét kínálták. A kisantant csak annyit ért, amennyi segítséget Franciaország képes volt nyújtani számára, s léte is csak addig volt biztosított, amíg számíthatott Franciaország katonai támogatására. Ez utóbbinak a kilátásai azonban nagyon gyérek voltak, már csak azért is, mert a francia katonai stra-

tégia az első világháború után nem a támadásra, hanem a védelemre rendezkedett be (Maginot-vonal). Mindezt súlyosbította, hogy a hibák korrigálása is komoly akadályokba ütközött. Amikor az európai nemzetközi helyzet nagy változásai a gazdasági világválság idején megindultak, s a németországi fasizmus hatalomra kerülésével napirendre került az új háború veszélye, s amikor néhány nyugati politikus felismerte, hogy a német agressziót a Szovjetunió kizárásával lehetetlen megakadályozni, akkor a Szovjetuniót is magába foglaló keleti biztonsági rendszer létrehozására tett kísérletek nem utolsósorban azoknak az államoknak az ellenállásán buktak meg, amelyek egyik fő külpolitikai feladatának az antanthatalmak már megszületésükkor a Szovjetunió elszigetelését szánták.

A versailles-i rendszer súlyos hibái, Közép-Európa háború utáni berendezkedésének gyengéi a húszas években még nem mutatkoztak olyan élesen, mint egy évtizeddel később, de már kezdettől fogva eléggé nyilvánvalóak voltak ahhoz, hogy számítani lehessen belátható időn belül az európai viszonyok gyökeres megváltozására. Az ellenforradalmi Magyarország szempontjából ez azt jelentette, hogy külpolitikai koncepcióját a békeszerződés aláírásának pillanatától kezdve az európai helyzet várható gyökeres fordulatára alapozta, amely majd lehetőséget teremthet az elvesztett területek visszaszerzésére. A korábban már ismertetett tényezők mellett ez is lényeges szerepet játszott abban, hogy a külpolitikai célok tengelyébe az integrális revízióra való törekvés kerüljön. Ez a perspektíva és ez a törekvés szabta meg alapvetően a Horthy-korszak egész időszakában a külpolitikai orientációt, s szinte kizárólagosan ez határozta meg Magyarország viszonyát a szomszédos országokhoz. Ezért nem konkretizálta követeléseit s csak általában beszélt a revízió szükségességéről a magyar kormány, amíg a kedvező időpontra várt. Ezért nem vált komoly megfontolás tárgyává sem a háborút követő zavaros viszonyok közepette, sem az európai nemzetközi helyzet viszonylagos stabilizálódásának idején, hogy Magyarország a megegyezés útjait keresse szomszédaival. Igaz, túl sok lehetőséget a szomszédos országok sem kínáltak, mert amíg a magyar diplomáciát a „mindent vissza” titkos reménye kötötte gúzsba, addig a szomszédos országok gyér kezdeményezéseit a „mindent megtartani” szándéka fullasztotta meg.

A békeszerződés aláírása után, 1920. július 19-én, a magyar nagybirtokos osztály, a hagyományos politikai vezető réteg képviselője, gróf Teleki Pál alakított kormányt. Ezzel a kormány összetételében is megkezdődött a konzervatív-reakciós úri rétegek fokozott térhódítása, s egyúttal az áttérés az ellenforradalmi terror „legális” keretek közé szorítására, ami azonban 1923-ig nem haladt előre jelentősen.

A Teleki-kormány megalakulása nem hozott változást a Horthy által meghirdetett külpolitikai irányvonalban.

A magyar-francia tárgyalások a békeszerződés aláírása után tovább folytatódtak, de mindinkább világossá vált, hogy Franciaország nem vállalja a magyar területi igények nyílt támogatását. Csáky gróf már június 7-én jelentette Párizsból, hogy nagyobb politikai koncessziók, mint amelyek az addigi megbeszélések alapján körvonalazódtak, a franciák részéről nem érhetők el – legfeljebb Burgenland kérdésében lehetne valamit kicsikarni (Burgenland még magyar katonai megszállás alatt állt). A magyar kormány erről a kérdéstről, a hadsereg szervezése, a Duna Bizottság és a jóvátétel kérdéseivel együtt, memorandumot juttatott el a francia kormányhoz. A franciák azonban csak arra voltak hajlandók, hogy a május 18-án Fouchet által felolvasott általános nyilatkozatot június 24-én írásos jegyzék formájában eljuttatták a magyar kormányhoz. A magyar megbízottak két nappal korábban Párizsban átadták az opciós levelet.

1920 júniusában a francia-magyar egyezkedésbe beavatkozott az angol kormány, amely nem akarta eltérni, hogy a francia tőke monopolhelyzetet biztosítson magának Magyarországon. Június 30-án Johnson budapesti angol követségi titkár felkereste Telekit, és felolvasta lord Curzon külügyminiszter levelét. Curzon kijelentette, hogy a franciákkal kötött megegyezés elfogadhatatlan, mert a békeszerződésbe ütközik, és figyelmeztette a magyar kormányt, hogy amennyiben a francia államférfiak vagy hivatalnokok tettek volna Magyarországnak politikai természetű és főleg területi előnyökre vonatkozó ígéreteket, azok semmi esetre sincsenek összhangban a francia kormány igazi szándékaival. Július 9-én Gratz Gusztáv is jelentette Bécsből, hogy Lindley bécsi angol főmegbízott szerint a francia-magyar tárgyalások sem politikailag, sem gazdaságilag nem vezethetnek komoly eredményre. „Politikai tekintetben nem, mert a franciák nincsenek is abban a helyzetben, hogy bármiféle, esetleg a határok dolgában tett ígé-

retet betarthassanak, gazdasági tekintetben pedig azért nem, mert a vasutak bérbeadásának kérdéséhez még a reparációs bizottságnak is van beleszólása, s nem hiszi, hogy az a bérbeadást jóváhagyná.” A római magyar követ értesítette kormányát, hogy Sforza gróf, olasz külügyminiszter veszélyesnek tartja a francia–magyar tárgyalásokat és kijelentette: Magyarország téved, ha azt hiszi, hogy ezáltal politikai viszonya az antanttal szemben javulni fog.

Az angol és olasz tiltakozás után a francia–magyar tárgyalásokat most már elsősorban a szovjet–lengyel háború alakulása tartotta életben. A szovjet Vörös Hadsereg, maga előtt űzve a lengyel intervenciók csapatokat, Lengyelország felé közeledett. Horthy és a magyar kormány már a háború megindulásakor nagy erőfeszítéseket tett, hogy az intervencióba bekapcsolódhasson, s ezt felhasználhassa Szlovákia egy része és Kárpát-Ukrajna elfoglalására, a „szovjet veszély” elleni védekezés ürügyén. Lengyelország kész volt Horthyék segítségét elfogadni és állást foglalni a „közös lengyel–magyar határ” mellett.

A lengyel–magyar tárgyalások 1920 június közepén az egyezmény-kötés stádiumába jutottak. A titkos katonai egyezményben Magyarország kötelezettséget vállalt, hogy Lengyelországnak „a külső bolsevizmus elleni harcában legjobb tudásához képest segítséget nyújt, és hogy Lengyelországot hadianyaggal támogatja”. A katonai támogatást – a hadianyag-szállításon kívül – két módon képzelte el a magyar kormány: 1. ha Lengyelországot a Szovjetunió ellen vívott háború alatt Csehszlovákia megtámadná, Magyarország támadást indítana Csehszlovákia ellen. 2. Magyarország 30 000 főnyi önkéntes légiót bocsát Lengyelország rendelkezésére. Az utóbbihoz az antanthatalmak hozzájárulását és a szabad átvonulást Csehszlovákia vagy Románia területén Lengyelországnak kellett volna biztosítania.

Tárgyalások folytak a francia kormánnyal is, hogy Magyarország négy hadosztálynyi erővel (ennek felfegyverzését Franciaországtól kérték) megszállja „az oroszok által fenyegetett” Kelet-Szlovákiát és Kárpát-Ukrajnát. A francia kormány 1920. július 19-én közölte is Prágával, hogy a magyar kormány ilyen irányú kérést fog intézni a Legfelsőbb Tanácshoz és talán a csehszlovák kormányhoz is. Ez a terv a csehszlovák, román és jugoszláv kormány együttes, erélyes tiltakozása és a csehszlovák katonai ellenintézkedések következtében meghiúsult. A magyar hadianyag-szállítmányok Románián keresztül

mégis eljutottak Lengyelországba: Magyarország mintegy 60 millió gyalogsági töltenyt szállított a lengyel hadseregnek.

A francia kormány mindaddig, amíg Lengyelország és Szovjet-Oroszország között a háború tartott, folytatta a gazdasági, politikai és katonai tárgyalásokat Magyarországgal, de a konkrét ígéretek a területi kérdésekben egyre halogatta. Annál is inkább ezt kellett tegye, mert a Nagykövetek Tanácsa már 1920. július 22-én titkos utasítást küldött a határmegállapító bizottságokhoz, a Millerand-levél figyelmen kívül hagyásáról és a békeszerződésben megvont határok szigorú megtartásáról. Lengyelország 1920. október 12-én előzetes békét kötött a szovjet kormánnyal. Millerand és Paléologue távozott a külügyek éléről; az új francia kormány már nyíltan elutasította a magyar kormány területi igényeit, és angol tiltakozásra hivatkozva a hadsereg felszereléséhez kért segítséget is megtagadta. 1920 novemberében a magyar kormány képviselői elutaztak a francia fővárosból.

A magyar külpolitika kísérletei, hogy az intervencióba való bekapcsolódás és az azzal összefüggő magyar–francia tárgyalások révén kitörjön nemzetközi elszigeteltségéből és elérje a békeszerződés területi döntéseinek revízióját – nem jártak sikerrel. Amitől Teleki tartott, az ugyanis, hogy a francia–magyar közeledés romlani fogja Magyarország helyzetét a többi antant nagyhatalomnál, és nehézségeket okozhat Németország és főleg Olaszország viszonylatában – bekövetkezett.

1920. augusztus 14-én szövetségi szerződés jött létre Csehszlovákia és a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság között, amelynek első cikke kimondta: ha a szerződő felek egyikét Magyarország részéről nem provokált támadás érné, a másik fél a megtámadott védelmére kel. Ez a szerződés volt az első az úgynevezett kisantant-szerződések között. A magyar külpolitikai törekvések szempontjából még súlyosabb fejlemény volt, hogy 1920. november 12-én Rapallóban olasz–jugoszláv szerződést írtak alá, amely formálisan lezárta a két állam közötti határvitákat. A szerződést kiegészítő megállapodásokban Olaszország és Jugoszlávia kölcsönösen kötelezettséget vállaltak arra, hogy az Ausztriával és Magyarországgal kötött békeszerződéseket betartják, ellenzik a Habsburg-restaurációt (Olaszország csak diplomáciai szembenállást vállalt), és értesítik egymást, ha biztonságukat Ausztria vagy Magyarország részéről fenyegetés érné. Végül az olasz kormány külön kifejezte megalégedését a csehszlovák–jugoszláv szerződés létrejötté

felett. A rapallói szerződés közeledést eredményezett Olaszország és Csehszlovákia között. Beneš csehszlovák külügyminiszter 1921 januárjában Rómába utazott, ahol a két kormány között a külpolitikai azonosságot hangsúlyozó jegyzékváltásra került sor. 1920–1921 fordulóján úgy tűnt, Olaszország pillanatnyilag távol áll attól, hogy Magyarország támasza lehessen a külpolitikai elszigeteltségből való kitöréshez.

A nemzetközi események alakulása egyre nyilvánvalóbbá tette a magyar kormány számára, hogy a békeszerződés gyors megváltoztatásában nem lehet bízni. Bár a vesztes országokban, elsősorban Németországban, még mindig jelentkeztek olyan áramlatok, amelyek ideiglenesen sem akartak belenyugodni a vereség következményeibe és kalandorterveket szöttek, ezek sikerében már nem sokan hittek. Kénytelen-kelletlen tudomásul kellett venni, hogy hosszabb-rövidebb ideig a békeszerződés által megszabott országhatárok között kell berendezkedni, s új utakon kell keresni a külpolitikai elszigeteltség feloldását. Erre azonban túl sok alkalom ebben az időben nem kínálkozott. Nagyobb távú, a békeszerződéssel szemben ható külpolitika kialakítására a húszas évek elején a nemzetközi viszonyok nem adtak sem lehetőséget, sem partnereket. Olaszország álláspontjáról már szölkünk. Németországot mint potenciális szövetségest a magyar külpolitika kezdettől fogva számon tartotta, de a békeszerződést követő években a hivatalos német–magyar kapcsolatok kiépítése mégsem jött számításba. A weimari köztársaság szelleme túlságosan idegen volt az ellenforradalmi-konzervatív magyar kormányzat számára, inkább a felszín alatt működő, szélsőséges nacionalista és militarista körökkel kereste az érintkezést. A weimari Németország sem táplált szimpátiákat a Horthy-rendszer iránt. A szorosabb külpolitikai együttműködést Ausztriával akkor még, más tényezők mellett, főként a burgenlandi kérdés akadályozta.

A külpolitikai elszigeteltségből való kilépés másik útja, a szomszédokkal való megegyezés, mint láttuk, nem tartozott a magyar külpolitika komolyan számbavett lehetőségei közé. S hogy a Teleki-kormány 1921 elején jobb híján mégis megpróbálkozott közeledni Csehszlovákiához, annak nem annyira politikai, mint inkább gazdasági okai voltak. A háború utáni gazdasági nehézségek a Duna-medence összes országát sújtották. Minden irányból erőteljesen jelentkeztek

a kereskedelmi összeköttetés helyreállítására irányuló törekvések. A Teleki-kormány is lehetségesnek tartotta a gazdasági közeledést az utódállamok és Magyarország között – de csak úgy, ha a politikai közeledést meg lehet kerülni.

1921. március 14-én csehszlovák–magyar tárgyalások kezdődtek Bruckban. A tárgyalásokon Teleki miniszterelnök, Gratz Gusztáv, a januárban kinevezett új külügyminiszter és Beneš csehszlovák külügyminiszter vett részt. A megbeszélések fő témája a két ország gazdasági közeledése volt, preferenciális vámrendszer alapján. De csehszlovák részről tovább mentek ennél, s egyes források szerint a Magyarországgal való megegyezés és gazdasági együttműködés fejében hajlandónak mutatkoztak tárgyalni a magyarlakta határ menti területek átadásáról. Úgy tűnik azonban, hogy a csehszlovák ajánlat inkább diplomáciai manőver volt, semmint a határok módosításának komoly szándéka. Hiszen nyilvánvaló, hogy a versailles-i status quo módosításának kísérlete nemcsak Románia és Jugoszlávia, de a nagyhatalmak ellenállását is kiváltotta volna, mert láncreakció veszélyét rejtette magában. Nehéz hinni az ajánlat komolyságában azért is, mert nem látszik valószínűnek, hogy az a csehszlovák kormány, amely a békekonferencián a legerélyesebb szószólója volt a trianoni határok megvonásának, néhány hónap múltán – amikor erre semmiféle veszély nem kényszerítette – módosította volna álláspontját. Nem volt titok az sem, hogy a magyar kormány nem részleges határmódosításra törekszik. Beneš tehát nyugodtan készséget mutathatott a határok kiigazítására, mert a gyakorlati megvalósítástól nem kellett tartania. Az integrális revíziót valló magyar külpolitikában nem volt olyan hajlékonyság, hogy akár csak taktikából is elfogadjon ilyen ajánlatokat, s a valószínű visszautasítás a csehszlovák kormány erkölcsi tőkéjét növelhette.

A brucki tárgyalásokat az első királypuccs szakította meg. A magyar legitimista körök 1921 tavaszán kísérletet tettek a Habsburg-ház magyarországi restaurációjára. Eljárásukat bizonyos mértékig bátorította a francia kormány egyes tagjainak magatartása is. Az antant-hatalmak ugyan már 1920. február 2-án hivatalos jegyzékben juttatták kifejezésre tiltakozásukat a Habsburg-dinasztia esetleges visszahelyezése ellen Magyarország trónjára. Felelős francia politikai körökben azonban rokonszenveztek azzal a gondolattal, hogy a Habsburg-

monarchia feltámasztása útján hárítsák el az anchluss veszélyét, és ellensúlyozzák Németországot Közép-Európában. Ehhez az első lépés a Habsburg-ház magyarországi restaurációja lett volna. A puccskísérlet idején a francia kormány eléggé kétértelműen viselkedett. Diplomáciai körökben hírek terjedtek el arról, hogy francia politikusok részt vettek az akció előkészítésében, sőt hogy Briand miniszterelnök támogatta IV. Károly kísérletét, pontosabban arra az álláspontra helyezkedett, hogy siker esetén beletörődne a dologba. Hasonló információk futottak be a magyar külügyminisztériumba egyes angol körök álláspontjáról.

1921. március 26-án IV. Károly volt osztrák császár és magyar király Szombathelyre érkezett, gróf Mikes János püspök palotájába. Teleki miniszterelnök és Vass József kultuszminiszter, akik véletlenül éppen Szombathelyen, gróf Sigray Antal legitimista vezér birtokán tartózkodtak, azonnal tárgyalásokat kezdtek a királlyal a trón elfoglalásáról. Másnap, 27-én Károly úgy döntött, Budapestre utazik, hogy Horthyval tanácskozzon. Teleki és Vass, akik már korábban elindultak Szombathelyről, hogy a találkozást előkészítsék, autódefekt miatt csak késve érkeztek meg a fővárosba. A géphiba talán azért történt, mert a kormányzó és a király tárgyalásának kimenetelét nem lehetett előre látni, s a két miniszter egyikük mellett sem kívánt nyíltan állást foglalni? IV. Károly a királyi palotában találkozott Horthyval. A kormányzó – aki nemcsak belső erőket tudhatott maga mögött, de az angol kormány támogatásában is biztos lehetett – formailag ugyan nem helyezkedett elutasító álláspontra, de feltételei, amelyekhez lemondását kötötte (hercegi cím és a hadsereg főparancsnoksága), azt mutatták, hogy nem állt szándékában a hatalmat kiadni kezéből. Miután megegyezés több órás heves vita után sem jött létre, IV. Károly kénytelen volt még aznap visszautazni Szombathelyre Teleki és Sigray, valamint Horthy egyik szárnysegédje kíséretében.

Miközben Szombathelyen tovább folytak a tárgyalások, Horthy sietve katonai intézkedéseket foganatosított. A tisztikar többsége őt támogatta. „A nemzeti hadsereg – írta március 30-i hadparancsában – ezen nehéz napokban is várakozásomnak megfelelően egységesen és híven megtartotta nekem tett esküjét.” A kispap képviselő 31-én ugyancsak állást foglalt IV. Károly ellen. Mindebből nyilván-

valóvá vált, hogy a karlisták nem számíthatnak a hadsereg és a közigazgatási hatóságok többségének támogatására.

A szomszédos államok kormányai március 28-án és 29-én követek útján tiltakoztak a magyar kormánynál a restaurációs kísérlet ellen. Az antanthatalmak képviselői március 29-én még csak félhivatalos módon közölték tiltakozásukat. Miután ezt a következő napokon sem követte semmiféle erélyes lépés és IV. Károly nem hagyta el Magyarországot területét, Csehszlovákia és Jugoszlávia az esetet casus bellinek nyilvánította, és részleges mozgósítást rendelt el. A helyzet Magyarország és a szomszédos államok között rendkívül feszültté vált, és a fegyveres összeütközés veszélyével fenyegetett. E veszély láttán – s mert eléggé nyilvánvaló volt már, hogy a hatalom birtokosai Magyarországon nem akarják Károly visszatérését – az antanthatalmak is akcióba kezdtek. Április 3-án jegyzéket nyújtottak át a magyar kormánynak, amelyben ismét kijelentették, hogy „a Habsburg-család tagjainak restaurációját sem el nem ismerhetik, sem nem tűrhetnék meg”. Egyidejűleg lépéseket tettek Csehszlovákia és Jugoszlávia katonai készülődéseinek leszerelésére is.

IV. Károly első visszatérési kísérlete a kül- és belpolitikai erőviszonyok következtében sikertelenül végződött. A király április 6-án kénytelen volt elhagyni Magyarországot területét. A puccskísérlet kudarca egyben a kompromittálódott Teleki-kormány bukását jelentette. A legitimista Gratz külügyminiszter már április 4-én lemondásra kényszerült. Április 13-án Teleki gróf benyújtotta kormánya lemondását. Másnap megalakult az új kormány gróf Bethlen István vezetésével.

A puccskísérlet tovább súlyosbította Magyarország külpolitikai helyzetét. 1921. április 23-án megalkották a román–csehszlovák védelmi szövetségi szerződést, amely már nemcsak a magyar támadás esetén való kölcsönös segítségnyújtást, hanem a Magyarországgal kapcsolatos politika összehangolását is előírta. Másfél hónappal később, 1921. június 7-én megkötötték a román–jugoszláv védelmi szövetségi szerződést, amely a védelmi szövetséget és a kölcsönös külpolitikai együttműködést kiterjesztette Bulgária irányába is, a neuillyi béke fenntartása érdekében.

Ebben a helyzetben a Bethlen-kormány a korábbi felismerés alapján, hogy a magyar uralkodó osztályoknak hosszabb-rövidebb ideig

a békeszerződés teremtette területi keretekben kell berendezkedniük, elődjénél jobban megértette: ahhoz, hogy egy nagyobb távú külpolitikai vonallal fel tudja oldani az elszigeteltséget, most az adott európai keretekbe kell beilleszkednie. Bethlen 1921. április 19-i bemutatkozó programbeszédében „a nemzet külpolitikai horizontjának felemelését” jelölte meg külpolitikai feladatként. E program első lépéseként gróf Bánffy Miklós külügyminiszter 1921. május 23-án kérte Magyarország felvételét a Nemzetek Szövetségébe. A felvételi kérelem miatt a kormányt erős támadások érték azok részéről, akik a status quo-ba átmenetileg sem akartak belenyugodni. A Népszövetségbe való belépés ellenzői mindenekelőtt azzal az érveléssel hozakodtak elő, hogy Magyarország ezzel önként kötelezettséget vállalna a trianoni szerződés teljesítésére. (Az Egyezségokmány 1. paragrafusa ugyanis a belépő államokat a fennálló nemzetközi szerződések betartására kötelezte, 10. cikkelye pedig kimondta, hogy a tagállamok tiszteletben tartják a Népszövetség valamennyi tagjának területi épségét és politikai függetlenségét.) A kormány viszont azzal indokolta elhatározását, hogy a nemzetközi politikai élet a békeszerződések óta a Népszövetségben folyik, s Magyarország csak úgy tud külpolitikai elszigeteltségéből kitörni, ha mint független állam, egyenjogú tagként részt vesz a Népszövetség munkájában. A trianoni béke betartására egyébként Magyarország már a békeszerződés aláírásával kötelezettséget vállalt, s ez a kötelezettség nem növekszik az ismételt elismeréstől. Emellett hivatkoztak az Egyezségokmány 19. pontjára, amely az alkalmazhatatlanná vált szerződések és a békét veszélyeztető nemzetközi állapotok időnkénti felülvizsgálatáról szólt. A kormány ezzel a békés revízió lehetőségére utalt.

Magyarország népszövetségi felvételére 1921-ben azonban nem került sor. Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia akkor ellenezte Magyarország kérelmének teljesítését. A burgenlandi események miatt nem lehetett biztosra venni a nagyhatalmak támogatását sem. A nyugati hatalmak ugyanis nem tehették meg, hogy egyfelől Burgenland átadásának megtagadását szerződésszegésnek minősítsék, másfelől pedig a Népszövetségben azt az álláspontot képviseljék, hogy Magyarország teljesíti nemzetközi kötelezettségeit.

A magyar kormány ebben a helyzetben, mivel a visszautasítást el akarta kerülni, de a vereséget sem szeretne volna nyíltan beismer-
ni,

áthidaló megoldást választott. Apponyi gróf, a magyar kormány népszövetségi főmegbízottja 1921. szeptember 24-én kérte, hogy a trianoni szerződés 71. pontjának (Burgenland) végrehajtása körül támadt viszály miatt a közgyűlés halassza el a döntést Magyarország felvétele ügyében a következő ülésszakig.

A Bethlen-kormány folytatta Csehszlovákiával a korábban megkezdett tárgyalásokat: 1921. június 10–23. között Marienbadban tárgyalt Bánffy külügyminiszter, Teleki volt miniszterelnök, illetve Beneš. A restaurációs kísérlet bukása után Csehszlovákia hajlandóságot mutatott olyan gazdasági együttműködés megteremtésére Magyarországgal, amely szövetséggé fejlődhetne. A tárgyalásokon a csehszlovák kormány felvetette egy csehszlovák–magyar–osztrák vámunió tervét is. Anglia, kétségtelenül franciaellenes éllel, támogatta a csehszlovák törekvéseket. 1921 júniusában Hohler, Anglia budapesti főbiztosa kijelentette, hogy „Nagy-Britannia örömmel látná a jobb szomszédi kapcsolatokat ez államok között”. Hozzátette, sajnálatosnak tartaná, ha „a magyar politikai körök mindjárt a kezdetben negatív magatartást tanúsítanának Beneš szövetségi tervével szemben”.

A magyar fél a tárgyalások kezdetén a korábbinál nagyobb hajlandóságot mutatott a megegyezésre. A csehszlovák külügyminisztérium egyik körtávirata meg is állapította, hogy „a politikai kérdésekben a magyarok jelentősen közeledtek a meglevő viszonyok elismerésére vonatkozó álláspontunkhoz”. Az ellentétek mégis áthidalhatatlanoknak bizonyultak. Lényeges kérdésekben nem születtek megállapodások, s az egyre akadozóbb tárgyalásokat végül a burgenlandi kérdés elmragesedése megszakította.

Ismeretes, hogy a Saint Germain-i békeszerződés Nyugat-Magyarország nagyrészt németlakta területeit, az ún. Burgenlandot – Sopronnal és környékével együtt – Ausztriának ítélte, s a trianoni békeszerződés kötelezte Magyarországot e terület átadására, de a kiürítést a szerződés ratifikálásáig nem volt köteles végrehajtani. A trianoni békeszerződést 1921 júliusában ratifikálták, Burgenlandot azonban nem ürítették ki. A magyar kormány igyekezett kihasználni az antanthatalmak nyugtalanságát és aggodalmát a Németországban és Ausztriában is jelentkező anschluß-törekvések miatt. Bánffy külügyminiszter 1921. június 5-én utasította a párizsi magyar követet: figyelmeztesse

a francia kormányköröket, hogy Burgenlandban heves pángermán agitáció folyik, s az Ausztriához való csatolást Ausztriának Németországhoz való csatolásával kötik össze. Franciaország és a többi szövetséges hatalom biztosítékokat keres az osztrák anchluss-törekvésekkel szemben; ezt szolgálhatná, ha Burgenland mindaddig Magyarország fennhatósága alatt maradna, amíg az anchluss-kérdés végleg meg nem oldódott. Az antanthatalmaknál ezek az érvek nemigen találtak meghallgatásra. 1921. augusztus 1-én – ismételt osztrák kérések után – felszólították Magyarországot a karhatalmi alakulatok és közigazgatási szervek kivonására Burgenlandból. A magyar kormány azzal tért ki a felszólítás elől, hogy mindaddig, amíg a szerb csapatok ki nem vonulnak a békeszerződésben Magyarországnak ítélt Pécsről és Baranyából, nem hajlandó Burgenlandot kiüríteni. Az antanthatalmak ismételt erélyes felszólítására a szerb csapatok augusztus közepén megkezdték kivonulásukat Pécsről és a baranyai területről. A magyar kormány ugyanakkor vállalta jóvátétel címén tekintélyes mennyiségű szén szállítását Jugoszláviának és Burgenland átadását.

A reguláris alakulatokat 1921 augusztus második felében ki is vonták Nyugat-Magyarországról – Sopron és környéke kivételével, amelyet az Ostenburg különítmény tartott megszállva. Ezt azzal indokolták, hogy Jugoszlávia sem ürítette ki teljesen a megszállt területeket, s Ausztria semmiféle biztosítékot sem adott a magyar tulajdonban levő földbirtokok és ipari vállalatok kártalanítására. A reguláris alakulatok kivonulásával egyidejűleg azonban a kormány hozzájárulásával különféle fegyveres bandák, Prónay Pál és Héjjas Iván különítményei vonultak be Burgenlandba, s „felkelés” címén féktelen garázdálkodásba kezdtek. A kormány a nyugati hatalmak felé a különítményesekkel való szembenállását hangoztatta, abban reménykedve, hogy a bandaharcok leszerelésének kompenzálásaként engedményeket tud elérni Burgenland kérdésében.

A csehszlovák kormány, különösen az augusztusi sikeres osztrák–csehszlovák tárgyalások után, aggodalommal figyelte a nyugat-magyarországi cseményeket, amelyek a már-már kialakuló nyugalmi állapot felborulásával fenyegettek. Beneš szeptember 12-én jegyzékkel fordult a Nagykövetk Tanácsához, és határozott lépéseket követelt. Ugyanakkor kompromisszumos megoldásra törekedve hajlandó volt közvetítőként fellépni Ausztria és Magyarország között. 1921.

szeptember 26-án Brünnbén találkozott Bánffyval. A megbeszélésen támogatta azt a magyar igényt, hogy Sopron és környéke magyar fennhatóság alatt maradjon.

Az antanthatalmak október 3-án ismét felszólították a magyar kormányt Burgenland átadására. Másnap azonban a különítmények élén Prónay „alkotmányozó” gyűlést rendezett Felsőőrött, és Nyugat-Magyarországot „Lajtabánság” néven önálló tartománynak kiáltotta ki.

A helyzet igen bonyolulttá vált. Bethlen olasz kezdeményezés alapján azt javasolta a szövetséges főhatalmak képviselőinek, hogy Olaszország közvetítésével próbálják megoldani a burgenlandi kérdést. Az olaszok indítványa az volt, hogy az osztrák és magyar kormány tartson közös konferenciát Velencében, olasz részvétellel. A nagyhatalmak budapesti képviselői október 7-én közölték Bethlennel, hogy kormányaik elfogadják a javaslatot.

A velencei tárgyalások 1921. október 11-én kezdődtek meg. Ausztriát Schober kancellár, Magyarországot Bethlen és Bánffy képviselte. A konferencia elnöke Torretta olasz külügyminiszter volt. A tárgyalások október 13-án az alábbi megegyezéssel zárultak: 1. Magyarország sürgősen véget vet a bandaharcoknak; 2. Sopron és környékének hovatartozását népszavazás dönti el.

A velencei tárgyalások a Bethlen-kormány első külpolitikai sikerét jelentették, több szempontból is. A békeszerződés döntésével szemben a területi kérdésben kompromisszumos megoldás született. A nagyhatalmak hozzájárultak a népszavazás alkalmazásához, amit a Millerand-féle kísérőlevél alig egy éve még határozottan elutasított. A magyar kormány a soproni népszavazást nemzetközi jogi precedensként hosszú ideig fel is használta revíziós törekvéseinek alátámasztása érdekében. Ugyanakkor az egész burgenlandi ügy lezárásának módja, a határmegállapító bizottságnak a magyar érdekeket figyelembe vevő ténykedése élesen rávilágított a trianoni határ megvonásának visszásságaira. Magyarországnak ott sikerült a határ módosítását elérni, ahol követelései szigorúan vett néprajzi szempontból sokkal kevésbé voltak megalapozottak, mint másutt. Itt a nagyhatalmaknak legyőzötteket kellett elválasztani egymástól, felvehették tehát a pártatlanság köntösét.

Külpolitikai sikerként könyvelhette el a Bethlen-kormány, hogy

Olaszország a magyar törekvéseket támogatóan vállalt közvetítő szerepet, és hajlandó volt szolgálatokat tenni Magyarországnak. A velencei tárgyalások alkalmával Torretta titkos megegyezést kötött Bánffyval arról, hogy az olasz kormány a határvonal kijelölésénél latba veti befolyását a magyar igények kielégítése érdekében, és ennek megfelelő utasítást ad a határmegállapító bizottság olasz tagjának. Sőt Torretta arra is kitért, hogy Olaszország mielőbb szeretne kereskedelmi szerződést kötni Magyarországgal. Az olasz magatartás biztató jel volt a két ország közötti kapcsolatok fejlődésének lehetőségére.

A soproni népszavazást – melyet 1921. december 14–16-án tartottak meg – a magyar kormány úgy készítette elő, hogy ne érhessek meglepetések. Így aztán a Magyarországhoz való tartozás mellett 15 343-an, Ausztria mellett 8227-en szavaztak. 1921. december 31-én az antantbizottság kimondta, hogy Sopron és környéke Magyarországhoz tartozik. A soproni népszavazás az egész versailles-i békemű szempontjából túlmutatott helyi jelentőségén. Az új osztrák–magyar határ lett a trianoni határok legbiztosabb szakasza. A két ország kölcsönösen belenyugodott a népszavazás eredményébe, illetve Burgenland elszakadásába. Kivéve a harmincas évek második felében bizonyos szélsőjobboldali agitációt, a burgenlandi kérdés többet nem merült fel komolyan mint revíziós probléma, nemcsak kormány szinten, de a közvéleményben sem.

A burgenlandi kérdés lezárása – noha Ausztria egyelőre a kisantant-hoz látszott közeledni – kedvezően befolyásolta Ausztria és Magyarország viszonyát. Bethlen ezt ki is használta arra, hogy ne térjen vissza többé a „brucki és marienbadi szellemhez” Csehszlovákiával kapcsolatban.

A Burgenland körül kialakult zavaros helyzet alkalmat adott a magyar uralkodó osztályok legitimista elemeinek arra, hogy 1921 őszén újból kísérletet tegyenek a restaurációra. Az akció ezúttal is támogatásra talált francia royalista politikusok részéről, s bátorították nem hivatalos angol és osztrák körök is.

1921. október 20-án IV. Károly feleségével együtt Svájcban repülőgépen Dénesfára, Cziráky József Vas megyei birtokára érkezett. Okulva az előző kísérlet kudarcán, az exkirály már nem a Horthyval való alkudozás, hanem katonai erő révén szándékozott a hatalmat átvenni. Másnap, október 21-én Sopronba repült, és az ott tartózkodó Rakovsz-

ky Istvánt miniszterelnökké nevezte ki. Egyben kinevezte a kormány többi tagját is: gróf Andrásyt külügyminiszterré, Gratz Gusztávot pénzügyminiszterré, Lehár Antal bárót, a szombathelyi helyőrség parancsnokát honvédelmi miniszterré stb. A Sopronban levő Ostenburg-különítmény és a szombathelyi helyőrség felesküdt a királyra. Október 22-én IV. Károly kormányával és a hozzá csatlakozott katonasággal együtt vonaton elindult a főváros felé. Győrben, majd Komáromban és Tatabányán a helyőrség szintén felesküdt rá.

Horthy és Bethlen a hatalmat még kevésbé akarta átadni a legitimistáknak, mint áprilisban. Ezért azonnal intézkedéseket fogantattak arra is, hogy katonai erővel törjék le a kísérletet. A hadsereg egy része, a fegyveres bandák különböző csoportjai, az egyetemista bajtársi szövetségek és az Ébredő Magyarok Egyesülete tagjaiból sebtében szervezett alakulatok elegendőnek látszottak a sikerhez. Az is világos volt, hogy a burgenlandi ügy miatt amúgy is feszült külpolitikai légkörben számolni lehet külső beavatkozással. Bethlen még 22-én felszólította a hatóságokat a király utazásának megakadályozására, és megpróbálta lebeszélni Rakovszkyt a király Budapestre jöveteléről. IV. Károly újdonsült miniszterelnöke fenyegetőzve válaszolt. Kijelentette, hogy amennyiben a kormányzó és a kormány nem akadályozza meg „Őfelsége csapatainak Budapestre való bevonulását”, enyhe elbírálásra számíthatnak, ellenkező esetben szabad kezét biztosít csapatainak velük szemben. A tárgyalások tehát nem vezettek eredményre. Október 23-án a király csapatai Budaörsre értek. Újabb, ismét eredménytelen tárgyalások után október 24-én, miután IV. Károly és Zita királyné a csapatokkal együtt a biatorbágyi állomáson a helybeli pap által celebrált misén vett részt, megkezdődött a „csata”. A Gömbös Gyula által vezetett, tűzérséggel is felszerelt csapatok rövid idő alatt szétszórták a király egységeit, Károly és kísérete a tatái Esterházy-kastélyba menekült. A Bethlen-kormány utasítására az exkirályt, feleségét és a puccs politikai vezetőit elfogták és Tihanyba kísérték.

Az antanthatalmak már október 22-én jegyzéket juttattak el a magyar kormányhoz, kifejezve azon reményüket, hogy késedelem nélkül mindent megtesz a király kísérletének megakadályozására, mert a puccs végzetes következményekkel járna Magyarországra nézve. A nagyhatalmak figyelmeztetése elég óvatos volt, de annál erőteljesebb

a kisantant-államok fellépése. Ezek az államok attól tartottak, hogy a magyarországi Habsburg-restauráció kiindulópontul szolgálhat a régi Monarchia helyreállításához, ami elsősorban Csehszlovákia és Jugoszlávia létét veszélyeztette. Beneš október 22-i körtáviratában kijelentette, hogy IV. Károly Magyarországon tartózkodása casus bellit jelent, és leszögezte: „nem fogunk gondolkodni azon, hogy a kisantant többi tagjaival karöltve a legenergikusabb biztosítékokhoz nyúljunk. Abban az esetben is, ha Habsburg Károlyt eltávolítják Magyarországról, felhasználunk minden eszközt: legerőteljesebb diplomáciai, szükség esetén katonai nyomást arra, hogy Magyarországon a Habsburg-kérdést felszámolják és hogy a Habsburg-dinasztia veszélyét Közép-Európában kiküszöböljük.” Románia, Csehszlovákia és Jugoszlávia budapesti követei még aznap megjelentek Bánffy külügyminiszternél és kijelentették: amennyiben a magyar kormány nem volna abban a helyzetben, hogy Közép-Európa békéjének megzavarását megakadályozza, kormányaik maguk fogják a béke fenntartására szükségesnek ítélt intézkedéseket foganatosítani. Október 23-án Csehszlovákia és Jugoszlávia részleges mozgósítást hajtott végre, és jelentős erőket vont össze a magyar határ mentén. 24-én a kisantant-államok jegyzékekkel fordultak a Nagykövetek Tanácsához, amelyben megállapították, hogy a leghatározottabb lépésre is el vannak szánva abban a reményben, hogy a szövetséges hatalmakkal támogatásra találhatnak.

A karlisták fegyveres veresége után a kisantant-országok erőteljes akciót folytattak azért, hogy elérjék az exkirály eltávolítását Magyarországról és a Habsburg-ház trónfosztását. Október 26-án Beneš kijelentette: Csehszlovákia Jugoszláviával együtt el van szánva arra, hogy november 1-én ultimátumban követeli Magyarországtól a detronizációt, amennyiben az addig nem következett be. Az antanthatalmak egyrészt tiltakoztak a cseh és jugoszláv mozgósítás ellen – különösen energikusan lépett fel az angol kormány –, másrészt a magyar kormánytól követelték a trónfosztás kimondását. A kormány, hogy ezt elkerülje, mindent elkövetett, hogy Habsburg Károlyt önkéntes lemondásra bírja. A kísérlet azonban eredménytelen maradt.

Az antanthatalmak budapesti képviselői október 29-én jegyzékben követelték a Bethlen-kormánytól, hogy IV. Károly „trónfosztása haladéktalanul proklamáltassék”. Ugyanezen a napon a budapesti csehszlovák, román és jugoszláv követ az egész Habsburg-ház trónfosztá-

sát kívánta. A szövetséges hatalmak újabb, október 31-i jegyzéke már ugyancsak „Károly exkirály és az egész Habsburg-ház trónfosztását” követelte, mégpedig úgy, hogy a detronizációs törvényjavaslatot a kormány egy hét leforgása alatt fogadtassa el a nemzetgyűléssel.

Bánffy külügyminiszter már az esti órákban közölte a nagyhatalmak képviselőivel, hogy a kormány fenntartás nélkül elfogadja a követeléseket, és kötelezi magát azok haladéktalan keresztülvitelére. Másnap, november 1-én a minisztertanács elfogadta a trónfosztó törvényjavaslat szövegét. Ugyanezen a napon a Nagykövetek Tanácsának határozata alapján a magyar kormány Habsburg Károlyt és feleségét átadta a dunai angol flottilla parancsnokának. IV. Károly a „Glow-worm” cirkáló fedélzetén elhagyta az országot. Tartózkodási helyéül a szövetséges főhatalmak Madeira szigetét jelölték ki. Itt is halt meg 1922. április 1-én.

A Bethlen-kormány 1921. november 3-án nyújtotta be a detronizációs törvényjavaslatot a nemzetgyűlésnek. A törvényjavaslat, amely a királyság intézményét fenntartotta, kimondta ugyan a Habsburg-ház trónfosztását, de nem szögezte le határozottan, hogy a szabad királyválasztásból a Habsburgokat kizárják. A kisantant, majd a nagyhatalmak újabb diplomáciai közbelépése csak azzal az eredménnyel járt, hogy Bánffy november 5-én a kormány tagjai által aláírt jegyzékben közölte a nagyhatalmak budapesti képviselőivel: a magyar kormány alkalmazkodik a Nagykövetek Tanácsának 1920. február 2-i és 1921. április 3-i határozataihoz, amelyek eltiltották a Habsburg-restaurációt, s kötelezi magát arra, hogy „a királyválasztás kérdésének felvetése előtt meghallgatja a nagyköveti konferencián képviselt hatalmakat, s azok hozzájárulása nélkül nem intézkedik”.

A második királypuccs bukásával a legitimisták veresége teljes lett. A nemzetközi élet porondjáról egyelőre lekerült a Habsburg-kérdés, és ez javította a magyar kormány külpolitikai helyzetét és lehetőségeit.

A második restaurációs kísérlet kudarca, majd a soproni népszavazás és a burgenlandi kérdés rendezése után a Bethlen-kormány egyik fő külpolitikai célja Magyarország népszövetségi felvételének tető alá hozása volt. Ez annál szükségesebbnek látszott, mert a kisantant-államok 1921 végén szövetségi rendszerük megerősítésére és kiszélesítésére törekedtek, ami azzal a veszéllyel járt, hogy a kisantant gyűrűje

bezárul Magyarország körül. 1921. november 6-án létrejött a lengyel-csehszlovák politikai egyezmény, amely a két állam közötti határt véglegesnek ismerte el, jóindulatú semlegességet írt elő, ha a szerződő felek egyikét valamelyik szomszédja megtámadná, és kötelezte a feleket, hogy más államokkal semmiféle olyan megállapodást nem kötnék, amely a közöttük létrejött egyezménnyel ellentétes. Az egyezmény – különösen ez utóbbi pontja – igen kellemetlenül érintette a magyar kormányt. (A lengyel-csehszlovák egyezmény ugyan nem lépett hatályba, ezt azonban 1921 végén nem lehetett előre látni.) 1921. december 16-án Hainisch osztrák államelnök és Beneš csehszlovák külügyminiszter előzetes tárgyalásai alapján a két állam ötévi időtartamra egyezményt kötött. Kötelezték magukat a Saint Germain-i és a trianoni békeszerződés határozatainak maradéktalan végrehajtására. Kölcsönösen garantálták egymás területi épségét, és kimondták, hogy biztonságuk érdekében támogatni fogják egymást diplomáciai és politikai tekintetben; fel fognak lépni a régi rendszer visszaállítására irányuló minden tervvel és kísérlettel szemben. (A szerződés 1927 márciusáig volt érvényben, meghosszabbítására nem került sor.)

Miután 1921 szeptemberében a magyar kormány formálisan nem vonta vissza felvételi kérelmét, csak a döntés elhalasztását kérte, nem kellett újabb folyamodványt beadni a Népszövetséghez. A siker reményei most lényegesen nagyobbak voltak, mint 1921-ben. Mivel a detronizálással a Habsburg-probléma lényegében megoldódott, és úgy látszott, hogy a magyar ellenforradalmi rendszer adott formájában viszonylag szilárdan megvetette lábát, Magyarország felvételének már nem volt komoly ellenzéke. Újabb súlyos konfliktusok sem merültek fel 1922-ben, bár a jóvátételi szállítások kérdésében – mivel a magyar kormány 1922 márciusában megtagadta az előírt élőállat-szállításokat – komoly nézeteltérések keletkeztek a Jóvátételi Bizottsággal. Ezt azonban a génuai nemzetközi gazdasági konferencia (1922. április 10–május 19.) háttérbe szorította.

A kisantant-államok 1922. augusztus 27-én Prágában úgy döntöttek, hogy nem fognak Magyarország felvétele ellen szavazni, de minél több biztosítékot követelnek a magyar kormánytól a békeszerződés betartására.

A Népszövetség főtítkára 1922. augusztus 2-án értesítette a magyar

kormányt, hogy a soron következő, harmadik közgyűlés tárgyalni fogja Magyarország felvételi kérelmét. A kormány képviselőjében Bánffy külügyminiszter szeptember elején érkezett meg Genfbe. A közgyűlés 1922. szeptember 4-én nyílt meg. Bánffy kedvező fogadtatásban részesült, és megbeszéléseket folytatott angol, osztrák, cseh és jugoszláv politikusokkal.

A Népszövetség illetékes bizottsága szeptember 11-én tárgyalta Magyarország ügyét. Bánffy itt nyilatkozatot tett arról, hogy Magyarország mindenben megfelel a Népszövetség alapokmánya által megjelölt felvételi követelményeknek. Az albizottság tagjai szinte vita nélkül a felvétel mellett foglaltak állást. Csehszlovákia képviselője, Osusky párizsi követ ugyan azt javasolta, hogy Magyarországot csak jóvátételi kötelezettségeinek kifejezett elismerése esetén vegyék fel a Népszövetségbe, de az albizottság ezt a javaslatot nem vette figyelembe, és a lengyel delegátus indítványára közfelkiáltással mondta ki Magyarország felvételét. A közgyűlés 1922. szeptember 18-án Magyarországot egyhangúlag felvette a Népszövetség tagjainak sorába.

A magyar kormány tehát elérte célját, s a továbbiakban arra törekedett, hogy az ebből adódó előnyöket minél jobban kihasználja. A népszövetségi tagság mindenekelőtt hozzájárult ahhoz, hogy Magyarország kiszélesítse az információszerzés lehetőségeit, és kiépítse kapcsolatait a különböző hatalmakkal. A felvétel tulajdonképpen valamiféle politikai rehabilitációt jelentett. Magyarország, legalábbis formálisan, egyenrangú és egyenjogú tagjává lett a kapitalista országok táborának. Ugyanakkor a magyar politikai tényezők azt remélték, hogy a Népszövetség segítségével könnyebben érvényesíthetik a békeszerződésben foglalt jogokat, és bizakodtak abban is, hogy elérhetik a kötelezettségek némi enyhítését (jóvátétel, katonai ellenőrzés stb.). A magyar uralkodó körök az Egyezségokmányt jogforrásnak tekintették abban az értelemben, hogy hivatkozhatnak rá a leszerelés (vagy a vesztes országok értelmezésében: a fegyverkezési egyenjogúság), valamint a kisebbségek ügyében, és a Millerand-féle kísérlével alapján igényt támaszthatnak a határok bizonyos mérvű kiigazítására. Ezek a kérdések a Népszövetség hatáskörébe tartoztak.

Az ellenforradalmi kormányzatot a Népszövetségbe való belépésnél alapvetően a rendszer bel- és külpolitikai konszolidációjának célja ve-

zérte. Mint minden revansvágyó állam, Magyarország sem tekintette azonban a Népszövetséget érdekei tényleges pártfogójának, hiszen a Népszövetség fő feladata az adott békerendszer fenntartása volt. Ha lehetett is segítségével néhány kisebb engedmény elérésében reménykedni, a magyar uralkodó osztályok revíziós igényeik kielégítését csak a revansra törekvő nagyhatalmak szövetségétől, a status quo erőszakos megváltoztatása útján várhatták. Ezért már a húszas években világos volt, hogy a magyar külpolitikának előbb-utóbb nyíltan el kell majd válnia a Népszövetségtől. Az előkészületek és az erőgyűjtés időszakában azonban kitűnően tudta hasznosítani támogatását.

4. KONZOLIDÁCIÓ ÉS KÜLPOLITIKA

Az ellenforradalmi rendszer 1922–1923-ra létrehozott politikai konszolidációja az egyre súlyosabbá váló gazdasági helyzet süppedékeny talajára épült. A gazdasági anarchia eluralkodása – amely már a magyar uralkodó osztályok közvetlen gazdasági érdekeit is kezdte hátrányosan befolyásolni – veszélyeztette Bethlen politikai építményének szilárdságát. Nyilvánvaló volt, hogy a politikai konszolidációt csak a gazdasági konszolidáció mielőbbi megteremtése teheti tartóssá. A rendszer jellegéből, Magyarország háború utáni helyzetéből és a békeszerződés feltételeiből következett, hogy a kormányzat a gazdasági stabilizáció megvalósítását csak nagyarányú külföldi kölcsönök révén látta lehetségesnek. A külföldi kölcsönök felvételének azonban egyelőre útját állta a békeszerződésben előírt jóvátételi kötelezettség, amelynek összegét 1922-ben még nem állapították meg, de amelynek fedezetül lekötötték a magyar állam összes vagyonát. Kisebb jóvátételi szállítások (szén Jugoszláviának, állatok és állati termékek stb.) már addig is folyamatban voltak, de az infláció és a zilált gazdasági viszonyok közepette jelentősebb jóvátétel fizetésére nem volt sok remény. A kormány előtt azonban világos volt, hogy a jóvátétel kivetése sokáig nem késhet. Ezért a Bethlen-kormány a külföldi kölcsönt a jóvátétel rendezésével akarta egybekötni, azzal az érveléssel, hogy jóvátételt nem tud fizetni az infláció miatt, amelyet csak kölcsön révén tud megállítani. Kölcsönt azonban mindaddig nem tud felvenni, amíg a fedezetét képező állami bevételek a jóvátétel céljaira vannak lekötve.

A jóvátétel rendezése a magyar kormány számára azért is fontos volt, mert amellet, hogy általános gazdasági érdekek számított a jóvátételnek a lehető legalacsonyabbra szorítása, az összeg tisztázása a stabilizáció és a szilárd költségvetés egyik előfeltétele volt.

Mivel a jóvátétel nemcsak, s nem is elsősorban Magyarországot érintő kérdés volt, hanem összefüggött a háború utáni európai rendezés egész problematikájával, a győztes és legyőzött országok viszonyával, a nagyhatalmak közötti erőviszonyok változásaival, Magyarország gazdasági konszolidációjának megvalósítása külpolitikai problémává vált és szorosan kapcsolódott az európai nemzetközi helyzet alakulásához.

Nagy-Britannia törekvése a kontinens hatalmi egyensúlyának biztosítására 1922–1923-ban éppen a jóvátétel kérdésében ütközött össze legerősebben Franciaországnak az európai hegemonia megszerzését célzó kísérletével. A Jóvátételi Bizottság 1922 decemberi és 1923 januári konferenciája a német jóvátétel kérdésében nem jutott meg egyezésre. Már a háború befejezése óta a nézeteltérések forrása volt, hogy Franciaország hatalmas összegű hadisarcot akart kipréselni Németországból, Anglia viszont egyáltalán nem kívánta, hogy Németország erőteljes megcsapolásával Franciaország túlzottan megerősödjön, és a kontinentális erőviszonyok még jobban a franciák javára tolódjanak el. Ezért az angol kormány – bár nem fordult szembe általában a jóvátétel elvével, már csak Franciaországgal szembeni saját követelései miatt sem – a jóvátétel kérdéseiben a francia törekvések mérséklőjeként lépett fel.

A német jóvátétel ügye 1923 januárjában a Ruhr-konfliktushoz vezetett. Január 11-én a Jóvátételi Bizottság határozatára hivatkozva – miszerint Németország rosszhiszeműen elmulasztotta jóvátételi kötelezettségeinek teljesítését – francia és belga csapatok vonultak be a Ruhr-vidékre. Ez a konfliktus kiélezte a francia–angol ellentéteket.

A francia törekvések visszaszorítására az angol kormány meg tudta szerezni az Egyesült Államok támogatását, bár Washington még nem adta fel teljesen izolacionista álláspontját az európai kérdésekkel kapcsolatban. Az Egyesült Államok támogatásának ára az angol háborús adósságok kifizetésére vállalt kötelezettség volt, ez viszont nagyon is összefüggött Franciaország fizetési képességével, amelyet

pedig a német jóvátétel befolyásolt. A német jóvátétel kérdését ezért az angolszász hatalmak Németország szanálásának tervével kötötték össze, hogy Németország a korlátozott összegű jóvátétel fizetésével egyidejűleg nagyarányú beruházási hitelekhez jusson és piacai kiszélesüljenek.

A Ruhr-vidéki konfliktus a még éppen hogy csak tisztulni kezdő közép-európai viszonyokat is erősen felkavarta. A kisantant-államok háborús készülődéssel vádolták Magyarországot. Napirenden voltak a határincidensek. A magyar kormány attól tartott, hogy szomszédai a Ruhr-konfliktushoz hasonló módon akarják majd Magyarországot a jóvátétel fizetésére kényszeríteni. Ebben a helyzetben sürgetővé vált a jóvátételi kérdés megoldása, összefüggésben a külföldi kölcsön felvételével. A magyar jóvátétellel kapcsolatban Franciaország a kisantant-államokat támogatta, s igen magas jóvátétel kiszabása mellett kardoskodott. Ezzel is alá kívánta támasztani saját igényét Németországgal szemben, másrészt a Ruhr-konfliktus kapcsán tovább folytatta és megerősítette a közeledést a kisantant-államok felé, amelyet átmenetileg megzavart a francia politika érdeklődése Magyarország iránt 1920-ban és egyes francia vezető politikusok magatartása a restaurációs kísérletek idején.

A francia igényeket bizonyos mértékig Olaszország is támogatta, saját, Magyarországgal szemben fennálló jóvátételi követelései miatt. Igaz, különösen Mussolini 1922 őszi hatalomra jutása után Olaszország közeledni kezdett Ausztriához és Magyarországhoz, ami megmutatkozott abban is, hogy Mussolini nem támogatta a „Ruhr-politika” esetleges alkalmazását Magyarországgal szemben. De az olasz külpolitika ekkor még nem kristályosodott ki. A Magyarország és Ausztria iránti érdeklődés megfért a kisantanthoz, különösen pedig a Romániához fűződő kapcsolatokkal. Az olasz állásfoglalás a jóvátétel kérdésében még nem jelentett gyökeres változást. Mussolini a magyar jóvátétel csökkentését összefüggésbe hozta az olasz háborús tartozások elengedésének mértékével.

A magyar kormány egyedül Angliától várhatott némi támogatást. Anglia kontinentális céljaiból és gazdasági érdekeiből következőleg az angol kormány szemben állt a francia és a kisantant tervekkel, de egy méltányosnak talált jóvátétel kiszabását Magyarországra sem ellenezte. A Jóvátételi Bizottság angol tagjai már 1922 novemberé-

ben kijelentették, hogy „Magyarország a békeszerződésben elvállalt kötelezettségeinek megfelelően tartozik ugyan jóvátételt fizetni, de lehetőleg mérsékelt összeg követeltessék tőle”.

A gazdasági befolyás tekintetében Magyarországon már a húszas évek elejétől az angol–amerikai tőkéé volt a vezető szerep. Természetes tehát, hogy amikor a külföldi kölcsönök igénye felmerült, a kormány elsősorban az angolszász hatalmaknál kezdett puhatolódzni. Az is nyilvánvaló volt, hogy a kölcsönszerzés nem pusztán gazdasági ügylet: a kormány az angolszász hatalmaktól felveendő kölcsön útján politikai támaszt is remélt találni a kisantant-államokkal és Franciaországgal szemben. Ily módon a bethleni konszolidációnak szerves részét képezte a győztes hatalmak angolszász csoportjával létrejött korábbi kapcsolatok megerősítése.

A magyar kormány megbízottai 1923 márciusában kezdték meg a tárgyalásokat Londonban. Az angol pénzügyi körök nem zárkóztak el a kölcsönnyújtástól, de az egész ügyletet a Népszövetség ellenőrzése alatt kívánták lebonyolítani, s a kölcsön feltételeként szabták meg a zálogjog felfüggesztését. 1923. április 6-án a minisztertanács az angol javaslatból kiindulva lehetségesnek tartotta a népszövetségi módózat elfogadását, és megszavazta a kormánynak a Jóvátételi Bizottsághoz intézett memorandumát. A memorandum egy rövid lejáratú (40 millió aranykorona) és egy hosszú lejáratú (550 millió aranykorona) kölcsönért folyamodott, amelynek biztosítására a zálogjog feloldását kérte. A kérés alátámasztására 1923 április végén Bethlen és Kállay Tibor pénzügyminiszter európai körútra indult. Párizsban, Londonban és Rómában folytatott tárgyalásaik során sikerült ugyan megnyerniük az angol és részben az olasz kormány támogatását, de a franciák kikötései miatt a tényleges eredmények igen csekélyek voltak.

A Jóvátételi Bizottság – amely Franciaország, Anglia, Olaszország, a kisantant-államok, Lengyelország, Görögország és (megfigyelőként) az Egyesült Államok képviselőiből állt – 1923 májusában a magyar kölcsön ügyében két tervezetet vitatott meg. Az angol és olasz tervezet a zálogjog felfüggesztését és a kölcsön felhasználásának népszövetségi ellenőrzését javasolta. A francia javaslat viszont, bár konkrét kölcsön esetén nem zárkózott el a zálogjog feloldásától, a kölcsönt a Jóvátételi Bizottság ellenőrzése alatt kívánta lebonyolítani

(ez ugyanis a kisantant-államok szavazatai miatt francia hegemoniát jelentett), és kikötötte, hogy a kölcsön egy részét a jóvátétel fizetésére használják fel. A Jóvátételi Bizottság május 23-án szavazattöbbséggel a francia javaslatot fogadta el, azzal a megtoldással, hogy Magyarországnak a folyamatban levő szén- és állatszállításokat is teljesítenie kell.

Mivel a magyar kormány nem akarta elfogadni a feltételeket, angol tanácsra június 13-án jegyzékben kérte a Jóvátételi Bizottság határozatának módosítását. Ez elől Franciaország és a kisantant-államok kezdetben mereven elzárkóztak. Anglia, hogy megtörje a kisantant ellenállását, felhasználta azt a körülményt, hogy ez időben Londonban tárgyalások folytak egy esetleges csehszlovák kölcsönről. Miután a londoni pénzügyi körök kijelentették, hogy Csehszlovákia csak abban az esetben számíthat az angol tőke segítségére, ha nem gátolja a magyar kérdés elintézését az angol terv értelmében, a csehszlovák kormány megváltoztatta álláspontját.

A kisantant-államok 1923 júliusi sinaiai konferenciáján az angol nyomás következtében már bizonyos fokig kedvezőbb álláspont alakult ki a magyar kölcsönrel kapcsolatban. A konferencia hozzájárult a zálogjog megszüntetéséhez, s beleegyezett abba, hogy az első kölcsönrészletből semmit se vonjanak le jóvátétel fizetésére. Ennek ellenében viszont követelte, hogy a kölcsön felhasználását a Jóvátételi Bizottság ellenőrizze, és hogy a kisantant-államok kapjanak helyet a magyar lefegyverzést ellenőrző bizottságban. A konferencián a kisantant-államok, Magyarország várható megerősödését ellensúlyozandó, tovább erősítették politikai és katonai szövetségi rendszerüket.

A sinaiai konferencia után az ellenőrzés kérdése még mindig jelentős akadály volt a kölcsön felvételének útjában. Magyarország ugyanis ragaszkodott ahhoz, hogyha egyáltalán valamilyen ellenőrzést kell vállalnia, az népszövetségi ellenőrzés legyen, s abban a kisantant semmiképpen se vegyen részt. Az angol kormány támogatta a magyar álláspontot, s tulajdonképpen visszautasította a sinaiai konferencia határozatait. Kijelentette, hogy a magyar kölcsön elengedhetetlen feltétele a Népszövetség közbenjárása, s ezért az ellenőrzést a Népszövetség által kijelölt semleges bizottságra kell bízni, továbbá, hogy a Magyarország katonai ellenőrzésében való kiviséletre a kisantantnak nincs joga.

1923 nyarán úgy látszott, hogy a sinaiai konferencia ellenére a kölcsönterv kátyuba jutott. Ebben a helyzetben Bethlen elhatározta, hogy személyes tárgyalásokba bocsátkozik a kisantant-államok külügyminisztereivel. Erre 1923 szeptemberében nyílt alkalom, amikor a Népszövetség soron következő közgyűlésére a tagállamok külügyminiszterei Genfbe érkeztek. Bethlen és az 1922 végén kinevezett új külügyminiszter, Daruváry Géza, a tárgyalások alapján elérte, hogy a kisantant-államok hozzájárultak a Népszövetség főtítkárhelyettesének áthidaló javaslatához, miszerint a kölcsönnyújtás a Népszövetség és a Jóvátételi Bizottság együttes eljárása alapján történjen. Annak az ígéretnek fejében pedig, hogy a magyar kormány nem folytat nyílt revansista politikát, és törekedni fog a kereskedelmi és egyéb kapcsolatok normalizálására, megegyeztek abban, hogy a kölcsönt nem terhelik meg a jóvátétellel.

A Jóvátételi Bizottság a kisantant-államok előterjesztéséről kedvező döntést hozott. Ezzel elhárultak a kölcsön útjában álló fő akadályok. 1923 novemberében Budapestre érkezett a Népszövetség küldöttsége a gazdasági helyzet tanulmányozására, Londonban pedig egyidejűleg kidolgozták a Magyarországnak nyújtandó kölcsön tervét. Az elkészült javaslat alapján a Népszövetség pénzügyi bizottsága a kölcsön összegét 250 millió aranykoronában, a szanalási időt két és fél évben határozta meg.

A kölcsöntárgyalásokba bekapcsolódott a jóvátételi kérdés rendezése. Az angol kormány részben sikerre tudta vinni álláspontját; a jóvátételi kötelezettséget általában, s Magyarország esetében is jelentősen csökkentették.

A Jóvátételi Bizottság 1923. december 18-i döntése értelmében Magyarországnak 20 év alatt 200 millió aranykorona jóvátételt kell fizetnie. A magyar kormány ezt a határozatot elfogadta. Majd 1924 januárjában a kisantant-államok újabb kívánságára vállalta, hogy 1926 szeptemberéig napi 880 tonna szenet, továbbá 1926–1929 között 13 millió aranykorona értékben vasúti gördülőanyagot szállít Jugoszláviának. A kisantant ennek fejében lemondott arról, hogy Magyarország ellenőrzésében részt vegyen.

1924. február 21-én a Jóvátételi Bizottság a felveendő kölcsön céljaira feloldotta a zálogjogot. Ezzel befejeződött a külföldi kölcsön-

szerző akció első szakasza. A népszövetségi kölcsön 1924 júliusában került kibocsátásra. A kölcsönfeltételek teljesítésének, az államháztartás vitelének ellenőrzésére a Népszövetség főmegbízottat küldött Magyarországra az amerikai Jeremiah Smith személyében. A kölcsön biztosítékaul lekötötték az állami bevételek jelentős részét: a dohány- és sójvédéket, a cukoradót stb.

A népszövetségi kölcsön feltételei azt jelentették, hogy Magyarország a nyugati hatalmak, elsősorban Anglia pénzügyi függésébe került. De a kölcsön alapvető jelentősége mégis az volt, hogy belpolitikailag stabilizálta a konzervatív ellenforradalmi rendszert a Bethlen által kialakított kormányzati formák között. Megszilárdította a munkásmozgalommal és a polgári demokratikus erőkkel szemben, ugyanakkor hozzájárult a szélsőjobboldali erők további háttérbe szorításához is. Külpolitikailag pedig szalonképessé tette a véres fehérterrorban született Horthy-rendszert, annál is inkább, mert a nyugati hatalmak tőkéik elhelyezése révén közvetlenül is érdekeltté váltak a rendszer fenntartásában. A népszövetségi kölcsön, a zálogjog feloldásával, megnyitotta az utat a további és egyre nagyobb arányokat öltő beruházási kölcsönök számára, rövid és hosszú lejáratú hitelek formájában, amelyeket a megyék, a városok, a nagybirtokosok és részben az ipar vett fel. Ezek összege 1929-ig meghaladta a 96 millió dollárt.

A háborút követő zavaros európai viszonyok 1923–1924-re lassan letisztultak. Egy évtized zűrzavara után Európa arculatán és nemzetközi helyzetén a politikai konszolidáció jegyei kezdtek mutatkozni. 1923 végére lezárult a forradalmi hullám, a forradalmi mozgalmak az európai kapitalista országokban vereséget szenvedtek. A fasizmus hatalomra jutása Olaszországban 1922-ben, majd Hitler 1933-as müncheni puccskísérlete kifejezte azokat a törekvéseket, amelyek a legreakciósabb eszközökkel kívántak úrrá lenni a forradalmi munkásmozgalmon. A kapitalista rend politikai stabilizációja azonban csak viszonylagos volt, főleg mert a szovjethatalom eredményesen gyűrte le a belső ellenforradalmat és az intervenciós kísérleteket. Külpolitikailag a Szovjetunió – bár még nem vett részt aktívan a nemzetközi politikai életben – sikerrel tört ki az elszigeteltségből. Az egyes szomszédos országokkal létrehozott egyezmények mellett ezt jelezte a Németországgal 1922-ben kötött rapallói megegyezés, mely megnyitotta az

utat a német–szovjet kapcsolatok további javulása előtt. A kapitalista hatalmak kénytelenek voltak a szovjet állam elismerésének útjára lépni. 1924–1925-re az Egyesült Államok kivételével az összes nagyhatalom felvette a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval, hasonlóképpen egy sor kis ország: Norvégia, Svédország, Görögország, Ausztria stb. Számos tőkésállam – többek között a kisantant-országok – továbbra is vonakodott elismerni a Szovjetuniót.

A győztesek és legyőzöttek közötti ellentétek az azonnali revansra törő kalandor elképzelések kudarca után ideiglenesen háttérbe szorultak. A vesztes országokban megszilárdították helyzetüket azok az erők, amelyek a győztes hatalmakkal való megegyezést és a status quo ideiglenes elismerését hirdették. Németországban Stresemann politikája a nyugati hatalmakkal való együttműködést segítette elő. Megkezdődött Németország szanálása a Dawes-terv keretében, majd a békeszerződés egyes pontjainak teljesítése a locarnói egyezmények megkötéséhez vezetett, amelyekben Németország elismerte, Anglia és Olaszország pedig garantálta a versailles-i békeszerződésben megállapított német–francia és német–belga határokat. A locarnói egyezmények lehetővé tették Németország belépését a Népszövetségbe. Locarno azonban nem nagyon vitte előre az európai biztonság ügyét: a szerződések csak Németország nyugati határait garantálták, s ezzel potenciálisan megnyitották az utat a keleti német aspirációk előtt. (Lengyelországgal és Csehszlovákiával Németország csak választott bírósági szerződést írt alá a vitás kérdések békés rendezésére vonatkozóan, nemzetközi garancia nélkül.) Locarno még inkább felszínre hozta a közép-európai újjárendezés súlyos hibáit, bár a húszas években ez még nem jelentett akut veszélyt, mert a weimari Németország az átmeneti megbékélés jegyében folytatta politikáját. A locarnói politika ellensúlyozásaként 1926-ban létrejött a szovjet–német barátsági és semlegességi szerződés.

Tisztázódtak a győztes hatalmak közötti erőviszonyok is. Úgy tűnt, hogy a kontinentális egyensúly biztosítására irányuló angol törekvés az Egyesült Államok támogatásával sikerrel járt. Az Egyesült Államok és Anglia célja valamiféle kapitalista egyensúly létrehozása volt, amely eléggé szilárd ahhoz, hogy minden szovjet és forradalmi hatásnak ellenálljon, s nem jelenti egyik vagy másik kontinentális hatalom európai uralmát. Franciaország, noha hegemon törekvései

nem valósultak meg, mégis elég erős hatalommá vált ahhoz, hogy a húszas évek második felében is jelentős tényező maradjon az európai politikában és különösen Közép-Európában. 1924-től kezdődően egymáshoz kapcsolódó szövetségi és barátsági szerződésekkel építette ki közép-európai szövetségi hálózatát. 1924 januárjában létrejött a francia–csehszlovák szövetségi és barátsági szerződés. Ez Locarno után garanciális szerződéssel egészült ki. Ugyanilyen szerződést kötött Franciaország Lengyelországgal is. 1926 júniusában francia–román, majd 1927 novemberében francia–jugoszláv barátsági szerződést írtak alá.

Franciaország közép-európai szövetségi rendszerének kiépítése a kisantant egységének a szilárdság látszatát kölcsönözte. Úgy tűnt, hogy a kisantant-államok jelentős szerepet tölthetnek be a status quo fenntartásában.

A nemzetközi viszonyok megszilárdulása nem maradhatott hatás nélkül a Bethlen-kormány külpolitikájára sem. A jelek arra mutattak, hogy Magyarország nemcsak kényszerül, de hajlandó is egyelőre beilleszkedni a konszolidált Európa kereteibe. Bethlen már a kölcsönakció megindulásakor mérsékelni volt kénytelen az irredenta propagandát és tevékenységet, ami – noha Magyarország viszonya a kisantant-államokkal nem javult lényegesen – a kapcsolatok normalizálása irányában hatott. Megmutatkozott ez néhány függő kérdés rendezésében és a különböző kereskedelmi szerződések megkötésében. Alapvetően azonban a külpolitikai elszigeteltség – egy aktívabb külpolitika lehetősége szempontjából – változatlanul megmaradt. Ehhez járult az is, hogy Magyarország a Népszövetség pénzügyi és katonai ellenőrzése alatt állt.

Ebben a helyzetben Magyarország számára fontos kérdéssé vált, hogy élni tud-e azzal a lehetőséggel, amelyet a külpolitikai elszigeteltség áttörésére a Szovjetunióval való viszony rendezése nyújtott.

Magyarországot saját jól felfogott érdekei is arra kellett ösztönözzék, hogy felvegye a kapcsolatokat a Szovjetunióval. A Szovjetunió volt az egyetlen hatalom, amely nem ismerte el a trianoni békét; a kapcsolatok felvétele erősíthette volna Magyarország külpolitikai helyzetét a kisantanttal szemben, másrészt jelentős kereskedelmi lehetőségeket is nyitott volna. A Gyáriparosok Országos Szövetsége sürgette is

a két ország közötti diplomáciai kapcsolatok létesítését, tekintélyes szovjet rendelkezéseket várva.

A két ország közötti viszony normalizálásáról szovjet kezdeményezésre már 1922-ben megkezdődtek az eszmecserék. A génuai konferencián – amelyet angol kezdeményezésre azért hoztak létre, hogy Németország, Szovjet-Oroszország és a legyőzött kis államok részvételével kiutat keressenek Európa háború utáni gazdasági nehézségeiből, helyreállítsák a nemzetközi kereskedelmet – a magyar delegációt Bethlen István vezette. Mivel a konferencia a gazdasági kérdésekben nem hozott megoldást – a megbeszéléseket az „orosz kérdés” uralta, mert az antanthatalmak és főleg Franciaország legfőbb gondja az volt, hogy pénzügyi követeléseik elismerésére bírják a szovjet kormányt –, Bethlen főleg arra használta fel génuai tartózkodását, hogy közvetlen kapcsolatokat teremtsen a nagyhatalmak képviselőivel, és a kisebbségi kérdést forszírozza. A konferencia idején titkos megbeszélésre került sor Csicserin szovjet külügyi népbiztos és Bánffy között a kereskedelmi és esetleg diplomáciai kapcsolatok felvételéről, amire a magyar külügyminisztert nyilvánvalóan a rapallói német–szovjet szerződés inspirálta. A diplomáciai érintkezés ezután hosszabb ideig szünetelt, s csak 1924 tavaszán merült fel újból a szovjet–magyar kapcsolatok kérdése.

1924. május 24-én Daruváry külügyminiszter miniszterközi értekezletet hívott össze, ahol kifejtette, hogy a Szovjetunióval való diplomáciai érintkezés felvételét fontosnak tartja, mert a szovjet állam egyre számottevőbb nemzetközi tényezővé válik, s mert Magyarország olyan hatalommal kerülne összeköttetésbe, amely kívül áll a békeszerződésekből kialakult érdeksoportokon; ezáltal „megszűnne az ez idő szerinti teljes tehetetlenségünk impressziója”. A társminiszterek a legkülönbébb aggályokkal fogadták Daruváry javaslatát. Elismerték ugyan a diplomáciai kapcsolatok felvételével megnyíló gazdasági lehetőségeket, de attól tartottak, hogy ez a lépés belpolitikailag megrendítheti a kommunistaellenes propaganda erkölcsi és politikai hitelét. Az értekezlet részletesen megvitatta a diplomáciai elismeréssel kapcsolatos magyar kikötéseket, amelyek valójában a Szovjetunió sértő diszkriminálását jelentették.

A két állam között a hivatalos tárgyalások 1924. augusztus 26-án kezdődtek Berlinben. A magyar kormányt Kánya Kálmán külügy-

miniszter-helyettes és Jungerth-Arnóthy Mihály követségi tanácsos, a Szovjetuniót berlini nagykövete, Nyikolaj Kresztyinszkij képviselte. A tárgyalások befejeződése előtt Litvinov külügyi népbiztoshelyettes is bekapcsolódott a megbeszélésekbe.

A magyar kormány a Szovjetunió elismerése fejében messzemenően előnyös kereskedelmi kedvezményeket akart szerezni: orosz–magyar vegyes társaságok létesítését és ezek számára kereskedelmi koncessziót kívánt. A szovjet félnek az volt az álláspontja, hogy a kereskedelmi megállapodások nem tartoznak a diplomáciai viszony megteremtéséről szóló egyezménybe, hanem külön szerződés tárgyát képezik – Kánya és Jungerth azonban a kereskedelmi szerződést és a diplomáciai viszonyról szóló egyezményt junktimba akarták hozni.

Augusztus 28-án Kánya utasításért fordult a külügyminiszterhez: fenntartsák-e ezt az álláspontot és erőltessék-e a vegyes társaságokat. mert ez esetben a megállapodás valószínűleg lehetetlenné válna. Daruváry válasza az volt, hogy a junktimhoz ragaszkodni kell, de a vegyes társaságok elejthetők.

A Szovjetunió álláspontja az volt, hogy nem adja meg Magyarországnak azokat a kedvezményeket, amelyeket annak idején, rendkívül nehéz gazdasági és külpolitikai helyzetében, az Oroszország területéről levált államoknak vagy a Szovjetuniót már korábban elismert országoknak adott; a legnagyobb kedvezmény elvét úgy alkalmazza, hogy megadja mindazt a kedvezményt, amelyet ezután más államoknak is nyújt.

1924 szeptember elején a tárgyalások a megállapodás küszöbére jutottak. Daruváry ekkor közölte a magyar megbízottakkal, hogy az egyezmény aláírható – de nem publikálható mindaddig, amíg Horthy hozzá nem járult. A diplomáciai egyezményt 1924. szeptember 5-i, a kereskedelmi szerződést 1924. szeptember 12-i keltezéssel írták alá, azzal, hogy három hónapon belül kell nyilvánosságra hozni és ratifikálni őket.

A nemzetközi sajtó s nyomában a magyar lapok minden óvatosság ellenére hírt adtak a magyar–szovjet egyezmény aláírásáról. A magyar kormány nem térhetett ki a nyilatkozattétel elől. Kánya már szeptember 16-án utasítást kapott, hogy állapodjon meg Kresztyinszkijel egy kommuniké közzétételéről, ami hamarosan meg is történt. A kommuniké kiadását azonban ismét Horthy előzetes hozzá-

járulásához kötötték. Horthy a leghevesebb ellenzője volt a Szovjetunióval való kapcsolat felvételének. Kijelentette, hogy a kommuniké nyilvánosságra hozatalához kifejezetten hozzájárulni nem akar, mert „ez az előzetes hozzájárulás őt annak idején a ratifikáció kérdésében feszélyezné, holott ő ma el sem tudja képzelni a megállapodások olyan tartalmát, mely őt arra készítetné, hogy azokhoz hozzájáruljon”. Horthy tehát eleve állást foglalt a ratifikálás ellen. Bár a kommuniké közzétételét nem tiltotta meg – „amennyiben a kommunikét a kormány diplomáciai okokból szükségesnek tartja” –, de szabad kezet tartott fenn magának.

A minisztertanács 1924. október 10-én tárgyalta a szovjet–magyar diplomáciai és kereskedelmi kapcsolatok létesítéséről szóló megállapodásokat. Az előterjesztés hivatkozott arra, hogy Európa sorsának intézésében a Szovjetunióval is számolni kell, arra a felismerésre, hogy „Oroszország belpolitikai helyzetében valószínűleg még hosszabb ideig nem fog változás beállni”, s ez már eddig is igen sok európai államot a Szovjetunióval való hivatalos érintkezés felvételére készítette, végül arra, hogy a Szovjetunióval való kereskedelmi kapcsolatok jelentős előnyökkel járnának. A minisztertanács az előterjesztést elfogadta.

A ratifikációra mégsem került sor. Horthyt és a kapcsolatok felvételének más ellenzőit váratlanul megerősítette az Angliában kialakult helyzet. 1924 októberében megbukott a munkáspárti MacDonald-kormány, amely helyreállította az angol–szovjet diplomáciai kapcsolatokat és létrehozta a kereskedelmi szerződést. A Baldwin–Austen Chamberlain-kormányval a konzervatívok agresszívabb szovjetellenes vonala került előtérbe. Az új kormány nyomban hivatalba lépése után felmondta a három hónappal korábban kötött kereskedelmi egyezményt.

Az ez időben Anglia felé orientálódó magyar külpolitika érzékenyen reagált az angol–szovjet viszonyban beállt változásokra. A külügy-minisztérium már november 13-án utasította a berlini követet, hogy kérje a szovjet kormány beleegyezését a ratifikációs idő négy hónappal való meghosszabbításába. Miután a Szovjetunió két hónap haladékba beleegyezett, 1925 januárjában a magyar kormány újabb három hónap haladékot kért, majd annak leteltével ismét egy fél évet.

Mindebből nyilvánvaló volt, hogy a magyar kormánynak már nem

áll szándékában az egyezmények ratifikációját keresztülvinni. Ezért a szovjet kormány megbízottja 1925 március végén kijelentette, hogy az újabb féléves haladékot a Szovjetunió csak akkor adja meg, ha elejtik a kereskedelmi egyezmény legnagyobb kedvezményt biztosító cikkelyét.

A magyar kormány, úgy látszik, már csak arra várt, hogy megtalálja a kellő indokot az egyezmények elejtésére. Április 11-én az új külügy-miniszter, Walko Lajos megbízta a berlini magyar követet, hozzá Kresztyinszkij tudomására: a magyar kormány a legnagyobb kedvezmény elvét a szovjet–magyar szerződés legfontosabb pontjának tekinteti, s ezért a szerződéseket ennek elejtése után nem ratifikálhatja. A szovjet nagykövet ezek után kijelentette, hogy kormánya a tárgyalásokat befejezettnek, az egyezményt elejtettnek fogja tekinteni.

A magyar kormány újból megmerevedett szovjetellenes politikája miatt a Szovjetunióval való kapcsolatok felvétele lekerült a napirendről, s csak jóval később, más nemzetközi helyzetben, 1934 elején realizálódott.

A húszas évek közepén a magyar kormány a Jugoszláviához való közeledéssel is próbálkozott. A két ország viszonya 1924-től, Magyarország szanálása idején fokozatosan javult. A közvetlen tárgyalások jugoszláv kezdeményezésre indultak meg 1925-ben. A magyar ellenforradalmi rendszerre jellemző módon ehhez az indítóokot a horvát szeparatistákkal létrehozott titkos kapcsolatok lelepleződése adta. Radićnak, a Horvát Parasztpárt vezetőjének letartóztatása alkalmával a jugoszlávok a magyar kormányt kompromittáló adatok birtokába jutottak, s ezt felhasználták arra, hogy nyomást gyakoroljanak rá a közeledés érdekében. A tárgyalások kiindulópontja egy döntőbírói egyezmény felajánlása volt.

Jugoszlávia külpolitikai helyzete a kisantant és a francia szövetség ellenére sem volt megnyugtatónak mondható. A szomszédos országokhoz fűződő viszonya a területi problémák következtében rossz volt: Bulgáriával Macedónia miatt, Görögországgal Szaloniki miatt, Olaszországgal pedig a fiumei kérdésen túl az adriai uralomra és a Balkán befolyásolására törő olasz politika miatt támadtak áthidalhatatlannak látszó ellentétei. Olaszország nagyhatalmi törekvéseinek útjában Jugoszlávia pusztá léte is akadály volt. A Bánát megosztottsága a román–jugoszláv viszony megromlásának csíráit is magában hordta,

bár a közös érdekek még jó ideig háttérbe szorították az ellentéteket. Jugoszlávia helyzetét nehezítette, hogy Olaszországgal szemben nem támaszkodhatott komolyan a kisantant másik két államára, s Bulgária területi igényei ellen is csak Romániával tudott együttműködni.

A Bethlen-kormányt a jugoszláv–magyar közeledésben elsősorban a kisantant fellazításának célja vezette. A magyar külpolitika szakembereitől, de úgy látszik még Bethlentől sem állt távol egy olyan elgondolás, hogy esetleg még a német revansstörékvések aktivizálódása előtt eredményt érhet el valamelyik kisantant-állammal szemben, ha a másikkal meg tud egyezni, míg a harmadikat egy nagyhatalom leköti. Horthy később az egész akciót így jellemezte: „Mivel szét akaruk szakítani a vasgyűrűt, amely körülvelt bennünket, közeledni próbáltam a szerbekhez . . . Nehéz helyzetünkben, hogy levegőhöz juthassunk, igyekeztem valahogy egy »modus vivendi«-t találni.” Persze ezt a „modus vivendit”, mint látni fogjuk, Horthyék úgy képzeltek el, hogy abból csak ők húzzanak hasznot a legcsekélyebb engedmény nélkül.

1926 márciusában a Genfben tartózkodó Bethlen, Grandi olasz külügyi államtitkárral folytatott megbeszélésén, utalva arra, hogy a pénzügyi és a katonai ellenőrzés megszüntetésével lehetőség nyílik az aktívabb magyar külpolitikára, megkérdezte, hogyan fogadná Olaszország a jugoszláv–magyar közeledést. Grandi válasza, bár elég bizonytalan volt, mégsem tűnt elutasítónak. Néhány nappal később Bethlen tárgyalásokat kezdett az ugyancsak Genfben tartózkodó Ninčić jugoszláv külügyminiszterrel. Ninčić kijelentette, felfogása szerint nem lenne akadálya annak, hogy Magyarország szomszédai közül egyelőre csak Jugoszláviával létesítsen valamilyen megállapodást.

E megbeszélés után indultak újra a jugoszláv–magyar tárgyalások. Horthy 1926 augusztusában, a mohácsi csata 400. évfordulóján mondott beszédében állást foglalt a jugoszláv–magyar közeledés mellett.

A tárgyalások folyamán kiderült, hogy Jugoszlávia olyan meg nem támadási egyezményt szeretne, amely nem sérti fennálló kötelezettégeit, vagyis a kisantant-egyezményeket. Bethlen viszont olyan megállapodást akart tető alá hozni, amely semlegességet biztosít egy harmadik állammal való konfliktus esetére, de még csak nem is utal a jugoszláv–magyar határ kölcsönös garanciájára. A tervezet irreális

voltát még a magyar külügyminisztérium is felismerte, mert ez lényegében hatálytalanította volna a kisantant-egyezményeket, s ebbe Jugoszlávia az adott körülmények között nem mehetett bele. Másrészt a semlegességi egyezmény nem találhatott tetszésre Olaszországban sem. A külügyminisztérium ezért megmaradt a döntőbírói „és esetleg barátsági” szerződés gondolatánál, amellyel elérhető, hogy „kifelé Magyarország izoláltságának impresszióját” enyhítsék, és később a kisantant fellazulását is maga után vonhatja.

Az egyezményekről Walko és Ninčić 1926. szeptember 13-án Genfben kezdte meg az érdemi tárgyalásokat. Ekkor azonban közbelépett Olaszország, s ennek eredményeként a magyar ellenforradalmi rendszer elindult a régóta várt aktív, a békeszerződéssel szemben ható külpolitika kiépítése útján.

A revíziós célokat szolgáló aktívabb külpolitika alapvető feltétele volt a hadsereg kiépítése. Ennek azonban – mint minden legyőzött államban – útját állták a békeszerződés által szabott korlátok, amelyek kijátszását megnehezítette a győztes hatalmak állandó katonai ellenőrzése. A Bethlen-kormány ezért a húszas évek közepén akciót kezdett az állandó katonai ellenőrzés megszüntetése érdekében.

Anglia már a Népszövetség 1924 júniusi ülészakán javasolta, hogy tűzzék napirendre a volt központi hatalmak feletti katonai ellenőrzés módosítását. A tanácsülés az angol javaslatokat elfogadta, s utasította az Állandó Tanácsadó Bizottságot, hogy dolgozzon ki gyakorlati tervezetet a katonai ellenőrzés módosítására, a jogi bizottságot pedig megbízta, tegyen javaslatot, hogy a tanács állandó tagjain kívül kik vegyenek részt a kérdés érdemi vitájában.

A magyar kormány az 1924-es genfi tanácsülésre katonai szakértőt küldött ki Siegler Géza alezredes személyében, s az ő jelentése alapján dolgozta ki aztán taktikai tervét az állandó katonai ellenőrzés megszüntetését célzó tevékenységéhez. A tervezet a következőket tartalmazta: 1. A magyar kormánynak arra kell törekednie, hogy Ausztria, Bulgária és Magyarország részt vehessen a Népszövetség Tanácsának érdemi tárgyalásain, ha pedig ez elérhetetlen, meg kell kísérelni a kisantant kirekesztését a tárgyalásokból. 2. El kell érni, hogy a Népszövetség katonai ellenőrzése ne legyen állandó, hanem mindenkor csak külön tanácsi határozat alapján, esetenként történjen, és akkor

is csupán „súlyos, az európai békét veszélyeztetni látszó panaszok ad hoc kivizsgálására szorítkozzék”. 3. Az ellenőrző bizottság tagjai felelősségben, elnöke feltétlenül a világháború alatt semleges állam polgárai legyenek. Az esetenként létesülő bizottságban a kisantant-államok képviselői ne vehessenek részt.

A tervezet élénk diplomáciai tevékenységet javasolt mindazon kormányoknál, amelyekről Magyarország támogatást vagy legalábbis jóindulatot várhat az állandó katonai ellenőrzés megszüntetése terén. A magyar kormány a volt központi hatalmak együttes fellépését szeretne volna elérni, ez azonban nem sikerült. A nagyhatalmak támogatásáért megindított diplomáciai akció viszont hozott némi eredményt. A londoni magyar követ augusztus 2-án jelentette, hogy Parmoor lord, Anglia képviselője ígéretet tett a magyar javaslatok támogatására. Az olasz kormány kevesebbet ígért: kilátásba helyezte a magyar érdekek előzékeny kezelését.

A Népszövetség jogi bizottsága 1924 augusztusában arra az álláspontra helyezkedett, hogy az érdekelt államok képviselőit ne hívják meg az érdemi tárgyalásokra. Az Állandó Tanácsadó Bizottság szeptemberben készítette el javaslatát. Eszerint az állandó katonai ellenőrzést az esetenként történő ellenőrzés váltja fel. Ezt a Népszövetség Tanácsa rendeli el, ha valamely kormány a Népszövetség főtitkárához írásbeli bejelentést juttat el, vagy ha az Állandó Tanácsadó Bizottság a vizsgálatot értesülései alapján szükségesnek tartja. A vizsgáló bizottság összetételét a tanács esetenként állapítja meg, a tanácsban képviselt összes országok, valamint az ellenőrzésnek alávetett országgal szomszédos államok képviselői közül.

A Népszövetség Tanácsa jóváhagyta a jogi bizottság és az Állandó Tanácsadó Bizottság javaslatát, de nem állapított meg határidőt. A Nagykövetek Tanácsa végül is hosszú halogatás után 1927. március 31-i hatállyal megszüntette az állandó Katonai Ellenőrző Bizottság működését, s életbe lépett az alkalmi ellenőrző vizsgálatok rendszere.

Az állandó katonai ellenőrzés megszüntetésére vonatkozó tárgyalások még folyamatban voltak, amikor kipattant a frankhamisítási ügy. A frankhamisítás egyike volt azoknak a kalandor vállalkozásoknak, amelyek szorosan összefüggtek az ellenforradalmi rendszer revíziós külpolitikai terveivel: így akartak valutát „szerezni” a szomszédos országokban folytatandó irredenta tevékenységhez. A frankhami-

sízi st. tervet még 1923 nyarán dolgozták ki. Bethlen miniszterelnök tudtával Windischgrätz Lajos herceg és Nádasdy Imre országos rendőrfőkapitány vezetésével. Még ezen a nyáron Windischgrätz Németországba utazott, és tárgyalta a frankhamisításról Landendorff-fal és Hülkernél, akik egyetértéssel fogadták a magyar tervet, és szakmai segítségül Budapestre küldték Arthur Schmitze mérnököt. Az ő segítségével vásárolták a frankhamisítók Lipcsében gépeket és Münchenben papírt. Idehaza Teleki Pál becsatolt rendőrkézírókre helyiséget és munkatársakat a Teskegyesréti Intézetben. A frankhamisítási ügyben a magyar uralkodó korok széles retege talált együttműködésre, a Bethlen-Teleki-oszpoportól a fajvédő Gombóson át a legitimista Windischgrätzig.

Gondos előkészületek után 1924-ben kezdtek el a hamis bankjegyek gyártását, s 1925 végére 30-35 000 hamis ésterfrankost készítettek el. Hátra volt azonban az akció nehezebbik része, a hamis pénz külföldi forgalomba hozatalának megszervezése. 1925. december 14-én Jankevič Arisztid nyugalmazott ezredes a magyar külügyminisztérium főtárgyalóvalélével Hágába érkezett, mintegy 10 millió hamis frankot tartalmazó csomaggal. S még ugyanazonnap, az első ésterfrankos beváltásakor lebukott.

A holland hatóságok a nyomozati adatokat azonnal átadták az illetékes francia szerveknek, amelyek nyomban bekapcsolódtak az ügy felforgatásába, annál is inkább, mert már 1924 óta rendelkeztek bizonyos információkkal a magyarországi frankhamisításról. Még 1925 decemberében francia nyomozók érkeztek Budapestre.

A frankhamisítási ügy nyilvánosságra kerülése olyan nagy nemzetközi botrányt kavart fel, amely felvillantotta azt az eshetőséget is, hogy a hazai ellenzekei örök akciója és a nemzetközi nyomás a Bethlen-kormány bukásához, egy baloldali vagy legalábbis liberálisabb színvételű kormányzat kialakításához vezethet. A kormánynak azonban sikerült átvéselnie a frankbotrány belpolitikai és nemzetközi hullámvégeit, amiben segítégete volt Anglia lojalitása.

A frankügy hullámainak elcsitulása kedvezően hatott a magyar kormány ama tervére, hogy 1926 tavaszán a Népszövetség pénzügyi ellenőrzésének megszüntetését kérje, amihez egyébként a stabilizáció sikere megteremtette a megfelelő pénzügyi és politikai alapot. A Népszövetség pénzügyi bizottsága nem tátkozott el az ellenőrzés enyhítése

elől, de az volt a kívánsága, hogy előbb az összes állami pénzek kezelését a Nemzeti Banknak adják át. Miután a Bethlen-kormány ebbe beleegyezett, a Népszövetség Tanácsa 1926. június 7-én kimondta a népszövetségi főbiztos ellenőrzési jogkörének megszüntetését, 1926. július 1-i hatállyal. A külföldi pénzügyi ellenőrzés azonban enyhébb formában továbbra is fennmaradt, oly módon, hogy a Népszövetség Tanácsa által kijelölt bizalmi személyek, akik a kölcsöncímletek tulajdonosainak érdekeit képviselték Magyarországon, folytatták működésüket, s még hosszú ideig Magyarországon maradt a Nemzeti Bank pénzügyi tanácsadója, Royall Tyler is.

A pénzügyi és az állandó katonai ellenőrzés megszüntetése, s ezzel az állami szuverenitás formai jegyeinek helyreállása megalapozta a belső feltételeit annak, hogy az ellenforradalmi Magyarország valóban kitörhessen a nemzetközi elszigeteltségből. Most már csak a magyar külpolitika céljainak megfelelő partnert kellett megtalálni. S ez a partner 1926 végén jelentkezett is Mussolini személyében.

II.

AZ ELLENFORRADALMI MAGYARORSZÁG KÜLPOLITIKAI KONSZOLIDÁCIÓJA. A VILÁGGAZDASÁGI VÁLSÁG HATÁSA A MAGYAR KÜLPOLITIKÁRA

1. A BETHLEN-KORMÁNY „AKTÍV” KÜLPOLITIKÁJA. 1926-1930

Bár a belső politikai és gazdasági konszolidáció megvalósult, Magyarország külpolitikai helyzete még mindig elég bizonytalan volt. A bethleni mű teljessé tétele a rendszer külpolitikai konszolidációját kívánta. Ehhez aktívabb külpolitikai irányvonalra, a revíziós törekvések külpolitikai megalapozására volt szükség. Erre az adott lehetőséget, hogy az évtized második felében egyre inkább kiéleződtek a kapitalista országok ellentétei, és megkezdődtek a kísérletek az új politikai csoportosulások kialakítására. Éppen a győztes hatalmak egyike, Olaszország volt az az állam, amely kifejezést adott a versailles-i békerendszerrel való elégedetlenségének. Ily módon a magyar kormányt a fasiszta Olaszországgal való eszmei rokonság mellett gyakorlati külpolitikai megfontolások is az olasz szövetség létrehozása felé ösztökölték.

Magyarország már korábban is érezte különböző nemzetközi fórumokon Olaszország hol gyengébb, hol határozottabb támogatását. Az első komolyabb együttműködés a két állam között azonban csak 1926-ban, a magyar kormánynak Jugoszláviához való közeledése kapcsán épült ki.

Amikor 1926 szeptemberében Genfben Walko és Ninčić között megkezdődtek az érdemi tárgyalások a két ország közeledéséről, Walko találkozott Grandi olasz külügyi államtitkárral, aki felajánlotta az olasz kormány közreműködését. Vagyis a diplomácia nyelvén lezögezte: Olaszország nem ellenzi a jugoszláv-magyar tárgyalásokat, de nem nélküle. Egy hónappal később Durini budapesti olasz követ felkereste Bethlent, és Mussolini nevében szemrehányást tett, hogy a készülő jugoszláv-magyar szerződésről az olasz kormány nem kapott már korábban kimerítő információkat, s a felajánlott közreműködés

igénybevételére sem került sor. Majd közölte, hogy Mussolini szeretné minél előbb megbeszélni Bethlennel a jugoszláv–magyar közeledés ügyét, s egyúttal felvetni egy messzebbmenő olasz–jugoszláv–magyar hármas szerződés gondolatát. Bethlen válasza ez volt: „Örömmel állok Mussolini úr rendelkezésére.”

Az olasz közbelépés iránya – noha Mussolini üzenete még mindig nem foglalt állást nyíltan a Jugoszláviához való közeledés ellen – nem lehetett kétséges a magyar kormány számára sem. Az olasz külpolitika – mint láttuk – már évek óta kísérletezett, hogy megvesse lábát Délkelet-Európában. Kezdetben arra törekedett, hogy a kisantant-államokban leljen támaszra. 1924 januárjában az 1920-as rapallói olasz–jugoszláv egyezmény kiegészült egy barátsági és szívélyes együttműködési szerződéssel. 1924. június 5-én olasz–csehszlovák együttműködési szerződés jött létre, amelyben a felek „kölcsonös támogatásra és szívélyes együttműködésre” vállaltak kötelezettséget a trianoni, a Saint Germain-i és a versailles-i békeszerződések fenntartásáért. Miután a kisantant–francia szerződések létrejötte e törekvést kudarcra ítélte, Olaszország – akárcsak a Jugoszláviához való közeledéssel Magyarország – a kisantant megbontását tűzte ki célul. Csakhogy az olaszok éppen Jugoszlávia bekerítésére törekedtek, s ezért Romániához közeledtek. 1926-ban létrejött az olasz–román szerződés, amelynek titkos záradéka kimondta, hogy amennyiben a szerződő felek egyike háborút viselne egy harmadik állam ellen, a másik fél megőrzi semlegességét. Röviddel ezután Olaszország jegyzőkönyvileg elismerte Besszarábiának Románia által végrehajtott annexióját és titkos semlegességi megállapodást kötött vele. Ugyanebben az évben az olasz kormány barátsági és biztonsági szerződést írt alá Albániával, amely kimondta, hogy Albánia politikai, jogi és területi status quójának megőrzésére kölcsönösen támogatják egymást. Ez a szerződés megteremtette az alapját az egy évvel később kikényszerített védelmi szövetségi egyezménynek, amely 20 évre Olaszország „védelme alá helyezte” Albániát. Nem volt kétséges, hogy e szerződés Jugoszlávia ellen irányult.

Mussolini a közép-európai hatalmi helyzet megváltoztatására s a délkelet-európai olasz uralom megteremtésére irányuló terveibe akarta bekapcsolni Magyarországot is. Tíz nappal fenti üzenete után, 1926. október 23-án a római magyar követen keresztül újabb üzenetet kül-

dött a magyar kormánynak, amelyből már világosan kiderült, hogy nem nézi jó szemmel a jugoszláv–magyar közeledést, és a hármas szerződés tervét nem gondolta komolyan. Közölte Nemes gróffal, hogy a jugoszláv–magyar szerződés tekintetében nem fog ugyan „Magyarország lábai közé koncot dobni”, de „messzemenő politikai szerződést akar kötni Magyarországgal”, amely barátsági, együttműködési és döntőbíróági egyezményt is magában foglalna, és „Magyarországnak nagyobb előnyöket biztosítana, mint egy Jugoszláviával kötendő szerződés”.

Nem volt kétséges, hogy a magyar külpolitika, amelynek fővonalaiban a területi revízió megvalósításának vágya állt, a két lehetőség közül melyiket fogja választani. Olaszországgal a Bethlen-kormány egy olyan hatalom támogatását nyerhette meg, amelyik elégedetlen volt a háborút követő osztozkodással, s a status quo megváltoztatására törekedett. A magyar–jugoszláv tárgyalások Mussolini közbelépésének eredményeként hamarosan zsákutcába jutottak, s megkezdődtek az olasz–magyar szerződést előkészítő tanácskozások. Gróf Klebelsberg Kunó kultuszminiszter 1927 márciusában Olaszországba utazott, hogy előkészítse a szerződést és Bethlen találkozását Mussolinival.

Bethlen 1927. április 4-én érkezett Rómába, és azonnal megkezdte a tárgyalást az olasz kormányfővel. Bethlen ismertette Mussolini előtt Magyarország külpolitikai helyzetét. „Jelenlegi határaink, lefegyverzésünk és bekerítettségünk a kisantant által – azok a tényezők, amelyek mozgási lehetőségeinket megállapítják” – hangoztatta. Kijelentette, hogy a pénzügyi és a katonai ellenőrzés megszüntetése folytán a magyar kormány alkamasnak látja az időt az aktív külpolitikára való áttérésre, és tájékoztatta Mussolinin arról, hogyan képzei el Közép-Európa „újjárendezését”. Az újjárendezés előfeltétele a meglevő helyzet felborítása. „Közép-Európa helyzete nem definitív. Az a kérdés csak, mely nagyhatalmak kívánságainak befolyása alatt fog az új rendezés megtörténni.” A magyar kormány elutasította a Duna-konföderációra vonatkozó francia terveket, mint ahogy alkalmatlannak tartja a francia uralkodó körök egy részének azon, ismételten felmerülő elképzeléseit is, amelyek a Habsburg-restaurációval és egy magyar–osztrák–csehszlovák összefogással szeretnék útját állni az osztrák anchluss-törekvéseknek és Németország megerősödésének,

s ellensúlyozni Olaszországot. Utalt arra a meggyőződésére, hogy Közép-Európa új rendezésére a megerősödő Németország vagy a Szovjetunió fog befolyást gyakorolni.

A tárgyaló felek élénk figyelmet szenteltek az anchluss-kérdésnek. Bethlen kifejtette, hogy bár kényelmesebb egy kis állam, mint a hatalmas Németország szomszédjának lenni, de az anchluss realitásával számolni kell, ezért Magyarország nem is tehet ellene semmit. Mussolini egyetértett azzal, hogy Ausztriának Németországhoz való csatlakozásával előbb-utóbb számolni kell. Fejtegetéséből azonban kitűnt, hogy beleegyezését meg kívánja fizettetni Németországgal.

Bethlen ezután rátért Magyarország fő külpolitikai problémájára, a kisantantra. Leszögezte, hogy a kisantant felbomlása a tárgyaló felek közös érdeke, de ez „csak úgy érhető el, ha egyike vagy másika e három államnak Magyarországgal szemben másként viselkedne, mint eddig tette, hozzá közeledik, vele megegyezést köt.”

Miután Mussolini hangsúlyozta, hogy a jugoszláv–magyar megegyezés ellenkezne Olaszország érdekeivel, Bethlen a Csehszlovákiához való viszony taglalásába kezdett. „Magyarország addig nem akcióképes – jelentette ki –, amíg a cseh határ 30 kilométerre van Budapesttől.” Az olasz miniszterelnök erre azonnal leszögezte, hogy a magyar kormány számára az ő nézete szerint is „sorrendben első a cseh kérdés elintézése”. Bethlen egyetértett ezzel, de hozzáfűzte: ennek elengedhetetlen feltétele, hogy a három kisantant-állam közül a másodikkal megegyezés jöjjön létre, a harmadik pedig más irányban legyen lekötve.

Mussolini a Romániához való közeledést javasolta. Bethlen hangoztatta, hogy a román–magyar közeledésre nem sok lehetőséget lát, főleg az optáns-per (amely a magyar földbirtokosok Erdélyben kisajátított birtokainak kártalanításáért folyt) és a kisebbségi sérelmek miatt. Mussolini megígérte, megkísérli a román kormányt olyan irányban befolyásolni, hogy a Magyarországgal való megegyezés lehetővé váljon. A Csehszlovákia elleni esetleges magyar akció alkalmával nyomást gyakorolna Romániára, hogy semleges maradjon. Ez különösen akkor járna eredménnyel, ha a magyar kormány hasonló álláspontot tudna biztosítani Lengyelország részéről is.

Az első lépés ahhoz, hogy Magyarország aktív külpolitikát folytathasson, a hadsereg felfegyverzése volt. Bethlen leginkább ehhez akarta

Mussolini támogatását megnyerni. Ezért két nappal később, egy újabb találkozó alkalmával kérte azoknak az osztrák–magyar fegyverkészleteknek az átadását, amelyek a háború végén Olaszországban maradtak. Mussolini nem zárkózott el a kérés elől, csak a kivitelezés módjában látott nehézséget. Végül Bethlen javaslatára megállapodtak abban, hogy a tekintélyes mennyiségű fegyverszállítmányt – a lengyel kormánnyal való előzetes megegyezés alapján – Lengyelország számára adják fel. A szállítás Ausztrián keresztül történne, Magyarországról csak jelképes szállítmány menne tovább.

A további tárgyalásokon Bethlen kijelentette, hogy a királykérdés megoldása pillanatnyilag nem aktuális, amit Mussolini meglegéssel vett tudomásul. Olaszország elvileg biztosította a fiumei kikötő használatát Magyarországnak.

A tárgyalások folyamán az olasz–magyar szerződés szövegét végleges formába öntötték és 1927. április 5-én aláírták. Az 1. pont kimondta a két állam közötti „állandó békét és örök barátságot”. A 2., 3. és 4. pont a diplomáciai úton nem rendezhető vitás kérdések választott bíróság útján való rendezését és annak módozatait rögzítette. Az 5. pont a ratifikációról és a szerződés érvényességének idejéről szolt. A szerződést tíz évre kötötték, azzal, hogy ha a lejárat előtt fél évvel nem mondják fel, újabb tíz évre hatályban marad.

A szerződést titkos egyezmény egészítette ki: a két kormányfő levélváltás formájában kötelezettséget vállalt a szorosabb politikai együttműködésre és arra, hogy „azokról a kérdésekről, melyek a közöttük fennálló szívélyes viszonyt bármilyen formában befolyásolhatnák, a jövőben tanácskozásokat folytatnak egymással”.

Bethlen, Rómából hazatérve, az olasz–magyar szerződést az aktív külpolitika nagy sikereként tárta a nyilvánosság elé. Kétségtelen ugyan, hogy ezzel a szerződéssel Magyarország kitört a külpolitikai elszigeteltségből, de a kisantanthoz való viszonyát feszültebbé tette, anélkül, hogy különösebb külpolitikai előnyre tett volna szert. Ettől az időtől kezdve a magyar külpolitikában jelentős szerepét kapott az olasz orientáció, mindaddig, amíg a nagy világháború fellobbanó lángjánál kiderült, hogy Olaszország csak a két világháború közötti európai erőviszonyok torztükrében látszott komoly hatalmi tényezőnek, hogy Mussolini ereje nem volt több, mint a cirkuszi artistáé, aki tömör acél-nak látszó papírmásé súlyzókat emelgetésével szédíti közönségét. A ma-

gyar uralkodó körök az olasz–magyar szerződéssel megindultak az új szövetségi kapcsolatok megteremtésének útján, amelyekre revíziós terveiket alapozták, s amelyek Magyarország külpolitikáját a leg-agresszívabb európai hatalmakhoz kötötték.

Ez azonban a húszas évek végén még nem jelentette azt, hogy a Bethlen-kormány szakított volna a külpolitikájában megmutatkozó angol vonallal, vagy szembefordult volna Franciaországgal. Ennek elsősorban gazdasági okai voltak, de a külpolitika taktikai szempontjai is indokolttá tették a kapcsolatok fenntartását, sőt erősítését. Magyarország pénzügyi függőségben volt Angliától, s emellett Bethlen 1927–1928-ban – miután Olaszország anyagi támogatására Mussolini hangzatos ígéretei ellenére sem lehetett komolyan számítani – ismét foglalkozni kezdett egy tekintélyesebb beruházási kölcsön gondolatával, számítva nemcsak az angol–amerikai, hanem a francia tőke bevonására is. Az a tény pedig, hogy az európai helyzet gyökeres megváltozásának jelei még nem nagyon mutatkoztak, hogy az olasz–német közelítésre tett kísérletek egyelőre nem vezettek eredményre, szükségessé tette, hogy Nagy-Britannia és Franciaország, mint az európai konstellációt változtatlanul meghatározó nagyhatalmak, a magyar külpolitika figyelmének középpontjában maradjanak. Annál is inkább, mert a francia politika irányításában háttérbe szorultak azok a nacionalista csoportok, amelyek a háború utáni európai rendezésben döntő szerepet játszottak, s az új liberális vezető körökben erőteljesebben kezdett hatni a vélemény, hogy a békerendszer nem oldotta meg a problémákat, s nem segíti a francia célok megvalósítását sem. Angliában pedig, ahol kezdettől fogva szembenállás mutatkozott a francia törekvésekkel, az angol politikára komoly hatást gyakorló tényezők is rokonszenveztek a Magyarország javára teendő területi korrekció gondolatával, bár ennek megvalósulása a húszas évek végén nem tartozott a realitások körébe. Gyökeres változást remélni a status quo kérdésében angol–francia segítséggel reménytelen dolog volt még perspektivikusan is, s ezzel a magyar külpolitika irányítói tisztában voltak, de a nyugati világ nyugtalan lelkiismeretét felhasználni arra, hogy a magyar revízió ügyét népszerűsítsék s a nemzetközi közvélemény érdeklődési körében tartsák, nem látszott hiábavaló erőfeszítésnek, különösen ha az igazi célt, az integrális revíziót a tényleges nemzeti sérelmek spanyolfala mögé lehet rejteni.

Az olasz–magyar szerződés után Magyarországon megindult a nyílt revíziós propaganda, amely az állami élet minden területére kiterjedt, s amelyet nagymértékben elősegített az ún. Rothermere-akció. Nem sokkal az olasz–magyar szerződés aláírása után Mussolini találkozott a „Daily Mail” című angol lap tulajdonosával, a konzervatív angol sajtómágnással, Rothermere lorddal, aki vállalkozott arra, hogy lapjában kampányt indít a trianoni békeszerződés revíziójának érdekében. A lordot, aki korántsem érezhette maga mögött komoly angol tényezők támogatását, nem annyira az igazságtalanság jóvátételének óhaja vezérelte, sokkal inkább az az érdeklődés, amelyet az üresen álló magyar trón iránt tanúsított. Rothermere találkozott Bethlennel is, akinek szintén ígéretet tett a kampány megindítására. Első cikkét 1927. június 21-én közölte a „Daily Mail” „Magyarország helye a nap alatt” címmel. Ebben hangoztatta, hogy Közép-Európa biztonságát csak a trianoni határok megváltoztatása teremtené meg, s állást foglalt mintegy kétmillió lakosú terület visszacsatolása mellett, Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia határmenti területeiből.

Rothermere akciójának széles körű nemzetközi visszhangja támadt, nagyarányú ellenpropagandát váltott ki a kisantant-államokban és Franciaországban, szorosabb összefogásra ösztönözte a szomszédos államokat, s a francia befolyás erősödését vonta maga után. Az angol kormány nem nézte jó szemmel Rothermere tevékenységét, és elhatárolta magát tőle. Austen Chamberlain angol külügyminiszter 1927 decemberében a magyar miniszterelnökkel is közölte, hogy a Rothermere-akciót „károsnak tartja, mert irritációt visz az amúgy is izgatott európai helyzetbe anélkül, hogy praktikus következményekhez vezetne”. Ezért azt tanácsolta a magyar kormánynak, tartsa távol magát ettől az akciótól. Rothermere erejének és befolyásának a közvélemény egy részében mutatkozó túlbecsülése a magyar kormány számára is gondokat okozott. Ezért Walko külügyminiszter utasította a londoni magyar követet, hasson óvatosan oda, hogy kevesebb Rothermere-interjú érkezzék Budapestre.

1927-ben – Rothermere kezdeményezésére – megalakult a Magyar Revíziós Liga Herczeg Ferenc elnökletével. Célja külföldön a nem hivatalos kapcsolatok kiépítése, s a legkülönbébb propagandakiadványokkal a nemzetközi közvélemény megdolgozása volt, az országon belül pedig a sovinizmus és nacionalizmus ébren tartása. A revíziós

propagandához szorosan hozzátartozott az antikommunizmus és a szovjetellenesség, annak hirdetése, hogy Magyarország a Nyugat egyedüli bástyája a „szovjet veszedelem” ellen.

† Most már a hivatalos kormánypolitika is nyíltan követelni kezdte a határok megváltoztatását. Bethlen 1928 márciusi debreceni beszédében a trianoni határok revízióját jelölte meg fő célként. „A Duna-medence azon pontján, amelyen a magyarok állnak, a béke a mai békeszerződések által nincs véglegesen biztosítva . . . Nekünk nem béke-revízióra van szükségünk, nekünk más határokra van szükségünk” – jelentette ki. Ő volt az első, aki hangoztatta: „A határkérdések nemcsak igazság és jog kérdései, hanem hatalmi kérdések is szoktak lenni.” Bethlen fellépésének súlyt adott, hogy az olasz kormány hivatalosan és nyilvánosan állást foglalt a magyar határok revíziója mellett. Mussolini 1928. június 5-én tartott beszédében kijelentette: „Magyarország megbízhat Olaszország barátságában. Elmondhatni, hogy a trianoni szerződés területi intézkedései túlságosan mélyen vágta a húsába . . . Nemcsak az általános igazság szempontjából, hanem Olaszország érdekében is helyes lesz, ha Magyarország kedvezőbb sorsa megvalósul.”

Amikor Bethlen meghirdette a békés revíziót, tisztában volt azzal, hogy olyan ellentétes fogalmakat használ, amelyek kizárják egymást. Felfogása nem változott arról, hogy csak az európai viszonyok újjarendezése hozhat megoldást a magyar revíziós törekvések tekintetében is. A magyarországi propagandakampány megindulása után, amikor a kormány azt tapasztalta, hogy a hazai politikai közvéleményben is kezd tért hódítani az etnikai határokra korlátozódó revízió gondolata, sietve fellépett e félreértés ellen. 1929 májusában Bethlen körrendeletben fejtette ki, hogy a kormány külpolitikájának fő célja változatlanul Magyarország integer helyreállítása, s hozzátette: akik a revíziós mozgalmat az etnikai határokra kívánják korlátozni, azzal a gondolattal, hogy fokozatosan újra meg újra lehetősége lesz a revíciónak, „megfeledkeznek arról, hogy ily beállítás már eleve kizárja azt, hogy komoly kilátással lehessen adott esetben – előre meg nem ítélt politikai konstellációban – a revíziót elérni”.

Az „előre meg nem ítélt politikai konstellációkra” való felkészülést szolgálta, hogy a nagyarányú revíziós propagandával egyidejűleg lépések történtek a hadsereg felfegyverzésének előkészítésé-

re. A kormány 15 éves szerződést kötött a Weiss Manfréd-művekkel és a Magyar Állami Gépgyárral a repülőgépgyártás megindítására. Fokozott mértékben megindult a lőszergyártás, új laktanyák épültek.

Az olasz–magyar barátsági és együttműködési szerződést is az azonnali katonai együttműködésre irányuló lépések követték. Ennek célja elsősorban a magyar hadsereg gyorsabb felfegyverzése volt. A Mussolini és Bethlen közötti megállapodás alapján Olaszország még 1927 végén elindította az első fegyverszállítmányt Magyarországra. A szállítmány – öt vagon gépfegyver és gépfegyveralkatrész – mezőgazdasági gépalkatrésznek álcázva 1928. január 1-én érkezett Ausztrián keresztül Szentgotthárdra. Az osztrák vámtisztek, akik a szokásos gyakorlatnak megfelelően a magyar határállomáson végezték az ellenőrzést, megállapították, hogy a vagonok fegyveralkatrészeket tartalmaznak. Követelték a szerelvény visszatolatását osztrák területre, de a magyar hatóságok ezt megtagadták. Az ügy Ausztriában nyilvánosságra került, s nemzetközi botránná dagadt. A kisantant-államok vizsgáló bizottság küldését kérték a Népszövetségtől Magyarország fegyverkezésének megállapítására.

A Népszövetség Tanácsa azonban csak 1928. március 7-én hozott határozatot háromtagú semleges bizottság kiküldésére. A fegyverszakértők vizsgálata után a bizottság május 7-én készítette el jelentését. A jelentés sajnálattal megállapította, hogy titkos hadianyagszállításra történt kísérlet, azonban az anyagnak nem volt nagy katonai értéke. E mérsékelten elmarasztaló ítélet fogalmazódott meg a Népszövetség Tanácsának június 5-i ülésén is, ahol – főleg Austen Chamberlain angol külügyminiszter fellépése nyomán – megállapodtak az ügy lezárásában. A szállítmány katonai szempontból valóban nem volt túlságosan jelentős (nem volt komoly katonai értéke a későbbi olasz hadianyag-szállítmányoknak sem, hű tükörképeként Mussolini ígéretei és tényleges ereje közötti szakadéknak), viszont az incidens hozzájárult a Magyarországgal szembeni bizalmatlanság kiújulásához, a kisantant-államok katonai összefogásának erősítéséhez.

A kisantant-államok, látva az olasz–magyar együttműködést, észlelve a revíziós propaganda általános erősödését, 1928 júniusában a bukaresti konferencián határozatot hoztak a korábbi egyezmények meghosszabbítására. Egy évvel később a kisantant-blokk végleges

formát öltött. Az alapszerződések időtartamát összehangba hozták, s szorosabbá vált a három állam katonai együttműködése is.

Bethlen jól tudta, hogy a külpolitikai konszolidáció és a revíziós tervek megalapozása nem elég szilárd, ha pusztán az olasz szövetségre támaszkodik. Emellett Olaszország gazdaságilag sem sokat segíthetett Magyarország bajain, főleg a gabonaproblémán. Németország mint piac is sokkal fontosabb volt. Ezért a kormány az olasz–magyar szerződéssel egyidejűleg kísérletet tett a Németországgal való kapcsolatok kiépítésére is. A külpolitikai feladatok között fontos szerepet kapott az olasz–német közeledés létrehozása, az olasz–német szövetség elősegítése. Ez a törekvés találkozott az olasz külpolitika ama céljával, hogy elérje a Franciaországgal szemben óvatos Stresemann-féle német külpolitika megváltozását. Az olasz kormány ezért szívesen fogadta a magyar miniszterelnök ez irányú közreműködését. Bethlen 1927. december 6-án Genfben megbeszéléseket folytatott Stresemannal. Kifejtette, hogy lehetőséget lát a német–olasz viszony megjavítására, mert Olaszország kész volna beleegyezni az Anschlussba, ha Németország nyilvánosan elismerné és garantálná a Brenner-hágón átvonuló, Tirolt megosztó osztrák–olasz határt. Stresemann érdeklődve fogadta ugyan a közlést, de az Anschlusst nem tartotta időszerűnek, s főleg arra nem volt kapható, hogy a keleti határok bármely részére bárkivel szemben is garanciát adjon. A Brenner-határ elismerése hasonló követelést vonhatna maga után Lengyelország részéről a lengyel–német határt illetően. Olyan német államférfi pedig nem született – mondotta Stresemann –, aki a keleti határokat garantálni hajlandó volna. A német külügyminiszter a francia–német viszony romlását sem akarta kockáztatni; fő célja éppen a Rajna-vidék francia megszállásának megszüntetése és a jóvátételi kötelezettségek csökkentése volt, ez a törekvés pedig szemben állt a franciaellenes élő olasz–német közeledés tervével. Ezért elzárkózott az olasz orientáció elől, s nem szentelt különösebb figyelmet Bethlen közvetítési kísérleteinek. Úgy látszott, hogy a német külpolitika irányváltozására még jó ideig nem lehet számítani. 1928 júliusában, a Müller-kormány megalakulása után Kánya berlini követ így vélekedett: „Ha a birodalom a locarnói politika iniciálása óta a dunai államokkal és nevezetesen Magyarországgal szemben politikailag csak kevés érdeklődést mutatott – úgy az új kormány hatalomra jutásával ebben a tekintetben a helyzetnek

magyar szempontból való jobbrafordulása biztosan nem várható.” Bethlen is hasonló benyomást szerzett, midőn 1928 decemberében újabb tárgyalásokat folytatott Stresemann-nal.

1930-ban a Bethlen-kormány ismét kísérletet tett a német–magyar kapcsolatok megjavítására. Ennek feltételei javulni látszottak a Brüning-kormány hatalomra jutásával és a revansizmus egyre nyitabb felszínre törésével Németországban. Bethlen 1930. november 21-én Berlinbe érkezett, tárgyalta Brüning kancellárral, Curtius külügyminiszterrel, és találkozott Hindenburg köztársasági elnökkel is. Utazásának közvetlen célja egy olyan kereskedelmi szerződés előkészítése volt, amely lehetővé teszi a Németországba irányuló magyar mezőgazdasági kivitel emelését. Bethlen ugyanakkor messzebbmenő politikai eredményeket is szeretett volna elérni, s előmozdítani az olasz–német közeledést.

A magyar miniszterelnök berlini fogadtatása szívélyes volt, de politikailag semmiféle lényeges eredmény nem született, a tárgyalások nem mentek túl a kölcsönös puhatolózáson. Németország továbbra is elzárkózott az olasz szövetség elől. A külügyminisztérium követi tájékoztatója meg is állapította, hogy Bethlen benyomása szerint a német kormány „eddig tartózkodó és franciákra tekintő külpolitikai irányát megtartani szándékozik, és csak a revíziós propagandát fogja nagyobb erővel fogatosítani”.

A Bethlen által szorgalmazott olasz–német–magyar szövetség ekkor még nem valósulhatott meg, de a terv a későbbi külpolitikai koncepció megalapozását jelentette.

Az olasz–magyar barátsági szerződés megkötése után a magyar kormány kereste azokat a lehetőségeket, amelyek kiszélesíthetik külpolitikai kapcsolatait, s nagyobb súlyt kölcsönözhetnek az olasz–magyar barátságnak addig is, amíg a várva várt német–olasz közeledés megvalósul. Már az 1927 áprilisi Mussolini–Bethlen-tárgyalásokon felmerült, hogy a román–magyar viszony normalizálását s ezzel a kisantant fellazítását nagymértékben elősegítené a lengyel–magyar közeledés, amelynek eredményeként Lengyelország is közvetítő szerepet vállalhatna Románia és Magyarország között.

A Lengyelországgal való barátkozás 1919 óta a magyar külpolitika lehetőségei közé tartozott. Kedvező konstelláció esetén a közeledést

megkönnyíthette a külpolitikai érdekek érintkezési pontjain és a már korábban kiépült kapcsolatokon túl a két ország hasonló belpolitikai berendezkedése is. Lengyelország élén egy marsall állt, Magyarország élén egy tengernagy, s mindkettő a bolsevizmus elleni harc bajnokának tekintette magát. 1927-ben a jelek arra mutattak, hogy az együttműködés bizonyos feltételei megteremtődtek, annak ellenére, hogy Lengyelország a francia–lengyel szerződés révén Franciaország kelet-európai szövetségi rendszeréhez kapcsolódott; a lengyel kormányzat a franciák minden erőfeszítése ellenére sem volt hajlandó a kisantant-államokkal mint blokkal – illetőleg Csehszlovákiával – megállapodást kötni. Szerződéses viszony csak Romániához fűzte – ennek éle is elsősorban a Szovjetunió ellen irányult –, az 1921 végén aláírt csehszlovák–lengyel szerződést sohasem ratifikálták.

1927-től a magyar kormány szorgalmazni kezdte a két ország közeledését. 1928 májusában Zaleski lengyel külügyminiszter látogatást tett Budapesten, és vállalta a közvetítést Románia és Magyarország között. 1928 november végén Walko külügyminiszter vizionozta a látogatást Varsóban. Aláírta a lengyel–magyar döntőbíróági szerződést, és tárgyalásokat folytatott Pilsudski marsallal. Pilsudski kifejezte reményét, hogy Lengyelország és Magyarország baráti viszonya fokozatosan fejlődni fog, és egyetértéssel szolt a magyar külpolitikáról, amely – megítéléseszerint – a békeszerződés megváltoztatásának szükségességét állandóan napirenden tartva, annak egy későbbi időpontban való elérésére törekszik, és nem gondol a jelen pillanatban erőszakos komplikációk előidézésére. Ehhez még hozzátette, hogy Európa mai helyzetében nem tartja lehetségesnek valamely lényegesebb változás keresztülvitelét.

A lengyel–magyar közeledés és a döntőbíróági egyezmény nemzetközi visszhangja már 1928-ban jelezte, hol van ennek a barátkozásnak a leggyengébb pontja, amely végső fokon a két ország együttműködését szembeállította az ellenforradalmi Magyarország külpolitikájának fő irányával. Ez a gyenge pont a Németországhoz fűződő viszony volt. A budapesti német követ már 1928. december 1-én megjegyezte Khuen-Héderváry külügyminiszter-helyettesnek, hogy Walko varsói utazása vegyes érzelmeket keltett Berlinben. A lengyel–magyar szerződést két héttel később Stresemann is szóba hozta Bethlennel folytatott megbeszélésein. Kétkedését fejezte ki, hogy a szerződés adott

esetben megakadályozhatná Lengyelország csatlakozását a kisantant-hoz. Bethlen igyekezett meggyőzni a német külügyminisztert: a lengyel–magyar barátkozás nincs ellentétben a német–magyar kapcsolatok erősítésének óhajával, sőt Magyarország szolgálatokat tesz Németországnak is, amikor Lengyelországot igyekszik távol tartani a kisantanttól. Noha Stresemann szkepticizmusa nem igazolódott – a következő évtizedben Lengyelország közeledett Németországhoz, és együttműködött a hitleri kormánnyal –, az igazi csalódás Bethlené volt, akinek tapasztalnia kellett, hogy a Lengyelországgal való barátság tartósan összeegyeztethetetlen a német–magyar együttműködéssel.

A húszas évek végén új lehetőségek nyíltak a török–magyar kapcsolatok kiépítésére is. Franciaország és Olaszország között versengés folyt Törökország megnyeréséért: úgy látszott, Törökország az a kulcsállam, amelynek magatartása döntő szerepet játszhat abban, hogy melyik nagyhatalomnak sikerül befolyását érvényesíteni a Balkánon. A Kemal pasa vezetése alatt megújult és jelentős nemzetközi tényezővé vált Törökország akkor még nem döntött véglegesen arról, hogy milyen politikát folytasson a Balkán-szövetség tervével kapcsolatosan. (Egy volt bizonyos: a török kormány érdekével szemben állt bármely nagyhatalom égisze alatt létrejövő olyan Balkán-paktum, amelyben Törökország nem játszik aktív szerepet.) Tekintettel Törökország korábbi konfliktusaira az antanthatalmakkal, az 1923-as lausanne-i békeszerződésre, s nem utolsósorban a szovjet–török viszonyra – amely 1921-ben barátsági és testvériségi szerződéssel alapozódott meg, majd az 1925-ös semlegességi és megnehtámadási szerződéssel megszilárdult – valószínűnek látszott, hogy a török kormány nem zárkózik el az Olaszországhoz való közeledés elől, ha biztosítékokat kap arról, hogy Olaszországnak nincsenek ellenséges szándékai Törökországgal szemben.

1927-ben a török kormány kezdeményező lépéseket tett Magyarország felé a szorosabb kapcsolatok kiépítése érdekében. Tevfik Rüstü külügyminiszter decemberben közölte az ankarai magyar követtel, hogy szívesen látná, ha Magyarország Törökországgal is hasonló szerződést kötne, mint Olaszországgal, mert az előnyös lehetne mindkét ország számára: Magyarország Törökországon keresztül legalább közvetett kapcsolatba kerülhetne a Szovjetunióval, és megerősíthetné pozícióját Romániával szemben, Törökország pedig

Magyarországon keresztül közeledhetne Olaszországhoz, s ezzel elensúlyozhatná Görögországban a francia befolyást. Bethlen 1928 áprilisában Mussolinival folytatott titkos milánói tanácskozásán szóba hozta a török javaslatot. Mussolini közölte, hogy éppen tárgyalásokat folytat a török és a görög kormánnyal, egymáshoz kapcsolódó bilaterális semlegességi szerződésekről. Ezért a török–magyar tárgyalásokat helyesnek tartaná, de csak a török–olasz megbeszélések után.

Bethlen Milánóban titokban találkozott Tefvik Rüstüvel, és megállapodtak abban, hogy az olasz–török tárgyalások után a magyar kormány kezdeményezni fogja a török–magyar tárgyalásokat. Magyarország és Törökország között 1929. január 5-én jött létre a semlegességi, békéltető eljárási és választott bírósági szerződés, amelyben a szerződő felek kötelezték magukat arra, hogy semmiféle olyan politikai vagy gazdasági szövetségbe nem lépnek, amely a másik fél ellen irányul, és semlegességet vállaltak, ha valamelyiküket nem provokált támadás éri. A szerződés maga után vonta a kapcsolatok kiszélesítését a két ország között. 1930 márciusában Walko külügyminiszter, majd novemberben Bethlen miniszterelnök látogatást tett Törökországban. Bethlen és török tárgyaló partnerei egyetértettek abban, hogy mind a kisantanttal, mind pedig a Balkán-unióval és a Briand-féle Páneurópa-tervvel szemben negatív álláspontot foglalnak el. (A Balkán-szövetség 1934-ben, a megváltozott nemzetközi helyzetben mégis létrejött, mint regionális biztonsági szervezet a balkáni status quo fenntartására Görögország, Románia, Jugoszlávia és Törökország részvételével.)

A húszas évek végén a török–magyar kapcsolatok egyik legfigyelemreméltóbb mozzanata az volt, hogy a török kormány újból és újból javasolta: Magyarország vegye fel a diplomáciai kapcsolatokat a Szovjetunióval, és készségesen felajánlotta közvetítését. A magyarok mindannyiszor elutasították a kezdeményezéseket. Bethlen ugyan hangoztatta a török miniszterelnöknek, hogy külpolitikailag nem lát ellentétet a Szovjetunió és Magyarország között, s ezért e tekintetben akár szövetségesek is lehetnének, sőt azt is elismerte, hogy a diplomáciai kapcsolatok felvétele előbb-utóbb elkerülhetetlen – azonban belpolitikai okokra hivatkozva elzárkózott azelől, hogy lépéseket tegyen ebben az irányban.

Mind a közép-európai olasz befolyás megteremtése, mind a magyar revíziós tervek szempontjából igen fontos volt Ausztria eltávolítása a

francia–csehszlovák orientációtól. E törekvéseket nagymértékben megnehezítették Ausztria belpolitikai viszonyai, elsősorban az, hogy a Szociáldemokrata Párt erős pozíciókkal rendelkezett a parlamentben és a parlamenten kívül egyaránt (saját fegyveres szervezete, a Republikanischer Schutzbund mellett számottevő befolyást gyakorolt a hadseregére is). Mussolini ezért kapcsolatokat keresett az osztrák Heimwehr-mozgalommal, amely a köztársasági alkotmány gyökercs módosítására, végső soron a jobboldali diktatúra megteremtésére törekedett. A magyar kormány – amely már korábban felvette az összeköttetést a támogatást kérő Heimwehr-vezetőkkel – az olasz–magyar szerződés létrejötte után készségesen sietett Olaszország segítségére. A két kormány között szoros együttműködés alakult ki az ausztriai jobboldali fordulat előkészítésére.

Az Ausztriával szemben követendő politika alapelveit 1928 áprilisában, Mussolini és Bethlen milánói titkos tárgyalásai alkalmával szögezték le.

Bethlen a maga elképzeléseiről a következőket mondta: „Az egyik cél az kellene hogy legyen, hogy Ausztriában egy jobboldali kormány vegye át a hatalmat a Heimwehr segítségével a jelenlegi kormánytól, amelynek külpolitikai céljai a miénkkel nem egészen kongruensek és amely ennek folytán különösen Csehországgal szemben és a kisan-tanttal szemben általában kezd a magyar kormányra nézve kellemetlenül barátságos politikát folytatni... Egy jobboldali rezsim, mely Olaszország és Magyarország segítségével kerülne hatalomra és erre a két országra támaszkodnék, Olaszországnak azt az előnyt nyújtáná, hogy a tiroli kérdést kevésbé bolygatná, de még az anchluss is elodázná, mert belpolitikai téren más irányt képviselne, mint a jelen, illetőleg a választások után még balrább tolódó német kormány, és így a belpolitikai ellentét elodázná az anchluss. Magyarországra viszont azzal az előnnyel járna, hogy Olaszország és Magyarország között a forgalom lebonyolítása és a fegyverek behozatala biztosítva lenne.” Bethlen egyúttal 300 millió pengő katonai kölcsönt és 400 olasz repülőgépet kért Magyarország felfegyverkezésére.

Bethlen az osztrák jobboldali politikusoktól nyert értesülései alapján kifejtette, hogy a tervet rövid idő alatt meg lehetne valósítani, mert a Heimwehr katonai szervezetének kiépítése befejezés előtt áll, s a Heimwehr és a hivatalos osztrák fegyveres szervek között titkos

együttműködés van, úgyhogy számítani lehetne az utóbbiak támogatására is. A Heimwehrnek a szervezet teljes kiépítésére 300 000 schillingre lenne szüksége; a magyar kormány kész vállalni a közvetítő szerepet. Mussolini a megbeszélések utolsó napján kijelentette, hogy hajlandó a magyar közvetítést elfogadni és egymillió lírát a Heimwehr vezetőinek rendelkezésére bocsátani, ha kötelezik magukat a hatalom mielőbbi átvételére.

A milánói megállapodások után a magyar kormány Jánky Béla tábornokot külügyi beosztásban Bécsbe küldte, azzal a titkos megbízatással, hogy a Heimwehr-ügyeket intézze. Jánky közvetítésével jöttek létre Bethlen és Richard Steidle Heimwehr-vezér találkozásai Budapesten 1928 júniusában és júliusában. E megbeszélések eredményeként a Heimwehr vezetői írásos nyilatkozatot adtak arról, hogy hatalomra jutásuk esetén osztrák–olasz viszonylatban a dél-tiroli kérdést nemlétezőnek fogják tekinteni. Miután a nyilatkozatot továbbították Mussolinihoz, az olasz kormány a megígért összeg egy részét eljuttatta a magyar külügyminisztériumhoz.

A jobboldali puccs végrehajtását azonban időszerűtlenné tette a Schober-kormány megalakulása 1929 szeptemberében, mert Mussolini Schober személyében megfelelő garanciát látott a jobboldali fordulatra és az olasz–osztrák–magyar együttműködés kialakítására. Ezért az olasz kormány a Heimwehr-felkelés tervét elejtette, és az anyagi támogatást is beszüntette. Az események ilyen alakulása nem nyerte el teljesen a magyar kormány tetszését; jobb híján Schobert (aki korábban kapcsolatban állt a Heimwehrrel) sürgette a jobboldali fordulat végrehajtására. A kancellár külföldi kölcsönszerzési akcióira hivatkozva csak a lassú, fokozatos fordulatra tett ígéretet. Az Olasz- és Magyarországhoz való közeledésnek azonban, Mussolini reményeinek megfelelően, szabad utat nyitott.

1930 április első felében Bethlen Rómában folytatott megbeszéléseket Mussolinival. A Schober-kormány tevékenységét olasz és magyar szempontból kedvezőnek találták. Ezért megállapodtak abban, hogy a Heimwehr kormányellenes terveit leintik, de adott esetben készek ismét hathatósan támogatni. Bethlen jelezte azt a szándékát is, hogy az osztrák kancellárt hivatalos látogatásra hívja meg. Mussolini javasolta Bethlennek, hogy Schober budapesti látogatását használja fel egy osztrák–magyar barátsági szerződés megkötésére, mert ily

módon az olasz–magyar és az 1930 februárjában aláírt olasz–osztrák szerződéssel együtt három szerződés kapcsolódna egymáshoz, s ha közvetett módon is, de létrejönnének a tervezett politikai blokk körvonalai.

Schober 1930. július 8-án utazott Budapestre. A tárgyalások csupán egy napig tartottak, de ez elegendő volt ahhoz, hogy megállapodás szülessen az 1923-as döntőbíróági egyezménynek barátsági szerződés-sé való kibővítéséről és egy titkos jegyzőkönyv aláírásáról, a kisan-tanttal szemben folytatandó politika összehangolását illetően. Az okmányok aláírására Bethlen 1931. január 25-i bécsi látogatásakor került sor. A titkos jegyzőkönyv szövege a következő volt:

„A Magas Szerződő Felek kormányai megegyeznek abban, hogy az 1923. április 10-én Budapesten aláírt döntőbíróági szerződés bevezetőjének értelmében minden politikai kérdésben, melyben együttesen érdekeltek, különösen azokban, amelyek a közös szomszédokra vonatkoznak, követeik útján állandó érintkezést fognak fenntartani.”

2. A VILÁGGAZDASÁGI VÁLSÁG HATÁSA MAGYARORSZÁG NEMZETKÖZI HELYZETÉRE ÉS KÜLPOLITIKÁJÁRA

Az egész tőkés világra kiterjedő gazdasági fellendülés 1929-ben véget ért, és kirobbant a kapitalizmus történetének legsúlyosabb túltermelési válsága. A világgazdasági válság – amely a már több éve tartó agrárválsághoz kapcsolódott, s az ipar és a kereskedelem szféráin túl kiterjedt a pénzügy minden területére, összeroppantva a nemzetközi hitelrendszert is – hevesen megingatta az egész kapitalista világ gazdaságát, mélyreható folyamatokat indított el sok ország kül- és belpolitikájában, s kiindulópontjává vált a nemzetközi viszonyok gyökeres átalakulásának. Kieleződtek az ellentétek az első világháborúban győztes országok között, hevesebbé vált a viszály a győztes hatalmak és Németország között. Ezek az ellentétek azonban a válság első éveiben – mivel a krízis az egyes országokban különböző időpontokban kezdődött, mélyült el és oldódott fel – nem törtek teljes erővel felszínre. A nemzetközi gazdasági és politikai élet hullámai a válság viharában egyre hevesebben ostromolták ugyan a húszas években kialakult nemzetközi erőviszonyokat és a versailles-i békemű védőgát-

jait, mégis 1931–1932-ig úgy tűnt, hogy a gátak állják a megrázkódtatásokat, s a nemzetközi viszonyok addigi fő keretei fennmaradnak. Sőt, mivel a kontinens vezető hatalmát, Franciaországot a válság később érte el, mint a többi nagyhatalmat, úgy látszott, nemcsak megtarthatja, de meg is erősítheti európai s különösen közép-európai pozícióit. Ám egyre világosabbá vált, hogy Franciaország erőfőlnye csak a fáziseltolódásból következő optikai torzulás volt.

A világgazdasági válság különösen súlyos hatást gyakorolt Közép- és Délkelet-Európa gazdasági viszonyaira. A délkelet-európai államok gazdasági struktúrájának egyoldalúságát a húszas években nem sikerült felszámolni, sőt a nehézségeket csak fokozta a volt Monarchia területén megalakult államok bel- és külpolitikája. Ezeknek az országoknak pénzügyi rekonstrukcióját és gazdasági beruházásait főként a külföldi kölcsönök tették lehetővé. A kölcsönök, amelyek az egyes országok gazdasági erejéhez mérten többnyire túlméretezettek voltak, a válság idején fontos szerepet játszottak a súlyos hitelválság és a pénzügyi összeomlás bekövetkeztében. A problémákat növelte, hogy az eladási válság spanyolgallérjában fulladozó délkelet-európai országok számára a közeli piac Németország és részben Olaszország volt, a kölcsönök viszont, amelyek nagyrészt az államkasszákat terhelték, angol-amerikai és francia eredetűek voltak. Mindehhez járultak e térség politikai nehézségei. Az újjárendezett Közép- és Délkelet-Európában a konszolidáció idején is csak nehezen lehetett a feszítő erőket féken tartani; a válság hatására az ellenségeskedések parazsa újból izzani kezdett. A gazdasági válság még inkább polarizálta az egyes országok belső ellentéteit, fokozta külső gazdasági majd politikai függésüket, kiélezte egymás közötti viszállyaikat, s ezzel a versailles-i békerendszer mellett forrásává vált az új világháború előkészítésének.

Közép-Európa súlyos helyzete alkalmat nyújtott a vetélkedő nagyhatalmak beavatkozására. Nyilvánvaló volt, hogy a döntő befolyást az a hatalom szeresheti meg, amelyik a válság leküzdésében segítséget tud nyújtani. A francia külpolitika most új lendülettel kezdett munkához a német revansveszély elleni védelmi rendszer megszilárdítása, a Duna-medence francia irányítás alatt való megszervezése érdekében. Egyrészt kölcsönpolitikájával próbálta befolyásolni a Duna menti országokat, a pénzügyi segítséget az esetek többségében politikai fel-

tételekhez kötve, másrészt az egyes országok gazdasági együttműködését célzó tervezetekkel lépett elő.

Már 1929-től kezdve többféle variációban merültek fel olyan tervek, amelyek egyfajta laza gazdasági együttműködés megteremtésére irányultak a preferenciális rendszer kiépítése útján. 1930-ban tárgyalások kezdődtek Magyarország, Románia és Jugoszlávia között ún. agrárblokk kialakítására. A tanácskozásokba rövidesen Csehszlovákia, Lengyelország és a balti államok is bekapcsolódtak. E tervek azonban sorra megbuktak Anglia, illetve Olaszország és Németország ellenállásán, s az érdekelt államok ellentéteinek kusza szövevényén.

Franciaország mellett 1930–1931-től Németország is porondra lépett, hogy megszerezze a délkelet-európai agrárországok piacát és kiterjessze gazdasági befolyását. Bár a gazdasági válság a nagyhatalmak közül Németországot érintette a legsúlyosabban, lehetőségei egy aktív kereskedelmi politikára több szempontból is kedvezően alakultak. A német kormány már 1929-ben követelte jóvátételi kötelezettségének csökkentését, illetve rendezését, mivel a jóvátétel összegét Németországnak a Dawes-terv keretében történő szanálásakor nem határozták meg véglegesen, csak az évenkénti fizetési kötelezettséget szabták ki. A diplomáciai akció sikerét tükrözte az ún. Young-terv s az annak alapján megkötött hágai egyezmény, amely a jóvátétel összegét 113,9 milliárd aranymárkában, a fizetési határidőt 57 évben állapította meg. (A jóvátétel fizetését 1931-ben a Hoover-moratórium felfüggesztette, majd 1932-ben a lausanne-i szerződés hárommilliárd márka egyszeri megváltással végleg eltörölte.) A hágai egyezmény után Németország pénzügyi ellenőrzése megszűnt. Angol kezdeményezésre Franciaország már az első hágai konferencián hozzájárult a rajnai övezet határidő előtti kiűritéséhez.

Ettől az időtől kezdve a német kereskedelempolitikát erőteljesebben befolyásolták a politikai szempontok: a behatolás Délkelet-Európába. A behatolást elősegítette, hogy Németország egyelőre nem szabott politikai feltételeket a terményeiket piacán elhelyezni kívánó agrárállamoknak. A válság az agrárállamokat – különösen a gazdasági összefogásra irányuló tervek kudarca után – fokozottan a német piacra utalta, amely szinte korlátlan lehetőségeket nyújtott a mezőgazdasági bevitelre. Ily módon megnyílt az út Németország előtt, hogy néhány év alatt meghódítsa a délkelet-európai gazdasági pozíciókat, s azokat

azután politikai befolyásának növelésére, a kisantant bomlasztására használja fel.

Az antanthatalmak 1929 nyarán a német jóvátétel rendezésével kapcsolatos tárgyalásokat kiterjesztették az ún. keleti jóvátételi ügyekre is, hogy végleges megállapodásokat kössenek az osztrák, bolgár és magyar reparációs terhekről és fizetési feltételekről. 1929 szeptemberére Párizsba összehívták a keleti jóvátételi konferenciát, melyre meghívták a jóvátételre kötelezett országokat is. A párizsi konferencián az antanthatalmak képviselői a magyar jóvátételi fizetések kérdését azonnal összekapcsolták az évek óta húzódó ún. optáns-perekkel. Az optáns-perek abból fakadtak, hogy a háború után Romániában, Csehszlovákiában, Jugoszláviában földreform céljaira kisajátították a nagybirtokok egy részét, köztük olyan magyar birtokosok földjeit, akik a honpolgárság megválasztásakor magyar állampolgárságuk fenntartásáért optáltak. Ezek a birtokosok a trianoni békeszerződés megfelelő rendelkezéseire hivatkozva földjeik visszaadását, illetve kártalanítást követeltek.

Az optáns-birtokosok kártalanítási ügyét, mivel a vegyes döntőbíróági tárgyalások nem jártak eredménnyel, a magyar kormány 1927-ben a Népszövetség Tanácsa elé terjesztette, amely azt javasolta, hogy a magyar és a román kormány kezdjen közvetlen tárgyalásokat. A két kormány ezt a javaslatot elfogadta, de a tárgyalások a lengyel közvetítő kísérlet ellenére sem vezettek eredményre. A keleti jóvátételi konferencián a magyar ügyekkel foglalkozó albizottság olyan értelmű javaslatot terjesztett elő, hogy amennyiben a magyar kormány ragaszkodik az optáns-birtokosok kártalanításához, Magyarország 1943 után is fizessen jóvátételt, amelynek egy részét a kártalanításra fordítanák.

A magyar kormány ezt a javaslatot 1929 októberében elutasította, ily módon a párizsi tárgyalások eredménytelenül végződtek. A helyzet a Bethlen-kormány számára igen bonyolulttá vált: ha ragaszkodik a birtokosok kártalanításához, kénytelen elfogadni az optáns-ügy egybekapcsolását a jóvátétellel és vállalni a jóvátételi kötelezettségek felelősségét. Bethlen kezdetben a miniszterelnökségről való átmeneti lemondással kívánt megszabadulni a kínos dilemmától, mivel osztályérdekei és személyes anyagi érdekei miatt a kártalanításról lemondani nem akart, de a jóvátételi kötelezettségek emelésének belpolitikai követ-

kezményeit sem óhajtotta vállalni. Mussolini tanácsára azonban elállt lemondási szándékától, és 1930 januárjában maga utazott Hágába a jóvátételi tárgyalásokra.

A magyar jóvátételi ügyekben a hágai konferencia külön bizottságot küldött ki, amely újabb javaslatot dolgozott ki. E szerint az optáns-birtokosok kártalanítása egy külön alaptól történne, amelynek alaptőkéjét 219,5 millió aranykoronában állapították meg. Ebbe az alapba folyna be azoknak az összegeknek a fele, melyeket Magyarország „különleges követelések” címén 1944 után fizet; azok az összegek, amelyeket a kisantant-államok a kisajátítást szenvedő földbirtokosoknak fizetnek; a magyar és bolgár jóvátételből a nagyhatalmaknak jutó évi részletek, valamint az antanthatalmak által a létesítendő alap javára átengedett bizonyos összegek.

1930. január 20-án a második hágai konferencia jóváhagyta a megállapodásokat, amelyeknek értelmében Magyarország 1944-től 1966-ig bezárólag, tehát 23 éven át évi 13 és fél millió aranykoronát fizet a békeszerződésből fakadó „különleges követelések” címén. A kártalanításra létesített „A” és „B”-alap (az utóbbi a nem földreformból eredő igények kielégítésére szolgált) pedig 319 és fél millió aranykorona volt.

Az újonnan kirótt teher tehát 310 és fél millió aranykoronára rúgott, ami az 1924-ben megállapított 200 milliós jóvátételi kötelezettséggel együtt 510 és fél millió aranykoronát tett ki. (Ebből 1930-ig mintegy 23 millió aranykoronát fizetett ki Magyarország.) A hágai konferencia bizottságot nevezett ki a létrejött megállapodások végleges megszövegezésére. A bizottság 1930. április 28-án fejezte be működését Párizsban. Az egyezményeket – amelyek párizsi egyezmények néven ismeretesek – ugyanezen a napon aláírták. A párizsi egyezmények értelmében az általános zálogjog véglegesen megszűnt, és megszűnt a Jóvátételi Bizottság is.

A Bethlen-kormány a Jóvátételi Bizottság megszűnését nagy külpolitikai sikerként igyekezett feltüntetni, ezzel próbálva leplezni azt a kudarcot, amely a jóvátételi és az optáns-ügy ily módon való lezárásával érte, azt aényt, hogy a kormány az országot sújtó kötelezettségek súlyos növelése árán is ragaszkodott az optáns-birtokosok kártalanításához, vagyis voltaképpen arra kötelezte a magyar államot, hogy saját terhére kártalanítsa a magyar nagybirtokosokat a szomszéd-

dos országokban elkobzott földbirtokaikért. Jellemző dokumentuma ez Bethlen politikájának, az ellenforradalmi rendszer osztálytartalmának, amin mit sem változtat, hogy a jóvátételi fizetések 1931. évi felfüggesztésével, majd 1932-es de facto eltörlésével összefüggésben a kártérítési alap úgyszólván megszűnt, mielőtt még létrejött volna.

A mélyülő gazdasági válság 1930-ban a magyar külpolitika erőfeszítéseit ismét a külföldi kölcsönök szerzésére összpontosította. Az új jóvátételi terhek vállalása, a párizsi egyezmények ratifikálása esete az angol pénzügyi körök már korábban kilátásba helyezték a Bethlen által 1928 óta szorgalmazott nagyobb kölcsönt. Ezért a kormány a ratifikációt a lehető leggyorsabban keresztülhajtotta (1930 május), majd Bethlen Londonba utazott. Az utazást úgy jelentették be, mint udvariassági látogatást, amelynek alkalmával a miniszterelnök köszönetét kívánja kifejezni az angol kormány jóindulatú állásfoglalásáért a hágai és párizsi konferencián – valójában azonban kölcsön-szerző körút volt.

Bethlen 1930. június 15-én érkezett Londonba, ahol sorozatos tárgyalásokat folytatott az angol politikai élet képviselőivel és a kormány tagjaival. A hivatalos megbeszéléseken a pénzügyi kérdések nem kerültek szóba, e tanácskozások igazi célja az volt, hogy a kölcsönakcióhoz elősegítsék a kedvezőbb politikai légkör kialakítását. A tárgyalások folyamán a munkáspárti MacDonald-kormány – bár kíváncsúnak tartotta, hogy Magyarország megjavítsa viszonyát a kisantant-államokkal, és szóba hozta a magyarországi baloldali ellenzék elnyomását – alapjában véve jóindulatáról biztosította a magyar kormányzatot. De a döntőek a londoni pénzemberekkel – Rothschilddal és más bankképviselőkkel – folytatott megbeszélések voltak. Bár Bethlen még e találkozások után is úgy nyilatkozott a „Financial Times” tudósítójának, hogy Magyarország 12–13 millió font kölcsönt szándékozik felvenni, londoni utazása alkalmával kiderült, hogy Anglia a tervezett nagy összeget már nem tudja folyósítani.

Amit Bethlen szerezni tudott, nagyon kevés volt ahhoz, hogy a kormány megszilárdítsa ingatag pénzügyi helyzetét: 1930 novemberében a londoni Rothschild-bankcsoport, több amerikai bankkal együtt, 87 millió pengő értékű váltókölcsönt folyósított a magyar államnak egyévi lejáratra.

Néhány hónappal később – jeleként Németország előretörésének a

nemzetközi küzdőtéren – az európai politikába berobbant az osztrák–német vámunió terve, amely heves mozgást indított el a magyar külpolitikában is. Az 1931. március 21-én nyilvánosságra hozott tervezet erőteljes ellenzést váltott ki különösen Franciaországban, Csehszlovákiában és nem utolsósorban Olaszországban, mert keresztezte az olasz–osztrák–magyar blokk létrehozásának munkálatait. A vámunió ellenzése az olasz kormány részéről nem az abszolút elutasításból következett. Mussolini most is adásvételi ügyletnek tekintette az anschluss-kérdést (mert a vámuniót első pillanattól kezdve az anschluss leplezésére szolgáló eszköznek tekintette). Németország és Olaszország osszák meg a befolyási övezeteket, s a német kormány ismerje el a Brenner-határt. A németek azonban erre nem mutattak hajlandóságot, így Olaszország magatartása megmerevedett, és fokozatosan közeledett a francia állásponthoz. Végül is angol közvetítő javaslatra a vámunió ügyét a Népszövetség Tanácsa elé terjesztették. A francia kormány nemcsak az Ausztriára gyakorolt pénzügyi nyomással próbálta a vámuniót megghiúsítani, hanem a német–osztrák akcióra azonnal ellentervvel válaszolt. A Briand által előterjesztett terv lényege a Duna menti agrár-ipari országoknak nyújtandó vám- és hitelkedvezmények rendszerének kiépítése volt.

A magyar kormányt a német–osztrák vámunió terve nehéz probléma elé állította, annál inkább, mert a mélyülő válság talaján kialakuló helyzet a magyar uralkodó osztályok köreiben amúgy is előtérbe helyezte külpolitikai síkon a „merre tovább” kérdését. A Bethlen-kormány egyfelől igazolva látta a revíziós célkitűzésekkel kapcsolatos elképzeléseit, amennyiben a német revansizmus erősödésével megnövekedtek az új szövetségi rendszer kialakulásának lehetőségei. Másfelől a válság a külpolitika erőfeszítéseit 1930–1931-ben újból a kölcsönszerzési akciókra összpontosította, s ez együtt járt a francia–magyar kapcsolatok megjavítására irányuló törekvéssel. A gazdasági érdekek és a politikai megfontolások megosztották az uralkodó osztályok állásfoglalását is. Egyes csoportok – elsősorban az agrárius körökből – a német orientáció elsődlegességét hangsúlyozták, s felvetették a német–osztrák vámunióhoz való csatlakozás gondolatát. Más csoportok viszont – főleg a finánciókés körök – a francia orientációra fektették a fő súlyt, amit csak alátámasztott a baloldali ellenzék megnövekedett angol–francia szimpátiája a német belpolitika

jobbratolódása, a nemzetiszocialisták előretörése miatt. A válság adott körülményei között a francia orientáció látszott előnyösebbnek, ez viszont a revíziós törekvések háttérbe szorítását kívánta. Franciaország a vámuniós válság hatására fokozott figyelemmel fordult Magyarország felé, amely alkalmasnak látszott Ausztria magatartásának ellensúlyozására, és kulcshelyzetet foglalt el a dunai államok gazdasági összefogása és politikai közeledése szempontjából. Ezért amellet, hogy gyorssegélyként kisebb összegű kölcsönt folyósított Magyarországnak, szorgalmazta a csehszlovák–magyar kereskedelmi kapcsolatok helyreállítását, és nem vonakodott a reményeket keltő politikai kijelentésektől sem. De Vienne budapesti francia követ 1931 március végén arról beszélt az új külügyminiszternek, Károlyi Gyula grófnak, hogy „Franciaországban már átlátják, hogy hibás politikát követtek. Sajnálják, hogy a háború után nem egy erős Magyarországnak keresték a támaszt a német terjeszkedés ellen; tévedtek, mikor Magyarország rovására a kisanantra bázisozták politikájukat, melyre, mint most már látják, nem támaszkodhatnak bizalommal.” Franciaország 500 millió frankos kölcsönt helyezett kilátásba, de ezt összekapcsolta a vámunió ügyével.

A Bethlen-kormány, bár kifelé a várakozás álláspontjára helyezkedett, valójában ellenezte a vámuniót. A fentiekén túl ebben döntő szerepet játszott az, hogy a Magyarország kizárásával megvalósuló osztrák–német vámunió veszélyeztette egész külpolitikai koncepcióját: egycsapásra kiszolgáltatatta volna Magyarországot a német nyomásnak, kizárva azt a lehetőséget, hogy a magyar kormány akár alkudozások útján érvényesítse igényeit.

Az osztrák–német vámunió kérdésében követendő politikai irányvonalat végül is az 1931. április 10-i követi értekezlet határozta meg, amelynek eredményeként a kormány április 17-én emlékiratot intézett az olasz kormányhoz. Ebben javasolta, hogy Olaszország kapcsolódjon be azokba a tárgyalásokba, amelyek a vámunióhoz való csatlakozás értelmezéséről folynak, továbbá lépjen érintkezésbe Franciaországgal a francia tervek megismerése és a Brocchi-féle terv elfogadtatása céljából. (A Brocchi-féle terv Olaszország, Ausztria és Magyarország gazdasági összefogását a kiviteli prémiumok formájában nyújtandó kétoldalú preferencia alapján kívánta megteremteni.) Megállapította, hogy a nyílt fellépés a vámunió ellen és a határozott fordulat

Franciaország felé nem volna célszerű. Mindaddig, amíg a terv részletei napvilágra nem kerülnek, erőteljesebb nyomást kell gyakorolni Németországra. Végül az emlékirat hangsúlyozta, hogy Magyarország nem léphet fel kezdeményezőleg, ezt Olaszországnak kellene megtennie.

A kormány egyúttal arra törekedett, hogy a vámuniós válságot felhasználja aktuális külpolitikai céljai érdekében is. Az olaszokat megpróbálta rávenni az 1928-ban megígért, de azóta sem realizálódott titkos katonai kölcsön folyósítására és a Brocchi-terv életbe léptetésére; a németeknek ajánlatokat tett, hogy ha Magyarország kereskedelmi érdekeit jobban figyelembe veszik, nem lép fel a vámunió ellen; a franciák felé arra célzott, hogy gazdasági függetlenségét csak úgy tudja megőrizni, ha francia oldalról megfelelő támogatást kap. Az eredmény – a francia jóindulatot kivéve – nem adott okot a túlzott lelkesedésre. Németország csak ígérgetett, Olaszország pedig gyanakodva figyelte a magyar külpolitika manővereit, húzta-halasztotta a kölcsön folyósítását. A Brocchi-tervet is elodázta előbb a vámuniós válság, majd Bethlen bukása után a bizalmatlansággá erősödő gyanakvás az új kormány külpolitikai vonalával szemben.

A Népszövetség Tanácsa 1931. május 29-én a német–osztrák vámunió ügyét a hágai Állandó Nemzetközi Bíróság elé utalta. Ez nyilvánvalóvá tette, hogy a terv megbukott, így módon az ügy a magyar külpolitika színteréről is lekerülhetett.

A vámunió tervezete a nemzetközi politikai életben felvetette a Habsburg-restauráció kérdését. 1931 májusában az olasz és francia sajtó több ízben foglalkozott a Habsburg-restauráció, illetve az osztrák–magyar államszövetség visszaállításának gondolatával. Már ezt megelőzően a francia külügyminisztérium „privát köreiben” olyan nézetek kaptak hangot, hogy a Habsburg-restauráció kevésbé volna veszélyes, mint az anchluss. Cortesi, az olasz külügyminisztérium egyik vezető állású diplomatája 1931 áprilisában kijelentette Kozma Miklósnak, az MTI vezérigazgatójának, hogy Olaszország a vámunió és az azt követő anchluss elhárítására szívesen látná az osztrák–magyar közeledést, sőt uniót, esetleg Habsburg vezetés alatt.

Az olasz elképzeléseket valószínűsítette az a diplomáciai körökben lábra kapott hír, hogy küszöbön áll a fiatal Habsburg Ottó és Mária savoyai hercegnő házassága, az excsászárnő tárgyalta a pápával a

Magyarországra utazás lehetőségéről, és Mussolininál is látogatást tett. Az információkat ugyan nem erősítették meg, de Párizsban éppúgy, mint Londonban vagy Bécsben, nem tartották lehetetlennek Mussolini kacérkodását a restaurációval, ha másért nem, azért, hogy az osztrák és a magyar kormányt hajlékonyabbá tegye a hármasszövetségi tervek formába öntésére.

A Habsburg-kérdés 1930–1931-ben komolyan foglalkoztatta Londont is, főleg abból a szempontból, hogy milyen kötelezettségek terhelik Angliát az 1921 novemberi megállapodás értelmében, amely – mint láttuk – biztosította az antanthatalmak beleszólási jogát a magyar trón betöltésének kérdésébe. Az angol külügyminisztérium már 1930 decemberében részletes tanulmányt készített erről a problémáról. Álláspontját jelzi 1931 novemberi döntése, amely hivatkozva a bekövetkezett változásokra leszögezte, hogy a Nagykövetek Tanácsa már nem illetékes, és az egész kérdés a Népszövetség hatáskörébe tartozik. (A Népszövetség intézkedéseinek hatékonyságáról viszont a világ akkor már kezdett fogalmat alkotni.)

A francia és olasz sajtó fellépése és a dinasztikus házassági hírek nyomán Magyarországon megélénkült a legitimista agitáció, amit csak elősegített, hogy az új külügyminiszter – majd miniszterelnök –, gróf Károlyi Gyula, nem tartozott éppen a következetes antilegitimisták közé. A legitimisták a francia és olasz megnyilatkozásokban a Habsburg-restauráció utolsó esélyeit látták. A Bethlen-kormány azonban a restaurációra most sem volt hajlamosabb, mint korábban, s külpolitikája általános irányán még az agonizáció hónapjaiban sem változtatott. A fő irány az olasz–osztrák vonal mellett továbbra is Németország és Olaszország közeledésének reményére épült, az akadályok és zavarok ellenére. Bethlen nem adta fel az integrális revízió eszméjét sem. A francia kapcsolatok erősödtek ugyan, de ez 1931-ben sem volt több, mint kényszerű taktika. A gazdasági válság szorításából szabadulni akaró ellenforradalmi rendszer külpolitikájában a taktika fokozott szerepet kapott; lényegét a külügyminiszter a felsőházban így fogalmazta meg: Magyarországnak vigyáznia kell arra, hogy idő előtt ne kösse le magát, mert ezzel „fizikai erejét meghaladó súlyát” áldozná fel.

Bethlen ismerte a mondást, hogy a diplomácia a lehetőségek művésze, s megpróbálta a külpolitikát eszerint irányítani. De úgy tűnik,

rosszul tanulta meg a másik alaptételt, hogy a politika az exigenciák tudománya, s ezért buknia kellett.

A pénzügyi válság kirobbanása 1931 nyarán rendkívül sürgetővé tette a külföldi kölcsön megszerzését. A kormány akciója a gyorssegélyeken túl egyelőre nem vezetett eredményre. A londoni Rothschild-ház és az angol pénzpiac a válság nehézségei miatt már nem segíthetett, de azt sem kívánta, hogy Magyarország fizetéseképtelenné váljon, hiszen a magyar államkölcsönök terén monopolisztikus helyzetet élvezett. Hozzájárult ezért, hogy a magyar kormány Franciaországgal kezdjen tárgyalásokat, és Franciaország – mint láttuk – kilátásba is helyezte a kölcsönt. 1931. július 22-én a magyar külügyminisztérium táviratilag felszólította a londoni, párizsi, római és washingtoni követéseket, hogy az illetékes külügyminiszterekkel folytassanak sürgős tárgyalásokat a kölcsön ügyében. „A magyar kormány – hangzott a távirat – különböző rendszabályokkal még egy hétig fenntarthatja a pénz stabilitását, de ezután múlhatatlanul bekövetkezik az aranyparitásról való leválás és ezáltal a Népszövetség létrehozta pénzügyi szanalás összeomlása. Magyar helyzet na még megmenthető, ha azonnal legalább ötmillió font kölcsönt kapunk.”

1931. augusztus 15-én Budapesten megjelent a hivatalos közlemény arról, hogy az előző napon Párizsban aláírták az ötmillió fontos kölcsönről szóló megállapodást. Négy nappal később, augusztus 19-én a Bethlen-kormány lemondott, és a kormányzó a lemondást tudomásul vette.

Kétségtelen, hogy Bethlen bukásában a belpolitikai okok játszottak döntő szerepet – ezeket itt nem kívánjuk részletezni –, de lemondásához külpolitikai okok is hozzájárultak. (Az ellenforradalmi rendszer hatalomra jutása és megalapozása óta a belpolitikai mozgás sohasem függött annyira össze a nemzetközi viszonyokkal, mint a válság éveiben, amikor nemcsak a külpolitikai orientáció, de még a külpolitika taktikai lépései is visszahatottak a belső erőviszonyokra.) A francia kapcsolatok erősödése – még ha nem jelentett orientációváltozást, csak taktikai szinten mozgott is – szükségszerűen maga után kellett hogy vonjon, legalábbis átmenetileg, bizonyos engedményeket a kisananthoz való viszony terén, a revíziós törekvések háttérbe szorulását. Ne feledjük el, hogy az ötmillió fontos kölcsön még mindig csak gyorssegély volt, az ennél sokszorosan nagyobb összeget a francia

kormány őszre helyezte kilátásba. Szabályos megállapodást igénylő politikai feltételeket a francia kormány bizonyára nem szabott a kölcsönért, de hogy voltak politikai elképzelései, azt az egész francia kölcsönpolitika igazolja. (Ilyen információk futottak be Londonba is az angol diplomáciai testület révén.) Bethlen pedig nemigen látszott alkalmasnak Franciaország és szövetségesei szemében ezek megvalósítására.

Az új kormányt Horthy bizalmi embere, gróf Károlyi Gyula alakította meg. Kinevezésében a párizsi lapok a francia orientáció erősödését üdvözölték. Az új miniszterelnök 1931. augusztus 24-én nyilatkozott kormányprogramjáról. Külpolitikai törekvéseiről kijelentette, hogy célja az Olaszországgal kiépített és állandóan erősödő viszony zavartalan ápolása, ami nem akadályozza a jó viszonyt Németországgal és azt, hogy „Franciaországgal viszonyunk állandóan ne javuljon”. A revíziós követelésekről nem tett említést, a szomszédos országokhoz fűződő viszonnal kapcsolatban pedig megállapította, hogy velük a politikai ellentétek „még fennállnak, de minthogy senki sem gondol arra, hogy ezeket másképpen, mint békésen és kölcsönös megegyezéssel küszöböljük ki, remélni lehet, hogy a jószomszédi viszonyt jelenleg még gátló momentumok is idővel eltávolíthatók lesznek”.

A válság szanálására alakult Károlyi-kormány a gazdasági problémák megoldását, s azon belül elsősorban az agrártermékek elhelyezésének biztosítását tekintette fő feladatának. Mivel a német piac még mindig nem nyílhatott meg eléggé a magyar gabona számára, s mert az olasz kereskedelmi kapcsolatok a már ismertetett okok miatt nem fejlődtek a kívánt mértékben, a magyar kormány figyelni volt kénytelen az egyéb lehetőségekre – anélkül, hogy a külpolitika Bethlen által kijelölt fő vonalán változtatott volna. Beneš csehszlovák külügyminiszter 1931 telén javaslatot tett Csehszlovákia, Ausztria és Magyarország gazdasági együttműködésére és vámszövetségére. Javaslatára az érdekelt és érintett országok közül egyedül Magyarország figyelt fel, mégpedig anélkül, hogy a gazdasági együttműködés feltételül a revíziós igények kielégítését szabta volna meg. Ez elegendő volt ahhoz, hogy felélessze Olaszország gyanakvását, s az olasz kormány ellenakciót indítson el. Ha ehhez hozzátesszük, hogy a magyar kormány hivatalosan nem reflektált a prágai javaslatra, kézenfekvő a feltételezés, hogy Magyarország a csehszlovák javaslat

segítségével akarta a régóta húzódó semmeringi megállapodásokat (a Brocchi-tervet) tető alá hozni. Az olasz kormány előbb csak az osztrák–magyar megegyezést kívánta, de amikor Bethlen 1932 januárjában Rómába utazott és felvetette a magyar–olasz–osztrák vámunió tervét – ha első lépésként a preferenciális rendszert megvalósítják –, Mussolini bizalmatlansága eloszlott, és hozzájárult a Brocchi-féle megállapodás aláírásához. A megállapodást 1932. február 20-án írták alá, de a részletproblémák körüli vita miatt még nem lépett életbe.

Franciaország még egyszer kísérletet tett, hogy egy közép-európai gazdasági blokk létrehozásával ellensúlyozza az erősödő német expanzíós törekvéseket. Tardieu francia miniszterelnök 1932 március elején előterjesztette tervét Ausztria, Magyarország, Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia vámunióban való egyesítéséről és gazdasági megszervezéséről.

Az olasz kormány – amely közép- és délkelet-európai befolyását, illetve expanzív törekvéseit látta veszélyeztetve – gyors akcióra szánta el magát a Tardieu-terv megtorpedozása érdekében. Mussolini újult erővel kezdte szorgalmazni a szorosabb kapcsolatokat Ausztria, Magyarország és Olaszország között, s a Brocchi-terv életbe léptetését. Emellett lépéseket tett, hogy megvalósítsa a Bethlen által felvetett vámuniót. Ennek realitásában azonban sem Ausztria, sem Magyarország nem hitt. Walko külügyminiszter március 21-én ezt tudomására is hozta az olasz kormánynak. Miután Olaszország Ausztriával és Magyarországgal nem tudott megegyezni a Tardieu-terv elutasításában, Németországnak tett javaslatot az együttműködésre a francia kezdeményezés megbuktatása céljából.

Magyarország állásfoglalása a Tardieu-tervvel kapcsolatban alapjában véve nem volt elutasító. Miután Walko 1932 márciusában tárgyalásokat folytatott a francia miniszterelnökkel, és két ízben is megfordult Rómában, állásfoglalása mind jobban kikristályosodott. Az ún. 33-as bizottság előtt felfogását így összegezte: „Én ezt a kollaborációt úgy fogom fel, hogy nekünk arra kell törekednünk, hogy minél jobb kereskedelmi szerződést csináljunk öten egymás közt, és úgy csináljuk meg ezeket a szerződéseket, hogy ha egymásnak adunk is bizonyos előnyöket, ezekre az előnyökre más ne hivatkozhasnék, és elérjük azt, hogy a forgalom lényegesen növekedjék ezek között az országok

között.” Walko állásfoglalása a Tardieu-tervvel és az azzal összefüggő problémákkal kapcsolatban több ponton a bethleni külpolitikai irányvontaltól való eltérést sejtette. Úgy tűnt, Németország kikerült a külpolitika fókuszából; a szomszédos országokkal való gazdasági kooperációt és közeledést nem hozták automatikusan összefüggésbe politikai feltételekkel, a revízió szükségességének hangoztatásával; a kisantant-országokkal szemben szokatlanul mérsékelt volt a hangneme. De ez a magyar külpolitikában csak kérészerű epizód volt, amely nem utolsósorban a válság szanálásának francia tervével függött össze. Amikor – a válság elmélyülésével Franciaországban – összedőlt ez a szanálási terv, nyomtalanul eltűnt a külpolitikai mérséklet és a gazdasági közeledés gyenge hajtása.

1932 áprilisában a Tardieu-terv megbukott Németország, Olaszország és az érdekelt államok többségének ellenállásán, valamint Anglia közömbösségén, s ezzel megbukott az utolsó kísérlet is, hogy az európai status quót a közép-európai rendszer kizárólagos francia befolyást biztosító megreformálásával, a francia–angol antant helyreállításával, a Szovjetunió távoltartása mellett szilárdítsák meg. A francia törekvések kudarcát teljessé tette az 1932 júniusában lezajlott lausanne-i értekezlet. A jóvátétel megszüntetése azzal a következménnyel járt, hogy Anglia, Franciaország és a többi adós állam beszüntette a szövetségek közötti adósságok fizetését az Egyesült Államoknak, ez viszont eldugaszolta az amerikai tőkebeáramlást Európába. Ez maga után vonta az egész gazdaságpolitika átalakításának szükségességét Közép- és Délkelet-Európában. Fokozódtak az autarkias törekvések, ami a nacionalizmus erőinek kedvezett az egyes országokban. A nyugati kölcsönök megszűnésével elsorvadt az a köldökzsinór, amely Németországot és Magyarországot a nyugati hatalmakhoz fűzte, ezzel még tágabb tere nyílt a revíziós és revansista politikának, amelyet belpolitikailag a szélsőjobbboldali erők előretörése alapozott meg. Az angolszász és francia források elapadása a német és olasz gazdasági behatolásnak adott helyet. Anglia 1932-től kezdve mind nagyobb érdektelenséget mutatott a közép-európai problémák iránt. Mindez azt jelentette, hogy Franciaország kezdett egyedül maradni a gazdaságilag és politikailag hatalmi tényezővé nőtt és egyre agresszívabb Németország szomszédságában, a versailles-i rendszer koloncával a nyakában. Erre a rendszerre épített biztonsági politikája és szövetségi hálózata egyre

több bizonytalansági tényezőt hozott felszínre. Franciaország fő gondja az elkövetkezendő években ezeknek a bizonytalansági tényezőknek az áthidalása volt.

A megváltozott nemzetközi helyzetben, 1932 szeptemberében bekövetkezett a belpolitikailag már teljesen ingatag talajon álló Károlyi-kormány bukása. 1932. október 1-én vitéz Gömbös Gyula alakított kormányt, akinek kinevezése kísérletet jelentett a nyílt fasiszta diktatúra bevezetésére.

A Gömbös-kormány voltaképpen azzal a külpolitikai programmal lépett porondra, amelyet Bethlen alapozott meg: szoros barátság Olaszországgal és erőteljesebb kapcsolatok kiépítése Németországgal. Amiben Gömbös az első pillanattól kezdve újat hozott, az a felgyorsult ütem és kusza taktika volt. Legközvetlenebb feladatának 1932 őszén az olasz barátság megszilárdítását tartotta. Ezért már október 4-én levelet írt Mussolininak, hangoztatva, hogy Olaszország és Németországot vonatkozásában külpolitikáját ott kívánja folytatni, ahol Bethlen abbahagyta. Elsősorban Olaszországra kíván támaszkodni, és számít az olasz kormány segítségére a gabona elhelyezésében, a leszerelés kérdésében stb.

Gömbös nagyhangú belpolitikai programjának meghirdetése után gyors és látványos sikert szeretett volna produkálni a külpolitikában, ezért több irányú akcióba kezdett. Heves revíziós kampányt indított, a változások közeli lehetőségeit emlegetve – majd félhivatalos üzenetet intézett Csehszlovákiához, amelyben gazdasági megegyezést és évekre szóló politikai fegyverszünetet ajánlott fel. Hírhedt 95 pontjában fokozott „kisebbségvédelmet” ígért – és a szomszédos államokkal való őszinte együttműködésről szónokolt. Közeledést mutatott Jugoszláviához – de Mussolinival azonnal jugoszlávellenes konspirációkba kezdett.

1932. november 10-én Gömbös elindult első hivatalos külföldi útjára, Rómába. Tárgyalásai Mussolinival a problémák széles skáláját ölelték fel, azzal a jelszóval, hogy az olasz–magyar együttműködés kapjon konkrét tartalmat, s az egyhelyben topogást a dinamizmus váltsa fel. Gömbös és Mussolini megállapodtak az olasz–osztrák–magyar vámunió tervének felújításában, amelyet majd megfelelő politikai szerződés fog követni, és abban, hogyha azt az osztrákok elfogadják, segítséget adnak az osztrák jobboldali fordulat végrehajtásához.

Tanácskoztak a „jugoszláv felbomlási folyamat” meggyorsításának módozatairól, és megállapodtak a horvát szeparatista mozgalom és a macedón terroristák tervszerű és rendszeres támogatásában. Elhatározták, hogy a vámunió létrehozásáig a két ország újabb kereskedelmi kedvezményt nyújt egymásnak. Végezetül Mussolini segítséget ígért Magyarország fegyverkezési egyenjogúságának elismertetéséhez és a magyar felfegyverzéshez.

Gömbös kapkodó akcióinak csak negatív következményei támadtak. 1933 januárjában kitört az ún. hirtenbergi fegyverszállítási botrány. Egy bécsi szociáldemokrata újság közölte, hogy a hirtenbergi fegyvergyárba Olaszországból 6500 puska és 200 gépfegyver érkezett javításra, hogy azután Magyarországra szállítsák. Az újságcikk nyomán a francia parlamentben interpelláció hangzott el, s az ügy diplomáciai incidenssé dagadt. Az angol és francia kormány követei útján magyarázatot kért Budapesten, Bécsben és Rómában. Az olasz kormány arra hivatkozott, hogy semmiféle szerződés nem írja elő számára, hol javíttasson régi fegyvereket. Bécsben kijelentették, hogy a békeszerződés nem tiltja más államok fegyvereinek javítását; a magyar külügyminisztérium pedig tagadta, hogy a fegyvereket Magyarországra akarták szállítani. A válaszokat az angol és francia kormány – főleg a kisantant-államok közbenjárására – nem tartotta kielégítőnek, s az incidens csak 1933 februárjában zárult le, amikor Olaszország kijelentette, hogy kész a fegyvereket visszaszállítani.

A hirtenbergi ügy és a Gömbös-kormány külpolitikai akciói is hozzájárultak ahhoz, hogy 1933 februárjában létrejött a kisantant-államok szervezeti paktuma, amely a kétoldalú szerződéseken nyugvó szövetségi rendszert több oldalú szövetséggé alakította át. Amikor azonban ezt a szerződést megkötötték, Németország kancellári székében már Hitler ült.

III.

A BERLIN-RÓMA TENGELY ÉS MAGYARORSZÁG

1933-1939

1. A MAGYAR KÜLPOLITIKA ALAKULÁSA 1933-1936 KÖZÖTT

1933 januárjában Németországban Hitler és fasiszta pártja jutott hatalomra. A nemzetiszocialisták hatalomra kerülésével egy cseppet sem változtak a versailles-i békerendszerből fakadó problémák. A békerendszer változatlanul elhibázott és igazságtalan maradt. Az alapvető és baljós változás abban állt, hogy a barna Németország megszületése véget vetett mindenféle békés kiegyezés lehetőségének. Hitler hatalomra jutásával Németország a nyílt és erőszakos revízió, a status quo és a hatalmi erőviszonyok agresszív eszközökkel való megváltoztatása, végső fokon a háború útjára lépett. Ezért az egész versailles-i békemű és annak értelmezése is új megvilágításba került. Ettől kezdve a status quo megváltoztatására irányuló lépések, a Németországnak tett engedmények nem a megbékélést segítették elő, hanem a hitleri hatalom agresszív törekvéseit táplálták. Ezt a változást 1933-ban azonban kevesen ismerték fel. Európa tragédiája volt, hogy a hajlandóság a status quo megváltoztatására akkor kezdett érvényesülni a nagyhatalmak, mindenekelőtt Anglia külpolitikájában, amikor a hangozkodó és a felfegyverkezés gyors tempójára támaszkodó brutális náci diplomácia vette át a német külpolitika irányítását. Ekkor tudtak erőteljesen hatni a külpolitikai gyakorlatra azok a csoportok, amelyek azt az illúziót táplálták, hogy a háborút úgy – és csak úgy – lehet elhárítani, ha ésszerű határokig terjedő engedményekkel békítik meg Németországot. A versailles-i rendszert megalkotó nyugati hatalmak politikájában akkor kezdett formát ölteni a status quo feladásának gondolata, amikor minden erőt mozgósítani kellett volna annak megvédésére. Európa politikusai közül jó ideig nem sokan értették meg, hogy Hitler „igazságai” az ördög igazságai, hogy a fasiszta Németország külpolitikai szempontból is nem egyszerűen revansot követelő

és azt agresszív eszközökkel megvalósítani kész hatalom, hanem valami teljesen új, eddig nem volt, végletesen agresszív hatalom, amely nem pusztán revansra, hanem európai hegemoniára tör, amellyel nem lehet és nem szabad a nemzetközi kapcsolatok hagyományos útjain a meg-egyeztetést keresni. Túlságosan későn ismerték fel, hogy Hitler számára mindenféle szövetség és megegyezés csak papírrongy, ha nem támasztja alá kellő katonai erő, fenyegető nyomás, hogy a náci diplomácia, amely hallatlanul barbár és drasztikus módszereket vezetett be a nemzetközi érintkezésbe, egyetlen jogot respektál, az ököljogot.

A náci hatalomátvétel után, bár tapasztalható volt némi óvatosság, a nagyhatalmak – a Szovjetunió kivételével – éppúgy, mint a legtöbb kis ország, sorra kifejezésre juttatták együttműködési készségüket. A nemzetközi helyzet egyik fő jellemzője 1933 januárja után is az angol és amerikai kormány békéltető, a németekkel megegyezésre törekvő politikája volt, ugyanakkor megindult egy másik folyamat is, a német–szovjet viszony romlása s ezzel párhuzamosan Franciaország és a Szovjetunió közeledésének felgyorsulása.

Magyarországon – éppúgy, mint Olaszországban – a vezető politikai körök örömmel szemlélték a németországi eseményeket. A nemzetközi helyzet alakulása kedvező talajt teremtett a fasizmus magyarországi erői számára, és elősegítette, hogy a totális diktatúra kiépítésének kísérletével igyekezzenek úrrá lenni a válság idején felszínre került gazdasági, politikai és társadalmi bajokon, amelyek megingatták a bethleni konszolidáció belső és nemzetközi tartópilléreit. A válság éveiben a rendszer megmentésének és megszilárdításának jelszavával ismét előtérbe lépett a húszas években – önálló törekvéseit illetően – háttérbe szorult dzsentrí-katonatiszti-államhivatalnoki réteg, amely a szélsőjobboldali törekvések fő képviselője volt, s amely most a sorai-ból kinőtt miniszterelnök vezetésével reménykedve nézett a hatalom csúcsai felé. Gömbös a rendszer megszilárdítását a totális hatalom megteremtésével, a középrétegekre támaszkodó jobboldali tömegmozgalom létrehozásával, a munkásmozgalom legális szervezeteinek szétzúzásával és a szociális demagógiát kiaknázó hangzatos „reform-programmal” kívánta megvalósítani. Miniszterelnöksége első éveiben úgy tűnt, kísérlete sikerre vezethet, mert az uralkodó osztályok *egészen* megvolt a kellő adag félelem a válság időszakában fellendült radikális baloldali tömegmozgással szemben, és megvolt a szándék,

hogy a gazdasági válság következtében felszínre tört politikai, gazdasági nyomorúságból és zűrzavarból a fokozott fasizálással jusson ki – ha a mérték és ütem, valamint a kialakítandó formák tekintetében lényeges felfogásbeli különbség volt is az uralkodó osztályok egyes csoportjai között.

Gömbös belpolitikai törekvéseit a külpolitikai orientáció átformálásával is alá akarta támasztani. E téren nem az jelentette az újat, hogy a német és olasz barátságra kívánta építeni külpolitikáját, hiszen ez a törekvés már Bethlennél tapasztalható. Új volt azonban a külpolitikai orientáció belső tartalma. Remélni lehetett, hogy az immár rokon belpolitikai rendszerű Németországgal, mely a külpolitikában a nyílt és erőszakos revíziós politika útjára lép – amit oly régóta vártak a vezető magyar politikusok –, aktív együttműködés alakulhat ki a magyar revíziós igények tényleges támogatása alapján. Ezért a magyar kormány mindenképp jobban sietett kifejezésre juttatni közeledési szándékát Németországhoz.

Gömbös miniszterelnök, aki 1933 elején néhány hétig a külügyi tárcát is vezette, már a Hitler kinevezését követő napon utasította a berlini magyar követet, tegyen tisztelegő látogatást az új kancellárnál, és közölje vele, hogy a magyar kormány külpolitikai és gazdasági kooperációt szeretne teremteni a két ország között, s erre már a lezserelési konferencia is kedvező lehetőségeket kínál. Gömbös kérte Hitlert, hogy a két ország gazdasági kapcsolatainak tanulmányozása céljából küldjön megfelelő bizottságot Magyarországra, és utalt az utódállamokban élő magyar és német kisebbségek szoros együttműködésének szükségességére.

A berlini követ 1933. február 6-án közvetítette Gömbös üzenetét. Hitler a beszélgetés alkalmával kifejtette, hogy fő külpolitikai feladatának a német–olasz barátság megalapozását tekinti, amely hite szerint megteremti a német–magyar együttműködés lehetőségét is. A szorosabb gazdasági kapcsolatok létrehozásának egyelőre útját állják a válság okozta nehézségek, de az új német kormány arra törekszik, hogy Németország gazdasági kapcsolatainak kialakításában a politikai érdekek domináljanak. Az új kancellár nem nagyon titkolta, hogy a gazdasági térhódítást eszköznek tekinti politikai terveihez, s az azok érdekében kifejtett nyomásra kívánja felhasználni.

Hitler fejtegetéseiből úgy tűnt, hogy a német–magyar viszony ala-

kulását a német–olasz kapcsolatok fejlődésének rendeli alá, s azért Gömbös 1933 elején szorgalmazni igyekezett a két nagyhatalom közeledését, amelyben – mint láttuk – kulcsszerepet töltött be az anchluss-kérdés. A magyar kormány újabb közvetítő kísérleteiben jelentős szerepet játszott Bethlen 1933. március 6–18-i németországi látogatása. A volt miniszterelnök „magánemberként” utazott, felolvasó körútra, de a magyar politikai életben betöltött szerepe nem hagyott kétséget afelől, hogy útja fontos politikai célokat szolgál. Küldetése az volt, hogy az új német vezetőket félhivatalos formában tájékoztassa Magyarországon kül- és belpolitikájáról – a magyar kormány ugyanis az Olaszországgal fennálló szoros együttműködés miatt nem akart a tájékoztató jellegű megbeszéléseknek hivatalos keretet adni.

Bethlen Hitlerrel, Papennel, Neurathal és Blomberggel tanácskozott. Részletesen ismertette előttük a magyar revíziós célokat. Hangoztatta, hogy Németország a kisantant elleni harcban számíthat Magyarországon támogatására. A gazdasági természetű problémák mellett főleg az osztrák kérdést feszegette – hiszen éppen ez volt a német–olasz közeledés fő akadálya. Az exminiszterelnök felhívta a figyelmet arra, hogy az osztrák náci növekvő aktivitása következtében Dollfuss kancellár közeledésre kényszerül a kisantanthoz, s ezt mind Németország, mind Magyarország érdekében meg kell akadályozni.

1933 júniusában Gömbös Gyula utazott Németországba. Ez a lépés nagy feltűnést keltett a nemzetközi közvéleményben, hiszen ő volt az első külföldi államférfi, aki hivatalos látogatást tett a Harmadik Birodalom vezetőinél.

A Hitlerrel folytatott megbeszéléseknek két fő témája volt: 1. Németország közép-európai politikája és a magyar revíziós igények összehangolása; 2. az anchluss. Hitler egyetértését fejezte ki a kisantant ellen irányuló magyar törekvésekkel. Németország alapvető külpolitikai célja – hangoztatta – a kisantant szétrobbantása és Franciaország kiszorítása Közép-Európából. Magyarország revíziós politikáját azonban nem támogathatja minden irányban. A magyarok csak Csehszlovákia ellen számíthatnak német segítségre. Németország ugyanis – mondotta Hitler – Jugoszláviát és Romániát fokozatos gazdasági behatolással a német tőke érdekkörébe kívánja vonni, s egyben elszigetelni Franciaországtól és Csehszlovákiától.

Gömbös a Csehszlovákia ellen ígért német támogatást köszönettel

fogadta, de nem tett ígéretet arra, hogy Jugoszláviával és Romániával szemben felhagy a revíziós követelésekkel. Az ő eszméje az volt, hogy a Dunától északra Németországgé, a Dunától délre pedig Olaszországgé a vezető szerep, déli revíziós követeléseit tehát olasz támogatással valósítja meg.

A magyar miniszterelnök utalt arra, hogy Magyarországot az anchluss ellenzésében főleg gazdasági okok vezetik; a csatlakozással elveszítené mezőgazdasági exportja egyik legfontosabb területét. Ezért feltette a kérdést Hitlernek: nem lehetne-e enyhíteni az Ausztriával kapcsolatos német politikát. Gömbös álláspontja világosan bizonyította, hogy a magyar kormány valójában nem ellenzi az anchlussot, s hogy magatartásának alakulása a német–magyar politikai és gazdasági kapcsolatok fejlődése mellett a német–olasz viszonytól függ. Gömbös nem is mulasztotta el felhívni erre Hitler figyelmét, hozzátéve, hogy Magyarország elvileg nem ellenzi az anchlussot, de a Németország és Olaszország közötti éles véleménykülönbség miatt a megvalósításra az időpontot nem tartja alkalmasnak.

Hitler azt válaszolta, hogy Németország nem ragaszkodik az anchluss azonnali megvalósításához, de jogokat követel az osztrák nemzetiszocialistáknak. Terve az volt, hogy a Dollfuss-kormányt megdöntve az osztrák náciakat juttatja hatalomra, s ily módon anélkül, hogy más hatalmak beavatkozhatnának, gyakorlatilag végrehajtja az anchlussot, a német beavatkozás és erőszak külső jegyei nélkül. Gömbös végül felajánlotta közvetítését Olaszország és Németország között, s megígérte, hogy Dollfussot igyekszik visszatartani a francia–csehszlovák orientációtól.

A Gömbös–Hitler-találkozó sovány eredményei jelezték, hogy a Németországhoz való közeledési kísérletek egyelőre nem vezettek a magyar külpolitikai orientáció megváltozásához. Olaszország és Németország közeledése ugyanis láthatóan semmit sem haladt előre, mert Hitler – következetesebben, mint elődei – nem bocsátkozott alkuba Ausztriáért. Az anchluss kérdésében való állásfoglalás pedig szoros összefüggésben állt az olasz–magyar viszonyal. Az olasz–magyar politikai együttműködés már hosszabb ideje fennállt. Mussolini a magyar revíziós követeléseket feltétel nélkül támogatta, míg az új német vezérek közép-európai elgondolásait az integrális revíziót valló magyar külpolitika csak lassan tudta megemésztetni. A külügyminisz-

térium vezetői ezért úgy látták, hogy bár továbbra is törekedni kell a közeledésre Németországhoz – most elsősorban a német piac megszerzése érdekében –, de egyelőre Olaszország katonai támogatását kell biztosítani, nem utolsósorban azért, mert – ahogyan feltételezték – Németországnak még több évre van szüksége az ütőképes haderő megteremtéséhez. Taktikailag is helyesebbnek vélték, ha előbb ellenzik az Anschlusst, hogy később megfizettessék a magyar támogatás árát. Gömbös ugyan változatlanul híve volt az egyre szorosabb német–magyar kapcsolatok létrehozásának, s lehetőségeihez mérten igyekezett a német–olasz közeledés akadályainak elhárításán munkálkodni, az olasz kormánnyal folytatott tárgyalásain hangsúlyozottan képviselve a német érdekek figyelembevételét, ekkor azonban még ő is megmaradt az elsődleges olasz orientáció mellett.

Gömbös németországi útja kedvezőtlen visszhangot váltott ki Olaszországban. Bár a magyar miniszterelnök hazatérése után azonnal levelet írt Mussolininak, melyben hitet tett az olasz barátság mellett, és hangoztatta, hogy nézete szerint a „dunai Európa” fejlődésének magva a szoros német–olasz–magyar–osztrák politikai és gazdasági együttműködés, Mussolini mégis némi aggodalommal szemlélte a német–magyar kapcsolatok kibontakozását, s a szorosabb olasz – osztrák–magyar viszony megteremtését szorgalmazta, még mielőtt Németország ezt Magyarország megnyerésével megakadályozhatná. Mussolini terveinek hátterében valójában már a Franciaországhoz való közeledés eszméje állott. 1933 nyarán már világossá vált, hogy a Németországgal való megegyezés – a közép-európai befolyási övezetekre vonatkozólag – nem kecsegtet komoly kilátásokkal. Franciaország viszont – abból az elgondolásból kiindulva, hogy Ausztria függetlenségét Olaszországgal szövetségben garantálják, s ezzel elzárják a németek útját a Duna-medence országai felé – egyre határozottabban közeledett Olaszországhoz. Felajánlotta az olasz–francia vitás kérdések rendezését és bizonyos afrikai koncessziókat, mindezekért nem kérve mást, mint Ausztria megőrzését olasz befolyás alatt.

1933. július 1-i Gömböshöz intézett válaszában és Dollfuss osztrák kancellárnak írt levelében Mussolini részletesen vázolta elképzeléseit az olasz–magyar–osztrák kapcsolatok fejlődésének lehetőségeiről. Hangoztatta, hogy Ausztria és Magyarország közeledése Olaszország hatatos támogatása mellett mindkét állam számára lehetővé tenné, hogy

az egyenlőség alapján kezdhessen tárgyalásokat szomszédaival. „Ez fokozatosan a szerződések egész rendszerének megalkotását szolgálhatná egyrészt a kisantant-államokkal, másrészt Németországgal, miközben Ausztria és Magyarország, hála Olaszországgal fennálló igen szoros kapcsolataiknak, meg lennének védve az elnyelés akár nyílt, akár burkolt veszélyétől.”

Mussolini elgondolásával a magyar kormánykörök korántsem értettek egyet: eleve ellenkezést váltott ki belőlük a kisantanthoz való közeledés gondolata; féltek attól, hogy az osztrák–magyar politikai egyezmény Magyarországot is belesodorhatná a német–osztrák viszályba; végül, de nem utolsósorban a magyar politikusok nagy többsége úgy vélte, hogy az esetleges francia–olasz megegyezés a magyar revíziós törekvések szempontjából csak hátrányos lehet.

Gömbös 1933. július 6-án újabb levelet intézett Mussolinihoz, melyben hangsúlyozta, hogy berlini utazása nem változtatta meg felfogását – de véleménye szerint Magyarországnak Ausztria mellett barátságát ápolnia kell Németországgal is, s ezt nemcsak gazdasági, hanem fontos politikai okok is szükségessé teszik, nevezetesen a Csehszlovákia elleni együttműködés. Az osztrák–magyar közeledés alapfeltétele a kisantant elleni harc. Magyarország a kisantanttal a normális gazdasági kapcsolatokat meghaladó együttműködésre csak akkor lenne hajlandó, ha politikai követeléseit kielégítik.

A miniszterelnök levele nem hagyott kétséget afelől, hogy a magyar kormány csak revíziós törekvéseinek változatlan fenntartása mellett és a magyar–német kapcsolatok fejlődésének szem előtt tartásával hajlandó részt venni szorosabb olasz–magyar–osztrák szövetség megteremtésében, s a kisantanttal való gazdasági együttműködést lényegében megvalósíthatatlan feltételekhez köti. Bár Gömbös tudta, hogy az osztrákok és az olaszok a német hatalmi túlsúly elleni védekezés miatt szorgalmazták a közeledést, álláspontja mégis az volt, hogy Németország és Olaszország általános nemzetközi érdekei a status quo fenntartóival szemben egybeesnek, s ezért előbb-utóbb meg kell egyezzenek a befolyási övezetek felosztása alapján. (Egyébként ezzel az elképzeléssel az olaszok maguk is egyetértettek.) Gömbös tehát a Mussolini által szorgalmazott olasz–osztrák–magyar blokkot olyan alakulatnak fogta fel, amely adott esetben Németország közép-európai szövetségesevé válhat.

Ez a koncepció jutott kifejezésre Gömbös 1933. július 9–10-i bécsi hivatalos látogatása során. A Duce által kezdeményezett osztrák–magyar közeledésről Dollfuss-szal folytatott tárgyalások eredményeképpen a következő megállapodás született: 1. Valamely, mindkét országot érintő kérdésben egyik fél sem dönt a másik féllal történt megállapodás nélkül. 2. Mindkét állam külpolitikájának bázisa az Olaszországgal való barátságos viszony. 3. Mindkét ország igyekezni fog kapcsolatait javítani Németországgal, de ennek az az alapfeltétele, hogy Németország elismerje függetlenségüket. 4. Ausztria megérti Magyarországnak a kisantanttal szemben fennálló speciális helyzetét, és „kész támogatni Magyarország védekezését a kisantant hegemonisztikus törekvéseivel szemben”.

Ez a megállapodás – melynek 3. és 4. pontja kölcsönös kompromisszum alapján jött létre – rakta le tulajdonképpen az 1934-es római jegyzőkönyv alapjait.

Nem sokkal az osztrák–magyar tárgyalások után, 1933. július 26-án Rómában olasz–magyar megbeszélések kezdődtek a kormányfők és a külügyminiszterek részvételével a szorosabb olasz–osztrák–magyar együttműködés kérdéseiről. Gömbös álláspontjának vezérfonala az volt, hogy a három országnak barátságos viszonyt kell létesítenie Németországgal, s mivel ennek fő akadálya a német–osztrák ellentét, az olasz kormánynak kellene lépéseket tennie Berlinben annak megoldása végett. Mussolini viszont, bár nem zárkózott el a német–olasz közeledés elől, a hangsúlyt az osztrák függetlenség fenntartására és a hármas blokk szükségességére helyezte. Jóllehet a megbeszélések eredményeiről készített feljegyzésben Mussolini engedményeket tett a magyar álláspontnak, a beszélgetések során egyáltalán nem titkolta, hogy francia vonalát és a kisantanttal kapcsolatos terveit nem adja fel. Ugyanakkor biztosította a magyar miniszterelnököt arról, hogy kitart a magyar revíziós követelések mellett. Az olasz–osztrák–magyar gazdasági kapcsolatok kérdésében leszögezték, hogy mindkét ország elvileg kész vámuniót létrehozni a három ország között; amíg ennek feltételei megérnek, az 1931-es semmeringi egyezmény – a kölcsönös vámkedvezmények – alapján fejlesztik tovább gazdasági kapcsolataikat. Végül megállapodtak abban, hogy a restauráció és általában a perszónálunió kizárásával egyre szorosabb viszonyt igyekeznek létrehozni Ausztria és Magyarország között.

A római megbeszélések a magyar külpolitikai törekvések szempontjából kedvező időpontban zajlottak le, s ennek hatása tükröződött a tárgyalások eredményeiben is: az olasz kormány a német–magyar közeledés lehetősége miatt messzemenő óvatosságot tanúsított a magyar érdekek kezelése terén, attól tartva, hogy elveszítheti Duna-medencebeli hatalmi súlyát biztosító szövetségesét. Megértéssel fogadta Magyarország német gazdasági kapcsolatait, és tudomásul vette a magyar feltételeket a kisantanttal létesítendő kapcsolatokat illetően. Ennek alapja az volt, hogy Mussolini a német–olasz–francia viszony alakulásának kérdését sem látta lezártnak. A magyar külügyminisztérium a római tárgyalások után úgy vélte, hogy e viszony további alakulása Németország magatartásától függ, azaz attól, hajlandó lesz-e a náci kormány engedményt tenni az olasz igényeknek. Ebből azt a következtetést vonták le, hogy Budapest bizonyos értelemben közvetítő szerepet játszhat Berlin és Róma között, s ez némi súlyt és átmeneti önállóságot biztosíthat a magyar külpolitikának.

Minthogy Németország továbbra is elzárkózott az engedményeken alapuló délkelet-európai megegyezés elől, és Ausztriában folytatta a beavatkozás politikáját, Mussolini meggyorsította az olasz övezet kiépítésére és megszilárdítására irányuló akcióit. 1934 januárjában és februárjában olasz–osztrák, osztrák–magyar, majd olasz–magyar tárgyalások voltak Bécsben, illetve Budapesten a hármas szövetség létrehozásáról. Gömbös e tárgyalások végén álláspontját ismét abban foglalta össze, hogy a magyar külpolitika legaktuálisabb kérdése Ausztria bekapcsolása az olasz–magyar politikai vonalvezetésbe, de ennek semmiképpen sem szabad németellenes tendenciájúnak lennie.

A német vezető körök ellenszenvvel figyelték az olasz–osztrák–magyar tárgyalásokat; attól tartottak, hogy Rómában a három állam szövetsége olyan formát ölthet, amely erősen nehezítheti közép-európai céljaik megvalósítását. Ennek megakadályozásában mindenké előtt a magyar kormányra számítottak, s nem alap nélkül. A magyar kormány is szükségesnek tartotta a németek megnyugtátását. Kánya külügyminiszter 1934. február 26-án közölte a német követtel: Magyarország az osztrák kérdésben olyan megoldást kíván, amely nem bír németellenes éllel, és a jövőben is hangsúlyozni fogja Olaszországgal szemben, hogy Magyarország számára nélkülözhetetlen a Németországgal való barátság.

Valóban, Gömbös és Mussolini római megbeszélésén, melyre a hármas tanácskozások előtti napon került sor, a magyar miniszterelnök kifejtette, hogy a tárgyalásoknak olyan konkrétumokkal kell végződniük, amelyekre hosszabb távon is lehet politikát építeni. Nyilvánvaló, hogy itt a német-osztrák viszonyra gondolt. Mussolini változatlanul Ausztria függetlenségét hangsúlyozta, mondván, hogy ez Magyarország számára is csak előnyös lehet. Gömbös viszont – azzal érvelve, hogy Németország az adott nemzetközi helyzetben úgysem kísérelheti meg az anchlussot – arra az álláspontra helyezkedett, hogy Magyarországnak főlegesen határozottan állást foglalnia.

1934. március 14-én kezdődtek meg Rómában a hivatalos tárgyalások Olaszország, Ausztria és Magyarország között. Az első napon a politikai kérdéseket vitatták meg. Általános kiindulópontul a tárgyaló felek megállapodtak abban, hogy szükség van Olaszország, Ausztria és Magyarország legmesszebbmenő politikai és gazdasági együttműködésére. A három országot közvetlenül érintő politikai kérdések középpontjában a német-osztrák viszony áll. Ezért a „béke és a nagyvonalú politika” érdekében javítani kell Németország és Ausztria kapcsolatát. Itt azonban mindegyik fél leszögezte a maga álláspontját. Dollfuss hangoztatta, hogy ez csak akkor valósulhat meg, ha Németország elismeri Ausztria függetlenségét, és megszünteti a beavatkozást az osztrák belügyekbe. Gömbös viszont nem mulasztotta el megjegyezni, hogy Magyarország a területi revízió érdekében nem nélkülözheti Németország segítségét. Mussolini és Dollfuss el is ismerte Magyarország sajátos helyzetét a német-magyar viszony fejlesztése tekintetében. Végül is mindhárom ország elismerte a Berlinnel való megértés szükségességét.

Az első nap programjában több más fontos kérdés is szerepelt. Dollfuss kijelentette, hogy a Habsburg-restaurációt sem bel-, sem külpolitikai okok miatt nem tartja aktuálisnak. Gömbös pedig ismét megállapította, hogy Magyarország csak akkor hajlandó a kisantanttal tárgyalni, ha a magyar revíziós igények kielégítést nyertek. Végül a kommuniké szövegezésére került sor. Azt a bekezdést, amely más államok esetleges csatlakozását említi, Gömbös úgy kívánta értelmezni, hogy elsősorban Németországra vonatkozik, s csak másodsorban, és mindenképpen csak a magyar követelések kielégítése után a kisantant-államokra.

A második napon a gazdasági kérdések kerültek sorra. Magyarországnak sikerült jelentős mennyiségű gabona szállítását lekötnie Olaszországban és Ausztriában.

A római jegyzőkönyvet 1934. március 17-én írták alá. Pontosabban jegyzőkönyvekről kell beszélnünk, mert a megállapodásokat három jegyzőkönyvbe foglalták. Az első a három állam politikai, a második gazdasági együttműködésükre vonatkozott, a harmadik az olasz–osztrák gazdasági kapcsolatok kiépítéséről szólt. A politikai jegyzőkönyv szövege a következő: „A Magyar Királyi Miniszterelnök, az Osztrák Köztársaság Szövetségi Kancellárja és Őfelségének Olaszország Királyának Kormányfője abban a törekvésben, hogy minden állam önállóságának és jogainak tiszteletben tartása alapján a béke fenntartásához és Európa gazdasági újjáépüléséhez hozzájáruljanak; meggyőződve arról, hogy a három kormánynak ilyen irányú együttműködése meg fogja teremteni a tárgyi előfeltételeket más államokkal való tágabb körű együttműködéshez; a fentebb megjelölt célok elérésére kötelezik magukat arra: mindazon kérdésekben, amelyek őket különösen érdeklik, úgyszintén az általános jellegű kérdésekben tanácskozni fognak abból a célból, hogy a Magyarország és Ausztria, Magyarország és Olaszország, és Ausztria és Olaszország között fennálló barátsági szerződések szellemében, amely szerződések számos közös érdek fennállásának felismerésén alapulnak, az európai államok, különösképpen pedig Magyarország, Ausztria és Olaszország között a valóságos együttműködés előmozdítására irányuló politikájukat összehangba hozzák. Evégből a három kormány, valahányszor közülük legalább egy ezt célszerűnek véli, együttesen tanácskozni fog.”

Olaszország törekvéseiből és a római egyezményrel kapcsolatos eseményekből világosan kitűnik, hogy az egyezmény politikai része Olaszország közép-európai pozíciójának megerősítését és a német befolyás gyengítését célozta. A magyar kormánynak viszont továbbra is egyik fő gondja volt, hogy a németek bizalmatlanságát eloszlassa, és megakadályozza az egyezmény kitágítását a kisantant-államok irányában.

Gömbös közvetlenül a római tárgyalások után megbeszélést folytatott a római német nagykövettel, és kifejtette, hogy a megállapodások nem irányulnak Németország ellen. 1934 tavaszán ebben a szellemben folytatta közvetítési kísérleteit a német–olasz ellentétek elsimítása

érdekében. Alig néhány héttel a római egyezmény aláírása után, 1934 május elején Horthy a Habsburg-restaurációról szárnyra kelt hírekkel kapcsolatban titkos üzenetet küldött Hitlernek, amelyben javasolta a német–osztrák viszony javítását, s ezúton valamiféle megegyezést Ausztriával. Horthyékát természetesen nemcsak belpolitikai okok miatt izgatták az újabb restaurációs elképzelések; attól is tartottak, hogy e törekvések megélénkülése szorosabb német–jugoszláv együttműködést eredményezhet. Ennek előkészítéséről 1934-ben több jelzést is kapott a magyar külügyminisztérium.

Mackensen budapesti német követ 1934. május 29-én hozta meg a választ Horthy üzenetére. Hitler azt üzenté Horthynak, hogy mivel Dollfuss makacsul elzárkózik a nemzetiszocialisták követeléseinek teljesítése elől, aligha hihető, hogy a kormányzó által javasolt tárgyalások eredményre vezetnének. Tárgyalásokat az osztrák kormánnyal csak akkor kezdenének, ha az hozzájárulna Ausztriában a népszavazáshoz. Sem a magyar közvetítő kísérletek, sem a Hitler–Mussolini találkozó nem járt sikerrel. Hitler nem mondott le az erőszakos eszközök alkalmazásáról Ausztriával szemben. Így került sor 1934 júliusában az osztrák nemzetiszocialisták sikertelenül végződött lázadására, melynek során Dollfuss kancellárt meggyilkolták.

A magyar kormány szorongva figyelte az ausztriai eseményeket; német–olasz konfliktustól tartott, ami szertefoszlatta volna a fasiszta hatalmak összefogásához fűzött reményeket. Ettől a lidéretől úzve Gömbös július 27-én üzenetet küldött Mussolininak, melyben kifejtette, hogy az osztrákok egyedül is fel tudják számolni a lázadást, ezért Olaszország katonai beavatkozását még abban az esetben is szükségtelennek tartja, ha a rend helyreállítása hosszabb időt venne igénybe. Mussolininak a római magyar követ útján küldött válasza feldoldotta a feszült hangulatot. Közölte ugyanis, hogy nem számolt komolyan a beavatkozás lehetőségével, amelyre csak végszükség esetén és az osztrák kormány kifejezett kérésére került volna sor. Ez a válasz megerősítette a magyar kormánykörök ama felfogását, hogy nem szabad lemondani a német–olasz megegyezésről, és a „kiegyenlítő” politikát folytatni kell.

Az 1934 nyarán lezajlott ausztriai események jelentős mértékben hozzájárultak a nemzetközi viszonyok átrendeződéséhez Európában. Az egyik legfőbb új jelenség a Szovjetunió aktív bekapcsolódása volt a

világpolitikába. A szovjet békétörekvések mellett ennek magyarázatát abban is fellelhetjük, hogy a francia uralkodó osztály egy része felismerte: az újjáéledő és egyre veszedelmesebbé váló német imperializmus ellen Franciaország fennálló szövetségi rendszere nem nyújt elégtő védelmet, s ezért új biztosítékokat kell keresni. Anglia a franciák ismételt javaslatai ellenére sem volt hajlandó kötelezettséget vállalni a keleti status quo fenntartására. Louis Barthou francia külügyminiszter, felismerve a fenyegető veszélyt, változtatni kívánt a francia külpolitikának a kizárólagos angol orientációra és a Szovjetunióhoz az európai ügyekből való kikapcsolására alapozott vonalán. 1934 közepén visszatért a franciák által régóta óhajtott úgynevezett „keleti Locarno” tervre, melyben ezúttal Anglia garanciája helyett a Szovjetunió részvételét akarta biztosítani. A terv értelmében Németország, a Szovjetunió, a balti államok, Lengyelország és Csehszlovákia több oldalú kölcsönös segélynyújtási egyezményt kötnének, amelyet – Anglia és Olaszország elvi támogatása mellett – Franciaország szavatolna. A Szovjetunió ezen az alapon kész volt az eredeti locarnói szerződés garantálására. A kelet-európai paktum megvalósítására irányuló lépések együtt jártak a Szovjetunió nemzetközi jogi helyzetének további megerősödésével. E folyamat hatása alól a Gömbös-kormány sem tudta kivonni magát: 1934 februárjában – főleg Olaszország ösztönzésére – végre sor került a szovjet–magyar diplomáciai kapcsolatok felvételére. E döntésben szerepet játszott az is, hogy a német veszély fokozódásával összefüggésben a kisantant 1934 januári zágrábi konferenciája a Szovjetunióval való diplomáciai kapcsolatok felvétele mellett foglalt állást, s Csehszlovákia és Románia rövidesen realizálta is ezt az ajánlást. 1934 szeptemberében a Szovjetuniót a tagállamok felkérték, hogy lépjen be a Népszövetségbe.

1934 második felében tehát az általános nemzetközi helyzet viszonylag kedvezően alakult a béke megőrzése szempontjából. Kibontakozóban volt a francia–szovjet szövetségen nyugvó védelmi rendszer; a Szovjetunió aktív diplomáciai tevékenységével párhuzamosan tért hódított a kollektív biztonság gondolata.

Az ausztriai náci puccskísérlet megerősítette a francia–olasz közeli viszonyt is. Mussolini, bár nem nézte jó szemmel Barthounak a közép-európai rendszer „megmerevítésére” irányuló törekvéseit, Duna-völ-

gyi érdekeinek védelme, valamint afrikai igényeinek alátámasztása miatt mégis Franciaország barátságát kereste.

A béke szempontjából kedvező fejlemények, ezeken belül különösen Barthou politikája s az olasz külpolitikában mutatkozó francia orientáció, kellemetlenül érintették a magyar kormányt. Az olasz-francia közeledés azt a veszélyt rejtette magában, hogy Magyarországot szintén megkísérlik a franciabarát vonalba bekapcsolni, illetőleg választásra kényszerülhet Olaszország és Németország között. A probléma megoldását nehezítette, hogy a magyar kormány a revízió francia jóváhagyással történő végrehajtásában, amit az olaszok kilátásba helyeztek, nem bízott – viszont a németek részéről is fokozódó érdeklődést tapasztalt Jugoszlávia és Románia iránt, ami ugyancsak keresztelte a magyar revíziós törekvéseket.

A náci vezetők még fenyegették is a magyar kormányt. Az 1934 szeptemberi nürnbergi pártnapokon részt vevő Mecsér Andrással megüzenték, hogy határozott állásfoglalást várnak Magyarországtól, mert másként Németország közép-európai politikájában Jugoszláviára és Romániára fog támaszkodni. Ez pedig ezen országok politikai és területi érdekeinek szem előtt tartásával járna együtt. A németek ezúttal intenzívebb közvetítő szerepet vártak Budapesttől Berlin és Róma között, ami ekkor elsősorban Olaszországnak a francia orientációtól való visszatartását jelentette.

A németek fokozódó jugoszláv-román közeledése és a marseille-i merénylet után kialakult nemzetközi helyzet még egy ideig mégis a magyar külpolitika olasz orientációját erősítette. 1934. október 9-én Marseille-ben egy macedón terrorista meggyilkolta Sándor jugoszláv királyt és Barthout. A merénylet a helyszínen felkoncolták, négy cinkosát azonban, akik a horvát usztasa szervezethez tartoztak, a francia rendőrség letartóztatta. Az óriási nemzetközi felháborodást kiváltó gyilkosság egyes száalai – mint hamarosan kiderült – Budapestre vezettek; a négy usztasa Magyarországon, a jugoszláv határ mentén fekvő Jankapusztán nyert kiképzést. A magyar kormány, mint láttuk, már a húszas évek eleje óta anyagilag és minden lehetséges módon támogatta a horvát szeparatista törekvéseket. 1929-től kezdve, a Jugoszláviában végrehajtott diktatórikus fordulat óta elsősorban a Jogpárt emigráns vezetőivel, az usztasa szervezet megteremtőivel tar-

tott kapcsolatot, s 1932-ben táborozási és kiképzési célokra lehetővé tette számukra a jankapusztai birtok bérbevételét.

Ami magát a merényletet illeti, valószínűnek látszik, hogy a magyar kormány, ha nem is vett részt a szervezésben, tudott a készülő merényletről, de a részletekről nem voltak értesülései. Mindenesetre Magyarország részességét a marseille-i ügyben nehezen lehetett volna kétségbe vonni, s ez kínos külpolitikai helyzetbe sodorta a kormányt, annál is inkább, mert a nyugati hatalmak nem kívánták, a kisantant-államok pedig nem merték Olaszország és Németország felelősségét kutatni. Ily módon várható volt, hogy a teljes felelősséget Magyarországra hárítják. A magyar kormány segítséget elsősorban Mussolini-tól remélhetett, tekintettel arra, hogy mint az usztasák fő patrónusának, neki is érdekében állt az ügy elsimítása.

Többek között a marseille-i ügyben követendő taktika megbeszélése végett utazott Gömbös 1934. november 4-én Rómába. Ezúttal a megbeszélések két központi kérdése a római hármas egyezmény kiterjesztése és a marseille-i ügy volt. A tárgyalások befejezése után Gömbös nyilatkozatot tett, s a Németországgal való együttműködés feltételeivel kapcsolatban szokatlan hangsúllyal emelte ki az osztrák függetlenség fennmaradásának szükségességét. November 8-án pedig Semmeringen találkozott Schuschnigg osztrák kancellárral, és biztosította őt Magyarország teljes szolidaritásáról, cserében Ausztria támogatását kérve a marseille-i gyilkosság ügyében a kisantant támadásai ellen. A magyar külpolitikai taktikában 1933 nyarához és 1934 elejéhez képest itt mutatkozó némi módosulást az magyarázza, hogy a németek jugoszláv-román közeledése és – ezzel összefüggésben – különösen Göring 1934 októberi, a magyar revízió elleni kijelentései megintgatták a magyar kormány bizalmát Németország várható támogatásában. De ez nem jelentette azt, hogy Gömbös lemondott volna a német-olasz közvetítésről. Szót emelt a megegyezés érdekében Mussolininál, majd az ő egyetértését elnyerve tárgyalt a római német nagykövettel.

Gömbös a római hármas egyezmény kiterjesztési tervével és általában a francia-olasz közeledés kérdésével kapcsolatban elérte, hogy Mussolini ismételten elfogadta a magyar feltételeket, közöttük a revíziót, a marseille-i ügyben pedig – azzal operálva, hogy Magyarország az ellene irányuló támadások folytatódása esetén a Népszövetségtől

az ügy teljes kivizsgálását kérné – biztosította a Duce feltétlen támogatását.

A Népszövetség Tanácsának 1934. december 10-i rendkívüli ülése foglalkozott Jugoszlávia beadványával, amely feltárta a magyar kormánynak a marseille-i gyilkossággal kapcsolatos felelősségét. A tanács azonban angol, olasz és francia nyomásra (a francia külügyek élén akkor már Laval állt) olyan határozatot hozott, amely a magyar államra bízta annak megállapítását, hogy alsóbb szerveit milyen felelősség terheli, valamint a büntetés mértékét is.

A Népszövetség semmitmondó határozata csak arra volt jó, hogy a magyar kormány felszabaduljon a marseille-i ügy nyomasztó terhe alól, s aktívabban tudjon munkálkodni a Németországhoz való közeledés egyengetésén, különösen miután 1934 végén erőteljesebben kezdtek kibontakozni a francia–olasz közeledés körvonalai. Az új francia külügyminiszter, Pierre Laval, a kollektív biztonság elveitől eltérve s elődjének francia–szovjet szövetségi tervét elejtve, ismét ama elgondolás hívéül szegődött, hogy Franciaország az olasz fasizmusmal szövetkezve védje meg pozícióit Németország ellen. Politikája – amelyet mindenekelőtt a Szovjetuniónak az európai politikából való kiszorítása vezérelt – ezzel a vonásával bátorította a fasiszta országok és főleg Németország agresszív, szerződésszegő lépéseit, noha olasz orientációja nyugtalanította is a náci politikusokat.

Gömbös 1934. december 26-án olasz kérdésre válaszolva közölte Rómával: Magyarország semmi körülmények között sem mondhat le a revíziós politikáról. Ezért csak abban az esetben érthet egyet az olasz–francia közeledéssel, ha e törekvéseiben továbbra is biztosítva marad számára Olaszország támogatása. Mussolini három nap múlva megnyugtató választ küldött: a francia–olasz tárgyalások semmi esetre sem érinthetik hátrányosan a magyar revíziós célokat. Gömbös újabb levelében a novemberi tárgyalásokra hivatkozva konkretizálta a magyar követeléseket: részleges revízió a Mussolininak átadott térkép szerint; autonómia a kisebbségeknek; kb. 100 000 főnyi magyar hadsereg létrehozása.

A jelek azonban arra mutattak, hogy Mussolini ígéretei nem esnek egybe a francia–olasz tárgyalások tendenciáival. 1935 január elején Kánya külügyminiszter kézhez kapta a francia–olasz egyezménytervezet Közép-Európára vonatkozó részét. Ez kimondta, hogy Francia-

ország és Olaszország a közép-európai és különösen az osztrák helyzet megvizsgálása alapján szükségesnek tartanak, hogy „az érdekelt államok a Nemzetek Szövetsége keretében olyan megállapodást kössenek, amely arra köteleznék őket, hogy nem avatkoznak egymás belügyeibe és nem mozdítanak elő olyan propagandát, amely egy másik állam területi integritása ellen vagy politikai és társadalmi rendjének erőszakos megváltoztatására irányul”. A tervek szerint Ausztria, Csehszlovákia, Magyarország, Németország, Jugoszlávia és Olaszország kötnék meg az egyezményt, amelyhez csatlakozhatna Anglia, Franciaország, Lengyelország, Románia és később szükség esetén más államok is.

A tervezet, részben mert magába foglalta a kisantant minden államát, részben mert Magyarországnak nem nyújtott előnyöket, viszont az osztrák függetlenséget garantálva németellenes jellegű volt, erős csalódást keltett a magyar kormánykörökben. Egyúttal alkalmat adott a német–magyar viszony javítására, hiszen közös érdekük volt a Duna-paktum tervének bojkottálása. Kánya már január 3-án közölte az olaszokkal, hogy a magyar kormány csak abban az esetben fogadhatná el a be nem avatkozásról és az erőszakos propaganda betiltásáról szóló passzust, ha megfelelő biztosítékot kapna a kisebbségi szerződések betartására, továbbá, hogy csak Németországgal együttesen hajlandó csatlakozni a paktumhoz.

Mussolinit azonban ekkor már nem nagyon befolyásolta a magyarok negatív álláspontja. Az ő terveiben már az afrikai terjeszkedés foglalta el a fő helyet. Ezért 1935 januárjában Lavallal folytatott tárgyalásán, hogy elnyerje afrikai terveihez Franciaország beleegyezését, lényegében változatlan szövegben elfogadta a Duna-paktum tervét. Egyúttal igyekezett Gömböst is engedékenységre bírni. Január 11-én Genfben Olaszország népszövetségi képviselője szemrehányásokat tett Kányának a visszautasító magyar magatartás miatt, amelyet „az olasz kormánynak a marseille-i ügy elsimítása érdekében tett lépései után joggal lehet illojális magatartásnak minősíteni”. Majd azt fejtegette, hogy Franciaország a jelentősebb olasz szövetség kedvéért fokozatosan el fogja ejteni kisantant szövetségeseit, s ez Magyarország előtt is nagyobb lehetőségeket nyit meg. A külügyminiszter kételkedve fogadta ezt az érvelést, és kijelentette: a magyar kormány csak a fegyverkezési

egyenjóság elismerése és a kisebbségi kérdésben teendő messzemenő koncesszió esetén lenne hajlandó a paktumhoz csatlakozni.

A magyar kormány egyidejűleg, mint említettük, lépéseket tett Németország felé. Gömbös már 1934 szilveszterén levelet küldött Blomberg hadügyminiszternek, és abban a Dunától északra fennálló német–magyar együttműködés fontosságát hangsúlyozta. Levelét azzal fejezte be, hogy igen örülne, ha ő vagy Horthy személyesen tárgyalhatnák meg Berlinben a német–magyar kapcsolatok továbbfejlesztésének lehetőségeit.

1935 januárjában Kánya utasította a berlini magyar követet, ismertesse a német kormánnyal a francia–olasz egyezménytervezet szövegét, és közölje, hogy a magyar kormány felfogása szerint „az egyezmény kétségtelenül Németország ellen irányul”. Ez az egyezmény nézetük szerint fölösleges lenne – s úgy tűnik, ez az olasz álláspont is –, ha Németország nyilvánosan kijelentené, hogy respektálja Ausztria függetlenségét.

A német–magyar viszony rendezésének újabb állomása volt Göring 1935. május 24–25-i budapesti tartózkodása nászútja alkalmából. Göring célja a magyar külpolitika alapvonalainak tisztázása volt, s ezen túlmenően a revíziós politika alárendelése a német érdekeknek. Még Berlinben kijelentette Masirevich követnek, hogy a magyarok sohasem érnek célt a revízióban, ha addigi politikájukat folytatva mindhárom kisantant-állammal ellenséges viszonyt tartanak fenn. Jó lenne, ha végre megértenék a német törekvéseket, és oly módon igyekeznének elérni a kisantant szétbomlasztását, hogy kiegyeznek Jugoszláviával, és erejüket Csehszlovákia ellen koncentrálják. Magyarország általános külpolitikáját illetően Horthyék igyekeztek megnyugtanni Göringet, de az utóbbi kérdésben ekkor még tartózkodóan viselkedtek.

Időközben Franciaország és Olaszország kísérletet tett arra, hogy az érintett kormányoknál való előzetes tájékozódás alapján megkezdjék a Duna-paktum megvalósítását. Ez annál inkább sürgős volt, mert Németország 1935. március 16-án egyoldalúan semmisnek nyilvánította a versailles-i békeszerződés katonai rendelkezéseit, és bevezette az általános hadkötelezettséget. Válaszul Anglia, Franciaország és Olaszország a stresai konferencián nyilatkozatban foglalt állást a nemzetközi szerződések egyoldalú felmondása ellen.

A magyar kormány 1935. május 6-án a római jegyzőkönyvet aláíró államok külügyminisztereinek értekezletén szögezte le végleges álláspontját. Kánya megismételte a korábbi feltételeket, ragaszkodott ahhoz, hogy a közép-európai megállapodás továbbra is biztosítsa a revíziós propaganda folytatását. Ez lényegében a teljes elutasítást jelentette. Miután Németország és Jugoszlávia is elfogadhatatlan feltételekhez kötötte csatlakozását, a Duna-paktum terve lekerült a napirendről.

Mussolini 1935 nyarán megkezdte a közvetlen előkészületeket afrikai hódító terveinek realizálására. Az Etiópia elleni agresszió előkészítése kiindulópontjává vált a nemzetközi helyzet további változásának és természetesen az olasz külpolitikai kapcsolatok átalakulásának is. Az alig létrejött „stresai front” elindult az enyészet útján. Mindenekelőtt az angol–olasz viszonyban következett be elhidegülés. Ugyanakkor a felszín alatt lassú mozgás indult a német–olasz viszony javulása irányában, mivel Mussolini, Afrika felé menetelve, hátát biztosítandó, szerette volna csökkenteni ellentéteit Németországgal.

1935. október 4-én az olasz csapatok betörték Etiópiába. Az agresszió súlyos csapás volt a béke omladozó épületére. A nemzetek állásfoglalása rendkívüli jelentőséget kapott; az olasz–abesszin háború döntő hatással volt Olaszország további orientációjára, s ezen túlmenően a fasiszta támadó politika és a kollektív biztonság erőinek mérkőzésévé vált. A Népszövetség a mandzsúriai ügyben elszenvedett csúfos kudarc után ismét próbatétel elé került: képes-e megfékezni az agresszort és hathatós segítséget nyújtani a megtámadottnak.

Nem sok időnek kellett elteltie, s bebizonyosodott, hogy a francia kormány egyenesen támogatja a fasiszta hódítást, s Anglia is csak látszatintézkedéseket akar foganatosítani ellene. 1935. november 7-én a Népszövetség részleges gazdasági szankciókat léptetett életbe Olaszország ellen, a katonai szankciókat azonban fel sem vetették.

A magyar kormány sietve üdvözölte az olasz agressziót. Mihelyt az olasz csapatok átlépték Etiópia határát, Gömbös utasítására a római követ jókívánságait tolmácsolta Mussolininak. Ebben a gesztusban a szövetségi lojalitás mellett kifejezésre jutott az a felismerés is, hogy az agresszió véget vethet az olasz külpolitika angol–francia orientációjának, és megalapozhatja a két fasiszta hatalom megegyezését. Ez a magyar kormány számára még akkor is öröndetes fejleménynek

ígérkezett, ha Olaszország európai meggyengülését, ami az afrikai kalanddal szükségképpen együtt járt, nem is tekintette magyar érdeknek. A Népszövetség tagállamai közül csupán három állam szavazott a szankciók ellen, köztük Magyarország. Bebizonyította e tettel, hogy közösséget vállal az agresszorokkal, hogy helyesli az új háború kirobbantása felé tett lépéseket.

Az a tény, hogy a nyugati nagyhatalmak vonakodtak erőteljes rendszabályokat alkalmazni Olaszország ellen, ösztönzőleg hatott Hitlerre is. 1936. március 7-én Németország, egyoldalúan felrúgva a locarnói egyezményt, megszállta a rajnai demilitarizált övezetet.

Az olasz agresszió és az önhatalmú német lépés a nemzetközi viszonyokban bekövetkező tragikus irányú változásokat jelezte. A változások mindenekelőtt Közép-Európa népeire kezdték ráborítani sötét árnyékukat. A Népszövetségre mért olasz és német csapások s az a tény, hogy Mussolini a francia kormánytól nem kapott az abesszin ügyben olyan támogatást, aminőt az 1935 januári megegyezés alapján elvárt tőle, fokozatosan közelítették egymáshoz a két fasiszta hatalmat. Ugyanakkor – részben Olaszország afrikai lekötöttségének eredményeként – megerősödött a német befolyás Közép-Európában. A Rajna-vidék megszállása után Franciaország többé nem volt abban a helyzetben, hogy egy keleti német agresszió esetén a Rajna-övezetbe bevonulhasson; ennek következtében Franciaország közép-európai szövetségesei a francia érdekek szempontjából veszítettek jelentőségükből, és Franciaország jelentősége is megcsappant a kis-antant-országok és Lengyelország szempontjából. Még súlyosabban esett latba Anglia egyre határozottabb visszahúzódása a közép-európai problémáktól. 1936 januárjában, felhasználva az alkalmat, hogy V. György temetésére egész Európa vezető politikusai Londonba érkeztek, a brit kormány még ugyan kísérletet tett arra, hogy sokoldalú megbeszélések és angol közvetítés útján tisztázza a közép-európai kérdéseket, de a kísérlet – nem kismértékben azért, mert az angolok nem voltak hajlandók garanciát vállalni – nem járt eredménnyel. Az angol kormány ezt követően fokozott érdektelenséget mutatott a közép-európai ügyekkel szemben. Vansittart külügyi államtitkár a londoni magyar ügyvivő előtt a következőkben összegezte kormánya felfogását: Az angol közvéleményt kevésbé foglalkoztatja Közép-Európa sorsa, a kormány nem vállalhat kötelezett-

ségeket a Duna-medence ellentéteinek kiegyenlítése és jövőjének biztosítása érdekében. Gazdaságilag Közép-Európa és a Balkán nem nyújt számottevő lehetőségeket az angol gazdasági élet számára, és e téren a jövőbeli kilátások sem biztatóak.

A kilátások valóban nem voltak biztatóak, különösen nem Közép-Európa népei számára. Jellemzően világítja meg a helyzetet d'Ormeson bukaresti francia nagykövete 1936. július 12-i távirata a francia külügyminisztériumnak a kisantant bukaresti konferenciájáról. „A kisantant, mely eredetileg Magyarország ellen irányult – hangzik a távirat –, és ezzel az országgal szemben megőrizte eredeti összetartását, ma nem szándékozik fellépni Németország ellen, csak olyan körülmények között, amelyek között maguk a nyugati hatalmak is hajlandók megtenni. Párizs és London magatartása ezzel egyre inkább a Közép-Európa és a Balkán felé irányuló német politikai-katonai expanzió elleni védekezés kulcsává lesz.” Ez a kulcs azonban, mint láttuk, ekkor túlságosan rozsdás volt ahhoz, hogy használni lehessen.

Még ebben a helyzetben is történtek ugyan kísérletek, főleg csehszlovák kezdeményezésre, a Duna-völgyi helyzet stabilizálására és – ha mégoly gyenge és ellentmondásos módon is – a német térhódítás meggátolására Csehszlovákia, Ausztria és Magyarország közelítése révén (ilyen volt például a Hodža-terv). Ezek azonban elbuktak az érdekellentétek szövevényein, mindenekeelőtt a magyar kormány ellenállásán. Az ellenforradalmi Magyarország a Duna-völgyi helyzet stabilizálásának megakadályozása tekintetében – mint láttuk – már Hitler hatalomra jutása óta igyekezett a németek kezére játszani, még a szövetséges Olaszországgal szemben is. Ahogy a fasiszta hatalmak közötti erőviszonyok Németország javára tolódtak el, úgy erősödött ez az irányzat, s 1935–1936-tól kezdve a német orientáció vált a magyar külpolitikát alapvetően meghatározó tényezővé. Jelentős állomás volt ebben a folyamatban Gömbös 1935.szeptemberi látogatása Németországban, amelynek célja – a német feljegyzések szerint – az volt, hogy a magyar politikát beilleszkék „az általános német politika keretébe”.

Ez tükröződött az 1936. március 13–14-én Budapesten lefolytatott osztrák–magyar tárgyalásokon is, amelyek megelőzték a római paktum államainak újabb értekezletét. A megbeszélések fő témája a kis-

antant és a római blokk viszonyának meghatározása volt. Az anchlusstól tartó Schuschnigg kancellár a Hodža-terv mellett érvelt, Kánya ezzel szemben a következő irányelveket igyekezett elfogadtatni: 1. A politikai közeledés a kisantanthoz még nem időszerű. Elképzelhető ugyan lassú közeledés Jugoszlávia felé, de csehszlovák viszonylatban semmi esetre sem, és a Romániához való közeledés lehetősége is erősen kétséges. 2. A gazdasági közeledés elvileg nem kifogásolható, de jelenleg csak bilaterális gazdasági szerződések megkötésére van lehetőség. 3. Amíg az olasz–abesszin konfliktus véglegesen le nem zárul, a római paktum államainak minden közép-európai kombinációval szemben a legnagyobb óvatosságot kell tanúsítaniuk. Ilyen tervekkel kapcsolatosan a római paktum államai közül egyik se foglaljon állást a másik kettővel való konzultálás nélkül. 4. Kerülni kell minden olyan nyilatkozatot, amelyet Németország sérelmesnek tarthatna érdekei szempontjából. 5. A római paktum államai közösen tiltakoznak abban az esetben, ha a Szovjetuniót be akarnák vonni a közép-európai kérdésekbe. (Ez a kitétel a francia–szovjet szerződéssel volt kapcsolatban, amelyet 1936 februárjában ratifikáltak.) Az osztrákok végül is a lényeget illetően elfogadták Kánya javaslatait.

A római paktum államainak miniszterelnökei és külügyminiszterei 1936. március 21–23-a között tanácskoztak az olasz fővárosban. Mussolini indítványozta, hogy a római megállapodásokat fokozatosan fejlesszék szövetséggé, a gazdasági kapcsolatokat pedig vámunióvá. Gömbös helyeselte Mussolini elképzeléseit, főleg azért, mert így remélte, s joggal, visszatartani Ausztriát a kisantanthoz való közeledéstől. Egyben javasolta, hogy a római blokk kibővítésénél elsősorban Németországra és Lengyelországra gondoljanak. Ezt azonban nem sikerült írásban rögzíttetnie, mint ahogy azt sem tudta elérni, hogy a kiegészítő jegyzőkönyvekben kifejezésre jusson a magyar területi követelések támogatása. A határozatok végül is elutasították azokat az elképzeléseket, melyek szerint a kisantant-államok csatlakoznának a római blokkhoz.

A tanácskozások végén megerősítették az 1934-es jegyzőkönyv határozatait, és elfogadták a *római paktumot kiegészítő jegyzőkönyveket*. Ezeknek főbb pontjai a következők voltak:

1. Állandó kölcsönös konzultatív szervet hoznak létre a tagállamok külügyminisztereiből.

2. A dunai problémákra vonatkozó tárgyalásokat, amelyek esetleg politikai jellegű szerződéshez vezethetnek, bármely tagállam csak a másik két állam tudomásulvételével kezdhet.

3. Az áruforgalom kibővítésére csak kétoldalú szerződések formájában köthetnek megállapodásokat a kisantant-államokkal.

A német–olasz külpolitikai együttműködés kibontakozásának újabb lökést adott a spanyol polgárháború kitörése 1936 júliusában, amelyben jelentős szerepe volt a két fasiszta hatalom intervenciójának.

A spanyol polgárháború kitörésekor a magyar kormány megtagadta a köztársasági Spanyolországgal szemben korábban vállalt gazdasági kötelezettségek teljesítését, fegyverszállítmányokat ígért Francónak, és minden nemzetközi fórumot felhasznált a lázadók támogatására. A horthysta Magyarország 1937 szeptemberében elismerte Franco rendszerét, és diplomáciai kapcsolatot létesített vele.

A német–olasz kapcsolatok elmélyülésével párhuzamosan Olaszország egyre többet veszített nagyhatalmi befolyásából, s gyengültek közép-európai pozíciói. Nem kétséges, hogy ez volt a fő oka annak, hogy 1936 augusztusában sor került Hitler és Horthy első személyes találkozására Salzburgban. A német előretörés szempontjából nagy jelentőségű volt az új olasz külügyminiszter, Galeazzo Ciano berlini látogatása 1936 októberében. Ciano berlini tárgyalásai alapozták meg a fasiszta Berlin–Róma tengely létrejöttét. 1936. október 25-én német–olasz titkos jegyzőkönyvet írtak alá, amelynek Közép-Európával kapcsolatos pontja leszögezte, hogy „a két kormány a Duna-medence politikai és gazdasági problémáit a barátságos kollaboráció szellemében kezeli”.

2. A DARÁNYI-KORMÁNY KÜLPOLITIKÁJA

Alig néhány héttel Ciano berlini tárgyalásai után, 1936. november 11–12-én újabb tanácskozásra ültek össze Bécsben a római paktum államainak képviselői. Magyarországot az októberben elhunyt Gömbös utódja, Darányi Kálmán képviselte. A tanácskozások felett már a Berlin–Róma tengely szelleme lebegett. Az értekezlet résztvevői helyesléssel vették tudomásul a német–olasz megállapodásokat. Megegyeztek abban, hogyha Olaszország kilép a Népszövetségből,

közösen fogják eldönteni Magyarország és Ausztria magatartásának kérdését. Magyarország és Ausztria elismerte az etiópiai olasz császárságot. Végül megerősítették a római paktumot és az azt kiegészítő jegyzőkönyveket.

A bécsi tanácskozások után Ciano két napig Budapesten tárgyalt. Kijelentéseiből arra lehetett következtetni, hogy a német–olasz jó viszony érdekében Olaszország többé nem hajlandó magát Ausztria mellett exponálni. Ciano egyidejűleg hangsúlyozottan ajánlotta a magyar kormánynak a kapcsolatok javítását Jugoszláviával. Kifejtette, hogy Olaszország is erre törekszik, s ezért egyelőre beszünteti a horvát szeparatista törekvések támogatását. Az olasz külügyminiszter javaslatának háttérében nem nehéz két látszólag ellentétes, de valójában egymásból következő tényezőt felfedezni. Egyrészt a Jugoszláviához való közeledés egybeesett Németországnak a kisantant felbomlasztását és a délkelet-európai német hatalmi befolyás egyengetését célzó törekvéseivel. Másrészt az olaszokat – akik kénytelen-kelletlen lemondtak arról, hogy az anschluszt megakadályozzák – az a titkolt cél vezette, hogy Ausztria kiesése után az egyensúlyt egy Róma–Belgrád–Budapest vonal kiépítésével tartsák fenn; e „második védelmi vonalra” Lengyelországot is be szándékoztak vonni.

Az olasz–jugoszláv–magyar–lengyel „horizontális tengely” gondolata nem maradt visszhang nélkül a magyar külpolitikában sem, összefüggésben azokkal a kül- és belpolitikai okokkal, amelyek a gömbösi törekvések bukásához vezettek.

A magyar uralkodó osztályok konzervatív-reakciós szárnya – mindezekelőtt az arisztokrata és finánciós körök – a gazdasági világválság viharának lassú elcsitulásával párhuzamosan fokozatosan szembefordult Gömbössel, veszélyesnek ítélve túlzott szociális demagógiáját, diktatórikus törekvéseit, és fellépett a Bethlen által kialakított alkotmányos uralmi formák fenntartása érdekében. Ez a szembefordulás határozott formát öltött, amikor Gömbös az 1935 januári választások kapcsán nyilvánosságra hozta a totális fasiszta diktatúra megteremtésére vonatkozó elképzeléseit, hozzákezdett a kormánypárt fasiszta tömegpárttá való átszervezéséhez, s amikor a választások eredményeként a kormánypártban túlsúlyra került a dzsentri-katonatiszti államhivatalnokai réteg képviselője, az államapparátusban pedig nagyszabású személycserék történtek a szélsőjobboldal javára. A kor-

mánpárt már a választások kiírásakor kettészakadt: Bethlen néhány hívével együtt kilépett a pártból, és megalakította az ún. függetlenek csoportját. Ellenezte Gömbös törekvéseit a kormánypártban maradt, de Bethlent követő ún. csákyás csoport is. A választások idején felbomlott Gömbös és az Eckhardt Tibor által vezetett Kisgazdapárt szövetsége. A Kisgazdapárt ettől kezdve egyre inkább „alkotmányvédő” és liberális álláspontra helyezkedett kül- és belpolitikai programjában egyaránt. Végül, de nem utolsósorban a totális kísérletek ellenzői erőteljes támogatást kaptak a liberális pártoktól és a Szociáldemokrata Párttól. Ezeknek az erőeknek az együttes fellépése elegendőnek látszott ahhoz, hogy Gömbös megbuktatását keresztülvigyék; a miniszterelnököt a formális bukástól csak váratlan halála mentette meg.

A Gömbös törekvéseivel való szembefordulásra ösztönözte az uralkodó osztályok Bethlen által képviselt csoportjait a nemzetközi erőviszonyok alakulása is; az aggodalom a német–olasz egyensúly megbillenése, a fasiszta tengelyen belül a német erőfölény kidomborodása, s ezzel együtt a magyar külpolitikában a német orientáció túlságos megerősödése miatt. Ez ugyanis a belpolitikában egyre jobban kedvezett a szélsőjobboldali erőeknek, amelyek a német mintájú fasiszta módszerek fokozott alkalmazására való törekvésükkel veszélyeztették a – jórészt zsidó tőkésekkel álló – finánc-tőkés körök és az arisztokrata – jórészt legitimista – nagybirtokosok hatalmi helyzetét, gazdasági és politikai pozícióit. Ezek a csoportok természetesen nem a német orientáció ellen léptek fel, hanem csak azt kívánták, hogy a német–magyar együttműködés a külpolitika síkján maradjon, s ne vezessen – Bethlen szavaival élve – „a politikai élet gleichschaltolásához a szélsőjobboldali eszmék jegyében”.

1935–1936-ban nemzetközi méretekben is számos jel mutatott a fasizmussal és a háborúval szembeni ellenállás erősödésére: a francia és a spanyol népfront győzelme; a spanyol nép bátor és szívós ellenállása a fasizmus erőivel szemben; a Szovjetunió megélenkülő nemzetközi tevékenysége; a kisantant-államoknak a Szovjetunióval kapcsolatos politikájában mutatkozó bizonyos pozitív jelenségek. Ezek eredményeként megélenkült a nyugati hatalmak, főleg Franciaország diplomáciai aktivitása Kelet-Európában, és a „megbékélés” politikája mellett – bátortalanul és felemásan ugyan – érvényesült a

kollektív biztonságra való törekvés is. Ez jutott kifejezésre többek között a francia–szovjet szerződésben és a csehszlovák–szovjet segélynyújtási egyezményben.

Mindezek hatására a Darányi-kormány működésének első szakaszában rövid ideig mérsékeltebb bel- és külpolitika kezdett kibontakozni. 1937 első felében Darányira az uralkodó osztályok őt hatalomra juttató konzervatív szárnya hatott inkább, mint a szélsőjobboldal. A bethleni kormányzati formákhoz való visszatérés érdekében a miniszterelnök a kormánypártban visszaállította a régi szervezeti formákat, részben visszaszorította a vezető pozíciókban levő gömbösisztákat (Kozma Miklós belügyminiszter lemondott), s törvényjavaslatot dolgozott ki a kormányzó és a felsőház jogkörének kiterjesztésére. Külpolitikai téren a német kapcsolatok fenntartása mellett újból előtérbe lépett az Olaszországra való fokozottabb támaszkodás igénye. (Ezt volt hivatva demonstrálni az olasz királyi pár magyarországi látogatása 1937 májusában.) A kormány lépéseket tett a kapcsolatok felelevenítésére a nyugati hatalmakkal, elsősorban Angliával. Werkmeister, a budapesti német követség ügyvivője szükségesnek is vélte felhívni erre kormánya figyelmét, így összegezve információit: „magyar részről minden téren kontaktust keresnek Angliával”.

A magyar kormány kül- és belpolitikájában mutatkozó jelenségek meglehetősen ideges reakciót váltottak ki Berlinben, ami a külpolitikát érintő bírálatok mellett a magyarországi szélsőjobboldali törekvések és mozgalmak támogatásában is kifejezésre jutott. Előtérbe került a német kisebbség helyzetének feszegetése, és – leghatásosabb eszközként – kezdett kétértelművé válni a németek magatartása a magyar revíziós törekvések támogatását illetően. 1936. november 15-én a „Völkischer Beobachter”-ben Alfred Rosenberg tollából egy cikk jelent meg a délkelet-európai problémákról. A cikk hangsúlyozta, hogy Németország „új Európa” megteremtésére törekszik, nem pedig a háború előtti állapotok visszaállítására. Németország nem támogathat nagyméretű revíziós törekvéseket; a határok bizonyos kiigazítása szükséges, de nem minden irányban. Budapesten egy pillanatig sem kételkedtek abban, hogy a célzás Magyarországgal kapcsolatos. Ily módon Gömbös halála után a német–magyar viszony hőfoka érezhetően csökkent.

1937 első felében a kormány a szomszédos országokhoz fűződő kap-

csolatok józanabb mérlegelésétől sem zárkózott el olyan mereven, mint korábban. 1936 végén – 1937 elején a római paktum másik két állama, Olaszország és Ausztria is – különböző indítékoktól vezettetve – a közeledés útjait kereste egyik vagy másik kisantant-államhoz. 1937 márciusában Schuschnigg budapesti tárgyalásai alkalmával ismét felvetette a Csehszlovákiával való együttműködés gondolatát. Bár a magyar kormány mereven elzárkózott a javaslat elől, a megbeszélésekről kiadott kommuniké leszögezte: „Ami a Duna menti államok kérdését illeti, teljes egyetértés áll fenn az osztrák és magyar államférfiak között arra nézve, hogy a szomszéd államokkal való korrekt viszony létesítése valamennyiök érdeke, és hogy valamennyi érdekeltnek megfelelő előzékenységével fokozatosan elérhető is volna.”

A magyar és az osztrák törekvések között áthidalhatatlan szakadék tátongott. Az Anschluss-tól tartó Ausztria továbbra is elsősorban Prága felé tekintett, Magyarország viszont főleg Jugoszláviával próbálta normalizálni kapcsolatait, ami – mint láttuk – egybeesett a német és az olasz célokkal.

Magyarország és a kisantant-államok között a tárgyalások a kisantant kezdeményezésére indultak meg. 1937 januárjában Csehszlovákia, Románia és Jugoszlávia budapesti követei külön-külön felkeresték Kánya külügyminisztert, és javasolták a kisantant és Magyarország viszonyának rendezésére vonatkozó tárgyalások megindítását. A három javaslat lényege – a megfogalmazásban árnyalatnyi eltérésekkel ugyan – a következő volt: megnemtámadási egyezmény fejében elismerik Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát. A jugoszláv követ által átnyújtott szöveg valamivel tovább ment, amennyiben egy barátsági szerződés jellegű egyezmény megkötését is felajánlotta.

A magyar külpolitika reakciója a kisantant-államok kezdeményezésére kétirányú volt: igyekezett felhasználni az akciót arra, hogy Németországot a magyar revíziós célok hathatósabb támogatására bírja, másrészt az ismert német elképzeléseknek megfelelően különbözőképpen foglalt állást az egyes országok lényegében azonos javaslatával szemben.

Január 21–22-én keresték fel a külügyminisztert a szomszédos államok követei, s 23-án Kánya már Mackensen budapesti német követtel tárgyalt. Félre nem érthető célzatossággal jelezte, hogy a kisantant megpróbálja kihasználni a magyar–német viszonyban a Rosenberg-

cikk nyomán hűvösebbé vált légkört. Budapesti képviselőik buzgón keresik a közeledés útjait Magyarország felé, s azzal érvelnek, hogy a magyar-német viszony rosszabbodása következtében elérkezett az az időpont, amikor a közös német veszéllyel szemben a dunai államoknak össze kellene fogniuk. Kánya hangoztatta, hogy a magyar-német érdekközösség változatlanul fennáll, és az együttműködés a jövőben is biztosítottnak látszik.

A németek természetesen igyekeztek eloszlatni a magyar aggályokat. Elismerték ugyan, hogy Jugoszláviával és Romániával kapcsolatban a német tervek kiméletelességet követelnek, de hozzátették, ez nem jelenti azt, hogy a revízió itt ki lenne zárva. Göring Sztójay Döme berlini magyar követnek kijelentette, hogy a Rosenberg-cikk pusztán a román jobboldal megnyerését célozta. Igyekezett a követen keresztül megértetni a magyar kormánnyal, hogy Magyarország ügyes politikával egy konfliktus esetén vissza tudná tartani Romániát Csehszlovákia támogatásától, anélkül, hogy határait elismerné.

Ami a kisantant-államok kezdeményezésére adott magyar választ illeti, az a következőképpen alakult: A csehszlovák kormány ajánlatát Kánya mereven visszautasította, azzal a megjegyzéssel, hogy a magyar katonai egyenjogúság kérdése nem képezheti alku tárgyát. Nem fogadta el a román javaslatot sem, de itt utalt a két ország közeledésének szükségességére. Jugoszláviával viszont felvette a tárgyalások fonalát, sőt igyekezett mielőbb tető alá hozni a jugoszláv-magyar meg egyezést. A külügyminisztérium hangsúlyozta, hogy a tervezett meg egyezés csak Jugoszláviára vonatkozik, a másik két kisantant-államra nem.

A magyar kormány sietségét az magyarázza, hogy szerette volna megelőzni az olasz-jugoszláv meg egyezést, feltételezve, hogy egy ilyen egyezmény által teremtetett új pozícióban Jugoszlávia kevésbé lenne hajlékony a magyar kérdésben. Kánya a római jegyzőkönyv alapján tájékoztatást is kért Rómától az olasz-jugoszláv tárgyalások alakulásáról, és kifejezte reményét, hogy az olasz kormány tekintettel lesz a magyar érdekekre, s nem egyezik meg Jugoszláviával Magyar országot megelőzve.

Az olasz kormány megígérte, hogy figyelembe veszi e kívánságokat, a magyar külügyminisztérium pedig gyorsított tempóban hozzá látott a magyar-jugoszláv meg egyezés előkészítéséhez. 1937. március

23-án a belgrádi magyar követ átadott a jugoszláv kormányfőnek egy deklarációtervezetet, amely a Briand–Kellogg-paktum szellemében le-
szögezte: Magyarország nem kíván „az erőszaknak, mint a nemzeti
politika eszközének alkalmazásához fordulni, és a jövőben is tartóz-
kodni fog minden olyan cselekvéstől, amely a Magyarország és Jugo-
szlavia között kiépülőben levő jó viszonyokat megzavarni volna alkal-
mas”. E nyilatkozat fejében a magyar kormány a fegyverkezési egyen-
jogság elismerését kérte, valamint bizonyos kisebbségi jogok bizto-
sítását. Az utóbbi kérdésről a követ külön memorandumot nyújtott át.

Stojadinović miniszterelnök jelentősnek találta és meglegegedéssel
fogadta a magyar ajánlatot, s csak néhány napot kért az okmányok
tanulmányozására. De 1937. március 25-én hirtelen aláírták az olasz–
jugoszláv egyezményt. Kánya aggodalmait beigazolódta. Csehszlová-
kiában és Romániában ugyanis igen nagy nyugtalanságot váltott ki a
kisantant partnerek tudta és beleegyezése nélkül született egyez-
mény, amely ékesszóló jele volt a kisantant bomlásának. Szövetsége-
seinek reakciója óvatosságra intette a jugoszláv kormányt a magyar
tárgyalásokat illetőleg. Így történt, hogy március 31-én Stojadinović,
korábbi álláspontjával szemben, lényegében elutasító választ adott a
magyar javaslatokra. A nyilatkozattervezet – mondotta – nem lát-
szik kielégítőnek, mert nem tartalmaz többet, mint amit Magyar-
ország a Briand–Kellogg-paktumban már amúgy is vállalt. A mi-
niszterelnök nem volt hajlandó konkrétumokat mondani a magyar
kisebbség javára teendő gesztusról sem. Mindezek után Kánya uta-
sította a belgrádi követet, a továbbiakban ne szorgalmazza a magyar
javaslatok elfogadtatását.

Csehszlovákiának és Romániának tehát sikerült Jugoszláviát visz-
szatartani a Magyarországgal való egyoldalú megegyezéstől – de a
megegyezést mindhárom kisantant-állam és Magyarország között
továbbra is szükségesnek tartották. A kisantant 1937 áprilisi belgrádi
konferenciájának határozatai leszögezték: a három állam egy Magyar-
országgal kötendő egyezmény esetében előzetesen konzultálni köte-
les; ha valamelyikük bilaterális egyezményt kötne Magyarországgal,
ahhoz a másik két szövetséges hozzájárulása szükséges. Végül elhatá-
rozták, hogy a magyar fegyverkezési egyenjogságot abban az eset-
ben hajlandók elismerni, ha Magyarország vagy a kisantanttal, vagy
egyidejűleg mindhárom országgal megnemtámadási egyezményt köt.

A magyar kormánnyal való kollektív megegyezést főleg a német agresszív törekvések által közvetlenül fenyegetett Csehszlovákia szorgalmazta.

Május végén és június elején a kisantant-államok követői újból felkeresték Kánya külügyminisztert, hogy a belgrádi határozatok szellemében ajánlatot tegyenek a megegyezésre. A három javaslat azonban most lényeges eltéréseket mutatott. Azonos vonásuk volt, hogy megneemtámadási egyezmény fejében megígérték a fegyverkezési egyenjogúság elismerését. De míg a csehszlovák kormány jól körülírt pontokban határozta meg feltételeit, a jugoszláv javaslat csak általánosságokra szorítkozott, azzal a megjegyzéssel, hogy a jugoszláv kormány főleg Csehszlovákiának akart szolgálatot tenni a javaslatok átnyújtásával; Románia pedig egyszerűen kijelentette, nincs kifogása Magyarország fegyverkezési egyenjogúságának helyreállítása ellen, de elvárja, hogy a magyar kormány ennek kinyilvánítása után pár nappal megneemtámadási egyezményt ajánljon fel.

A három álláspontban mutatkozó különbségeket a magyar kormány igyekezett kihasználni, mondván, hogy nem tudja, melyik javaslat „autentikus”. Mivel főleg Csehszlovákia semmiképpen sem akarta az alkalmat elszalasztani, végül is megegyezett szövetségeseivel abban, hogy a kisantant legközelebbi konferenciáján – minden előzetes feltétel nélkül – tárgyalásokat kezdenek a magyar kormány képviselőivel.

1937. augusztus 30-án kezdte meg munkáját a kisantant sinaiai konferenciája, ahol kormánya nevében Bárdossy László bukaresti magyar követ is megjelent, hogy magyar részről tárgyalásokat folytasson a konferencia résztvevőivel. A magyar kormánynak egyáltalában nem állt szándékában, hogy mindhárom kisantant-állammal egyidejűleg megegyezzen, ezért javaslataiban a kisebbségi kérdés megoldását szerepeltette fő helyen, tudván, hogy ez a legalkalmasabb az egységes álláspont kialakításának megakadályozására. Bárdossy kormánya nevében három azonos szövegű bizalmas jegyzőkönyv aláírását javasolta, a következő szöveggel: 1. Csehszlovákia, Románia, Jugoszlávia saját elhatározásából elismeri Magyarország katonai egyenjogúságát. 2. A három állam saját elhatározásából bizonyos adminisztratív intézkedéseket hoz a magyar kisebbségek javára. 3. Magyarország saját elhatározásából megneemtámadási nyilatkozatot

tesz, s ezt a kisantant-államok viszonozzák. 4. Jugoszlávia, Csehszlovákia és Románia kormánya érintkezésbe lép a magyar kisebbségek vezetőivel, és tárgyalásokat kezd a kisebbségek helyzetének gyökeres megváltoztatásáról.

A kisantant-államok a magyar javaslatokat nem tartották elfogadhatónak. Bár nyíltan nem utasították vissza, a válasz egyre késett, s így a megegyezés lehetősége egyre tovatűnőbb lett.

Az 1937-es esztendő a náci Németország további térnyerésének esztendeje volt. Olaszország külpolitikájában a tengelypolitika érdekében véglegesen felülkerekedett az Ausztria függetlenségéről való lemondás, sőt az olasz kormány tevékeny szerepet vállalt a német befolyás ausztriai kiterjesztésében. A tengelypolitika megerősödését jelezte, hogy Olaszország 1937 novemberében csatlakozott az antikomintern paktumhoz, majd kilépett a Népszövetségből. Az angol külpolitikában felülkerekedett a Németország „megbékéltetését” célzó irányvonal. Az 1937 májusában hatalomra került Chamberlain-kormány a német–angol viszony javítása érdekében mindinkább kinyilvánította érdektelenségét Közép-Európával szemben, ismételten kifejezésre juttatta, hogy nem helyezkedik merev álláspontra a békerendszer revíziójával kapcsolatban. Lord Halifax külügyi államtitkár (aki 1938 februárjában, miután Eden a „benemavatkozási politika” elleni tiltakozásul lemondott, külügyminiszter lett) 1937 novemberében látogatást tett Hitlernél, és értésére adta, hogy Anglia elismeri a közép-európai rend Németország által kívánt módosításának szükségességét. A Halifaxszal folytatott megbeszélések meggyőzték Hitlert arról, hogy Nagy-Britannia adott esetben tétlenül nézné Ausztria és Csehszlovákia bekebelezését. Az anschluss megvalósítása és Csehszlovákia megtámadása napirendre került.

E nagy horderejű lépések megtétele előtt Hitler tisztázni kívánta a várható szövetségesek magatartását. Így került sor Darányi miniszterelnök és Kánya külügyminiszter németországi utazására 1937 november végén. A németek célja Magyarországot illetően kettős volt: Ausztria annexiója iránt tanúsítson közömbösséget, a Csehszlovákia elleni támadásban vállaljon aktív szerepet.

Az első megbeszélés november 22-én folyt le Darányi, Kánya és Göring között. A magyar államférfiak megfélemlítésére Göring a tárgyalásokat meglehetősen ellenséges hangnemben kezdte, azzal vádolva

Magyarországot, hogy nem lépett fel elég határozottan a Bécs–Prága–Budapest blokk létrehozására tett kísérletek ellen, valamint egy állítólagos osztrák–magyar megegyezéssel, miszerint Magyarország német–osztrák konfliktus esetén fegyveresen támogatná Ausztriát. Kánya élénken tiltakozott a vádak ellen, s közvetve tudomására hozta Göringnek, hogy Magyarország oldaláról semmiféle nehézség nem merülne fel Ausztria megszállása esetén.

Göring meglegedéssel nyugtázta a magyar államférfiak nyilatkozatait, majd a csehszlovák kérdésre tért át. Hangoztatta, hogy Hitler felfogása szerint „... Magyarország mostani nemzedékének meg kell elégednie azzal, hogy egy irányban (Csehszlovákia irányában) léphessen fel támadólag, és így visszaszerezze az ahhoz csatolt magyar területeket”. Ezért a magyar–jugoszláv egyetértést még nagyobb áldozatok árán is (a jelenlegi határok elismerése) helyre kell állítani, Magyarország és Románia között pedig legalább *modus vivendi*t kell teremteni. Hitler ugyan nem helyteleníti a magyar revíziós törekvéseket Romániával szemben, de meggyőződése, hogy e cél elérését későbbi időpontra kell halasztani.

Kánya ezzel kapcsolatban kifejtette, hogy a magyar külpolitika eddig is szem előtt tartotta a német szempontokat, s nem rajta múlt, hogy Jugoszláviával és Romániával nem jött létre megegyezés. Szívesen elfogadná Göring közvetítését Jugoszlávia felé, ha ez azzal az eredménnyel járna, hogy a trianoni jugoszláv–magyar határ elismerése fejében a jugoszláv kormány kötelezettséget vállalna a teljes érdeketelenségre a Magyarország és „valamely szomszédja” között esetleg kirobbanó konfliktus alkalmával.

Darányi és Kánya tanácskozott Neurath külügyminiszterrel is, aki nyomatékosan utalt Halifax berlini megbeszéléseinek eredményére. November 25-én találkozott a magyar küldöttség Hitlerrel. Hitler újból azt kívánta, hogy Magyarország ne forgácsolja szét erejét különböző irányokban, hanem egyedül Csehszlovákiára összpontosítsa figyelmét.

A magyar államférfiak 1937 novemberi berlini látogatásának eredményeit abban összegezhetjük, hogy elvileg létrejött a megállapodás a Csehszlovákia elleni akcióról. A sikeres revízió reményében hangsúlyozták a németekkel való teljes nézetazonosságot a magyar külpolitika fő célkitűzéseit illetően. Végül elhatározták a vezérkari tervek

összehangolását a Csehszlovákia elleni támadásra. (A Csehszlovákia elleni felfegyverkezést volt hivatva szolgálni 1938 februárjában a győri program meghirdetése.)

A tárgyalások után néhány héttel, 1937 decemberében Horthy üzenetet küldött Hitlernek, amelyben kifejtette, hogy esetleges osztrák–német konfliktus esetére semmiféle osztrák–magyar, vagy osztrák–magyar–cseh megegyezés nem létezik – s amíg ő lesz Magyarország kormányzója, nem enged meg ilyen politikát –, és elismerte, hogy Ausztriának Németországhoz kell tartoznia. Ezt az állásfoglalást 1938 elején a külügyminisztérium útján többször megismételték.

Mindamellet a magyar politikai élet nem hivatalos vagy félhivatalos köreiből komoly aggodalmat és ijedelmet váltott ki az anchluss lehetősége, azok a brutális lépések, amelyeket 1938 első hónapjaiban a németek foganatosítottak Ausztria ellen. Ennek hatása érződött Kánya külügyminiszter magatartásán is, aki, látván az expanzív Németország oldaláról fenyegető veszélyt, újból foglalkozni kezdett a „horizontális tengely” gondolatával. 1938. március 2-án a varsói magyar követ útján Beck lengyel külügyminiszternek küldött nem hivatalos üzenetében a következőket írta: „... mi szívesebben látunk Ausztria függetlenségének fenntartását, mint egy nyolevanmillió birodalom szomszédságát. Ismervén azonban a német nemzetszocialista kormány nagyon határozott szándékait ebben, el kell készülni arra, hogy a két német állam egyesülése előbb-utóbb bekövetkezik.” A továbbiakban kifejtette, hogy felfogása szerint a nyugati hatalmak nem fognak akadályt gördíteni az anchluss elé, s hogy a magyar–német jó viszony következtében az anchluss esetén is meg lehetne egyezni Németországgal. De hozzátette: „Tekintettel azonban a nemzetiszocialista roppant erős dinamikájára, számolni kell más eshetőségekkel is.” S ezért jó lenne a két állam között tárgyalásokat kezdeni. Információi szerint „Olaszország máris foglalkozik a közép-európai egyensúly eltolódásának veszélyével és a szükséges preventív rendszabályokkal. Ennek keretében felmerült az olasz–jugoszláv–magyar–lengyel vonal gondolata.” (A „horizontális tengely” koncepciójával függött össze – legalábbis részben – Horthy 1938 februári hivatalos varsói látogatása is.) Ezt a továbbiakban ismételt felvetődő gondolatot azonban eleve illuzórikussá tette az a tény, hogy a „horizontális tengely” résztvevőit különböző érdekek erős szálai

fűzték a náci Németországhoz, s bármiféle összefogást csak a német-barát politika mellett tudtak elképzelni.

1938. március 13-án a német csapatok bevonultak Ausztriába. A magyar kormány elsőként fejezte ki szerencsekívánatait Németországnak az Anschluss „vér nélkül történt végrehajtásához”. Az üdvözlő táviraton kívül a kormány jogilag is sietett elismerni Ausztria annexióját: a bécsi magyar követség gyors megszüntetésével.

A magyar társadalom széles rétegeiben – köztük befolyásos politikai csoportokban is – aggodalmat keltett a náci nagyhatalomnak a magyar határokon való megjelenése, s ez nem maradt hatás nélkül a kormánykörökre sem. Kánya szóvá tette Erdmannsdorff budapesti német követ előtt, hogy a német kormány magyar vonatkozásban nem nyilatkozott a jelenlegi határok elismeréséről, noha Olaszország, Jugoszlávia és Svájc esetében megtette azt. A követ felsőbb utasításra hivatkozva kijelentette, hogy a határok elismerése Magyarországra nézve is érvényes, de kérte, hogy ezt a magyar kormány ne hozza nyilvánosságra. Kánya kérte a nyilatkozat nyilvánosságra hozatalát, hivatkozva a közvélemény egy részének, főleg a gazdasági köröknek aggodalmára. Az ez időtől szokásossá váló módszerrel rögtön felajánlotta, kormányra hozzájárul, hogy a Nemzetiszocialista Párt budapesti helyi csoportja felvegye a „Landesgruppe der NSDAP” nevet.

A németek végül teljesítették Kánya kérését; közölték, hogy a határok elismerésére vonatkozó nyilatkozat közzétételét nem kifogásolják. 1938. április 3-án Horthy rádióbeszédben igyekezett lecsillapítani az Anschluss hatásaként támadt izgalmat és félelmet. Az utóbbi napokban – mondotta –, „valami sajátságos bizonytalanságérzés, sőt aggodalom lett úrrá sokaknak a lelken . . . Aki tiszta fejjel és látó szemmel ítéli meg az eseményeket, annak tudnia kell, hogy Ausztriának Németországgal történt egyesülése ránk nézve nem jelent mást, csak azt, hogy egy régi jó barátunk, akit a békeszerződések lehetetlen helyzetbe sodortak, egyesült egy másik régi jó barátunkkal és hűséges fegyvertársunkkal . . . Ennyi az egész, egyéb a mi szempontunkból nem történt.” Az aggodalmat kiváltó veszélyek pusztá tagadása persze nem hathatott különösképpen meggyőzően. Horthy, hogy szavainak némi nyomatékot adjon, utalt a magyarországi szélsőjobboldali irányzatokra (nyilasok), s határozott intézkedéseket ígért az eddigi kormányzati forma védelmében.

Az Anschluss miatt feltörő aggodalom és megszeppenés azonban nem tudott felülkerekedni a magyar uralkodó körökben élő revíziós vágyakon. Az Ausztria megszállását követő napokban félhivatalos lépéseket tettek, hogy megkíséreljék visszaszerezni Burgenlandot vagy legalább egy részét. Ezt különösen szélsőjobboldali körök szorgalmazták, mert az esetleges sikertől saját belső pozícióik megerősödését remélték. Mecsér András, a szélsőjobboldal egyik vezetője, március 16-án felkereste Erdmannsdorffot. Utalt arra, hogy Gömbös egyik berlini útja alkalmával Hitler állítólag kilátásba helyezte az Anschluss esetére a békeszerződés által Ausztriának ítélt terület visszaadását Magyarországnak. Kijelentette, hogy ez a gesztus, még ha a magyarlakta területekre korlátozódna is, mély benyomást keltene és biztosítaná a magyar politika szoros egybekapcsolódását Németországgal. A kormány tudtával báró Malcomes Béla nyugalmazott követségi tanácsos puhatolódzott Berlinben. Weizsäcker külügyi államtitkár az ezzel kapcsolatos iraton megjegyezte, hogy nem vennék jó néven, ha a magyar kormány hivatalosan is felvetné ezt a problémát, mert – úgymond – Hitlernek aligha lenne szándékában ilyen indokolatlan ajándékot adni Magyarországnak. Április 13-án az államtitkár értesítette a budapesti német követet, hogy Hitler véglegesnek tekinti a német–magyar határt, a Mecsér által említett határrevízióról szó sem lehet. Különben is – írta – nem lehet a kérdést etnikai alapon rendezni, mert akkor Magyarország – mivel nyugati határai mentén német kisebbség él – többet veszítené, mint nyerne. A burgenlandi kérdés ezzel végleg lekerült a napirendről.

Az Anschluss, míg egyrészt erős riadalmat keltett a magyar uralkodó osztályok főleg fináncitőkés és arisztokrata nagybirtokos köreiben, másrészt tovább erősítette Magyarországon a feltétlen németbarát elemeket, az uralkodó osztályoknak a felső állami bürokrácia, a vezérkar, az államapparátus és a tisztikar dzsentroid elemeiből álló részét – akik már Gömbös idejében is a szilárd németbarát politikában látták saját hatalmi törekvéseik legjobb támaszát –, valamint a nagyrészt lumpen- és kispolgári elemekből verbuválódott nyilaskeresztes pártok és csoportok tevékenységét. A szélsőjobboldali erők már 1937-ben erőteljes akciókba kezdtek, amelyek az év második felében – a kormányt közvetlenül is befolyásoló német nyomás mellett – hozzájárultak a Darányi-kormány belpolitikájának egyre fokozottabb jobbrtolódásá-

hoz. (Darányi teret engedett a nyilas szervezkedésnek, 1938 tavaszán beterjesztette az első zsidótörvény-javaslatot és a hírhedt sajtótörvényt, amely 400 liberális és baloldali lap megszűnését vonta maga után.) Ez a folyamat végül is arra készítette a Bethlen köré tömörült uralkodó köröket, hogy 1938 májusában megbuktassák a Darányi-kormányt, és Imrédy Béla vezetésével olyan kormányt juttassanak hatalomra, amelytől azt várták, hogy belül gátat vet a további jobbratolódásnak, a külpolitikában pedig bizonyos fokig ellensúlyozza a német befolyást, vagy legalábbis jobban érvényesíti a lavírozó politikát.

A harmincas évek második felétől, párhuzamosan azzal, ahogy a nemzetközi erőviszonyok Németország javára tolódnak el, s Közép-Európában megszilárdul a német hatalmi túlsúly, Magyarország kül- és belpolitikájában egy sajátos törvényszerűség figyelhető meg. Ennek lényege, hogy minden új kormány elődjénél mérsékeltebb programmal kezdi működését a kül- és a belpolitikában egyaránt, de aztán elődjénél sokkal tovább megy a Németországgal való együttműködés vonalán, és a belpolitikai életben is fokozódik a jobbratolódás. E folyamatban döntő szerepet játszott – a német térhódítás és a szélsőjobboldal erre támaszkodó akciói mellett – a magyar uralkodó osztályok *egészének* mindvégig alapvető külpolitikai célja, a területi revízió megvalósítása, amely csak Németországgal szövetségben volt elképzelhető. Ennek következtében az uralkodó körök konzervatív-reakciós elemei sohasem fordultak határozottan szembe a németbarát politikával és a szélsőjobboddallal, hanem arra szorítkoztak, hogy amikor a kormánypolitika túlságosan jobbra csúszott, és már a hagyományos kormányzati formák felborulásával, a szélsőjobboldal hatalomra jutásával fenyegetett, egy számukra megbízhatónak látszó és érdekeiket jobban képviselő új miniszterelnök kinevezésével próbálják az eseményeket kedvezőbb irányba terelni. Az új kormány viszont – mivel politikájának bázisát csakis a rendszer zárt keretein belül találhatta meg – a fokozódó külső német és belső szélsőjobboldali nyomás közepette csak úgy tudta magát fenntartani, ha engedményt engedmény után téve igyekezett kifogni a szelet a szélsőjobboldal vitorláiból. A németbarát politikával való határozott szembefordulás belpolitikai feltétele a baloldali, demokratikus erőkre támaszkodás lett volna, ez pedig elképzelhetetlen volt az uralkodó osztályok bármely csoportja számára.

3. A MÜNCHENI EGYEZMÉNY ÉS AZ ELSŐ BÉCSI DÖNTÉS

Ausztria annexiója után Csehszlovákia lett a náci agresszió közvetlen célpontja. Németország már jóval az anschluss előtt megkezdte Csehszlovákia megtámadásának diplomáciai és katonai előkészületeit. Az akcióban – mint láttuk – Hitler komoly szerepet szánt Magyarországnak. Darányi 1937 novemberi németországi látogatása nyomán a közös vezérkari megbeszélések el is kezdődtek, csak az Ausztriával kapcsolatos események miatt szakadtak meg. Sztójay követ már az anschluss napján érdeklődött Göringnél a Csehszlovákia elleni támadás időpontjáról és az együttműködésre vonatkozó tárgyalások folytatásáról. Hitler a német katonai vezetőkkel már 1938 áprilisában megtárgyalta a Csehszlovákia elleni támadás részleteit. Ennek eredményeként született meg májusban a politikai és katonai irányelveket rögzítő „Fall Grün” végleges változata. A tervzet foglalkozott Magyarország és Lengyelország szerepével, abból kiindulva, hogy a számba jöhető szövetségeseket a területgyarapítás lehetőségeinek megcsillogtatásával kell megnyerni.

A náci agresszió előkészítésének első szakaszában, amikor a nemzetközi erőviszonyok még nem tisztázódtak teljesen, Csehszlovákia belső bomlasztásán volt a hangsúly. Ebben jelentős szerepet kaptak a nemzeti kisebbségek. A németek azt kívánták, hogy a magyar kormány a csehszlovákiai magyar kisebbség vezetőin keresztül hozza összhangba követeléseit a Szudétanémet Párt programjával, és a magyar és német kisebbségi csoportok egyeztessék össze akcióikat. Az együttműködés még a Darányi-kormány idején meg is indult.

Az Imrédy-kormány – noha természetesen esze ágában sem volt levenni a napirendről a Csehszlovákia elleni agressziós terveket – 1938 tavaszán és nyarán kedvezőtlennek ítélte az erőviszonyokat az agresszió sikeres végrehajtásához. Nem találta Németországot olyan erősnek, hogy a nyugati hatalmak beavatkozása esetén – s akkor erre még számítani lehetett – sikeres katonai akciót hajthasson végre. Nem volt biztos Jugoszlávia és Románia semlegességében sem. Ilyen körülmények között Magyarország aktív katonai fellépése aggályosnak látszott. A magyar kormány ezért – miközben óvatosabban ugyan, de együttműködött Németországgal a Csehszlovákia elleni akció előkészítésében – egyidejűleg titokban felújította a tárgyalásokat

a kisantant-államokkal, és 1938 augusztusában a jugoszláviai Bledben előzetes megállapodást kötött velük. Eszerint a kisantant-államok elismerik Magyarország fegyverkezési egyenjogúságát, s hajlandónak mutatkoznak bizonyos engedményekre a magyar kisebbségek javára. Magyarország viszont a Briand–Kellogg-paktum szellemében formálisan lemond az erőszak alkalmazásáról a kisantant-államokkal szemben.

1938 nyarán Hitler úgy döntött, hogy az év őszén dűlőre viszi a csehszlovák ügyet. Ezzel kapcsolatban 1938 augusztusában Horthy, Imrédy és Kánya külügyminisztert tárgyalásokra hívta Németországba. A magyar küldöttség megérkezésével egyidejűleg került nyilvánosságra a bledi megegyezés, így módon a német–magyar tárgyalások a csehszlovák kérdésről szoros kapcsolatba kerültek a kisantant-államok és Magyarország között létrejött megállapodással.

1938. augusztus 23-án került sor az első megbeszélésre Ribbentrop, Imrédy és Kánya között. A német külügyminiszter szemrehányásokat tett a bledi megállapodás miatt. Az egyezményt úgy értékelte, mintha Magyarország lemondott volna a területi revízióról: „aki nem segít – mondta –, az üres kézzel távozik”. Majd feltette a kérdést: mi a szándéka Magyarországnak, ha Németország fegyverrel lép fel Csehszlovákia ellen? Kánya kikerülte az egyértelmű választ. Hangoztatta, hogy Magyarország részvételének feltétele Jugoszlávia semlegessége, majd arról beszélt, hogy a magyar kormánynak még két évre van szüksége a hadsereg ütőképessé tételéhez. Ribbentrop igyekezett megnyugtatni a magyar államférfiakat Jugoszlávia magatartása felől, de hangsúlyozta: a revízióért bizonyos kockázatot vállalni kell.

Horthy eközben külön tárgyalásokat folytatott Hitlerrel. Ő sem titkolta aggodalmát a nyugati hatalmak várható magatartása miatt, de világosan szölt Magyarország együttműködési szándákáról. Ugyanaznap délután Hitler Imrédyt fogadta, s sértetten kijelentette: e különleges helyzetben nem kér Magyarországtól semmit, de „aki az asztalnál akar ülni, annak legalább a főzésben kell segítenie”.

A félelem, hogy elszalasztják a revízió lehetőségét, hamarosan engedékenységre bírta a magyar küldöttséget. Augusztus 25-én Kánya újból tárgyalt Ribbentroppal. Ez alkalommal már arról beszélt, hogy a bledi megegyezést végeredményben hatálytalanítani lehet, ha például Magyarország túlzott követelésekkel áll elő a kisebbségi kérdés-

ben. A hadsereg felfegyverzésével kapcsolatban sem beszélt már két évről: „korrigálva” korábbi megjegyzését, kijelentette: Magyarország 1938. október 1-től katonailag olyan helyzetben lesz, hogy részt vehet egy akcióban.

Mint látható, a magyar kormány 1938 nyarán, amikor a nemzetközi erőviszonyokat kedvezőtlennek ítélte a Csehszlovákia elleni agresszió sikeréhez, óvakodott a konkrét kötelezettségek vállalásától. De amikor 1938 szeptemberében – főleg az angol kormány magatartásából – világosan kitűnt, hogy nem kell súlyos következményektől tartani, már határozottabban a németekkel való együttműködés útjára lépett.

1938. szeptember 12-én Hitlernek a náci párt kongresszusán mondott beszédével kezdetét vette a Csehszlovákia elleni akció közvetlen előkészítése. Két nappal később, 14-én Sztójay megjelent a német külügyminisztériumban, és közölte, hogy kormánya ugyanazokat a követeléseket támasztja Csehszlovákiával szemben, mint a szudétanémetek. Negyvennyolc óra múltán pedig, amikor Göring erőteljesebb magyar akciót követelt, a követ már felsorolhatta a kormány intézkedéseit, többek között százezer katona behívását.

Amikor ismeretessé vált, hogy újabb tárgyalások állnak küszöbön Neville Chamberlain brit miniszterelnök és Hitler között, szeptember 20-án Imrédy – külügyminisztere kíséretében – sietve Berlinbe utazott, megpróbálva rendbehozni azt, amit augusztusban elrontottak. Attól tartva, hogy Magyarország esetleg rosszul jár az osztozkodásban, Hitler tudomására akarták hozni igényeiket, nehogy bármiféle megkülönböztetés történjen a magyar és a szudétanémet követelések megoldása között. Hitler viszont, aki kedvező helyzetében vissza akart ütni a magyarok augusztusi ingatag magatartása miatt, azt kívánta, hogy a magyar kormány azonnal követeljen népszavazást, és semmiféle, Csehszlovákia számára javasolt határt ne garantáljon. Ezekkel a kívánságokkal Imrédy egyetértett. Kevésbé volt azonban egyértelmű álláspontja a további kívánságokkal szemben. Hitler ugyanis azt szeretne volna, hogy amíg ő Chamberlainnel tárgyal, Magyarország indítson katonai akciót Csehszlovákia ellen. Ekkor ő abbahagyná a tárgyalásokat, beavatkozna a harcokba, s így nem etnikai, hanem területi alapon – vagyis Csehszlovákia teljes feldarabolásával – „rendeznék a kérdést”.

Nyilvánvaló volt: ha a magyar kormány támadást indít Csehszlo-

vákia ellen, miközben Hitler a nyugati hatalmakkal tárgyal, Magyarország nyíltan és egyedül magára vállalja az agresszor szerepét, ez pedig egyértelműen elkötelezné Németország mellett, és szembeállítaná a nyugati hatalmakkal. Nem beszélve arról, hogy ha Hitler mégis visszakozna, Magyarország magára maradvára lenne kénytelen szembenézni a teljes diplomáciai, politikai és katonai vereséggel.

Ezt az óriási kockázatot a magyar kormány nem merte vállalni, bármennyire is égett a vágytól, hogy a közel húszéves revíziós politika a megvalósulás stádiumába érjen. De attól is félt, hogy ismét magára fordítja Hitler dühét. Ezért felemás megoldást választott. A Csehszlovákia elleni diplomáciai akciót a német kívánságoknak megfelelően teljes lendülettel beindította. Szeptember 22-én, majd 28-án erőyes hangú jegyzéket juttatott el Prágába, követelve a magyarlakta területek visszaadását, valamint autonómiát Szlovákiának és Kárpát-Ukrajnának. A katonai akció esetleges következményeit azonban nem vállalta, s a reguláris egységek bevetése helyett ún. szabadcsapatok alkalmazása mellett döntött. Kozma Miklós irányítása alatt dobták át ezeket a fegyveres bandákat – a „rongyosgárdistákat” – csehszlovák területre, de csak megkésve, már a müncheni döntés után. Ez pedig nem segítette elő a németek elgondolását; Hitler nem „nevethetett Chamberlain arcába”.

Bár Hitler kívánságait Horthyék nem teljesítették maradéktalanul, területi igényeiket mindenesetre maximálisan szerették volna megvalósítani. Amikor ismeretessé vált, hogy az angol és a francia kormány hajlandó nagyhatalmi konferencián megoldást keresni a csehszlovák válságra, vagyis kész a német kívánságok teljesítésére, szeptember 28-án Sztójay felkereste Göringet, és igyekezett megtudni, szerepel-e a magyar kérdés a müncheni konferencia napirendjén. Göring, bár tudta, hogy a magyar kérdés hivatalosan nem szerepel a tárgyalási programban, gátlatlanul a legmesszebbmenő támogatásról biztosította a követet. Sztójay ennek alapján azonnal telefonált Budapestre, s kérte, hogy Csáky István kabinetfőnök a magyar követeléseket feltüntető térképekkel sürgősen induljon Münchenbe. Csáky 29-én külfogatást kért Mussolinitól, és vázolta a magyar igényeket. Mussolini lendületes szónoklattal válaszolt, mondván: mihelyt a szudétanémetek kérdéssel végeztek, azonnal felveti a magyar és lengyel kérdést, s követelni fogja, hogy azt ugyanolyan alapon rendezzék, mint

Németország igényeit. Ez a harcias lendület a konferencián már alább-hagyott. Hitler ugyanis nem tartotta kívánatosnak, hogy a magyar és lengyel területi követelések ügyében a négyhatalmi konferencia döntsön. Ezekben a kérdésekben maga akart dönteni, hogy megszabhassa a döntés árát. Mussolini nem mondott ellent Hitlernek.

Az 1938. szeptember 29-én megkötött müncheni egyezményben a nyugati hatalmak hozzájárultak ahhoz, hogy a hitleri Németország bekebelezze a Szudéta-vidéket. Ez az egyezmény fordulópontot jelentett az első világháború utáni Európában, mert a fasizmus és a háború erőinek felülkerekedését eredményezte a béke és a haladás erőivel szemben.

A magyar és lengyel követelésekről csak az egyezmény függelékében esett szó. Eszerint Magyarországnak és Lengyelországnak a csehszlovák kormánnyal való kétoldalú tárgyalások útján kell megkísérelni a területi problémák megoldását, s amennyiben három hónapon belül nem születne megállapodás, akkor az ügy a konferencia résztvevői elé kerül.

Amikor a müncheni konferencia határozata ismeretessé vált, a magyar kormánykörök első érzése a csalódás volt: Hitler és Mussolini nem tartotta be ígéretét. Németország megkapta a Szudéta-vidéket, nekik viszont egy kétoldalú tárgyalás kétes kimenetelű tortúrájával kell szembenézniük. München igazi jelentősége azonban a keserűség ködfátyolán keresztül is hamar eljutott Horthyék tudatába. Felismerték, hogy a müncheni egyezmény fordulópont az első világháború utáni Európában, hogy Csehszlovákia felbomlása, a versailles-i békemű összeomlása feltartóztathatatlanul megindult, ez pedig megérleli a magyar revíziós politika gyümölcsét is. 1938. október 1-én Horthy és Tmrédy levélben üdvözltek a német és olasz kormányt, kifejezve köszönetüket a magyar revízió érdekében tett lépéseikért.

München után a magyar kormány azonnal lázas tevékenységbe kezdett. Október 3-án éles hangú jegyzéket küldött a csehszlovák külügyminiszternek. Javasolta, hogy a kétoldalú tárgyalásokat október 6-án kezdjék meg Komáromban. A tárgyalások „békés atmoszférájának létrehozása” végett pedig a csehszlovák kormány tegye meg haladéktalanul a következő intézkedéseket: „1. Magyar nemzetiségű politikai foglyokat haladéktalanul bocsássa szabadon. 2. Magyar nemzetiségű katonákat haladéktalanul szereltesse le, s bocsássa haza. 3. Élet-

és vagyonvédelem biztosítására helyi rendfenntartó osztagokat állítson fel, vegyes vezetés alatt. 4. Területek átadásának szimbolikus jelegyanánt 2–3 csehszlovákiai határmenti város Magyarországnak átengedendő, a magyar csapatok által szállandó meg.”

Október 8-án megindult a szabadcsapatok átdobása is. A fegyveres bandák különböző diverziós cselekményeket hajtottak végre, kisebb csehszlovák katonai alakulatokat támadtak meg. A kormánynak arra is volt gondolja, hogy a szabadcsapatok akcióit összehangolja a lengyelek hasonló ténykedésével.

Bár a magyar kormány jól tudta, hogy a müncheni egyezmény értelmében az elkövetkezendő tárgyalásokon hivatalos követelései csak a magyarlakta területekre vonatkozhatnak, mégis előkészületeket tett egész Szlovákia és Kárpát-Ukrajna megszerzésére, mivel számított Hitler korábbi ígéreteire e területeket illetően. Csakhogy München után a németek számára a Magyarországgal való együttműködés sokat veszített jelentőségéből. Hitlernek már saját céljai voltak Szlovákiával és Kárpát-Ukrajnával. Ezért az etnikai elvekre hivatkozva arra intette a magyarokat, hogy igényeiket a magyarlakta területekre korlátozzák.

A csehszlovák–magyar tárgyalások 1938. október 9-én kezdődtek Komáromban, s igen feszült légkörben folytak. A csehszlovák kormány megbízottai – élükön Tisóval, a szlovák szeparatisták vezérével, aki nyilvánvalóan épített Hitler Szlovákiával kapcsolatos terveire – a magyar delegáció legnagyobb megrökönyödésére először csak autonómiát voltak hajlandók felajánlani a magyarlakta területek számára. Bár a tanácskozások folyamán tettek javaslatokat területi engedményekre is, ezek tizedrészét sem tették ki a magyar követeléseknek. A tárgyalások így négy nap után, október 13-án minden eredmény nélkül megszakadtak.

A magyar kormány most ismét a tengelyhatalmakhoz fordult. Október 14-én Darányi Kálmán Németországba utazott, ahol Keitel és Erdmannsdorff jelenlétében tárgyalt Hitlerrel. Darányi ekkor már nem volt a kormány tagja – a képviselőház elnöki tisztét töltötte be –, de Budapesten úgy vélték, hogy miniszterelnöksége idején folytatott politikájával elnyerte Hitler rokonszenvét, s ezért alkalmas lesz a két kormány közötti együttműködés helyreállítására.

Darányi először megpróbálta Hitler hozzájárulását megnyerni ah-

hoz, hogy Magyarország katonai támadást indítson Csehszlovákia ellen. Hitler azonban határozottan szembeszállt ezzel a tervvel, dühös kifakadásra ragadtatva magát, főleg Kánya külügyminiszter ellen, aki szerinte megakadályozta a szoros német–magyar együttműködést a müncheni paktum előtt. Darányi ekkor, hogy a Führert hajlékonyságra bírja, felajánlotta Magyarország határozottabb kiállását a tengelypolitika mellett – ennek keretében esetleg Kánya leváltását is –, Magyarország csatlakozását az antikomintern paktumhoz és kilépését a Népszövetségből, valamint tíz évre szóló gazdasági szerződés megkötését Németországgal.

Hitler azonban a Csehszlovákia elleni támadást illetőleg hajthatatlan maradt. Magyarországnak akkor kellett volna aktív katonai lépésekre szálni magát, amikor ő kérte. A magyar kormánynak tudomásul kell vennie – mondta –, hogy a müncheni döntés néprajzi alapon történt, s így a magyar követelések sem mehetnek túl ezen a kereten. Darányi végül elővette a minimális magyar területi követeléseket feltüntető térképet, s ehhez kérte Németország támogatását.

Darányi útjával egyidőben Csáky kabinetfőnök Olaszországba utazott, hogy Mussolini támogatását biztosítsa. Az olaszok szokásukhoz híven ezúttal sem fukarkodtak az ígéretekkel, messzemenő politikai, katonai és diplomáciai támogatást helyeztek kilátásba. Csáky és Mussolini megállapodtak abban, hogy a két kormány közösen fogja javasolni Hitlernek a négyhatalmi konferencia összehívását.

A német kormány – az érdekeinek legjobban megfelelő döntőbíráskodásra törekedve – visszautasította a négyhatalmi konferenciára vonatkozó javaslatot, de készségesen vállalkozott a közvetítésre Csehszlovákia és Magyarország között. A huzavona, főleg Ungvár és Munkács hovatarozásának kérdésében, még egy ideig eltartott, mert a németek – hogy majd minél nagyobb árat szabhassanak a revízióért – állandóan változtatták álláspontjukat. Amikor például a csehszlovák kormány, majd a magyar is a döntőbíráskodásban látta volna a megoldást, Berlin megint a négyhatalmi konferenciát kezdte emlegetni. Ez természetesen csak zsarolásra volt jó, hiszen a németek tudták, hogy Anglia és Franciaország nem kíván tovább foglalkozni a csehszlovák problémával.

1938. október 27-én végül Ribbentrop Rómába utazott, és néhány napos tárgyalás után megegyezett Cianóval a tengelyhatalmak döntő-

bíráskodásában, továbbá abban is, hogy Kassa, Ungvár és Munkács Magyarországhoz kerüljön.

Az első bécsi döntést 1938. november 2-án hirdették ki a Belvedere kastély aranytermében. A döntőbírószági határozat értelmében 12 400 km² terület került Magyarországhoz 1 100 000 – többségében magyar – lakossal. A horthysta rendszer fényes ünnepségek sorozatával üdvözölte a húszéves revíziós politika első gyümölcsét. A bécsi döntés kétségtelenül a magyar diplomácia pillanatnyi sikerét jelezte, hiszen háború nélkül sikerült a komáromi tárgyalásokon beterjesztett követelések nagy részét megvalósítani. De a nyitott szemmel járók előtt nem volt titok, hogy a német segítségért Magyarországnak súlyos gazdasági és politikai engedményekkel kell fizetnie. A diadalittas ünnepségek azt sem rejthették el, hogy az uralkodó osztályok nem voltak elégedettek a bécsi döntéssel, mert Kárpát-Ukrajna megszerzése legalább olyan fontos, ha nem fontosabb volt számukra, mint a Felvidék magyarlakta részeinek visszacsatolása.

4. MAGYARORSZÁG RÉSZVÉTELE

CSEHSZLOVÁKIA TELJES FELDARABOLÁSÁBAN

Kárpát-Ukrajna megszerzése az ellenforradalmi külpolitika számára elengedhetetlennek látszott – nemcsak és nem is elsősorban e terület nyersanyagkincsei miatt, hanem főleg a magyar külpolitika manőverezési lehetőségeinek kiszélesítése szempontjából. A rendszer vezető politikusainak nagy része úgy vélte, hogy Kárpát-Ukrajna megszerzése, a lengyel–magyar közös határ megteremtése nemcsak a kisantantnak, mint a magyar revíziós törekvésekkel szemben álló politikai alakulatnak végleges megszűnését jelentené, de a „horizontális tengely” összefüggővé tételével bizonyos ellensúlyt teremthetne a német nyomással szemben is, kedvezőbb lehetőséget nyújtana a németbarát politikán belül a magyar revíziós igények érvényesítésére. Ezt a gondolatot talán a legvilágosabban Kozma Miklós fogalmazta meg naplójában: „A trianoni Magyarország ketrecébe bezárva él kilencmillió magyar, három oldalról a kisantant veszi körül, negyedik az anchluss óta Németország. Ha a jövőben, amiben ma már senki sem kételkedik, békésen vagy vérrel visszakapjuk a magyar területeket, az magában

véve csak annyit jelent, hogy egy valamivel nagyobb ketrechen, valamivel több magyar fog élni. A Ruténföld ellenben azt jelenti, hogy a kisantant gyűrűjét Románia és Csehszlovákia között megszakítottuk, és megvan a közös határunk Lengyelországgal. Nem is kérdéses, hogy akkor is folytatnunk kell Németországgal eddig folytatott baráti politikánkat, de az sem kérdés, hogy egészen más körülmények között, mint értékesebb ország folytathatnánk. A Róma–Berlin tengely politikájának nem ellentéte, de nekünk megkönnyebbülés a Varsó–Budapest–Belgrád–Róma vonal.” Más szóval sokan úgy ítélték meg a helyzetet, hogy Kárpát-Ukrajna nélkül, vagy e térség német fennhatóság alá vonásával Németország még a lehetőségét is elvágja annak, hogy Magyarország külpolitikailag bármilyen vonatkozásban eltérjen attól az iránytól, amelyet Németország diktál. Kárpát-Ukrajna megszerzése az uralkodó körök Imrédy miniszterelnök vezette részének ugyanakkor teljesen ellentétes okok miatt volt fontos. Imrédy – akinek politikájában 1938 nyarán erőteljes jobbratolódás következett be – a belpolitikai élet totális fasiszta átalakítása elé tornyosuló nehézségeket látványos külpolitikai sikerrel akarta megoldani.

A Kárpát-Ukrajna elleni akció megvalósítása tehát 1938 őszén, az első bécsi döntés után napirendre került. A nemzetközi körülményeket a magyar politikai és katonai vezetés nagyjából alkalmasnak találta. Egyrészt úgy számítottak, hogy a megcsonkított Csehszlovákia a müncheni diktátum és a bécsi döntés csapásai után képtelen a komoly ellenállásra, másrészt feltételezték – s nem minden alap nélkül –, hogy az adott helyzetben a nyugati hatalmak, sőt még a Szovjetunió is inkább eltűrné Kárpát-Ukrajna Magyarországhoz csatolását, mint-hogy a terület bekebelezése tovább erősítse Németország pozícióit.

1938 őszén Kárpát-Ukrajna megszerzésének legfőbb akadálya Németország volt. A náci vezető körökben a szovjetellenes tervekkel összefüggésben ekkor kerültek ismét előtérbe az „önálló” ukrán állam megteremtésére vonatkozó elképzelések, amelyekhez a német irányítás alatt álló Kárpát-Ukrajna szolgált volna kiindulópontul. Azt is jól látták, hogy a magyar uralkodó körök a lengyel–magyar határ megteremtésével bizonyos mozgási szabadságot keresnek az erősödő német befolyással szemben. Másrészt az önálló magyar katonai akció súlyos csorbát ejthetett a döntőbíráskodó tengelyhatalmak tekintélyén. A náci vezetőknek egyébként is régóta határozott elképzelésük

volt a magyar revíziós követelésekkel kapcsolatban. Nevezetesen azt akarták, hogy Magyarország csak német kézből, német segítséggel, az általános német törekvések szempontjából kedvező időpontban kapjon vissza területeket, mert csakis így biztosíthatták Magyarország fokozottabb gazdasági és politikai alávetését a német érdekeknek, s mert a magyar revíziós törekvéseket kitűnően fel tudták használni Németország befolyásának erősítésére a Duna-medence országaiban.

Kárpát-Ukrajna elfoglalásának előkészítése meglehetősen bonyolult és gyors diplomáciai munkát igényelt. Az akciót a magyar kormány Lengyelország közreműködésével kívánta lebonyolítani. De már a lengyel-magyar együttműködés megszervezése sem volt mentes a nehézségektől. Kánya 1938. november 9-én felkérte a lengyel kormányt, hogy reguláris erőkkkel, legalább négy hadosztállyal vegyen részt a hadműveletekben. A lengyel külügyminisztérium azonban ezt a kérést visszautasította, s csak annyit ígért, hogy úgynevezett szabadcsapatokkal fogja segíteni a magyar hadműveleteket, és a rendelkezésére álló eszközökkel visszatartja Romániát a beavatkozástól.

Hitler beleegyezését, vagy legalább hallgatólagos jóváhagyását a korábbi ígéretek felújításával, s megint csak Darányi Kálmán révén kívánták elérni. Darányi november 7-én levelet írt a Führernek, melyben az októberi ígéretek beváltását ajánlotta fel a német jóváhagyás ellenében. Ez azonban egyáltalán nem ingatta meg a németek határozott ellenzését, annál kevésbé, mert az ígéretek teljesítését még a bécsi döntésért járó fizetségnek tekintették. Ami az olasz kormányt illeti, Ciano november 11-én figyelmeztette a római magyar követet: „Berlin úgy tekinti Ruzsinszkót, mintha német terület volna.” Olaszország – magyarázta az olasz külügyminiszter – nem támogathatja a magyar törekvéseket, s ha a birodalom kérné, kénytelen lenne vele együtt Budapesten tiltakozni. Ahogy szaporodtak a magyar előkészületekről szerzett információk, úgy váltak egyre erélyesebbé a német figyelmeztetések. A támadás megindítását november 18-ra tűzték ki. Ezen a napon Erdmannsdorff átadta kormánya jegyzékét, amely aggályosnak minősítette a tervezett magyar lépést a várható fegyveres bonyodalmak miatt, s leszögezte, hogy Németország nem adhat segítséget Magyarországnak. A jegyzékre a magyar kormány úgy reagált, mintha elfelejtette volna, hogyan kell egy diplomáciai szöveget helyesen értelmezni: a figyelmeztetést úgy fogta fel, mint

ami nem áll szemben a magyar elképzelésekkel, sőt lehetőséget nyújt a német beleegyezés elnyeréséhez. Ezért mindössze az történt, hogy a támadás megindítását november 20-ra, illetve 21-re halasztották.

A halogatás napjaiban a németeknek sikerült egyetértésre jutniuk az olaszokkal, s november 21-én mindkét kormány azonos tartalmú, éles hangú jegyzékben tiltakozott bármiféle katonai akció ellen. „A nemrég Bécsben a magyar és csehszlovák kormány kérésére végrehajtott döntőbíráskodás – hangzott a német jegyzék – a német és olasz kormány által a határokat Magyarország és Kárpát-Ukrajna között kijelölte. Magyarország aláírásával Bécsben ezt a határt az egész világ előtt mint végleges határt elismerte. Ha most Magyarország Csehszlovákia kárpát-ukrajnai része ellen fegyveresen támad, úgy a magyar királyi kormány erkölcsileg súlyos helyzetbe kerül.

Egy ilyen eljárás továbbá azzal a következménnyel járhat, hogy a bécsi döntés a két döntőbírói hatalom tekintélyének kárára értékét vesztheti. A német kormány elvárhatja, hogy Magyarország betartja a döntőbíráskodást.” A jegyzék leszögezte: a tengelyhatalmak jelenleg nincsenek abban a helyzetben, hogy Magyarországot bármilyen formában támogassák.

Nem sokkal a jegyzék átvétele után a minisztertanács rendkívüli ülést tartott, s arra az elhatározásra jutott, hogy a Darányi útján tett ígéretek hivatalos elismerésével próbálja a náci vezetőket álláspontjuk megváltoztatására bírni. November 22-én Sztójay az alábbi memorandumot nyújtotta át a német külügyminisztériumnak: „A magyar külpolitika fő célkitűzése a Berlin–Róma tengely megalakulása óta mindig a tengellyel való együttműködés volt, a bécsi döntés meghozatala ezt az együttműködést még teljesebbé tette.

E megfontolás alapján a magyar kormány szükségesnek látja, hogy a német birodalommal való kapcsolatainak erősítése céljából tárgyalásokat kezdjen a német kormánnyal, mind politikai, mind gazdasági téren.

Ami a politikai kérdéseket illeti, a magyar kormány mindenekelőtt a bolsevizmus elleni közös harerra gondol. Magyarország volt talán az első állam, amelyik sohasem tért el a kommunizmus elleni harc vonalától, s amelyik sohasem volt hajlandó bármiféle egyezményre vagy kompromisszumra a bolsevizmussal.

A tengelyhatalmak antibolsevista magatartása mindig megértésre

és helyeslére talált a magyar kormánynál, s ha a tengelyhatalmak ezt fontosnak tartják, mi hajlandók vagyunk előkészíteni a csatlakozást az antikomintern paktumhoz.

Gazdasági téren is új lehetőségek vannak, s Magyarország, amely a múltban is külkereskedelmének jelentékeny részét a tengelyhatalmakkal bonyolította le, elő akarja készíteni a gazdasági kapcsolatok további növelését, valamint elmélyítését, és kész nagyobb stabilitást is adni ezeknek és fejleszteni gyakorlatilag a kölcsönös kiegészítések útján. Úgy gondoljuk, hogy ezen a módon közelebb juthatunk a tengelyhatalmakkal való kapcsolataink megerősítésének céljához, s ezáltal olyan helyzetet teremthetünk, amely alkalmas lesz mind a tengelyhatalmak, mind Magyarország érdekeinek szolgálatára.”

Oktalan remény volt azt hinni, hogy ezek az ajánlatok bármit is segíthetnek a kárpátaljai kudarcon. Ribbentrop reakciója csak annyi volt, hogy hiányolta a Népszövetségből való kilépés felajánlását, amely Darányi ígéretei között szerepelt, s határozottan leszögezte Sztójay előtt: Németországnak nincs szándékában megváltoztatni álláspontját.

Kárpát-Ukrajna megszerzésének gondolatát egy időre tehát félre kellett tenni. Megkezdődött a felvonult csapategységek visszavonása és leszerelése. November 23-án pedig Imrédy Béla, akit nemcsak a külpolitikai kudarc, de a belpolitikai szituáció is szinte lehetetlen helyzetbe sodort – az uralkodó köröknek a fokozódó német befolyás miatt aggódó és a totális fasizmus bevezetésével szemben álló, az ellenzékben s részben a kormánypártban elhelyezkedő erői, amelyek annak idején Darányit megbuktatva, kormányra segítették, most az ő megbuktatására szerveztek akciót –, benyújtotta lemondását. Horthy azonban ismét őt nevezte ki miniszterelnökké, attól tartva, hogy az adott helyzetben Imrédy leváltása tovább rontja az eléggé feszült viszonyt a német birodalommal. Megbuktatását és felcserélését olyan miniszterelnökkel, aki – amint a fenti csoportok már Imrédytől is elvárták – képes lesz kiküszöbölni a kormány munkájából a kapkodást, a külső és belső erőktől való végletes befolyásolhatóságot, és biztosítani tudja a jobb- és baloldali ellenzék visszaszorításával az alkotmányos kormányzati módszerek megtartását, csak egy későbbi, alkalmasabb időpontban látta lehetségesnek: ha a német nyomás enyhülése bekövetkezik.

Imrédy tehát maradt. A kormányban csak annyi változás történt, hogy Kánya Kálmánt, aki a München napjaiban tanúsított magatartásával végképp nem kívánatos személylé lett a németek előtt, menesztették, hogy néhány napos átmeneti állapot után helyére gróf Csáky István lépjen. Az új külügyminiszter, teljes egyetértésben miniszterelnökével, elsőrendű feladatának a német–magyar viszonyban mutakozó repedések eltüntetését tekintette.

Az átalakított Imrédy-kormány külpolitikájának középpontjában a tengelyhatalmakkal való minél szorosabb együttműködés megteremtése állt. Ennek megfelelően 1938 vége és 1939 eleje a korábbi ígéretek realizálásának jegyében telt el. A kiindulópontot ehhez Ribbentrop 1938. december 5-i üzenete nyújtotta. Ebben kifejezésre juttatta, hogy a két állam baráti viszonyának kedvező folytatása érdekében célszerű volna egy minden kérdésre kiterjedő, nyílt és beható eszmecsere, amely eloszlathatná az utóbbi időben felmerült félreértéseket. Ribbentrop üzenetének hangneme és tartalma jelezte, hogy a németek egyelőre nem kívánják tovább feszíteni a húrt. Az őszi események nyomán növekvő németellenes hangulat, a kormánytól balra álló erők egyesülési törekvései Imrédy bel- és külpolitikájával szemben oda-vezettek, hogy a németek számára fontos lett a hatalmon levő és nagy közeledési készséget tanúsító kormány megnyugtató és megerősítése, a túlfokozott politikai és gazdasági nyomás némi enyhítése. Szerepet játszottak ebben a folyamatban Németország további kelet-európai tervei s az adott időpontban váratlanul felbukkanó nehézségek, mint például a német–román viszonyban Codreanu vasgárdista vezér és társainak meggyilkolása következtében keletkezett feszültség.

Imrédy, aki bizonyítani akarta „megbízhatóságát”, örömmel fogadta a német ajánlatot, és közölte Ribbentroppal, hogy az új külügyminiszter 1939 januárjában szívesen eleget tesz a meghívásnak.

A magyar külpolitikának immár évtizedes hagyománya volt, hogy a nagyobb horderejű diplomáciai lépések előtt olasz–magyar megbeszéléseken tisztázzák a felmerülő problémákat. Így került sor 1939 december végén Ciano budapesti látogatására. Az olasz külügyminiszter ígéretet kapott nemcsak arra, hogy Magyarország napokon belül perfektuálja csatlakozását az antikomintern paktumhoz, hanem a Népszövetségből való kilépésre is, amit a magyar kormány november 22-i jegyzéke – mint láttuk – nem tartalmazott.

Csáky gyors cselekvést ígért, de nem cselekedett olyan gyorsan, ahogy Berlin és Róma elvárta; előbb ki akarta puhatolni a várható nyugati reakciót, s egyúttal valamiféle előzetes ígéretet szeretett volna kicsikarni Németországtól, a magyar revíziós igényeket, különösen Kárpát-Ukrajnát illetőleg, vagy legalábbis tisztázni kívánta a várható német támogatás irányát és mértékét. December 27-én az alábbi körtáviratot intézte a párizsi, londoni és washingtoni magyar követekhez: „Igen súlyos érdekeink fűződnek ahhoz, hogy csatlakozzunk az antibolsevista paktumhoz. Ennek fejében ugyanis komolyabb politikai támogatást remélünk kapni a német birodalomtól . . . Mindazonáltal mielőtt e lépést megtenném, igen bizalmasan meg kívánom állapítani, milyen hatást váltana az ki, és vajon az így vállalt rizikó némileg arányban áll-e azzal a hátránnyal, amelyet elhatározásunk az ottoni mérvadó politikai körökben és közvéleményben okozna.”

A három fővárosból január elején érkező válaszok – a párizsi követ jelentését kivéve – egyértelműen megnyugtatóak voltak a magyar kormány számára. A londoni ügyvivő benyomásai szerint „angol viszonylatban nem állnak fent oly szempontok, amelyek magyar politikai szükséglet jelentő tervezett lépéssel szemben döntően latba eshetnek”. Külön kitért a Népszövetségből való kilépés kérdésére, megemlítve, hogy egyik informátorának személyes nézete szerint Chamberlaint nem érintené kellemetlenül a Népszövetség további gyengítése, mert ez csak erősítené ellenzékével szemben saját álláspontját a Népszövetség hasznavehetetlenségéről. A franciák viszont – mint Khuen-Héderváry párizsi követ jelentette – csak akkor kezelnék viszonylag közömbösen a magyar lépést, ha bizonyosságot szerezhetnének arról, hogy annak célja kizárólag szovjet- és kommunistaellenes demonstráció, s nem vezet semmiféle olyan titkos megállapodásra, amely a nyugati hatalmak ellen irányul.

Miközben Csáky az információk beérkezésére várt, az olaszok egyre sürgetőbben követelték a paktum aláírását. A külügyminiszter néhány napot próbált nyerni, arra hivatkozva, hogy a csatlakozás német–magyar relációban vetődött fel első ízben, s ezért elsősorban Berlin hivatalos hozzájárulására lenne szükség, illetve a tengelyhatalmak formális felkérésére. 1939. január 3-án Vinci Gigliucci budapesti olasz követ szállította is a németek hozzájárulását, azzal a feltétellel, hogy Magyarország legkésőbb a májusi tanácsülésig kilép a Népszövetség-

ből. Újabb nehézségekre hivatkozni tehát nem lehetett: Csáky megígérte, hogy január 12-én a parlamentben nyilvánosan bejelenti Magyarország csatlakozási szándékát. Másnap közölte a német követtel, hogy elfogadja a májusi határidőt a Népszövetségből való kilépésre.

Az antikomintern paktumhoz való csatlakozással kapcsolatos tárgyalásokban már csak a formai kérdések voltak hátra, amikor január 9-én Litvinov külügyi népbiztos ismertette a moszkvai magyar követtel a szovjet álláspontot. Litvinov megbízható információkra hivatkozva utalt Magyarország csatlakozási szándékára az antikomintern paktumhoz, és leszögezte, hogy ez a paktum politikai egyezmény, amely agresszív célokat szolgál egyes békeszerető államok, köztük a Szovjetunió ellen. Ezért Magyarország csatlakozása teljesen érthetetlen lenne a szovjet kormány számára, különösen mert a Szovjetuniónak Magyarországgal semmiféle vitás kérdése nincs, és sohasem lépett fel a magyar érdekek ellen. Magyarország csatlakozása az antikomintern paktumhoz rendkívül komoly kihatással járna a két ország viszonyára. Csáky január 10-i, szokatlanul durva hangú válaszában a tényt meghamisítva úgy állította be a dolgot, mintha még semmi sem történt volna Magyarország belépése érdekében, majd leszögezte: elhatározásában nem kívánja befolyásoltatni magát a szovjet nyomás által.

1939. január 12-én a külügyminiszter ígéretéhez híven hivatalos nyilatkozatot adott, miszerint Magyarország csatlakozna az antikomintern paktumhoz, ha meghívást kapna. Másnap a budapesti olasz, német és japán követ megjelent a külügyminisztériumban, hogy hivatalosan felkérjék Magyarországot a paktum aláírására. Bár a hivatalos formások, azaz az egyezmény tényleges aláírása csak február 24-én történt meg, a tengelyhatalmak felkérésével s Csáky pozitív nyilatkozatával Magyarország belépése az antikomintern paktumba január 13-án ténnyé vált. A szovjet kormány ezért február 2-án bejelentette: mivel a csatlakozással Magyarország jelentős mértékben elveszítette önállóságát, a szovjet kormány feleslegesnek tartja a közvetlen diplomáciai érintkezést, s megszünteti budapesti követségét. A diplomáciai érintkezést a továbbiakban csak egy harmadik állam követsége útján kívánja fenntartani. Február 5-én a magyar kormány is hazarendelte a moszkvai követség beosztottjait.

Minthogy Magyarország csatlakozott az antikomintern paktumhoz,

s határozott ígéretet tett a Népszövetségből való kilépésre is (erre 1939. április 11-én, már a Teleki-kormány idején került sor), Budapesten úgy vélték, hogy a német–magyar viszonyban a „tartozik-követel” mérleg Magyarország javára módosult, s így talán pozitív állásfoglalásra lehet bírni a náci vezetőket a további revíziót illetően. Csáky elutazása előtt a minisztertanács ülésén be is jelentette, hogy a tárgyalásokon felveti Kárpát-Ukrajna Magyarországhoz csatolásának kérdését.

A berlini tárgyalások január 16-án kezdődtek. Az újdonsült külügyminiszter, akinek kinevezési okmányán éppen csak megszáradt a tinta, nem érezhette magát a legjobban, amikor Hitler a budapesti német és a berlini magyar követ, valamint Ribbentrop jelenlétében belekezdett monológjába. Tapasztalnia kellett, hogy a náci vezér valami egészen szokatlan stílust vezetett be a nemzetközi tárgyalásokon, hogy a durva szitkozódás, a tárgyaló partnert megalázó és sértegető kitételek még a baráti államok képviselőivel szemben sem maradtak el. Hitler vádakkal kezdte beszédét. Részletesen foglalkozott a müncheni egyezményt megelőző magyar külpolitikával, szemrehányásokat tett a bledi megállapodásért és a magyar kormánynak a csehszlovák válság idején tanúsított „tehetetlensége” miatt. Hevesen felrótta a Kárpát-Ukrajnával kapcsolatos őszi eseményeket, megállapítva, hogy a magyarok követelőzése annál is érthetetlenebb, mert kizárólag ők felelősek azért, hogy a csehszlovák válság a múlt évben nem területi, hanem etnográfiai megoldással zárult. Magyarországot hálátlannak nevezte, hiszen Németország tette lehetővé első revíziós sikerét. A magyar politikusok álláspontját, Csáky véleményét „bárgyúnak” és „balgának” minősítette.

A büszke kis Csáky gróf erre a tirádára csak azt tudta válaszolni, hogy „Németország alapköveteléseit száz százalékgig teljesíteni fogják. Magyarország jól tudja, hogy Németország nélkül nem tehet semmit; egymagában sohasem birkózott volna meg ellenségeivel”. Hitler ezután hangot váltott és a jövőről kezdett beszélni, amelyben „nagy sikereket csak a cselekvés kölcsönös összehangolásával lehet elérni”. Németországot bizonyos területek egyáltalán nem érdeklik – mondotta –, s ha le kell térni az etnográfiai vonalról és el kell fogadni a területi elvet, azt csak közös erővel lehet tenni. „A kérdés területpolitikai megoldására kell törekedni, s ebben mind Lengyelországnak,

mind Magyarországnak részt kell vennie.” Kijelentette, hogy Csehszlovákia teljes feldarabolására a legmegfelelőbb időpontot kell megválasztani, s hogy márciusig Európában nem lehet háborús rendszabályokat foganatosítani.

Csáky mindent megígért, ami Hitler szája ízének megfelelt: „örült fegyverkezést” és új honvédelmi törvényt, a jó viszony megteremtését Romániával, Jugoszláviával, a Népszövetségből való kilépést; utalt arra, hogy kormánya lemondott az integrális revízióról, mert Magyarország München óta megtanult másképpen gondolkodni, és megelégszik azzal, ha a magyarokat egyesíteni tudja; sőt szóba hozta a zsidókérdés nemzetközi méretű megoldásának szükségességét is. De a Csehszlovákiával kapcsolatban elhangzott ködös célzásokon túl nem kapott konkrét ígéreteket a magyar revízió elősegítésére. Kárpát-Ukrajna kérdését ezek után már fel sem merte vetni.

Január 16-án Csáky külön tárgyalásokat folytatott Ribbentroppal is. A birodalmi külügyminiszter tulajdonképpen vezére mondókáját ismételte meg. Újból figyelmeztette magyar kollégáját: Németország pillanatnyilag a legkülönbélebb okokból nem kíván semmiféle konfliktusba keveredni. Ezért a leghatározottabban felszólítja a magyar kormányt, hogy ne kezdjen egyéni akciót Csehszlovákiában. Szűnjenek meg a zavargások az új határ mentén, mert „Németország sohasem engedélyezheti a magyar-csehszlovák határkérdések egyoldalú megoldását”. Az egyetlen konkrét „eredmény”, amit Csáky számára a birodalmi külügyminiszterrel folytatott megbeszélés hozott, az volt, hogy Ribbentrop megígérte: Hitler a jövőben beszédeiben első helyen fogja megemlíteni Magyarországot a kis országok között. Csáky viszont – abban a reményben, hogy Hitler Csehszlovákiára vonatkozó utalásai Kárpát-Ukrajna megszerzésének engedélyezésében realizálódnak majd – jóval megfoghatóbb kötelezettségeket vállalt. Újból felajánlotta a tízéves gazdasági szerződést, és elfogadta a gazdasági kérdésekben a német álláspontot, amely Magyarország további iparosításának leállítását célozta. Nemcsak általánosságban beszélt a magyar politika németbarátságáról, de arra is utalt, hogy „Magyarország közeledése Németországhoz jelenleg ideológiai téren is folyik”, s a maga részéről igyekszik a fejlődést ebben az irányban előmozdítani. Ígéretet tett a Volksbund magyarországi működésének engedélyezésére is.

Csáky tehát nem hozhatta haza poggyászában az engedélyt Kárpát-

Ukrajna elfoglalására, s látogatása tulajdonképpen csak újabb egyoldalú kötelezettségvállalást eredményezett, mégis – akaratán kívül – bizonyos szempontból hozzájárult ahhoz, hogy tárgyalásai új fejlemények kiindulópontjává váljanak, ha egyelőre nem is a külpolitikában, de legalább a belpolitikában. Azáltal, hogy „tisztázta” a német–magyar viszonylatban felmerült nézeteltéréseket, hogy sikerült megnyugtattania a náci vezetőket Magyarország németbarátságáról, és azok hajlandónak mutatkoztak „új lapot nyitni a magyar–német kapcsolatok történetében”, egyszóval azáltal, hogy a Magyarországra nehezedő német nyomásban némi enyhülés következett be, lehetőség nyílt Imrédy Béla megbuktatására – megtalálva a nácik szempontjából szalonképes ürügyet is, ti. Imrédy zsidó származását egyik nagyszülői ágon. 1939. február 16-án Horthy gróf Teleki Pált nevezte ki miniszterelnökké.

Teleki kinevezése után a Kárpát-Ukrajna megszerzésére irányuló politikában csak annyi változás mutatkozott, hogy az új kormány megpróbálta az előkészítő diplomáciai akciókat tágabb horizontú keretekbe ágyazni, s az adott nemzetközi szituációban úgy beállítani, hogy Kárpát-Ukrajna elfoglalása a lehetőségekhez mérten önálló magyar akcióként hasson, ha a cselekvés pillanata elérkezik. E törekvéseknek kedvezett az a körülmény, hogy Teleki kinevezését nyugaton meglehetősen szimpátiával fogadták, s maga is jó nyugati kapcsolatokkal rendelkezett, elsősorban Angliában. Az új miniszterelnök változtatott azon az érvelésen is, amellyel e terület Magyarországhoz csatolásának szükségességét indokolták. Jól tudta, hogy Kárpát-Ukrajna esetében az etnográfiai érvelés teljesen tarthatatlan, a történelmi hivatkozások sem kielégítőek, s gyenge érvek az antibolsevista és pánszlávellenes frázisok is. A földrajztudós Teleki ezért elsősorban gazdasági, gazdaságföldrajzi és geopolitikai indokokkal hozakodott elő. A nagyhatalmak kormányaihoz eljuttatott terjedelmes memorandumában azt fejtegette, hogy a Nagyalföldet a Tisza geográfiai és vízrajzi egységbe kapcsolja Kárpát-Ukrajnával. A kárpátukrán kormány az erdőkitermelésben rablógazdálkodást folytat, ami azzal a veszéllyel járhat, hogy a nagy esőzések következtében az irtásterületek terméketlen karsztvidékké változnak, s a Tiszán lezúduló víztömeg elmocsarasítja a Nagyalföldet. Magyarországnak tehát – ha elejét akarja venni a katasztrófának – cselekednie kell, vagyis bir-

tokába kell vennie Kárpát-Ukrajnát. Úgy tűnt, hogy ez az érvelés a németek számára is megfelelőbb a korábbinál, mert nem domborította ki a lengyel-magyar közös határ fontosságát Magyarország számára.

1939 februárjában már bizonyos volt, hogy Hitler a müncheni egyezmény felrúgására készül, és az önálló csehszlovák állam napjai meg vannak számlálva. A magyar kormány úgy látta, hogy a közelgő német akció végre meghozhatja azt a történelmi pillanatot, amikor Kárpát-Ukrajna megszerzését nyélbe lehet ütni. Arról azonban csak homályos sejtések éltek Budapesten, hogy Hitler milyen megoldást választ, s hogyan kívánja abba bekapcsolni Magyarországot. Nem tudták pontosan azt sem, milyen területekre és milyen formában tart igényt Németország, s mit szán a magyaroknak. Teleki nem akart késlekedni, mint elődje tette; el volt szánva Kárpát-Ukrajna megszerzésére. Ha lehetséges, egy gondolattal a német akció megindítása előtt, de legalább azzal azonos pillanatban akart cselekedni, nehogy a késlekedés Hitlert juttassa helyzeti előnyhöz, ismét kezébe adva a döntőbírói pálcát s ezzel a lehetőséget, hogy olyan árat szabjon ítéletért, amilyent akar, vagy hogy végleg elzárja Magyarországot az „északi kapu” lehetőségétől.

A kormány 1939 februárjától szüntelenül ostromolta kérdéseivel a német külügyminisztériumot: mikor függesztik már fel Kárpát-Ukrajna elfoglalásának tilalmát. A németek kitértek az egyenes válasz elől, türelemre intették a magyarokat, mondván, ha Magyarországot érdeklő fejlemények adódnak, időben informálják majd a kormányt. Közben szaporodtak a hírek a német előkészületekről. Olyan híresztelések is lábra kaptak, hogy Németország Szlovákia elfoglalására készül, különösen miután híre jött, hogy március 10-én a prágai kormány határozata alapján Szlovákiában a hadsereg vette át a hatalmat, és leváltotta a szeparatista Tiso-kormány szinte valamennyi tagját. A bizonytalanság, a kedvező pillanat elszalasztásától való félelem végül arra készítette Telekit, hogy március 10-én a minisztertanács ülésén kierőszakolja a döntést, mely szerint a német hadsereg Csehszlovákiába történő bevonulása, illetve Szlovákia függetlenségének kikiáltása esetén a magyar hadsereg elfoglalja Kárpát-Ukrajnát még akkor is, ha ehhez a kormány nem kapja meg a németek hozzájárulását. A határozatról sürgősen értesítették Rómát és Varsót, nem feled-

kezve meg utalni arra, hogyha Szlovákia „a német birodalom hatalma alá csúszna” a lengyel–magyar közös határ megvalósítása nélkül, ez olyan hatalmi túlsúlyt biztosítana Németországnak, amely nemcsak a magyar, de a lengyel és olasz érdekeket is veszélyeztetné.

Amikor azonban ez a távirat útnak indult, az idegeskedés már felesleges volt. A náci vezetők a szlovákiai események hatására elhatározták, hogy szabad kezet adnak Magyarországnak Kárpát-Ukrajnában. Március 11-én a budapesti német követ kormánya nevében jegyzéket intézett a magyar külügyminisztériumhoz, amely „feltételezve Kárpát-Ukrajna területén történő bizonyos magyar akciókat”, felsorolta a német gazdasági és politikai igényeket. Ezek a következők voltak: Kárpát-Ukrajna megszállása alatt és után a német szállítási szükségleteket a legnagyobb mértékben vegyék figyelembe; a magyar kormány ismerje el azokat a gazdasági természetű szerződéseket és egyezményeket, amelyeket a kárpátukrán kormány német hivatalos vagy magánszemélyekkel kötött; ismerje el a kárpát-ukrajnai „volks-deutschok” eddig szerzett jogait; a kárpátukrán kormány tagjait és az ottani vezető politikusokat semmiféle jogcímen ne üldözzék.

Március 12-én délután Hitler fogadta Sztójay Döme berlini magyar követet. Felszólította, értesítse kormányát, hogy Csehszlovákia szétesése küszöbön áll. Németország el fogja ismerni Szlovákia függetlenségét, de a kárpátukrán kormánynak 24 óráig nem ad hasonló elismerést. Magyarországnak van tehát 24 órája, amely alatt megoldhatja a rutén kérdést. Sztójay még az esti órákban Altenburggal, a német külügyminisztérium politikai osztályának csehszlovák referensével különrepülőgépen Budapestre utazott, és azonnal jelentést tett feletteseinek. Másnap pedig Altenburg a budapesti német követ kíséretében látogatást tett Horthynál, s megbeszélést folytatott a miniszterelnökkel, a vezérkari főnökkel és a külügyminiszter-helyettesel. Ezen a megbeszélésen megállapodás született arról, hogy Magyarország március 16-án határincidenst provokál, és március 18-án megindítja a támadást. Szóba került a március 11-i jegyzék is. Teleki Altenburg előtt szóbelileg hozzájárult a német követelésekhez, bár később e nyilatkozatát letagadta, ami közel félévi vitát eredményezett a két kormány között.

Horthy sietett kifejezni köszönetét Hitlernek. Március 13-i táviratában közölte, hogy „öthetes újoncaink ellenére a legnagyobb lel-

kesedéssel fogunk hozzá ehhez az ügghöz”, s hangoztatta: sohasem fogja elfelejteni „a barátságnak eme bizonyítékát”, és hálájára a Führer „mindig sziklaszilárdan számíthat”. Az események ettől kezdve olyan gyorsan peregtek, hogy az eredetileg kitűzött időpontot is meg kellett változtatni. Március 14-én a németekkel történt megállapodás alapján Szlovákia kikiáltotta függetlenségét. Ugyanaznap hajnalban a kárpátukrán Volosin-kormány is proklamálta Kárpát-Ukrajna önállóságát, és kérte a német birodalom védnökségét. Ez a váratlan közjáték – Hitlernek a 24 óra haladékra vonatkozó ígérete ellenére is – riadalmat keltett Budapesten. Nem tudták, vajon nem a németek sugalmazták-e Volosin lépését, megszegve a korábbi megállapodásokat. A cselekvés pillanata tehát elérkezett. Március 14-én Munkácsnál és Ungvárnál nagyszabású határincidenseket provokáltak, és 15-én, a hajnali órákban a még teljesen fel sem vonult magyar hadsereg megkezdte a támadást.

Ugyanebben az időpontban vonult be a német hadsereg Prágába, miután az éjszakai órákban Hitler kényszerítette az agg csehszlovák elnököt, Háchát egy proklamáció aláírására, melyben a cseh nép sorsát Hitler kezébe helyezi le, és kéri a német protektorátust. A német csapatok puskalövés nélkül foglalták el a cseh területeket. Némi ellenállás csak Kárpát-Ukrajnában mutatkozott, ahol a Szics-gárdisták harcha bocsátkoztak a magyar csapatokkal, abban a reményben, hogy Németország eleget tesz a Volosin-kormány kérésének, és védelmet nyújt a magyarokkal szemben. Ez a remény azonban hiábavaló volt. Hitler nem akart közbelépni, a magyar csapatok pedig rövid idő alatt elérték a lengyel határt, és birtokba vették Kárpát-Ukrajnát.

Csehszlovákia teljes feldarabolása tehát befejeződött. A horthysta hadsereg végrehajtotta első „fegyvertényét”. A kormány propaganda-apparátusa óriási erővel látott hozzá a magyar haderő dicsőítéséhez, amely íme már a Kárpátok gerincénél őrzi a hazát.

Teleki elégedett volt, mert nem kellett egy döntőbíráskodás keserves óráit átélni és vállalni annak következményeit, s mert a közvélemény jelentős részével el tudta hitetni, hogy a kormány ébersége és határozottsága eredményezte az újabb országgyarapítást, voltaképpen a németek akarata ellenére, önálló magyar akció révén. Hitler engedélyéről, a titkos megállapodásokról csak néhány beavatott tu-

dott. Teleki úgy érezte, nemcsak belpolitikailag, de külpolitikailag is megszilárdította pozícióit. A csalódásnak azonban hamar be kellett következnie. Csehszlovákia – magyar segédlettel végrehajtott – feldarabolása nemcsak a Duna-medence hatalmi egyensúlyát billentette teljesen a náci Németország javára, de döntő változásokat eredményezett egész Európa nemzetközi helyzetében is. Az új világháború kirobbanása közeli veszélyként fenyegetett. Ennek következményeivel kellett most már szembenézni.

IV.

MAGYARORSZÁG KÜLPOLITIKÁJA

A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚ

ELSŐ SZAKASZÁBAN

1939–1941

1. A TELEKI-KORMÁNY KÜLPOLITIKAI TÖREKVÉSEI A VILÁGHÁBORÚ KIROBBANÁSAKOR

Alig egy héttel azután, hogy a Wehrmacht alakulatai megszállták a müncheni paktum után megmaradt Csehszlovákiát, Hitler, akit a nyugati hatalmaknak Ausztria és Csehszlovákia leigázása alkalmával tanúsított magatartása felbátorított, Németország teljes diplomáciai és katonai nyomását Lengyelországra zúdította. A fasiszta Németország fenyegetően készülődött a háborúra.

A nemzetközi helyzetben azonban 1939 tavaszán fokozatos fordulat következett be. Csehszlovákia feldarabolása után egyre inkább érezhetővé vált a demokratikus világközvélemény növekvő felháborodása a náci agresszióval szemben, és ez a tényező kétségtelenül hatást gyakorolt a nyugati hatalmak politikájának alakulására. Ugyanakkor 1939 tavaszán már a nyugati vezető politikai körök egy része is felismerte, hogy a „bolsevizmus elleni keresztes hadjárat” frázisai mögött Németország világuralmi törekvései lapulnak. Angliában jelentősen megerősödött a Chamberlain-féle behódoló politika ellenzéke, amely szükségesnek vélte, hogy a brit világbirodalom fenntartása érdekében, amely mindig is az európai egyensúlyon alapult, Anglia szakítson a Németországnak tett engedmények politikájával. 1939. április 6-án Nagy-Britannia és Lengyelország között kölcsönös segélynyújtási megállapodás jött létre. Franciaország megerősítette a francia–lengyel szerződést. Egy héttel később, április 13-án az angol és francia kormány garanciális egyezményt kötött Romániával és Görögországgal.

A nemzetközi helyzet ilyen alakulása nem maradhatott hatás nélkül a magyar külpolitikára sem. 1939-től kezdve az uralkodó osztályoknak számítaniuk kellett arra, hogy Magyarország további minden irányú külpolitikai együttműködése a fasiszta Németországgal (amelyet

korábban a Chamberlain-féle behódoló politika igazolni látszott) esetleg maga után vonhatja a világháborúvá szélesedhető német–lengyel konfliktusban való részvételt is, nyílt szakítást eredményezhet a nyugati hatalmakkal. E tekintetben a magyar kormány, Barcza György londoni követ útján, állandó jelzéseket kapott angol hivatalos személyiségek és befolyásos politikusok részéről.

Kétségtelen tehát, hogy a magyar uralkodó körök külpolitikai valónavezetésének kialakítására 1939-ben erőteljesen hatottak azok a tényezők, amelyek a nyugati hatalmak és Németország közötti háború kirobbanásának lehetőségét erősítették. De az sem került el figyelmüket, hogy a hivatalos angol és francia diplomáciában még mindig érvényesült az a törekvés is, hogy saját határaikat védve meg-egyezzenek a fasiszta Németországgal, mindenekelőtt a Szovjetunió rovására. Ha ez a kiegyezés Nagy-Britannia és Franciaország garanciális politikájának feladásához vezetne, ez – felfogásuk szerint – nemcsak az eddigi külpolitika fő vonalát igazolná, hanem a revíziós célkitűzések megvalósítását is könnyebbé tehetné.

Mindezekhez járult, hogy a müncheni paktum és az első bécsi döntés után egyre félelmetesebb méreteket öltött ki a német gazdasági expanzió Magyarországra irányában is, azzal a célkitűzéssel, hogy az országot a német nemzetgazdaság nyersanyag- és élelmiszer-szállító függvényévé tegye. Ez a gazdasági expanzió a német nagyhatalmi törekvésekkel együtt mindinkább sértette a magyar finánc-tőkések és nagybirtokosok érdekeit, önálló imperialista célkitűzéseit.

A fokozódó német gazdasági és politikai nyomás a müncheni paktum után párosult a németbarát csoportok nagyarányú megerősödésével a belpolitikai életben. Imrédy miniszterelnök maga is a szélső-jobboldali csoportokhoz pártolt, és a külpolitikában a fenntartás nélküli német orientációt, a belpolitikában pedig a német fasizmus módszereit kívánta megvalósítani. A helyzet ilyen irányú alakulása – mint láttuk – arra késztette a nagybirtok és finánc-tőke képviselőit, hogy megbuktassák az Imrédy-kormányt. Így került a miniszterelnöki székbe 1939 februárjában gróf Teleki Pál, az ellenforradalmi rendszer régi politikusa, akinek a feladata az volt, hogy a finánc-tőke és a legitimista nagybirtok önálló külpolitikai törekvéseinek, belső hatalmi befolyásának védelmében, a Németországgal kialakult viszony fenntartása mellett, gátat vessen a további német térhódítás-

nak és – ami ezzel szervesen összefüggött – a szélsőjobboldali erők politikai törekvéseinek. Ezt a feladatot a kormány azonban csak részben tudta megoldani, elsősorban azért, mert főleg azoknak a demokratikus és haladó erőknek széttűzésára törekedett, amelyekre a szélsőjobboddallal szemben támaszkodhatott volna. Bár sikerült a hagyományos kormányzati formákat megmenteni, s elkerülni az „órsékváltást” a szélsőjobboldali erők javára, a politikai erőviszonyok mérlegében a fenntartás nélküli németbarát jobboldali ellenzék súlya nem csökkent, hanem növekedett. Az 1939 május végén megtartott országgyűlési választásokon a német pénzzel is támogatott nyilas-keresztes pártok 900 000 szavazattal a második helyre kerültek, és több mint 40 mandátumot szereztek. Ezzel a feltétel nélküli németbarát politika hívei a képviselőházban jelentős mértékben megerősödtek, és szüntelenül nyomást gyakoroltak a kormány külpolitikájára is, a Németországnak teendő további engedmények irányában.

Mindezek a tényezők együttesen határozták meg a Teleki-kormány óvatosabb külpolitikai vonalvezetését 1939 tavaszán. Ennek a külpolitikának alapvető tartalma továbbra is a fasiszta Németországgal folytatott együttműködés volt. Ez a politika a tengelypolitikára épült. A tengelyhatalmakon belül azonban erőteljesebben kívánt támaszkodni Olaszországra, azaz a tengely déli szárnyának erősítésével akarta ellensúlyozni a fokozódó német nyomást. Ismét előtérbe került tehát az Olaszországgal való szoros barátság, az olasz–magyar érdekközösség hangoztatása. Ennek az elképzelésnek lényegét az 1939. április 21-i olasz–magyar tárgyalásokon a következőképpen határozták meg: Közép-Európában az egyedül lehetséges politika a tengelypolitika, de „Olaszországnak elsőrangú érdeke az erős Magyarország, és Magyarországnak majdnem életfeltétele az erős Olaszország . . . A tengelypolitikán belül is szükség van az egyensúlyra, mert csak így lehet tartós. Az egyensúlyt csak úgy lehet biztosítani, ha a tengelyhez minél több megbízható kis vagy középállam csatlakozik, hiszen világos, hogy az adott erőviszonyokból kifolyólag ezek csatlakozása elsősorban Olaszországot fogja erősíteni.”

A Teleki-kormány külpolitikai törekvéseihez az is hozzátartozott, hogy a németbarát politika ne vezessen a nyugati hatalmakkal való végleges szakításhoz, ha a német–lengyel konfliktus világháborúvá szélesedne. Teleki és az uralkodó osztályok egyes messzebbre látó

képviselői nemcsak abban nem hittek, hogy a német–lengyel konfliktus lokalizált maradhat, de az is meggyőződésük volt, hogy Németország fegyveres küzdelme a nyugati hatalmak ellen – amelyek mögött mint természetes szövetséges ott áll az Egyesült Államok – nem rövid „blitzkrieg” lesz, hanem hosszú, kimerítő háború, amely Németország vereségével vagy nagymérvű legyengülésével végződhet. Ebből következőleg az volt a felfogásuk, hogy Magyarországnak lehetőség szerint távol kell maradnia a háborútól, óvakodnia kell attól, hogy nyílt fegyveres konfliktusba keveredjen a nyugati hatalmakkal, meg kell akadályozni, hogy az első világháború utáni időszakhoz hasonló nemzetközi elszigetelődésbe kerüljön, s ily módon kell biztosítani – a lényegében érintetlenül maradt fegyveres erőkre támaszkodva – a rendszer átmentését a nagy világegészen, amely minden valószínűség szerint politikai és hatalmi vákuumot eredményez Közép-Európában. 1919 tapasztalataiból, a román megszállás következményeiből azt a tanulságot vonták le, hogy egy ilyen vákuumban azé az országé lesz a döntő szó a Duna-medencében, amely ép és ütőképes hadsereggel rendelkezik.

1939 nyarán mindez a gyakorlatban azt jelentette, hogy Magyarország a lengyel–német konfliktusban őrizze meg fegyveres semlegeségét. Ezt a célkitűzést alátámasztotta a magyar–lengyel viszony is. A magyar kormányok éveken keresztül folytattak közös külpolitikai akciókat Lengyelországgal Csehszlovákia ellen. E törekvéseik legfőbb jelszava a lengyel–magyar közös határ megteremtése volt, amely a „kommunizmus elleni védőgát” szerepén túl a „horizontális tengely” koncepciójához kapcsolódott. A magyar kormány álláspontját egyébként is erősen befolyásolta a közvélemény általános rokonszenve a lengyelek iránt.

A Teleki-kormánynak az eddigiekben jellemzett külpolitikai törekvései természetesen nem jelentették azt, hogy lemondott volna fő külpolitikai céljáról, a trianoni békeszerződés területi döntéseinek további revíziójáról. Sőt, a magyar kormány 1939-től kezdve legfőbb gyakorlati feladatának Erdély visszaszerzését tartotta. A revíziós igények további kielégítését azonban a müncheni paktum után éppen a német nagyhatalmi törekvések kezdték gátolni. A Kárpát-Ukrajna megszállásának engedélyezése körüli huzavona, valamint az, hogy Csehszlovákia teljes felosztásakor Szlovákia nem került Magyarorszá-

hoz, hanem mint „önálló” állam német fennhatóság alá került, jól mutatta, hogyan keresztezik a német célkitűzések a magyar revíziós törekvéseket. Az 1939 márciusi román–német gazdasági paktum megkötése után egyre nyilvánvalóbbá vált, hogy – legalábbis egyelőre – Erdély kérdésében sem lehet Németország aktív támogatására számítani. A náci külpolitika a magyar–román ellentétek tompítására törekedett, s nyomást gyakorolt a magyar kormányra annak érdekében, hogy normalizálja viszonyát Romániával. Ezért 1939 tavaszától a kormánykörökben előtérbe lépett az az elgondolás, hogy a Romániával szembeni revíziót Németország aktív támogatása nélkül, magyar fegyveres erőre támaszkodva kell keresztülvinni, amint arra a nemzetközi erőviszonyok alakulása Közép-Európában lehetőséget teremt. Ehhez az elgondoláshoz tartozott az is, hogy ha a Németország és a nyugati hatalmak közötti ellentétek háborúba csapnának át, a háborús helyzet teremtette zűrzavart kihasználva az erdélyi revíziót mindenképpen meg kell valósítani, még mielőtt a háború befejeződné. A Teleki-kormány nyilván arra építette számításait, hogy könnyebb lesz a győztes hatalmakkal a már visszaszerzett területek státusát de jure is elismertetni – különösen, ha Magyarország nem lép be a háborúba Németország oldalán –, mint a békekonferencián elérni a román–magyar határ módosítását.

A Teleki-kormánynak a fegyveres semlegesség megőrzésére való törekvése, valamint a Romániával szembeni revízió önálló megoldásának elve között más vonatkozásban is felismerhető az összefüggés. Az első bécsi döntés ellenében a németek súlyos gazdasági és politikai követeléseket támasztottak Magyarországgal szemben. Emellett a német segítséggel elért revíziós sikerek növelték azoknak a szélsőjobbboldali elemeknek a bázisát, amelyek fenntartás nélküli németbarát bel- és külpolitikára törekedtek, a további „országgyarapítás” lehetőségének jelszavával is. Teleki és politikai hívei tudták, hogy a németek aktív közreműködésével, esetleg újabb döntőbíráskodás útján elért további területi revízió olyan horderejű kül- és belpolitikai engedményekkel járna együtt, amelyek elkerülhetetlenül a fegyveres semlegesség feladásához vezetnének, a háborúba való bekapcsolódáshoz Németország oldalán.

Az a külpolitikai koncepció, amelyet a világháború kirobbanásának küszöbén a Teleki-kormány kialakított, bár átmenetileg kétségtelenül

elért bizonyos sikereket, olyan kibékíthetetlen ellentmondásokra épült, amelyek szükségszerűen vezettek e politika kudarcához és összeomlásához. Ezek az ellentmondások már 1939 nyarán kiütköztek, elsősorban abban, hogy a területi revízió kielégítésének vágya sokkal erősebben hatott a kormány külpolitikai tevékenységére, mint amilyen eréllyel a fegyveres semlegesség megőrzésének elvét képviselni tudta.

A Románia elleni katonai előkészületek már 1939 májusában megkezdődtek. A magyar kormány azonban nagyon jól tudta, hogy Hitler beleegyezése nélkül nemigen indíthat önálló akciót. Ezért a románellenes terveket valahogy be kellett illeszteni a tengelyhatalmak elképzeléseibe. Ugyanakkor a kormány egyáltalán nem tudta, milyen szerepet szánnak a németek Magyarországnak háborús terveikben – pedig arról már elég pontos értesülései voltak, hogy a német támadás Lengyelország ellen 1939 augusztus végére–szeptember elejére várható.

Teleki és Csáky 1939 júliusában személyes üzenetet kapott Mussolinitól, amelynek lényege az volt, hogy miután Magyarország egy általános háborúban nem tudna semleges maradni, a bekövetkező háború előtti tárgyalások lefolytatásához a magyar kormány részéről olyan írásbeli nyilatkozatra van szükség, amely szerint, ha a tengelyhatalmak a demokrata államok csoportjával általános háborúba keverednek, Magyarország a tengelyhatalmak politikáját fogja követni.

E felszólításnak eleget téve Teleki 1939. július 24-én két-két azonos tartalmú levelet intézett Hitlerhez és Mussolinihoz. A levelek tulajdonképpen a kért írásos nyilatkozatot tartalmazták, de Teleki felhasználta őket arra is, hogy a német kormány tudomására hozza fenntartásait, és célozzon a revíziós követelésekre.

Az első levélben Teleki leszögezte, hogy a „Berlin–Róma tengely erkölcsi és anyagi erejébe vetett mélységes hittől vezettetve, . . . egy általános konfliktus esetén Magyarország a maga politikáját a tengelyhatalmak politikájával fogja összhangba hozni”. Javasolta egy német–olasz–magyar hármas tanácskozás létrehozását, ahol megtárgyalhatják „mindazon problémákat, amelyek a három hatalom legszorosabb együttműködéséből adódhatnak”. Ehhez hozzátette: „Nem lehet azonban kétséges, hogy e politikához alkalmazkodásunk semmi esetre sem ejthet csorbát szuverenitásunkon, amely alkotmányunkban van

megtestesítve, és nem emelhet akadályokat nemzeti céljaink megvalósítása elé.” A második levélben pedig a félreértések elkerülése végett közölte, hogy „Magyarország, amennyiben az adott körülményekben nem áll be komoly változás, erkölcsi meggondolásokból nincs abban a helyzetben, hogy hadműveletekbe kezdjen Lengyelország ellen”.

Teleki leveleit – amelyekről Ciano ezt írta naplójába: „sanda gyanúm az, hogy az első levelet a második átadásának kedvéért írta” – Berlinben felháborodva fogadták, s Csáky látogatása alkalmával válaszoltak rájuk.

A magyar külügyminiszter augusztus 8-án utazott Berchtesgadenbe, ahol Hitler Ribbentrop jelenlétében fogadta. A Führer dühös szemrehányásokkal illette a magyar kormányt. Kijelentette, hogy Lengyelország nem okoz katonai problémát Németországnak, és az ellene indítandó háborúban a magyarok katonai részvételével nem is számoltak. Érthetetlennek minősítette Teleki levelét azok után, hogy Magyarország kizárólag a német támogatás révén tudta visszaszerezni elvesztett területeinek egy részét. Majd tudomására hozta Csáknak, hogy az adott katonai helyzetben a magyar revíziós követelések további támogatására nincs lehetőség.

Hitler közlései egyértelműek és világosak voltak. Ezért Csáky előzetes felhatalmazás nélkül kérte, hogy Teleki mindkét levelét tekintsék meg nem írottak. Másnap Sztójay követ hivatalos jegyzékben közölte, hogy a magyar kormány a leveleket visszavonta.

Sem a július 24-i levelek visszavonása, sem a Csáky által néhány nappal később Rómában felvetett javaslatok – a tengelyhatalmak és Magyarország közötti szövetség megteremtésével kapcsolatban – nem jelentették azt, hogy a kormány feladta volna a fentiekben jellemzett külpolitikai törekvéseit, sőt ezeket csak megerősítették az 1939 augusztus közepén bekövetkezett nemzetközi események. Egyrészt a salzburgi német–olasz tárgyalások után kiderült, hogy Olaszország sem kíván a német–lengyel konfliktus kapcsán háborúba lépni, és a „nem hadviselő fél” szerepére törekszik. Másrészt 1939. augusztus 23-án létrejött a megneemtámadási egyezmény Németország és a Szovjetunió között. A szovjet kormány, elfogadva a német kormány által felajánlott egyezményt, elhárította, illetve elodázta a Szovjetunió elleni német támadás veszélyét. Ez szétfoszlatta a magyar uralkodó osztályok ama titkos reményeit is, hogy létrejöhet a nyugati hatalmak

és Németország kiegyezése a Szovjetunió rovására. Nyilvánvalóvá vált, hogy a német–lengyel konfliktus révén a háború Németország és a nyugati hatalmak között fog kirobbanni. Mindez igazolni látszott Teleki elgondolásait annál inkább, mert magát a szovjet–német meg nem támadási egyeményt is – amely pillanatnyilag ugyan erősítette Németország helyzetét – perspektivikusan a német nemzetközi pozíciók gyengüléseként értékelte. A nyugati hatalmak háborúba lépése ugyanis számára a fenti összefüggésben nemcsak azt jelentette, hogy nem jött létre a szovjetellenes egységfront, hanem azt is, hogy ezután létrejöhet a nagyhatalmak antifasiszta koalíciója, ha a német–szovjet viszony a háború alatt megromlik. Erre számítani pedig – ismerve a szovjetellenes német célokat – nem volt merész feltételezés. A nyugati hatalmak és a Szovjetunió későbbi háborús koalíciójának lehetősége viszont Teleki szempontjából a közvetlen veszélyt jelentette az ellenforradalmi rendszerre – amelynek védelmét és a háború utánra való átmentését fő feladatának tekintette –, ha nem tudja elkerülni a háborúba lépést Németország oldalán.

Teleki, hogy álláspontját tudomására hozza az angol kormánynak, augusztus végén titkos, nem hivatalos üzenetet küldött Halifax külügyminiszternek, amelyben közölte: a magyar kormány nem fog együttműködni Németországgal Lengyelország ellen. Magyarország semlegességre törekszik, de helyzetére való tekintettel nem tesz semlegességi nyilatkozatot. Annak hangsúlyozása, hogy a kormány nem fog semlegességi nyilatkozatot tenni, nemcsak Németország kívánságára történt; nem is kívánta magát a szigorú semlegesség mellett lekötöni, hogy a megfelelő pillanathan érvényt szerezhessen revíziós követeléseinek.

A magyar uralkodó körök revíziós törekvései szempontjából új lehetőségeket villantott fel az olaszok közvetítő kísérlete Németország és a nyugati hatalmak között. Az olasz kormány ugyanis augusztus utolsó napjaiban azt javasolta, hogy 1939. szeptember 5-re az érdekelt nagyhatalmak teremtsenek lehetőséget egy nemzetközi konferencia összehívására, „a versailles-i szerződés ama záradékainak felülvizsgálatára, amelyek megzavarják az európai életet”. A magyar kormány előtt egy új München körvonalai sejlettek fel, amely esetleg az erdélyi revízió ügyét is megoldhatná. Ilyen irányú reményeit megerősítette az a körülmény, hogy bár 1939. szeptember 1-én a német

hadigépezet megkezdte Lengyelország lerohanását, az agressziót sem a támadás napján, sem másnap nem követte hadüzenet Nagy-Britannia és Franciaország részéről.

Teleki ebben a helyzetben, szeptember 2-án levelet írt Mussolininak, kérve, hogy az esetleges nemzetközi konferencián foglalkozzanak Magyarország revíziós követeléseivel is. Arra az eshetőségre pedig, ha ezek kielégítését ily módon nem tudnák biztosítani, kijelentette: a magyar kormány csendben, de határozottan folytatja katonai előkészületeit, hogy – vállalva minden kockázatot – „a román–magyar területi kérdést most hosszú időre nyugvópontra hozza”, és kérte a Ducét, hogy az esetleg bekövetkező eseményekre a világ közvéleményét megfelelően készítse elő, és Magyarországot diplomáciailag minden módon támogassa.

A Teleki-kormány reményei azonban gyorsan megghiúsultak. Szeptember 3-án Nagy-Britannia és Franciaország hadat üzent Németországnak. A „második München” illúziói szertefoszlottak. Románia megtámadása magával vonhatta volna az angol–francia garancia következményeit. Ugyanakkor a német diplomácia nyomása újból ránehezedett Magyarországra, összefüggésben azzal a törekvéssel, hogy kicsikarja a hozzájárulást a lengyel–magyar határszakasz felhasználásához Lengyelország hátbatámadására.

Szeptember 3-án Woermann helyettes külügyi államtitkár, majd másnap Ribbentrop kijelentette Sztójajnak, hogy Németország feltétlenül érdekelt a délkelet-európai nyugalmi állapot fenntartásában, ezért Magyarország az adott körülmények között semmiképpen sem indíthat támadást Románia ellen. Ribbentrop egyben kérte, hogy Csáky szeptember 7-én „speciális kérdések” megbeszélésére utazzon a német főhadiszállásra.

A jelek arra mutattak, hogy a németek ez alkalommal követelni fogják a Wehrmacht átvonulásának engedélyezését Magyarország területén. Ez súlyos veszélyt jelentett az ország függetlenségére, ami azonban nem riasztotta vissza a kormány egyes tagjait attól, hogy revíziós lázalmukban szögre akasszák az „erkölcsi meggondolásokat” a lengyel kérdésben, ha ezen az áron elnyerhető a náci vezetők beleegyezése Románia megtámadásához. Csáky szeptember 6-án üzenetet küldött Cianóhoz, közölve: hajlandó lenne a németek várható kérését teljesíteni, ha viszonzásul beleegyeznének, hogy Magyarország had-

műveleteket kezdjen Románia ellen. De az olasz külügyminiszter leintette Csákyt, és emlékeztette arra, hogy ez a lépés a nyugati államok hadüzenetét vonná maga után.

A magyar külügyminiszter szeptember 7-én repülőgépen a német főhadiszállásra utazott. Ribbentrop ismételten nyomatékosan figyelmeztette, hogy semmiképpen sem tűrnék el a Románia elleni támadást. Csáky megígérte: mindaddig nem indítanak akciót Románia ellen, amíg nem jutnak egyetértésre Németországgal ebben a kérdésben, sőt kijelentette, hogy a magyar kormány esetleg hajlandó lenne meg nemtámadási szerződést kötni Romániával. A német csapatátvonulás ügye itt nem került szóba, miután Ribbentrop ama kérdésére, hogy Magyarországnak nincsenek-e területi igényei Lengyelországgal szemben, Csáky tagadó választ adott.

De már szeptember 9-én megjelent a magyar külügyminisztériumban Erdmannsdorff követ Ribbentrop üzenetével: tekintettel a jövő eshetőségeire, nem tartaná célszerűnek, ha a magyar kormány Romániával meg nemtámadási szerződést kötne. És miután ily módon homályosan utalt az erdélyi revízió lehetőségére, a német külügyminiszter még aznap telefonon felhívta Csákyt, kérve, hogy sürgősen bocsássák a német hadsereg rendelkezésére a kassai vasútvonalat Lengyelországba irányuló csapatszállítások céljaira.

A kérés teljesítése nyílt kiállást jelentett volna a fasiszta Németország oldalán, s – ez nem lehetett kétséges a magyar kormány előtt sem – maga után vonta volna az angol–francia–lengyel hadüzenetet, Magyarország háborúba lépését, tehát a Teleki-féle külpolitikai törekvések összeomlását, s mindezt ráadásul olyan helyzetben, amelyben még a revíziós igények kielégítése sem látszott biztosítottnak. Szeptember 10-én a minisztertanács Teleki elnökletével ülést tartott, és a német kérés elutasítása mellett foglalt állást. Egyrészt azért, mert számíthatott Olaszország diplomáciai támogatására. Másrészt, mert szinte teljesen biztosra vehette, hogy a német–lengyel háború kellős közepén nem kell komolyan tartania egy német támadástól, vagy attól, hogy a német csapatok magyar engedély nélkül is megkísérlik az átvonulást. Annál is inkább, mert 1939-ben Közép-Európában Magyarországot fűzték a legszorosabb szálak Németországhoz, s ha a fegyveres akcióban nem is vett részt, gazdaságilag segítette a németeket, politikája tengelybarát politika volt.

Csáky azonnal közölte a magyar kormány válaszát Ribbentroppal, aki azt tudomásul vette, de kérte, hogy tegyék lehetővé a hadianyag-szállítást az említett vasútvonalon. Szeptember 11-én a külügyminiszter értesítette Erdmannsdorffot, hogy a magyar kormány engedélyezi a hadianyag-szállítást, zárt vagonokban, katonai kíséret nélkül.

A visszautasítást ez alkalommal valóban nem követték megtorló intézkedések, bár ettől kezdve, ha a német diplomácia valamilyen kérdésben nyomást akart gyakorolni a magyar kormányra, mindig hivatkozott az átvonulási kérelem megtagadására. Ciano fel is jegyezte naplójában ezzel az eseménnyel kapcsolatban: „A magyaroknak ezért egyszer még fizetniük kell.” Telekinek az adott pillanatban mindenestre sikerült Magyarország fegyveres semlegességét megerősíteni, a háborúba való bekapcsolódást elkerülni.

2. A „FURCSA HÁBORÚ” ÉS MAGYARORSZÁG

A Teleki-kormány eddigi külpolitikai vonalvezetésének kialakításában szerepet játszó tényezők Lengyelország lerohanása után, a „furcsa háború” idején is tovább hatottak, s ennek megfelelően a külpolitika célja is változatlan maradt: a tengelybarát politika talaján állva elkerülni a nyílt szakítást a nyugati hatalmakkal, és keresztülvinni a Romániával szembeni revíziót. A háború kirobbanását követő helyzet, amikor a kialakult erőviszonyok következtében sem Németország, sem pedig a szövetségesek nem tettek kezdeményező lépéseket arra, hogy Kelet- és Délkelet-Európát is hadszínterré tegyék, bizonyos mértékig kedvezett Teleki törekvéseinek.

Lengyelország leigázása után, bár a nyugati fronton Hitler nem indított azonnal támadást, Németországnak továbbra is érdeke volt a délkelet-európai nyugalmi helyzet fenntartása, mert a fokozatosan kialakuló angol gazdasági blokádnak következtében e térség gazdasági kincseinek zavartalan és nagyarányú kiaknázása létfontosságú volt a német hadigépezet számára. Első helyen természetesen a román nyersolaj állt, de nagy jelentősége volt számukra a jugoszláv ércbányászatnak is. Ily módon Románia és Jugoszlávia a német diplomáciában ebben az időszakban sokkal fontosabb szerepet töltött be, mint a lényegében csak mezőgazdasági produktumokat szállító Magyarország,

annál is inkább, mert itt a németek pozíciói sokkal szilárdabbak voltak, mint az angol-francia garancia alatt álló Romániában vagy Jugoszláviában. A háború kirobbanását követő hónapokban német hivatalos részről nemigen hangzottak el „baráti” nyilatkozatok Magyarország irányában. Bár 1939 őszén a német kormány nem lépett fel nagyarányú politikai követelésekkel, a leghesebben reagált a magyar kormány legkisebb olyan intézkedésére is, amelyet érdekeire sérelmesnek ítélt. Minden egyes olyan diplomáciai lépés vagy politikai nyilatkozat, amely Románia ellen irányult, a németek határozott ellenállásába ütközött. Különösen élesen támadták a magyar kormányt a lengyel menekültek iránt tanúsított lojális magatartását, a semlegesség megsértésének vádját hangoztatva.

A német külpolitika a „furcsa háború” idején elsősorban arra törekedett, hogy Magyarországon is biztosítsa a német gazdasági szükségletek fokozottabb kielégítését. Ennek érdekében a diplomáciai zsarolás legváltozatosabb módjait használta fel. Sztójay 1939 őzétől jelentéseiben újra meg újra kifejezésre juttatta, hogy a német politikai körök elégedetlenek a magyarországi helyzettel. Horthy végül is november 3-án levélben biztosította Hitlert arról, hogy Magyarország szilárdan Németország oldalán áll.

Az 1939 szeptemberében kezdődő német-magyar gazdasági tárgyalásokon Clodius német megbízott súlyos követelésekkel lépett fel, amelyeket a magyar kormány csak részben elégített ki. Ez a vonakodás azonban nem tartott sokáig; a német kormánynak kezében volt a megfelelő eszköz, hogy gazdasági igényeinek maradéktalanul érvényt szerezzen. Továbbra is fenntartotta bizonyos hadianyagok szállításának tilalmát, amelyet a háború első napjaiban rendelt el. A német fegyverszállítások korlátozása súlyosan érintette a Románia ellen támadásra készülő magyar kormány fegyverkezési programját. Ezért az 1939 decemberi és 1940 januári gazdasági tárgyalásokon eleget tett a német követeléseknek, és megígérte, hogy a jövőben igyekezni fog gazdaságilag minden tekintetben segíteni Németországot.

A magyar külpolitika a háború kirobbanását követő hónapokban is igyekezett a tengelyhatalmakon belül erősen Olaszországra támaszkodni, azonban most még kevésbé számíthatott az olasz kormány támogatására, mint a háború kitörése előtt. Nemcsak azért, mert Olaszország egyre inkább alárendelt szerepet játszott a tengelyen

belül, hanem azért is, mert arra törekedett, hogy mint „nem hadviselő fél” megnövelje befolyását a német fenyegetés súlya alatt tengelybarát politikát folytató délkelet-európai semleges országokban. Ezért – legalábbis 1940 nyaráig – mindenképpen támogatta azt a német törekvést, hogy Délkelet-Európában fennmaradjon a nyugalmi állapot. A magyar kormány tehát az erdélyi területi revízió megvalósításáért indított akcióban az olaszok együttműködésére és támogatására sem számíthatott, sőt Ciano a háború kezdetétől fogva ismételten mérsékletre és türelemre intette.

Anglia és Franciaország magatartásában a tengelybarát politikát folytató Magyarország iránt a háború kirobbanása után bizonyos megértés tapasztalható. Az a tény, hogy Magyarország 1939 szeptemberében megőrizte semlegességét, arra készítette a nyugati hatalmakat, hogy a hivatalos politika iránti tapintatos magatartással, bizonyos gazdasági kedvezményekkel (amelyek a blokád körülményei között elég jelentősek voltak) tartsák vissza a kormányt a németek felé teendő további lépésektől s a háborúba való bekapcsolódástól. Óvatos magatartást tanúsítottak a revíziós politika kérdéseiben is. A magyar diplomácia ebben az időszakban igen élénk tevékenységet folytatott Londonban és Párizsban Csehszlovákia függetlenségének és határainak háború utáni helyreállításával szemben. Az angol és francia kormánykörök igyekeztek megnyugtatólag hatni a magyar kormányra.

A Szovjetunió magatartását Magyarország iránt lényegében a szovjet–német megnemtámadási szerződés határozta meg. 1939 szeptember második felében, amikor a Nyugat-Ukrajnába és Nyugat-Beloruszsiába bevonuló Vörös Hadsereg alakulatai elérték a magyar határt, a szovjet kormány üzenetet intézett a magyar kormányhoz, amelyben közölte, hogy a Szovjetunió tiszteletben tartja Magyarország határait, s békében kíván élni összes szomszédaival. 1939. szeptember 24-én a Szovjetunió helyreállította a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal. Amikor Kristóffy József, az új moszkvai magyar követ szeptember 27-én átadta megbízólevelét, Kalinyin, a Legfelsőbb Tanács elnöke hangsúlyozta, hogy a két ország között nincsenek érdekellentétek, s hogy a Szovjetunió fejleszteni kívánja Magyarországgal a politikai, gazdasági és kulturális kapcsolatokat.

A német–szovjet kapcsolatok hatására átmenetileg magyar részről is érezhető volt – legalábbis a hivatalos megnyilatkozásokban – némi

mérséklődés a szovjetellenes magatartásban. A gazdasági kapcsolatokat megteremtésére is történtek gyenge, tájékozódó jellegű kísérletek. A magyar kormánytól azonban valójában mi sem állt távolabb, mint a jószomszédi kapcsolatok fenntartása a Szovjetunióval. Magyarországon a külpolitikájának a világháború eme periódusában is a szovjetellenesség volt az egyik alapelve – és ezt most Teleki a német–szovjet megneemtámadási egyezmény következtében kialakult sajátos nemzetközi helyzetben kül- és belpolitikai bázisának kiszélesítésére igyekezett felhasználni. A német orientáció a magyar uralkodó körökben, a revíziós reményeken túl, mindig is a szovjetellenességből nyert tápot. Éppen ezért a megneemtámadási egyezmény és főleg az, hogy a semlegességi kapcsolatok mind a német, mind a szovjet hivatalos megnyilatkozások alapján látszólag tartósan ígérkeztek, a magyar uralkodó osztályokban, de a szovjetellenességre nevelt polgári és kispolgári rétegekben is zavart, „kiábrándulást” okozott. Ez a helyzet csökkentette a szélsőjobboldal politikai befolyását, és az uralkodó osztályokon belül is növelte Teleki bázisát. A nyugati hatalmak felé a kormány a „furcsa háború” időszakában hangsúlyozottan képviselte a szovjetellenességet, mint külpolitikájának egyik alapelvét. Ezt a magatartást csak erősítette a nyugati nagyhatalmak egyes politikai csoportjainak – főleg a chamberlainistáknak – az a törekvése, hogy a Németország és a szövetségesek közötti háborút az Európa keleti térségében megnyitandó új hadszínterek révén, a németekkel való kiegyezés útján a Szovjetunió elleni háborúvá változtassák. (Barcza londoni követ több alkalommal is jelentést küldött Chamberlain és Halifax ezzel kapcsolatos elképzeléseiről.) Ilyen irányban szerették volna kiszélesíteni az 1939 november végén kirobbant szovjet–finn háborút is. Teleki – a nyugati hatalmak és a Szovjetunió ellentéteinek kimélyülésében reménykedve – december 5-én a képviselőházban az európai államférfiak közül szinte elsőnek tett nyíltan is hitet a szovjetellenes egységszront gondolata mellett. A magyar kormány tetteivel is igyekezett bizonyítani, hogy kész tevékenyen is részt venni a „nagyszabású bolsevizmusellenes európai frontban”. Teleki személyes ellenőrzése alatt szerveződtek a Finnországba induló önkéntes alakulatok. Magyarország jelentős mennyiségű hadianyagot is szállított a finn hadseregnek.

Az erdélyi revízió kérdésében a Teleki-kormány programja továbbra is az volt, hogy azt a fennálló háborús konfliktus befejeződése előtt meg kell valósítani. Ez a program szabta meg Magyarország viszonyát a szomszéd országokhoz, és irányította a kormány állásfoglalásait a közép-európai és balkáni problémákkal kapcsolatban is. Gyakorlatilag ez azt jelentette, hogy a magyar kormány, minden külpolitikai lépést a revízió megvalósításától téve függővé, saját tevékenységével is rombolta azokat a lehetőségeket, amelyek Közép- és Délkelet-Európának a háború első időszakában kialakult helyzetéből adódóan elősegíthették volna a szomszédos országokkal való összefogást s ezzel a fegyveres semlegesség fenntartásra irányuló törekvések sikerét, fokozta annak lehetőségét, hogy Magyarország eszközzé váljon a német imperializmus délkelet-európai tervének megvalósításában.

A közép-európai semleges blokk gondolatát először az olasz kormány vetette fel még szeptemberben, de hamarosan elállt tőle, mivel Olaszország háborúba lépése esetén ideig-óráig megkőthette volna a kezét. Ráadásul a németek is ellenszenvvel fogadták az olasz terveket. A semleges blokk tervét 1939 novemberében, a Balkán-szövetség államaival folytatott előzetes eszmecsere után, a román kormány vetette fel újból. A tervezet szerint a megállapodás főbb pontjai – amelyek természetesen a tagállamok fennálló kötelezettségeit nem érintették – a következők lettek volna: semlegességi nyilatkozat a fennálló háborús konfliktusokkal szemben; megnemtámadási szerződés a tagállamok között; kötelezettségvállalás a jóindulatú semlegességre, ha a blokk valamelyik tagja agresszió áldozatául esik; a gazdasági együttműködés fejlesztése a tagállamok között. Magyarországra és Bulgáriára való tekintettel a tervezet nem tartalmazta a status quo garantálását. Ugyancsak nem szerepelt segélynyújtási szerződés sem. A megvalósítást úgy képzelték el, hogy a Balkán-szövetség államainak megállapodása után felkéri Magyarországot és Bulgáriát a csatlakozásra, majd az összes állam Olaszország támogatását kéri.

A terv élénk visszhangot váltott ki mind az érdekelt államok, mind pedig a nagyhatalmak körében. A semleges blokk létrehozása bizonyos mértékig a délkelet-európai kis államok egymás közötti ellentéteinek áthidalását szolgálhatta volna, nagyobb lehetőségeket nyújtva a közös német veszély, az egyre fokozódó német nyomás és fenyegetés elleni védekezésre.

Persze a semleges blokk koncepciója mögött más elgondolások is meghúzódtak. A kezdeményező Románia ezzel is támogatást remélt szerezni Besszarábia kérdésében a Szovjetunió ellen és általában a status quo fenntartására, s ez volt gyakorlatilag a legnagyobb buktatója a terv megvalósulásának. Bizonyos reményeket fűztek a semleges blokkhoz azok a nyugati körök is, amelyek a szovjetellenes egységfront megteremtésére törekedtek. Barcza így írt erről egyik jelentésében: „Angol megítélés szerint Olaszország semlegessége és Európa délkeleti államainak semlegességben való megtartása nemcsak a jelen helyzetben, de a szovjet későbbi sakkban tartására is rendkívül fontos.”

A németek viszont határozottan szembehelyezkedtek a tervvel. Németország ugyan a háború ezen szakaszában a délkelet-európai és balkáni semleges állapot fenntartására törekedett, de éppen nem az ellentétek feloldása, hanem konzerválása mellett, mert ez kedvezett a német befolyás növekedésének az egyes országokban.

1939 novemberében a magyar kormány követői révén részletes információkat kapott a semleges blokk tervéről és az azzal kapcsolatos tárgyalásokról. A kormány, he sem várva a hivatalos tájékoztatást, nyilvánosságra hozta elutasító álláspontját, arra hivatkozva, hogy mindaddig, amíg a kollaborálni kívánó államok és Magyarország közötti ellentétek nem oldódnak meg, a csatlakozásról szó sem lehet, mert Magyarország nem hajlandó egyoldalú áldozatokat hozni, még kevésbé azok fenntartására ígéretet tenni. A Teleki-kormány azzal, hogy a blokkban való részvételért a területi revíziót kívánta árul, eleve kilátástalanná tette a további előrehaladást. Három nappal a nyilatkozat közzététele után a német külügyminisztérium közölte Sztójayval, hogy elégtétellel vették tudomásul Magyarország elutasító álláspontját.

A magyar kormány, amely a nemzetközi viszonyok minden rezdülését a Romániával szembeni revízióra igyekezett felhasználni, amikor 1939 őszén értesületeket szerzett arról, hogy a Szovjetunió feltehetőleg napirendre fogja tűzni a szovjet-román viszony rendezésének ügyét, visszakövetelvén az intervenció idején elfoglalt, majd Romániához csatolt Besszarábiát, lázas diplomáciai és katonai előkészületekbe kezdett. A kormánykörökben, elsősorban a katonai vezetésben az a vélemény alakult ki, hogy a feltételezett szovjet-román konfliktus esetén katonai erővel el kell foglalni Erdélyt. Teleki miniszterelnök

ugyan mérsékelni igyekezett a katonai vezetést, de miután maga sem akarta elszalasztani az alkalmat, részletes tervezetet dolgozott ki a Romániával szembeni magyar követelésekről és a beavatkozás feltételeiről, azzal a célkitűzéssel, hogy elnyerje a nagyhatalmak, elsősorban a Romániához garanciális paktummal fűzött Nagy-Britannia és Franciaország jóváhagyását, vagy legalábbis hallgatólagos beleegyezését az esetleges katonai akcióhoz. A maximális tervezet 78 000 km² területet követelt Romániától, több mint négymillió lakossal, a minimális 50 000 km²-t. A követelést a nyugati hatalmak felé elsősorban azzal indokolták, hogy csak Magyarország képes a Duna-medencében „védelmet” képezni a Szovjetunióval szemben.

A diplomáciai akció nem sok sikerrel járt. Olaszország, amelyhez Románia támogatásért fordult a magyar törekvésekkel szemben, mérsékletre intette a Teleki-kormányt, s tudomására hozta, hogy szovjet-román fegyveres konfliktus esetén katonai segítséget nyújtana Romániának. Berlin a Balkán-szövetség államainak 1940 februári konferenciája idején ismételten leszögezte, hogy még csak hozzányúlni sem akar olyan témához, amely akár közvetve is egy délkelet-európai konfliktus lehetőségére utalna. A nyugati hatalmak, bár hallgatólagosan elismerték a román-magyar határ rendezésének szükségességét, a kérdés napirendre tűzését csak a háború után, a békekonferencia keretei között tartották lehetségesnek.

Mindez arra készítette Telekit, hogy 1940 februárjában, lényeges engedményeket téve, módosítsa a Románia elleni fegyveres támadás feltételeiről kidolgozott határozatokat. Eszerint Magyarország, bár nem mond le Romániával szembeni területi követeléseiről, nem fog kísérletet tenni azok kieroszakolására a háború folyamán, kivéve, ha a Szovjetunió és Románia között háború robbanna ki, amely a balkáni helyzet felbomlásához vezetne, s ha Románia Dobrudzsát átadná Bulgáriának. Nem kíván beavatkozni azonban, ha Románia sikeresen ellenáll, vagy ha a szövetségesek közel-keleti hadserege bekapcsolódik a harcba Románia oldalán. Besszarábia békés visszaadását a Szovjetunió nem tekinti igazolásul a beavatkozásra. A magyar kormány állásfoglalását memorandum formájában közölték Londonnal és Párizssal, s ezen túlmenőleg felhatalmazták a „Times” budapesti tudósítóját, hogy lapjában ismertesse azt.

A párizsi és londoni követ felhatalmazást kapott a memorandum

átadásával egyidejűleg az alábbi szóbeli üzenet közlésére is: Magyarországnak nincsenek agresszív szándékai senkivel szemben; kész megvédeni, ha kell fegyveresen is, az ország függetlenségét egy külső agresszióval szemben; semmilyen körülmények között sem hajlandó együttműködni a Szovjetunióval.

1940 januárjától kezdve a magyar kormány egyre több olyan információt kapott, amelyek arra utaltak, hogy Németország Románia katonai megszállásának lehetőségeit latolgatja, hogy biztosítsa a román olajmezőket, ha a besszarábiai ügy kapcsán fegyveres konfliktus alakulna ki. Mivel a németek útja Romániába csak Magyarországon keresztül vezethetne, a Teleki-kormány előtt új probléma vetődött fel: a Wehrmacht átvonulása. Nem volt kétséges, hogy egy ilyen eshetőség a területi követelések kielégítését eredményezhetné, de az is bizonyosnak látszott, hogy a németekkel való együttműködés Románia ellen szembehelyezhetné Magyarországot a nyugati hatalmakkal, és Teleki egész külpolitikai koncepciójának összeomlását jelenthetné.

Április elején a minisztertanács ülést tartott, hogy döntsön a várható német felszólításra adandó válaszról. A Románia elleni német támadásban való részvétel lehetőségét egy külügyminisztériumi tervezet az esetleges szovjet hadmozdulatokhoz kívánta kötni, mondván, hogy így Magyarország fellépését az antikomintern paktummal lehetne indokolni.

Teleki a németekkel való megbeszélés előtt Rómába küldte megbízottját, hogy puhatolja ki, milyen támogatást kaphatna a magyar kormány Olaszországtól abban az esetben, ha ellenállna a német kérésnek. Mussolini válasza azonban ezúttal elutasító volt. Teleki szerette volna megismerni az angol kormány álláspontját is, s ezért egy memorandumot készített, amelyben részletesen ecsetelte, milyen katasztrofális következményekkel járna Magyarországra a német átvonulás engedélyezésének megtagadása.

Teleki érvei nem találtak visszhangra Londonban, tükrözve azt a megmerevedést és elhidegülést, amely 1940 tavaszán vette kezdetét az angol–magyar viszonyban. Amikor ugyanis a Chamberlain-féle irányzat véglegesen megbukott (1940. május 10-én Chamberlain lemondott és Churchill alakított koalíciós kormányt), Anglia Magyarországgal kapcsolatos politikája is ártértékelésre került. Barcza követ így összegezte tapasztalatait: „Az angol attitűd újabban szkeptikussá

kezd válni Magyarország iránt, mert az angolok előre látják azt, hogy a németek délkelet felé expandálni fognak, amely esetben Magyarország ellenállása lehetetlen volna, ezért elhibázott volna Magyarországnak nyersanyagot vagy fegyvert juttatni.” 1940 májusában – Románia német megszállásának tervével kapcsolatban – az angol kormány elvileg is leszögezte álláspontját. A budapesti angol követ kormánya nevében közölte Csákyval, hogy az angol kormány nem maradhat közömbös az olyan hírek iránt, amelyek szerint bizonyos körülmények között a magyar kormány engedélyezné a német csapatok átvonulását országa területén, mert ez összeegyeztethetetlen a magyar semleges-séggel. Felhívja egyben a magyar kormány figyelmét azokra a következményekre, amelyek az angol–magyar viszonyt illetik, ha az esetleges német követelésekkel szemben engedékenységet tanúsítana. Egyidejűleg más diplomáciai úton tudomására hozták Telekinek, hogy a brit kormány a jelenlegi magyar kormányt, ha ellenáll a németeknek és magát akár belföldön, akár külföldön fenntartja, Magyarország egyedül törvényes kormányaként hivatalosan is elismerné, és a békekonferencián ennek megfelelő álláspontot foglalna el.

Az emigráns kormány gondolata Teleki környezetét már a háború kirobbanásának előestéjén foglalkoztatta, abból kiindulva, hogy el kell kerülni az első világháború végén kialakult helyzet megismétlődését, amikor is Magyarországnak nem volt Nyugaton az antant által posszibilisnak tekintett képviselete. A javaslatot Pelényi János washingtoni magyar követ vetette fel 1939 tavaszán, s egy évvel később Teleki elérkezettnek látta az időt, hogy lépéseket tegyen a terv megvalósítása érdekében, arra az esetre, ha a német átvonulás Romániába Magyarország megszállását vonná magával. Horthyval egyetértésben ötmillió dollárt helyzetetett letétbe az Egyesült Államokban Pelényi révén az esetleges emigrációs kormány céljaira. 1940. március 17-én Pelényihez írt levelében intézkedett arról, milyen körülmények között használhatják fel ezt az alapot: „Nagyméltóságod – írta – a Kormányzó Úron kívül jogosult és köteles az értékeket a következő uraknak, akiket a Kormányzó Úr jelölt ki az esetleges magyar emigráció vezetőiül, kiszolgáltatni: elsősorban gróf Károlyi Gyulának vagy gróf Teleki Pálnak, akik egyenként és egyedül is jogosultak az átvételre és az értékekkel nemzeti szabadságunk érdekében való további rendelkezésre – másodsorban gróf Khuen-Héderváry Sándor, Barcza György,

Baranyai Lipót, gróf Bethlen István és Keresztes-Fischer Ferenc uraknak, akik közül bármelyik kettő Nagyméltósággal, mint harmadikkal együtt és közösen jogosultak az átvételre . . . Ha . . . a másodsorban megnevezettek közül csak egy, Nagyméltósággal együtt tehát csak két magyar lehetne jelen, úgy Mister Royall Tyler amerikai állampolgár, Hazánk barátja lehet a harmadik felvételre jogosult.”

Ezekkel az eseményekkel egyidejűleg az ország belpolitikai életében jelentős jobbratulódás következett be. A kormánypárt jobbszárnya, a németbarát vezérkar és a nyilaskeresztes képviselők erőteljes támadást indítottak a kormány külpolitikai vonala ellen, az eddigi németbarát semlegesség helyett a háborúba való belépést követelve Németország oldalán. Ugyanakkor növekedett a német gazdasági és politikai nyomás is. Mindez a fasiszta Németországnak tett további engedmények és külpolitikai programjának fokozatos feladása felé taszította Telekit. Mivel a Románia ellen tervezett lépésről a magyar kormány nem kapott hivatalos tájékoztatást, 1940. április 17-én, hogy kipuhatolja a német terveket, levelet írt Hitlernek, amelyben német–olasz–magyar megbeszélést javasolt a Románia elleni támadás érdekében. Ismét felvetette tehát a háromhatalmi tárgyalások gondolatát, kifejezve készségét a tengelyhatalmakkal való együttműködésre és szövetségre, de ehhez Magyarország számára az egyenrangú partner jogait követelte, legalábbis a délkelet-európai kérdésekben.

Noha a német vezérkar valóban tervbe vette a támadást Románia ellen, erre 1940 tavaszán nem került sor. Németország akkor már a végső előkészületeket tette a nyugati offenzíva megindítására, így továbbra is érdeke volt a nyugalmi helyzet fenntartása Délkelet-Európában és a Balkánon. Ezért a nyugati offenzíva elindítása után négy nappal, május 14-én Hitler Telekinek küldött válaszlevelében elvetette a hármas tanácskozás gondolatát, s ezzel az egész ügyet a magyar kormány nyakába varrta. Olyan politika – írta levelében –, amely a jelenlegi helyzetben a Balkánon „új fejlődést” igyekszik kezdeményezni, beláthatatlan következményekkel járna, s ezért Németország – Olaszországgal egyetértésben – a Balkánon nem vállalkozik semmire. Hitler nem mulasztotta el megemlíteni, hogy amikor Magyarországnak nyugalmat ajánl, nem áldozatokat követel, mert a magyar kormánynak tudnia kell, hogy a Németországgal és Olasz-

országgal való „barátságos együttműködése Magyarország számára nem lényegtelen előnyöket hozott”.

Május 20-án Teleki Hitlerhez írt levelében tudomásul vette a Führer közléseit. Másnap Pelényinek küldött levelet Washingtonba, és közölte, hogy az emigrációs kormány létrehozása, illetve nyugati megbízott kinevezése egyelőre nem aktuális. Néhány nappal később a követ utasítást kapott, hogy az ötmillió dollárt fizesse vissza a Nemzeti Bank számlájára. Ezzel az emigrációs kormány terve egyszer s mindenkorra lekerült a napirendről.

Magyarország tehát 1940 tavaszán fenntarthatta fegyveres semlegességét, de ez egyben azt is jelentette, hogy a magyar kormány külpolitikájának központi célja, a területi revízió nem valósulhatott meg.

3. A MÁSODIK BÉCSI DÖNTÉS ÉS KÖVETKEZMÉNYEI MAGYARORSZÁG KÜLPOLITIKÁJÁBAN

Erdély megszerzésére a lehetőséget az az új helyzet teremtette meg, amelyet a németek nyugati offenzívája, Nyugat-Európa leigázása hozott a nemzetközi viszonyokban és Magyarország kül- és belpolitikai viszonyaiban. Ez azonban egyben véget vetett Magyarország fegyveres semlegességének is.

A náci agresszió diadalútja, Olaszország belépése a háborúba, Franciaország kapitulációja kettős hatást gyakorolt Magyarország külpolitikájára. Egyrészt az uralkodó osztályok körében erősödött és általánosabbá vált az a vélemény, hogy a németek verhetetlenek, és a háború közeli befejeződése reális lehetőség. Másrészt éppen e nézetekkel összefüggésben megint közvetlenül napirendre került a Románia elleni fellépés.

Mint már kifejtettük, a magyar kormánynak az volt az álláspontja, hogy az erdélyi revíziót az európai háború befejeződése előtt kell megvalósítani. A feladat tehát 1940 júniusában sürgetővé vált. Amikor június 26-án a Szovjetunió felszólította a román kormányt Besszarábia és Észak-Bukovina átadására, a magyar állami, diplomáciai és hadigépezet mozgásba lendült. Június 27-én a minisztertanács határozatilag leszögezte, hogy a magyar kormány semmiféle diszkriminációt nem tűr el, s ha Románia teljesíti a Szovjetunió kérését, kénysze-

ríteni kell arra, hogy Magyarország területi igényeit is elégítse ki. Ezzel egyidejűleg a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács határozatot hozott a hadsereg mozgósításáról és az alakulatok fokozatos felvonultatásáról a román határra.

E lépések nyilvánvalóan ellentétben álltak a februári elvi állásfoglalással. Teleki azonban a nyugati fronton elért német sikerek hatása alatt ekkortájt maga is úgy vélte, hogy mégis lehetséges a háború gyors befejezése – tehát Erdély kérdésében ki kell erőszakolni a döntést. Szerepet játszott az is, hogy Románia július 1-én felmondta az angol garanciát, ezzel pedig elmúlt a beavatkozás veszélye. Teleki egyetlen kérdésben ragaszkodott korábbi álláspontjához: nem kívánt a Szovjetunióval együttműködni. Igaz, ezzel a problémával nem is kellett komolyan szembenéznie, mert Románia teljesítette a Szovjetunió követeléseit.

Nagyobb problémának látszott a – várhatóan negatív – német magatartás tisztázása. Csáky külügyminiszter június 28-án a Budapesten tartózkodó Clodius útján közölte Ribbentroppal, hogy ha Németország beleegyezik Románia megtámadásába, a magyar kormány hajlandó újabb gazdasági korlátozásokat bevezetni és fokozottabb mértékben kielégíteni a német gabonaszükségletet. Megígérte továbbá, hogy garantálnák Németországnak a szabad közlekedést Magyarországon keresztül délkelet felé, amihez a német kormánynak különös érdeke fűződik.

A felkínált lényeges engedmények ellenére a magyar akció kedvezőtlen visszhangra talált Berlinben. Hitler ekkor még az Anglia elleni invázió megindítását latolgatta, s ehhez számára a Balkán vonatkozásában a kérdések kérdése a romániai kőolaj volt. Az adott pillanatban a németeknek a nyugati háborúhoz béke kellett Délkelet-Európában és a Balkánon. Emellett Románia külpolitikája a fenntartás nélküli tengelypolitika vonalára lépett. Ribbentrop a magyar mozgósítás hírére több erélyes hangú jegyzékben figyelmeztette Csákyt, hogy a magyar katonai akció következtében esetleg kialakuló balkáni háború szöges ellentétben áll Németország jelenlegi érdekeivel, és Magyarország nem számíthat semmiféle katonai támogatásra német részről. Egyben július 10-re meghívta Telekit és Csákyt Münchenbe a kérdések tisztázása végett.

A figyelmeztetések hatására a magyar támadás elmaradt ugyan,

de a helyzet továbbra is feszült volt. Münchenben – Ribbentrop és Ciano jelenlétében – Hitler óva intette Telekit és Csákyt attól, hogy fegyveres akciót indítsanak Románia ellen. A konfliktus tárgyalások útján való megoldását tanácsolta, és megígérte, hogy Mussolinival egyetértésben levélben felszólítja a román királyt, igyekezzék meg egyezni Magyarországgal. Majd kijelentette, hogy a tárgyalásokon Németország nem kíván részt venni.

A magyar politikusok elégedetlenül távoztak Münchenből. Megvolt ugyan a lehetőség arra, hogy a területi kérdésben tárgyalások kezdődjenek a román kormánnyal, de követeléseiket a tárgyalóasztalnál nem támaszthatják alá sem fegyveres nyomással, sem a tengelyhatalmak nyílt támogatásával. Mindez azt jelentette, hogy a Romániával szembeni területi követelések kielégítése ismét Németországtól függ. Hitler fogja megszabni, hogy mekkora területet kapjon Erdélyből Magyarország, s hogy mit kell ezért fizetnie.

Hitler a müncheni tárgyalások után néhány nappal elküldte levelét Károly királynak, majd július 26-án megbeszéléseket folytatott a román miniszterelnökkel és külügyminiszterrel, ahol – a fenyegetés és ígérgetés eszközeit egyaránt igénybe véve – sürgette a problémák gyors megoldását tárgyalások útján. Sőt a kérdés gyakorlati megoldásának lehetőségeivel is foglalkozni kezdett. Mindez arra mutatott, hogy a délkelet-európai államok területi problémáit illetően Hitler álláspontja 1940 júliusában lényeges változáson ment keresztül. Addig Németország mereven elzárkózott a Romániával szembeni magyar és bolgár területi igények kielégítése elől – most tárgyalóasztalhoz ült, azzal a jelszóval, hogy elérkezett az ideje a Párizs környéki békék által teremtett status quo megváltoztatásának Délkelet-Európában.

A német álláspontváltozás döntő oka az volt, hogy a náci vezetés 1940 júliusában megkezdte a Szovjetunió elleni agresszió előkészítését. 1940. július 31-én Hitler a Berghofban a katonai vezetőkkel tartott értekezleten már felvázolta a Szovjetunió elleni támadás terveit, s ezzel szerves összefüggésben beszélt többek között a balkáni rendezés problémáiról, kijelentve, hogy a magyar–román területi kérdések megoldása után garantálni fogja Románia határait. Ahhoz, hogy Hitler a Szovjetunió ellen támadó haderő déli szárnyának felvonulását biztosítsa, mindenekelőtt ki kellett küszöbölnie Délkelet-Európában azokat a tényezőket, amelyek a csapatmozdulatok zavartalan lebonyo-

lítását akadályozhatták. Ilyen zavaró tényezőt jelenthetett a magyar–román és bolgár–román területi vita.

Hitler jól tudta, hogy a magyarországi vasútvonalak igénybevétele-nek ára csak a magyar revíziós követelések legalábbis részleges kielégítése lehet. Viszont Románia is elsőrendű fontosságú volt számára, mind stratégiai, mind gazdasági szempontból. A magyar–román területi vitát ezért úgy kívánta megoldani, hogy a rendezés: 1. elég jelentős területeket juttasson Magyarországnak ahhoz, hogy a magyar kormány engedélyezze a német csapatok átvonulását, s a legkisebb ellenállással teljesítse Németország egyéb kívánságait; 2. ne hasson elriasztólag Romániára azáltal, hogy túl nagy területről kell lemondania; 3. ne elégítse ki sem a magyar, sem a román uralkodó osztályok kívánságait, hogy a további revízió, illetve viszontrevízió reményében mindkét ország a német háborús gépezet szolgálatába álljon. Mindezt természetesen csak abban az esetben lehetett elérni, ha mindkét kormány kényszerül elfogadni Németország döntőbíráskodását.

Ezért tanácsolta Hitler a kétoldalú tárgyalásokat, jól tudván, hogy a túlzott magyar igények miatt úgylis zsákutcába jutnak. S ha ilyen helyzetben a magyar kormány a német tilalom ellenére is a fegyveres fenyegetés eszközéhez nyúl, Románia pedig megint Németországhoz fordul, a végsőig feszült helyzetben a döntőbíráskodást vállalva olyan feltételeket szabhat, amilyeneket akar.

A magyar–román tárgyalások, melyek augusztus 16-án kezdődtek Turnu Severinben, mint előrelátható volt, nem vezettek eredményre, sőt mindkét fél újabb katonai intézkedéseket tett. Augusztus 24-én pedig a tárgyalások megszakadtak. A magyar kormány ismét a fegyveres megoldás lehetőségét latolgatta, Románia pedig döntőbíráskodásra kérte fel a tengelyhatalmakat. Hitler számításai beigazolódtak. Augusztus 27-én a bukaresti és a budapesti német követet jelentéstételre hazarendelték. Jelentéseik alapján Hitler – Ribbentrop és Ciano részvételével – elkészítette Erdély felosztásának térképét. Majd augusztus 30-ára Bécsbe kérték a magyar és a román külügyminisztert, s megfigyelőként Teleki miniszterelnököt is.

Teleki és Csáky augusztus 28-án utazott Bécsbe, ahol Ribbentrop és Ciano fogadta őket. Miután Ribbentrop felelősségre vonta a magyar államférfiakat az előállt helyzet miatt, kijelentve, hogy a legerélyesebb eszközökkel lépnek közbe, ha a magyar kormány fegyveres akcióra

szánná el magát, Csáky elfogadta Németország és Olaszország döntőbíráskodását az erdélyi kérdésben, és a határozatokat minden előzetes feltétel nélkül Magyarországra nézve kötelezőnek ismerte el. A román külügyminiszter, akivel hasonló hangnemben tárgyaltak, miután ígéretet kapott az új határok garanciájára, szintén beleegyezett a döntés előzetes elfogadásába.

A jegyzőkönyvet és a döntőbírói határozatot 1940. augusztus 30-án írták alá a bécsi Belvedere kastélyban. A döntés értelmében 43 000 km² területet csatoltak Magyarországhoz 2,5 millió lakossal, akik közül több mint egymillió román nemzetiségű volt. Románia területén kb. 400 000 magyar maradt. A döntés kihirdetésével egyidejűleg közzétették a Románia határainak garantálásáról szóló okmányt, továbbá aláírták a német–magyar és román–német kisebbségi megállapodásokat.

A második bécsi döntés a magyar revíziós követelések részleges kielégítését jelentette, de ezért az országnak súlyos árat kellett fizetnie. Már a Bécsben aláírt kisebbségi megállapodás különleges jogokat biztosított a magyarországi német kisebbségnek, a Volksbundot a magyarországi németiség egyedüli pártjának ismerte el, s olyan hatalommal ruházta fel, amellyel egyetlen magyarországi párt vagy egyesület sem rendelkezett.

Szeptember 10-én adta át a berlini magyar követ Hitlernek Horthy levelét, amelyben kifejezte háláját a második bécsi döntésért. Sztójay másfél órás beszélgetést folytatott Hitlerrel, majd Csáky külügyminiszternek küldött jelentésében vázolta a német kívánságokat és azt a programot, amely szerinte alkalmas lehet a „hála” igazi kifejezésére – a további revízió reményében is. Ez a program a következőket tartalmazta: Magyarország „sziklaszilárd” kiállása Németország oldalán; Németország támogatása nyersanyagokkal és élelmiszerekkel az érvényben levő gazdasági egyezményeken felül, még a belső szükségletek kielégítésének rovására is (esetleg liszt- és kenyérjegy bevezetése); a magyarországi német kisebbség politikai szervezkedésének biztosítása a megállapodás értelmében; radikális lépések a belpolitikai reformok terén és a zsidókérdésben; személyi változások végrehajtása a politikai életben; végül Magyarország szerződésszerű csatlakozása a tengelyhatalmakhoz.

Ezeket a kívánságokat, amelyek nagyrészt egybeestek a kormány

politikája ellen rohamra induló szélsőjobboldali erők követeléseivel, a Teleki-kormány mind belpolitikai, mind külpolitikai síkon rövid idő alatt végrehajtotta. Szeptember közepén szabadlábra helyezték Szálasit, a nyilaskeresztesek vezérét. Ezt követte szeptember 29-én a 3400-as törvényerejű rendelet felfüggesztése; a közalkalmazottak ismét jogot kaptak arra, hogy politikai pártnak tagjai legyenek. Október 10-én a kormány gazdasági egyezményt kötött Németországgal, amelyben vállalta több ipari és takarmánynövény termelését és szállítását a német érdekeknek megfelelően. Ugyanekkor ígéretet tett a harmadik zsidótörvény megalkotására és életbe léptetésére. Mindezt betetőzte két, lényegében egymással összefüggő külpolitikai lépés, amelyek rendkívül súlyos következményeket vontak maguk után: a Romániába vonuló német „tancsapatok” átengedése az ország területén és Magyarország csatlakozása a háromhatalmi egyezményhez.

A háromhatalmi egyezményt 1940. szeptember 27-én kötötte meg Németország, Olaszország és Japán. Az egyezmény, amelynek 1. pontja elismerte Németország és Olaszország hegemoniáját Európában, valamint Japán hegemoniáját a Távol-Keleten, nyíltan agresszív jellegű katonai szerződés volt. Sztójay már az egyezmény megkötésének napján, anélkül, hogy erre felhatalmazást kapott volna, felajánlotta a német külügyminisztériumban Magyarország csatlakozását. Az ajánlatot rövid idő múlva már a kormány utasítására ismételte meg. A magyar kormány ugyanis arra számított, hogyha önként és elsőként csatlakozik az egyezményhez, megkülönböztetett hely illeti meg Németország vazallus rendszerében.

A német kormány az ajánlatot először visszautasította, azzal, hogy a szerződő felek nem tartják kívánatosnak más államok csatlakozását az egyezményhez, s csak általános felhívást intéztek a szimpatizáló államokhoz, amelyeknek nyilatkozatait nem tekintik többnek, mint egy, a paktum szellemében történő gesztusnak. A magyar kormány a nem várt német válasz után, más megoldást nem találva, sürgősen bejelentette „szellemi csatlakozását” a háromhatalmi egyezményhez.

Szeptember 28-án a budapesti német követ kérte a magyar kormányt, járuljon hozzá, hogy a Romániába irányított német „tancsapatokat” átszállítsák az ország területén. Két nappal később Erdmannsdorff már továbbíthatta is Berlinbe a magyar kormány pozitív választát. Noha Magyarország nem lépett be közvetlenül, fegyveresen a

háborúba Németország oldalán, s noha az átvonuló csapatok közvetlen feladata nem egy, a tengelyhatalmakkal ellenséges viszonyban álló ország megszállása volt – mégis az átvonulás engedélyezése azt jelentette, hogy a Teleki-kormány gyakorlatilag feladta a fegyveres semlegesség elvét, vállalva ennek minden következményét. A Romániába vezényelt német csapatok valódi célja a Szovjetunió elleni támadás előkészítése volt. Ezzel indult meg a német hadsereg felvonulása a Szovjetunió elleni háborúra a leendő front déli szárnyán. Magyarországon vasútvonalait 1940 októberétől egyre fokozódó mértékben Németország hadicéljainak szolgálatába állították. A német csapatok átvonulása ettől az időtől kezdve egészen a háború végéig lényegében sohasem szűnt meg. Magyarország területe tehát ténylegesen a német német hadigépezet felvonulási bázisává vált.

A német kérés teljesítése Magyarország számára egyetlen diplomáciai „eredménnyel” járt: feltehetően hozzájárult ahhoz, hogy amikor Hitler elhatározta a tengelybarát politikát folytató országok bevonását a háromhatalmi egyezménybe, Magyarország – Románia és Szlovákia előtt – mint első csatlakozó írhatta alá a szerződést. A csatlakozásról szóló jegyzőkönyvet 1940. november 20-án írták alá Bécsben. A magyar kormány teljes együttműködést vállalt a tengelyhatalmakkal, s ennek fejében az egyezmény értelmében jogot kapott arra, hogyha a három hatalom Magyarországot érintő kérdésekről tárgyal, a kormány megbízottja is részt vehet a tanácskozásokon. Ezt azonban a németek sohasem tartották be.

A bécsi döntés után Magyarország nemzetközi helyzete gyors ütemben romlott. Az angol–magyar kapcsolatokban – bár az angol–román viszony is mélypontra zuhant – tovább erősödött az elhidegülés. Eden külügyminiszter leszögezte, hogy az angol kormány különbséget tesz a román–bolgár területi rendezés – amelyet mint meg egyezést elismer – és a magyar–román területi rendezés között, amely a tengelyhatalmak diktátumának eredménye volt. Anglia nem ismeri el azokat a területi változásokat, amelyek 1939. szeptember 1. után jöttek létre. 1940 novemberében, miután a Teleki-kormány átengedte a német csapatokat Romániába, Eden kijelentette: „Az angol kormány ez ügyben nem kíván további lépéseket tenni, mivel Románia már nem szövetségese. De amennyiben Magyarország eltűrné, hogy területén idegen haderők oly állam ellen vonuljanak át, amely

Angliával szövetséges viszonyban vagy barátságban van, azt az angol kormány már határozottan ellene irányuló barátságtalan cselekedetnek tekintené, s ezért megszakítaná a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal. Ha pedig Magyarország megengedné ezen haderők tartózkodását területén, sőt csatlakozna a támadáshoz, úgy ez casus belli volna.”

1940 őszén a német csapatok által megszállt országok köre szinte teljesen bezárult Magyarország körül. Nyugaton már az anschluss következtében a német birodalom szomszédságába került. Szlovákiában és Romániában német csapatok tartózkodtak. Antonescu hatalomra jutása után Magyarország viszonya Romániához a legélesebben ellenséges volt. A kölcsönös gyűlölködés jellemezte a szlovák és magyar kormány kapcsolatait is. Szlovákia és Románia potenciálisan közeledett egymáshoz Magyarországgal szemben.

A magyar vezető köröknek még egy kérdésben le kellett végre vonniuk a következtetéseket. Az 1940-es év eseményei végleg bebizonyították, hogy az az elképzelés, miszerint a német túlsúlyt Olaszországra támaszkodva ellensúlyozni lehet, tökéletes kudarcot vallott, hiszen Olaszország már a részletkérdésekben is azonos álláspontot foglalt el a németekkel. Horthy 1940. október 23-án Mussolinihoz írt levele ezt a felismerést tükrözte. Többek között megemlítette: több olyan jelenséget észlelt, amely azt az érzést kelti benne, hogy Mussoliniban valami „megingatta azt a szimpátiát, mely több mint egy évtizeden át a magyar külpolitika féltve őrzött és legbecsesebb alappillére volt”.

4. MAGYARORSZÁG RÉSZVÉTELE

A JUGOSZLÁVIA ELLENI AGRESSZIÓBAN

A Teleki-kormány ebben a helyzetben, hogy megingott délkelet-európai pozícióit megerősítse, s valahogy átmentse kudarcot vallott és szétért külpolitikai koncepciójának maradék elemeit, a meggyezés útjait kereste Jugoszláviával. Északkeleti határain ugyan Magyarországnak közvetlen összeköttetése volt a Szovjetunióval, és fennállott a két ország közötti közeledés lehetősége. A szovjet kormány ismételtén kijelentette, hogy nincsenek nézeteltérései vagy követelései Ma-

gyarországgal szemben. 1940 nyarán több alkalommal hangoztatta, hogy Erdéllyel kapcsolatban bizonyos magyar követeléseket jogosnak tart. 1940 szeptemberében aláírták az első magyar–szovjet kereskedelmi szerződést, amellyel a szovjet kormány éppúgy a kapcsolatok kiszélesítésének alapjait igyekezett megteremteni, mint majd azzal a gesztussal, hogy 1941 tavaszán visszaadta a cári hadsereg által zsákmányolt 1848-as lobogókat. A magyar uralkodó osztályok számára azonban elképzelhetetlen volt a kapcsolatok erősítése a Szovjetunióval. A szovjetellenesség külpolitikájuk sarkalatos pontja volt és maradt. Így tehát a viszonylag független Jugoszlávia maradt számukra az egyetlen „nyitott ablak” a külvilág felé. A magyar kormány, a Jugoszláviához való közeledés útjait keresve, természetesen nem valami németellenes összefogásra gondolt; külpolitikáját, inkább mint valaha, a tengelybarátság határozta meg. De Jugoszlávián keresztül mégis mód nyílt volna arra, hogy a nyugati hatalmakkal egyre romló kapcsolatait valamilyen formában felszínen tartsa, és erősítse pozícióit főleg Szlovákiával és Romániával szemben.

Csáky 1940. október 3-án levélben utasította Bakach-Besseney György belgrádi követet, tegyen kezdeményező lépéseket a Magyarország és Jugoszlávia között még függő kérdések kétoldalú tárgyalások útján való rendezésére, beleértve a területi kérdéseket is. A közeledés tehát nem jelentette azt, hogy a magyar kormány lemondott volna revíziós követeléseiről. Annál kevésbé, mert a második bécsi döntés után a magyar uralkodó osztályok jelentős csoportjai azon a véleményen voltak, hogy miután Csehszlovákiával és Romániával szemben a revíziós törekvéseket – ha részlegesen is – sikerült érvényesíteni, most Jugoszlávia van soron, amelynek nemzetközi helyzete meggyengült. Azok a szövetségi rendszerek, amelyek Jugoszlávia pozícióit Délkelet-Európában megalapozták, megsemmisültek vagy szétestek. 1940. október 3-án Románia felmondta összes, a kisantantból és a Balkán-szövetségből fakadó kötelezettségeit. Jugoszlávia szomszédai közül Olaszország, Bulgária és Magyarország is területi igényekkel léptek fel vele szemben.

A Teleki-kormány, bár maga sem mondott le a revíziós követelésekről, az adott körülmények között hajlandó lett volna azokat mérsékelní (baranyai háromszög; Mura-vidék; a Duna–Tisza köze a Ferenc József-csatornáig), a megvalósítást pedig szükség esetén el-

halasztani, azt remélve, hogy Jugoszlávia szorult diplomáciai helyzetében most hajlandó lesz bizonyos területi engedmények elvi elismerésére a Magyarországgal megteremthető baráti viszony érdekében.

Alig néhány héttel a magyar–jugoszláv diplomáciai tárgyalások kezdete után, 1940. október 28-án Olaszország támadást indított Görögország ellen. A váratlan olasz akció, amelyet rövidesen a támadók sorozatos veresége követett, Németországot összes balkáni és délkelet-európai terveinek felborulásával fenyegette. Az új front megnyitása e térségben erősen veszélyeztette a Szovjetunió elleni katonai előkészületeit, s attól is tartania kellett, hogy az olasz kudarc hatására a környező államokban is fokozódik az ellenállás a német behatolással szemben. Hitler számára tehát még sürgetőbbé vált a Balkán-félsziget teljes ellenőrzés alá vétele a Szovjetunió elleni támadás megindítása előtt. Legsürgősebbnek az Olaszország által ütött rés eltömítése látszott. November 12-én Hitler parancsot adott a Görögország elleni támadás előkészületeinek megindítására.

A Görögország elleni támadás egyik előfeltétele Jugoszlávia magatartásának „tisztázása”, határozott tengelybarát állásfoglalásra kényszerítése volt. Bár a német katonai vezetés kezdettől fogva a katonai beavatkozás lehetőségeit is latolgatta, Hitler előnyösebbnek tartotta, ha Jugoszláviát diplomáciai úton sikerül bekényszeríteni Németország vazallus rendszerébe. November 18-án Hitler és Ciano között meg egyezés jött létre, hogy amennyiben Jugoszlávia német támadás esetén nem avatkozik be Görögország oldalán, demilitarizálja az Adria-vidéket és csatlakozik a háromhatalmi egyezményhez, a tengelyhatalmak viszonzásul garantálják területi integritását, és átadják neki Szaloniki kikötőjét.

Ilyen körülmények között a jugoszláv–magyar közeledést Hitler nem ellenezte, sőt a Jugoszlávia behálózását célzó diplomáciai akció fontos alkotóelemének tartotta. Ezért amikor Bécsben, Magyarországnak a háromhatalmi egyezményhez történő csatlakozásakor megbeszéléseket folytatott Telekivel és Csákyval, kifejezetten felszólította a magyar államférfiakat, hogy teremtsenek olyan békülékeny szellemű viszonyt Jugoszláviával, amelynek keretében a magyar kormánynak nem kellene véglegesen lemondania revíziós igényeiről, de biztosítékot szolgáltatathatna arra, hogy ezek kielégítésére a jugoszláv kormánnyal együtt a kölcsönös megegyezés útján keres megoldást.

Néhány hetes szünet után, 1940 november végén indultak meg újból, immár német kezdeményezésre a jugoszláv–magyar tárgyalások. A megegyezés feltételei most biztosítottnak látszottak, mert a revíziós követelések háttérbe szorítása megkönnyítette a közeledést Jugoszlávia számára, másrészt az a körülmény, hogy az megfelelt Hitler óhajának, a szélsőjobboldal ellenállását is elhárította. Ez a megegyezés azonban már egészen más célokat szolgált, mint Teleki eredeti elképzeléseiben. A magyar kormány jól tudta: a megegyezés azok után, hogy Magyarország csatlakozott a háromhatalmi egyezményhez, eszköze lehet Jugoszlávia bekényszerítésének a tengelyhatalmak táborába. De a körülmények összejátszása folytán Teleki egyedüli reménye arra, hogy külpolitikai koncepciójának maradék elemeit megmentse és a végleges szakítást Angliával elkerülje, éppen az volt, ha Jugoszlávia – Magyarország szomszédai közül az egyetlen kis állam, amelyre az angol kormány említett üzenete vonatkozhatott – csatlakozik a tengelyhatalmakhoz, és így nem kerülhet sor a német hadsereg Jugoszlávia elleni támadására.

Rövid diplomáciai tárgyalások után létrejött a megegyezés a magyar és a jugoszláv kormány között. Csáky december 10-én Belgrádba utazott a jugoszláv–magyar örök barátsági szerződés aláírására, amelynek szövegét Ribbentrop előzetesen jóváhagyta. A szerződés első cikke kimondta: „a Magyar Királyság és a Jugoszláv Királyság között állandó béke és örök barátság fog fennállni”.

Ám a szerződés aláírása után a Teleki-kormánynak meglepetten kellett tapasztalnia, hogy az aktus sem Berlinben, sem Rómában nem talált olyan lelkes visszhangra, mint várható lett volna. A német magatartás döntő oka – amellet, hogy a német kormány diplomáciai okokból nem akarta nyilvánosan vállalni a keresztapaságot – az volt, hogy 1940 december elejére kiderült: a Hitler által tervezett „nagy tranzakció” megvalósítása nem megy olyan zökkenőmentesen, mint elképzelte. A jugoszláv kormány – bár igyekezett tengelybarátságát bizonyítani – vonakodott attól, hogy csatlakozzon a háromhatalmi egyezményhez. Világossá vált, hogy a diplomáciai nyomás durvább eszközzeit is igénybe kell venni Jugoszlávia óvatos és tartózkodó magatartásának megtöréséhez. Ilyen körülmények között viszont az örök barátsági szerződés gátjává válhatott annak, hogy Jugoszláviára Magyarországon keresztül is nyomást gyakoroljanak. Sőt az adott körü-

mények között a német érdekekkel ellentétes törekvéseket is erősíthette, nemcsak Jugoszláviában, de Magyarországon is.

A Görögország elleni támadás előkészületei gyors ütemben folytak; a német egységek felvonulása rövid idő alatt megtörtént. Ehhez a magyar kormány is tevékenyen hozzájárult azzal, hogy mindent megtett a német csapatok átvonulásának biztosítására. 1940 karácsonyán például komoly korlátozásokat vezettek be az ország vasútvonalainak személy- és teherforgalmában, hogy a felszabaduló vonalakat a német katonai szállítmányok rendelkezésére bocsáthassák. A katonai előkészületekkel egyidejűleg a németek egyre fenyegetőbben léptek fel Jugoszlávia ellen, követelve, hogy csatlakozzon a háromhatalmi egyezményhez. A Cvetković-kormány végül is behódolt a németeknek, s 1941. március 25-én aláírta a csatlakozásról szóló okmányt. Másnap azonban a szerződés ellen tiltakozó néptömegek, a jugoszláv burzsoázia, valamint a tisztikar – amelynek nagy része inkább a nyugati orientáció híve volt – megdöntötték a németbarát kormányt.

Németország nem nézte tétlenül a jugoszláviai eseményeket. A vezérkar gyors intézkedéseket hozott, hogy a „Marita-akciót” (ez volt a Görögország elleni támadás fedőneve) Jugoszláviára is kiterjessze. Hitler kezdettől fogva számolt a magyar katonai részvétellel. Március 27-én Sztójay útján üzenetet intézett Horthyhoz, amelyben kérte, hogy a Jugoszlávia elleni akcióban a magyar csapatok is vegyenek részt, s hogy Magyarország tegye lehetővé a német haderő felvonulását. Ennek fejében elismerte Magyarország területi igényeit Jugoszláviával szemben.

Horthy már másnap, március 28-án közölte Hitlerrel, hogy Magyarország kész teljesíteni kívánságait. Válaszát a kormányzó még aznap ismertette a miniszterelnök és a külügyminiszter részvételével tartott katonai tanácskozáson, ahol elhatározták, hogy a végleges döntést a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács április 1-i ülésén hozzák meg. Az előzetes döntéseket ugyanezen a napon a minisztertanács elé terjesztették, ahol ismertették Hitler és Horthy levélváltását. A minisztertanács – bár Teleki kifejtette aggályait – a közléseket tudomásul vette. Ugyancsak március 28-án érkezett Budapestre Kinzel tábornok, a német vezérkar keleti osztályának vezetője, magával hozva Halder vezérkari főnöknek magyar kollégájához, Werth Henrikhez intézett

levelét, amelyben öt hadtest részvételét kérte a Jugoszlávia elleni hadműveletekben.

Teleki és a magyar uralkodó osztály egy része látta, hogy Jugoszlávia megtámadása nemcsak az imént aláírt örök barátsági egyezmény gyalázatos megszegése, de egyszer s mindenkorra véget vet a „két vas tűzbentartása” politikájának is; a Németország háborújához való nyílt csatlakozással egyértelmű. Teleki azonban nem szállt szembe következetesen a Jugoszlávia ellen tervezett agresszióval. A március 28-i minisztertanácsi ülésen ugyan bejelentette lemondását, de a kormány tagjainak rábeszélésére elállt szándékától.

Mindenesetre március 30-án a tervezett akció hatásának kipuhatolására üzenetet küldött Londonba és Washingtonba, amelyben azt igyekezett bizonygatni, hogy Magyarországot német támadás esetén csak a Jugoszláviában élő magyar kisebbség „védelme” készíti beavatkozásra, továbbá hogy Jugoszlávia a nemzetiségek önállósulási törekvései folytán alkatelemeire bomlik szét, és így Magyarország a már nem létező Jugoszláviával szemben mentesül a szerződés kötelezettségei alól.

A két vezérkar eközben már megkezdte a közös akció terveinek kidolgozását. Március 30-án Paulus tábornok Budapestre érkezett, és igen simán lezajló tárgyalásokon megegyezett a magyar vezérkarral. A megállapodás jóváhagyására a Legfelsőbb Honvédelmi Tanács április 1-i ülésén került sor. Teleki ez alkalommal sem foglalt el egyértelműen visszautasító álláspontot a Jugoszlávia elleni támadással kapcsolatban, s néhány formai javaslattal próbálta leplezni az agresszióban való részvétel gyalázatát. Azt kívánta, hogy csak néhány nappal a német támadás után avatkozzanak be; a magyar egységek ne kerüljenek német parancsnokság alá, hanem Horthy önállóan rendelkezzen felettük; végül, a magyar támadást az alábbi három feltétel egyikének bekövetkeztétől tegyék függővé: 1. az önálló jugoszláv állam megszűnése, 2. a magyar lakosság üldözése, vagy 3. vákuum keletkezése a magyarok által igényelt területeken. A Legfelsőbb Honvédelmi Tanács Teleki javaslatait elfogadta, s a vezérkarnak kiadta a megfelelő utasításokat.

Április 2-án megérkezett a nyugati válasz. Londonból Barcza táviratilag jelentette, hogy a német csapatoknak magyar területről végrehajtott támadása esetén Anglia megszakítja a diplomáciai kapcsola-

tokat Magyarországgal, a magyar hadsereg támadó fellépésekor pedig hadat üzen Magyarországnak. Ez a válasz – amelyet a Csáky halála után kinevezett új külügyminiszter, Bárdossy László ismertetett a miniszterelnökkel – súlyosabb volt, mint amire Teleki számított. Ő azt remélte, hogy az angol kormány elfogadja a magyar indokokat, és nem tekinti casus bellinek Magyarország beavatkozását. A bekövetkezett események Teleki összes számításait és illúzióit elsöpörték. Valószínűnek tartotta, hogyha Magyarország háborúba keveredik Jugoszláviával, az nemcsak a nyugati hatalmakkal való szakítást jelentené, hanem azt is, hogy előbb-utóbb a nyugati hatalmak és a Szovjetunió koalíciójával kell szembenézni, mert – ha nem is lehettek pontos értesülései a Fall Barbarossáról – feltételezte, hogy a német-szovjet konfliktus be fog következni. Ez csak erősítette azt a meggyőződését, hogy ha Magyarország nem tudja megőrizni fegyveres semlegességét, nemcsak a visszaszerzett területeket veszíti el, de az ellenforradalmi rendszer összeomlása is elkerülhetetlen.

Ebben az összefüggésben érthető, hogy 1941. március 3-án a washingtoni és londoni követeknek küldött tájékoztatójában a háború végén Magyarországot fenyegető veszélyek között első helyen említette az „orosz veszélyt”, a román és szlovák veszély előtt. Németország háborús vereségével számolva kifejtette, hogy Magyarországnak „mindenáron távol kell maradnia a konfliktusban való részvételtől”, hogy „megtépázatlanul álljon ott az európai konfliktus befejeződésének periódusában”. Ez – írja továbbá – „a magyar politika vezetőinek első, majdnem egyetlen feladata”.

1941 tavaszán a kör bezárult Teleki számára. Együtt menni a németekkel Jugoszlávia ellen, egyet jelentett a háborúba való belépéssel. Szembeszállni Németországgal viszont csak azokra az erőkre támaszkodva lehetett volna, amelyek szemben álltak a Horthy-rendszerrel. Teleki erejéből már csak egy morális gesztusra tellett: 1941. április 3-ára virradó éjjel főbe lőtte magát.

Horthyhoz írt búcsúlevelében megrázó szavakkal vonta le a konzekvenciákat: „Főméltóságú Úr! Szószegők lettünk – gyávaságból – a mohácsi beszéden alapuló örökbéke szerződéssel szemben. A nemzet érzi, és mi odadoztuk becsületét. A gazemberek oldalára álltunk – mert a mondvacsinált atrocitásokból egy szó sem igaz! Sem a magyarok ellen, de még a németek ellen sem! Hullarablók leszünk! a leg-

pocsékabb nemzet. Nem tartottalak vissza. Bűnös vagyok. Teleki Pál.”

Teleki öngyilkossága egy egész politikai irányzat kiúttalanságának szimbolikus kifejezése volt: azé, amely a német fasizmusnak tett sorozatos bel- és külpolitikai engedmények révén, a Horthy-rendszer antidemokratikus és népellenes politikájának töretlen folytatása mellett akarta megtartani Magyarország önállóságát.

Teleki erkölcsi gesztusa, a búcsúlevél mementója már nem akadályozhatta meg a hitszegő támadást. Horthy, a vezérkar és a kormány tagjainak többsége kitartott a korábbi döntések mellett. A német csapatok április 4-én megkezdték az átvonulást Magyarországon. Április 6-án – a német támadás megindulásának napján – Anglia megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Magyarországgal. A Bárdossy László által vezetett új kormányt az angol lépés már nem befolyásolta. Április 11-én – indokul használva fel, hogy a németek horvát ügynökei kikiáltották az „önálló” Horvátországot – a magyar csapatok átlépték a jugoszláv határt, és birtokba vették a Bácska-vidéket, a baranyai háromszöget, majd a Muraközt is. A magyar csapatok délvidéki bevonulása, noha katonai ellenállásba alig ütközött, együtt járt az ott élő délszláv és zsidó lakosság elleni terrorhadjáráttal, amelynek néhány nap alatt 2300 áldozata lett.

A Jugoszlávia elleni agresszió tovább fokozta Magyarország nemzetközi elszigetelődését, és ezzel külpolitikai függőségét Németországtól, bár a kilátásba helyezett angol hadüzenet ekkor még nem következett be. Churchill, akire hatást gyakorolt Teleki öngyilkossága, kijelentette, hogy amíg a magyar csapatok nem kerülnek szembe szövetséges haderővel, a hadüzenettől eltekint, de a magyar magatartást elítéli. A Szovjetunió ugyancsak nyilatkozatban ítélte el az örök barátsági szerződés felrúgását és a támadásban való részvételt.

5. MAGYARORSZÁG BELÉPÉSE A MÁSODIK VILÁGHÁBORÚBA

A balkáni hadjárat befejeződésével végérvényesen napirendre került a Szovjetunió elleni agresszió. Az 1940. december 18-án kibocsátott „Fall Barbarossa” a Szovjetunió elleni támadást 1941. május 15-re

tűzte ki. A jugoszláviai események miatt azonban Hitler 1941. március 27-én a támadás napját június 22-re rögzítette.

A Barbarossa-terv, majd annak későbbi változatai csak Finnországot és Romániát említették meg, mint amelyeknek katonai részvételével számolni kell. A magyar hadsereg aktív bevonását a Szovjetunió elleni hadjáratba a németek tehát előzetesen nem vették számításba. Hitler egyrészt attól tartott, hogy a magyar kormánykörök a háborúban való részvételt újabb területi igények támasztására használnák fel, ami csak kellemetlenségeket okozhatna, elsősorban német-román vonatkozásban. Másrészt attól is félt, hogy Magyarország előzetes bevonása esetén a magyar politikai életben még szerepet játszó angol orientációs csoportok révén a Barbarossa-terv részletei idő előtt a szövetségesek tudomására juthatnak. Mivel a német hadvezetés a Szovjetunió gyors összeomlásával és a hadjárat rövid idő alatti befejezésével számolt, a gyengén felszerelt magyar hadsereg felhasználását egyébként sem tartotta jelentősnek.

Ez természetesen nem jelentette azt, hogy a Szovjetunió elleni háborúban a németek ne szántak volna fontos szerepet Magyarországnak már az előkészítés időszakában is. Elsősorban mint felvonulási és gazdasági bázist vették számításba, de a német vezérkar a magyar hadsereg felhasználását sem hagyta teljesen figyelmen kívül.

A magyar politikusok és katonai vezetők közül sokan nem elégedtek meg a Magyarországnak szánt kisegítő szereppel. A szélsőséges német orientációt képviselő Werth vezérkari főnök például – miután 1941 májusában megkezdődött a német hadsereg felvonulásának utolsó szakasza – május 6-tól kezdődően emlékiratok egész sorában követelte a kormánytól, hogy önként és azonnal, még a német támadás megindulása előtt ajánljon fel csapatokat a Szovjetunió elleni háborúhoz.

A június 15-i minisztertanács az önkéntes csatlakozás gondolatát elvetette, abból kiindulva, hogy a további területi revízió érdekében a magyar hadsereget érintetlenül kell hagyni. Június 16-án Ribbentrop a budapesti német követen keresztül közölte a magyar kormánnyal, hogy június közepén várható a német-szovjet viszony „tisztázása”, s ezért a német kormány szükségesnek tartja, hogy Magyarország is tegyen bizonyos lépéseket határainak biztosítására. A német közlés megerősítette a kormány korábbi álláspontját, hogy az önkéntes csat-

lakozástól tartózkodni kell, de a német kormány kifejezett felszólítása esetén a kérésnek eleget kell tenni.

A német csapatok 1941. június 22-én hajnalban hadüzenet nélkül megtámadták a Szovjetuniót. Ugyanezen a napon Erdmannsdorff átadta Horthynak Hitler levelét, amelyben ismert frázisokkal indokolta a támadást, s a határbiztosításon túl semmit sem kért, csupán kifejezte meggyőződését, hogy a magyar kormány egyetért a támadással. Bár a németek nem kértek konkrét lépéseket, a magyar kormány, hogy egyetértését demonstrálja, június 23-án elhatározta a Szovjetunióval való diplomáciai kapcsolatok megszakítását. Szinte a magyar minisztertanács ülésével egyidőben hívatta magához Molotov külügyminiszter a moszkvai követet, hogy a magyar kormány álláspontjáról információkat szerezzen. Közölte Kristóffyval, hogy a szovjet kormánynak nincs követelése vagy támadó szándéka Magyarországgal szemben, nem volt és nincs észrevétele Magyarország erdélyi revíziós törekvéseivel kapcsolatban. Kristóffy távirata – Törökországon keresztül – 24-én érkezett Budapestre, de Bárdossy nem ismertette sem a minisztertanáccsal, sem Horthyval.

Június 24-én más üzenetet is kapott Bárdossy. Werth tájékoztatta, hogy a német legfelsőbb hadvezetőségtől Magyarországra kirendelt összekötő, Kurth Himer tábornok, Halder vezérezredes nevében közölte: Németország mindennemű katonai közreműködést hálásan venne. Bárdossy, akit bosszantott, hogy német részről nem a kormányhoz, hanem a vezérkarhoz juttatják el kívánságaikat, Himer közlését nem tekintette hivatalos üzenetnek, és továbbra is ragaszkodott ahhoz, hogy a német kormány politikai síkon hivatalos felkérést juttasson el a magyar kormányhoz. Ezt közölte is a német követtel.

Magyarország bevonását a Szovjetunió elleni háborúba a németek feltehetőleg már a támadás első napjaiban véglegesen elhatározták. Június 22-én a déli órákban Jodl tábornok, a Wehrmacht hadműveleti osztályának főnöke a következőket telefonálta Himernek: „Minden magyar segítséget mindenkor elfogadunk. Semmit sem akarunk követelni, de mindent, amit önként felajánlanak, elfogadunk. Szó sincs róla, hogy ne akarnánk Magyarország részvételét.” Másnap Halder adta le az alábbi telefonutasítást: „Most az a fontos, hogy a magyar katonai fórumok mozgásba hozzák a politikai vezetést, hogy azok maguktól ajánlkozzanak. Németország nem támaszt követeléseket,

mert azért meg kell fizetni, azonban hálás minden támogatásért, különösen gyors, motorizált alakulatok által.” Ez volt az az üzenet, amelynek lényegét Himer ismertette a magyar vezérkari főnökkel, aki viszont mint hivatalos német felkérést továbbította a miniszterelnökhöz.

Jodl és Halder utasításai eléggé kézzelfogható magyarázatot adnak arra, miért tartózkodott a német kormány a hivatalos felkéréstől, miért kívánta az önkéntes felajánkozást még azután is, hogy Magyarország hadba lépését kívánatosnak tartotta.

Magyarország hadba lépése a Szovjetunió ellen hivatalos német felkérés nélkül is hamarosan bekövetkezett. Június 25-én ugyanis Szlovákia, amelynek katonai közreműködését a német hadvezetés szintén nem tervezte, bejelentette hadba lépését. Horthyék attól féltek, hogy revíziós politikájuk ellenlábasai, Románia és Szlovákia a végső osztozkodásnál előnyösebb elbírálásban részesülnek. Másrészt ezen a napon az olasz kormánytól is szemrehányás érkezett Magyarország tétlensége miatt. Most már csak ürügyet kellett találni, amivel a Szovjetunió megtámadását formailag indokolhatják. Ez nem ütközött különösebb nehézségbe. A német titkosszolgálat, szoros együttműködésben a magyar vezérkarral, már készenlétben tartotta a provokáció tervét. Június 26-án szovjet felségjellel ellátott német repülőgépek bombatámadást intéztek Kassa és környéke ellen.

Néhány órával a kassai légitámadás után összehívták a minisztertanácsot. Bárdossy miniszterelnök közölte, hogy Magyarország a kormányzó döntése alapján – Horthy a honvédelmi miniszter és a vezérkari főnök jelentése nyomán utasítást adott a „megtorlásra” – elhatározta a hadba lépést a Szovjetunió ellen. Nem sokkal a minisztertanács ülése után Krúdy Ádám alezredes, a kassai repülőtér parancsnoka értesítette Bárdossyt, hogy megállapította: Kassát német gépek bombázták. Bárdossyt azonban ez a tény már nem zavarta, sőt azt hangoztatta: ha a gépek németek voltak, az még inkább megerősíti azt az elhatározást, hogy be kell lépni a háborúba, mert ez a németek kívánsága.

Június 27-én hajnalban – követve a német példát – a magyar légerő hadüzenet nélküli támadást intézett szovjet városok ellen, egyidejűleg a szárazföldi alakulatok is átlépték a szovjet határt.

A Szovjetunió megtámadása az ellenforradalmi rendszer utolsó felvonásának bevezető akkordja volt. Az ellenforradalmi Magyarország eljutott a háborúig. Törvényszerűen. Annak a katasztrofális külpolitikának a következményeként, amely az ellenforradalmi rendszer hatalomra jutásának körülményeiből, jellegéből és a trianoni békeszerződésből fakadt.

Ennek a külpolitikának a tengelyében, mint legfőbb és minden más szempontnak fölérendelt feladat, a békeszerződés revíziója, Nagy-Magyarország visszaszerzése állt. Ez a törekvés szabta meg a Horthy-korszak egész időszakában a külpolitikai orientációt, s vezetett szükségszerűen oda, hogy Magyarország azokhoz a nagyhatalmakhoz kötötte sorsát, amelyek a versailles-i szerződés széttörésére és az európai hatalmi viszonyok gyökeres megváltoztatására törekedtek. Ez alapozta meg a húszas évek második felében az együttműködést Olaszországgal, majd – a fasiszta tengelyen belüli német vezető szerep kialakulásával párhuzamosan – a magyar külpolitikai orientáció fő vonalát, a németbarátságot. Ez a törekvés szabta meg szinte kizárólagosan Magyarország viszonyát a szomszédos országokhoz is. Ebből fakadt, hogy közvetlenül a háború előtt éppúgy képtelen volt a szomszédos országokkal való együttműködés útjait keresni a német expanzió elleni védekezés, mint a háború második szakaszában a tengelyhatalmaktól való leszakadás és a Németországgal való szembe fordulás érdekében.

A békeszerződés revíziójának bűvköréből sem a mindenkori tevékenység vonalát meghatározó vezető politikai és gazdasági csoportok, sem a legális ellenzék egyetlen árnyalata sem tudott kiszabadulni. Ezért még azok a befolyásos politikai csoportok is, amelyek már az anschluss idején tartottak a német expanzió kül- és belpolitikai következményeitől, legfeljebb a németbarát politika mérséklését kívánták, és a túlzott egyoldalúságtól óvtak.

A magyar külpolitika vonalát befolyásoló másik alapvető tényező a Horthy-rendszer ellenforradalmi jellegéből következett. Abból, hogy a Tanácsköztársaság leverése révén hatalomra került politikai csoportok – amelyeknek összetételében a rendszer fennállása alatt történtek ugyan változások, de nem strukturálisak – fő belpolitikai törekvése az ellenforradalmi rendszer gazdasági, társadalmi és politikai viszonyainak konzerválása, a hatalmi viszonyok és a kialakult kor-

mányzati formák fenntartása volt. A külpolitika síkján ez egyet jelentett a hajlíthatatlan és elszánt szovjetellenességgel, amelyben az uralkodó osztályok – beleértve a német expanzió miatt aggódókat is – teljesen egységesek voltak. A második világháború alatt az a törekvés, hogy az ellenforradalmi hatalmi viszonyokat és a kialakult kormányzati formákat a lehető legkisebb változtatásokkal megőrizzék, átmentsék a háború utánra, jelentős szerepet játszott a külpolitika taktikai lépéseinek meghatározásában, a külpolitikai koncepció kialakításában. Ez a hatás nem volt mindig egyértelmű és egyirányú; a nemzetközi erőviszonyok alakulásától függően változott, s egyes szakaszokban a fő iránnyal, a német orientációval ellentétesen is hatott. Végső soron azonban – különösen miután a háború utolsó éveiben világossá vált, hogy Kelet-Európát a Szovjetunió hadserege fogja felszabadítani – a Németországtól való elszakadás fő akadályává vált, s mint acélbilincs kötötte a horthysta Magyarországot a fasiszta Németországhoz.

A Horthy-rendszer külpolitikai orientációját alapvetően megszabó revíziós politika és az ellenforradalmi rendszer jellege, szerkezetének zártsága vezetett oda, hogy a harmincas évek végén a hatalmat húsz év óta kézben tartó uralkodó körök kötöttek szövetséget a hitleri Németországgal, és vállalták, legalábbis részben, annak belpolitikai következményeit is, a fokozatos jobbratolódást. Ez viszont egyben a háború alatti német–magyar viszony egyik sajátos vonását is eredményezte: azt ugyanis, hogy itt 1944-ig nem következett be a hatalmi viszonyokban – sem gazdasági, sem politikai téren – teljes „őrségváltás” a szélsőjobboldali erők javára. Bármilyen nagy volt is – Németország, valamint a magyar szélsőjobboldal nyomásának eredményeként – a hivatalos politika jobbratolódása, 1944-ig érvényesülni tudott a hatalmat kézben tartó körök azon törekvése, hogy uralmuknak a háború utánra való átmentése érdekében fékezzék a belpolitikai élet német mintájú fasiszta átalakulásának ütemét, és gátat vessenek a totális fasiszta diktatúra bevezetésére irányuló kísérleteknek. Mindezeket túl a világháború kirobbanásának körülményei – az, hogy a háború Németország és a nyugati hatalmak között kezdődött, továbbá a szovjet–német megnemtámadási szerződés hatása a magyar uralkodó osztályokra – 1939 és 1941 között óvatosabb kül- és belpolitikai vonalat eredményeztek.

Ezek a tényezők tették lehetővé, hogy a háború alatt Magyarországon az ellenforradalmi rendszer politikai berendezkedése lényegesebb változások nélkül fennmaradhatott; hogy a parlamenti rendszer a háború alatt is megmaradt; hogy az európai kontinensen – a semleges országokon kívül – a háború alatt (1944-ig, a megszállásig) egyedül itt működött legális szociáldemokrata párt parlamenti képvisellel; hogy bármilyen megszorításokkal is, de a kormánynak volt nemcsak szélsőjobboldali, de legális baloldali ellenzéke is; hogy a szakszervezetek így vagy úgy, de tevékenykedtek, s megjelentek baloldali napilapok, mint a „Népszava” és a „Magyar Nemzet”. Így következett be a történelem furcsa fintora, hogy az ellenforradalmi rendszer, amely 1919-ben Európában a legsötétebb reakciós programmal lépett fel, s amelynek társadalmi berendezkedése és politikai viszonyai a húszas és harmincas években a legretrográdabbak voltak Közép-Európában, a nagy világégés küszöbén és alatt – 1944-ig – a környező, leigázott vagy német befolyás alatt álló országokhoz képest *viszonylag* kevésbé fasisztált politikai és társadalmi körülményeket tudott fenntartani.

Mindez persze a legkevesbé sem azt jelenti, hogy Magyarországon valamiféle liberalizálódási folyamat ment volna végbe a háború alatt. Nem a magyarországi állapotok javultak meg, hanem a német megszállás és befolyás alatt nyögő Európa, s főleg Közép-Európa helyzete romlott gyors ütemben. Más szóval a külső és a magyarországi viszonyok között fáziseltolódás következett be. Ez a fáziseltolódás, bár Magyarország háborús szövetségese lett Németországnak, bár a szélsőjobboldal nyomása és a németek mind nyíltabb és brutálisabb követelései eredményeként a belpolitikai viszonyok egyre elviselhetetlenebbé váltak, egészen a német megszállásig megmaradt. Az elnyomó apparátus jobban működött, mint valaha. De az üldözések, a megtorlások teljes súllyal a baloldali ellenzéki erők közül elsősorban – 1944-ig szinte kizárólagosan – a kommunistákat sújtották. A polgári, sőt a népies és még a szociáldemokrata ellenzéknek is volt bizonyos legális lehetősége nézeteinek képviselésére. Nem kétséges, hogy ezek a körülmények is fékezőleg hatottak a közvélemény jelentős részére, gátolták az antifasiszta, németellenes összefogás és harc kibontakozását. Ez is a történelem dialektikája.

A háború alatti német–magyar viszony sajátosságai között kell megemlíteni azt is, hogy a hitleri kormányzat 1944-ig sohasem vette

komolyan fontolóra egy szélsőjobboldali hatalomátvétel lehetőségét Magyarországon, és ezt nem is igen szorgalmazta. A németek, amikor a magyar belpolitikai élet náci mintájú átalakítását követelték és a szélsőjobboldalt támogatták, ezt inkább csak azért tették, hogy gazdasági és katonai követeléseiknek érvényt szerezzenek. Magyarország háborúba lépésétől 1943 tavaszáig még ettől is tartózkodtak. Hitlerék számára mindaddig, amíg gazdasági és katonai igényeiket a magyar kormányok, ha vonakodva is, kielégítették, jobban megfeleltek Magyarország adott hatalmi viszonyai. Hitler a háború alatt több alkalommal beszélt bizalmasai előtt Magyarországról társadalmi és politikai berendezkedéséről. Ezek a fejtegetések tudományos szempontból egy dilettáns zavaros gondolatai, de a német háborús célok szempontjából világos felismeréseket tartalmaznak. Egy alkalommal, 1941 őszén kifejtette, hogy a nagybirtokrendszer az egyedüli biztosíték arra, hogy Magyarország a német mezőgazdasági szükségleteket kielégítse, s ezért a magyarországi földbirtokrendszer fenntartása akkor is helyes, ha a földbirtokosok jó része legitimista, és idegenkedik a nemzetiszocialista szisztémától. Más alkalommal pedig, összehasonlítást téve az Antonescu- és a Horthy-rezsim között, azt fejtegette, hogy Antonescu diktatúrájának politikai bázisa nagyon szűk, s a rendszer túlságosan egy személyhez kötött. Ezzel szemben Magyarországon a parlamentarizmus viszonylag szilárd bázist biztosít a hatalom képviselőinek. Németországban egy ilyen rendszer tűrhetetlen lenne, de Magyarországon nincs túlzottan nagy jelentősége, hiszen ott valójában független végrehajtó hatalom létezik.

A német–magyar viszony sajátosságaiból következett az a tragikus jelenség, hogy Magyarországon a második világháború első éveiben a németbarátságból származó látszatelőnyöknek a nép nagy részében még sikerült elhomályosítani a fasiszta Németországhoz fűződő csatlós politika veszélyeit a nemzeti függetlenségre. Ebből következett az is – nem lehet ugyan lebecsülni a két évtizedes szovjetellenes propaganda hatását sem –, hogy noha a Szovjetunió elleni hadba lépés korántsem örvendett népszerűségnek, a hadüzenetet a lakosság mégis meglehetősen passzivitással fogadta.

A német segítséggel visszaszerzett területek a húszéves revíziós-irredenta propaganda által felszított nacionalizmus erősödésének irányába hatottak. S a polgári és kispolgári rétegekben, de a munkásság

és parasztság soraiban is egy ideig táplálták azt a hamis tudatot, hogy a német–magyar kapcsolatok nem ellentétesek a nemzeti érdekekkel. A nemzeti elem éppen ezért Magyarországon nem válhatott az antifasiszta függetlenségi mozgalom olyan lendítő erejévé, mint Közép-Európa más országaiban. A fasiszta Németország igazi arca – éppen mert a *szövetséges* Magyarországon a nemzeti szuverenitás és függetlenség megsértése, a nemzetgazdaság alárendelése a német érdekeknek, a nemzeti érzés megalázása természetesen nem volt olyan nyílt és brutális, mint Csehszlovákiában, Jugoszláviában vagy Európa más *leigázott* országaiban – hosszú ideig nem vált ismeretessé a maga teljes szörnyűségében az ország lakossága előtt.

Ehhez járult az is, hogy a háború igazi súlyát és borzalmait 1939–1942-ben a lakosság még nem nagyon érezte. Bár a megélhetési gondok a németek fokozott gazdasági kiszolgálása következtében mind súlyosabbá váltak, a gazdasági kiszolgálás méretei nem voltak ismeretesek a nyilvánosság előtt. Ugyanakkor a hadikonjunktúra hatására megszűnt a munkanélküliség. 1942 közepéig Magyarország katonailag csak korlátozott méretekben vett részt a háborúban, s így a családfők, a keresőképes férfiak bevonulása nem érintette általában a lakosságot. Ezek a körülmények a háború első éveiben inkább erősítették, mint gyengítették a kormányzat bázisát, és átmenetileg illúziókat ébresztettek a rendszer iránt a lakosság egy részében.

A mindezekből a tényezőkből fakadó hatásokat a magyar antifasiszta demokratikus és szocialista tábor – nem utolsósorban a baloldal széttagoltsága és gyengesége miatt is – nem tudta kellően ellensúlyozni a tömegek körében. Nem tudta például hatásosan ellensúlyozni a revíziós sikereket, mert a nacionalista-irredenta szellemben befolyásolt közvéleményre – az adott körülmények között – nemigen gyakorolhatott mozgósító hatást egy elfogulatlan álláspont a határok kérdésében. Ez a probléma az egész háború alatt súlyos teherként volt a németellenes harc tömegbázisának kiszélesítése tekintetében.

A helyzet azonban 1941 őszétől lassan megfordult. A németbarátság látszatelőnyei fokozatosan eltűntek: a gazdasági konjunktúra a súlyosbodó háborús nélkülözéseknek adta át helyét, a véráldozat nélküli „területgyarapítást” a magyar katonák egyre tömegesebb pusztulása váltotta fel. Az újjászervezett Kommunista Párt által vezetett antifasiszta ellenállási mozgalom ettől kezdve jelentősen fellendül.

V.

MAGYARORSZÁG KÜLPOLITIKÁJA

A VILÁGHÁBORÚ

MÁSODIK SZAKASZÁBAN

1941–1945

1. MAGYARORSZÁG FOKOZOTT RÉSZVÉTELE

A SZOVJETUNIÓN ELLENI HÁBORÚBAN.

NAGY-BRITANNIA ÉS AZ AMERIKAI EGYESÜLT ÁLLAMOK HADÜZENETE

A Szovjetunió elleni villámháború csődje, annak ellenére, hogy a német csapatok kezdetben rendkívüli gyorsasággal nyomultak előre, hamarosan nyilvánvalóvá lett. 1941 augusztusában, két hónap igen nagy veszteségeket okozó véres harcai után a hadjárat befejezésének még távoli ködképei sem tűntek fel. A Vörös Hadsereg hősiei védelmi harcai közepette hiú ábránd lett volna a Szovjetunió kapitulációjában reménykedni. Mindez természetesen magyar vonatkozásban elsősorban azt jelentette, hogy füstbe mentek a magyar kormány azon reményei, hogy viszonylag kis erők bevetésével megválthatja a németek jóindulatát, és nagyjából megőrizheti a magyar fegyveres erők épségét. Nem lehetett többé kétséges, hogy a német hadvezetés mind nagyobb erők bevetését fogja követelni Magyarországtól is. 1941 nyárutójától ez a törekvés a német–magyar kapcsolatok legjellemzőbb vonásává vált. A magyar hadsereg mind teljesebb felhasználása érdekében egymást követték a közvetlen politikai és katonai tárgyalások, amelyeket homályos ígérek és drasztikus fenyegetések kísértek.

A németeknek ez a törekvése nagyrészt egybeesett a magyar katonai vezetés, elsősorban a vezérkar céljaival. Werth már 1941 augusztusában újból felvetette a magyar hadsereg erőteljesebb részvételének kérdését a Szovjetunió elleni háborúban. Augusztus 5-én a vezérkari főnök, biztos lévén a dolgában, a kormány és Horthy tudta nélkül közölte Rudolf Toussaint tábornokkal, a budapesti ideiglenes német katonai attaséval: javaslatot szándékozik tenni Németországnak a magyar hadsereg további egységeinek felhasználására a frontharcokban vagy megszállási feladatok elvégzésére. Két héttel később terjedelmes memorandumot juttatott el Bárdossy miniszterelnökhöz. Ebben vádolta a kormányt, hogy „a bolsevizmus elleni tradicionális

beállítottsága dacára is csak kénytelen-kelletlen”, kis erőkkkel lépett be a háborúba, ami „Magyarország részére nehezen jóvátehető hátrányt jelent”. Ez a „mulasztás” úgy tehető jóvá, ha a kormány mielőbb felajánlja a magyar haderő mintegy felét, legalább négy-öt hadtestet, a német kormány ilyen irányú kérésének bevárása nélkül. Az emlékirat végül leszögezte, hogy az ajánlatot politikai síkon kellene megtenni, s az ezzel kapcsolatos megbeszéléseken tisztázni kellene: a) „ezeréves határaink” visszaszerzését, b) a határokon belül élő szláv és román nemzetiségek kitelepítését, c) a zsidók kitelepítését, d) Magyarország részesedését a szovjet nyersanyagkészletekből.

A vezérkari főnök lépései nem találtak kedvező visszhangra sem a kormánynál, sem Horthynál. Nem azért, mintha a szovjetellenességről, a további területi revízióról, a szomszédos országokkal való versenytúráról vallott nézeteik szöges ellentétben álltak volna Werth felfogásával. A véleménykülönbségben – ezeknek a szempontoknak az óvatosabb képviselése mellett – szerepet játszottak a személyes sérelmek is, hiszen Werth önkényes lépéseivel Horthy „legfelsőbb hadúri” jogait csorbította, Bárdossynak pedig a németek iránti hűségét vonta kétségbe. Mindezekon túl a kormány állásfoglalását nyilvánvalóan befolyásolták a keleti fronton és a nemzetközi helyzetben bekövetkezett fejlemények. A szovjet hadsereg egyre erőteljesebb védelmi harcra építve nem maradhattak minden hatás nélkül, mint a magyar uralkodó körök várakozása ellenére kibontakozni kezdő antifasiszta koalícióról érkező hírek: 1941. július 12-én a Szovjetunió és Anglia között egyezmény jött létre a kölcsönös segélynyújtásról és arról, hogy nem kötnek különbékét; 1941 augusztus elején az Egyesült Államok kötelezettséget vállalt, hogy fontos hadianyagok szállításában elsőbbségi jogot biztosít a Szovjetuniónak; augusztus 14-én közzétették a Rooseveltt és Churchill új-foundlandi tárgyalásai során kidolgozott ún. Atlanti-óceáni Alapokmányt (Atlantic Charter); augusztus 25-én szovjet és angol csapatok vonultak be Iránba stb.

E tényezők hatására az uralkodó körök egyes csoportjaiban bizonyos óvatosságra intő hangulat kezdett mutatkozni, legalábbis a háborúban való részvétel fokozásával szemben. Bárdossy augusztus 26-án Horthyhoz írt levélben fejtette ki véleményét Werth memorandumáról. Amennyiben a németek kívánnák a magyar hadsereg nagyobb arányú bevetését, a kérést mérlegelni kellene, de addig „egy-

általán nem áll országunk érdekében, hogy magunk iparkodjunk a szovjet elleni háborúba nagyobb erővel bekapcsolódni, ami – a vezérkari főnök minden erre vonatkozó fejtegetésének ellenére is – nyilvánvalóan kedvezőtlenül hatna vissza nemzeti erőink állagára, belső viszonyainkra és gazdasági termelésünkre”. Végül kijelentette, hogy a Werthtel való további együttműködésre nem lát lehetőséget.

A németek hamar tudomást szereztek a magyarországi hangulatban érezhető bizonytalanságról. 1941 szeptember elején Horthyt meghívták a német főhadiszállásra. A kormányzó és Bárdossy szeptember 7-én indult el Németországba, már az új vezérkari főnök, Szombathelyi Ferenc kíséretében.

A megbeszélések fő kérdése természetesen a magyar hadsereg felhasználása volt. Magyar részről felvetették a keleti fronton levő csapatok visszavonását, hangoztatva, hogy az egységek felszerelése 50–80 százalékban tönkrement, s így nincs értelme továbbra is a hadszíntéren tartani őket. Más fegyvernemekkel viszont Magyarország nem tudna tevékenyen részt venni a harcokban, mivel ez katonailag és gazdaságilag annyira legyengítené, hogy „rendbiztosító szerepét Délkelet-Európában nem bírná tovább fenntartani”. A csapatok visszavonása azonban hamar lekerült a napirendről. A németek nemcsak azzal érveltek, hogy Magyarország visszavonulását „a bolsevista-ellenes háborúból morális szempontból” rendkívül aggályosnak tartják, de ígéretet tettek a fronton levő egységek új felszerelésére is. Végül is a következő megállapodás született: 1. A fronton harcoló magyar gépesített dandárt a németek sürgősen újból felszerelik, s így az a folyamatban levő hadműveletek befejezéséig, de legalább október 15-ig a hadműveleti térségben marad. 2. Németország egy gépesített hadosztály teljes felszerelését a magyar hadsereg rendelkezésére bocsátja. 3. A front mögötti területeken tevékenykedő magyar hegyi- és gyalogosdandárokat azonos létszámú egységekkel váltják fel és újabb 12 gyalogoszázlóaljjal (4 hadosztály) egészítik ki. A németek tehát elérték újabb magyar egységek kiküldetését, ha nem is közvetlenül a tűzvonalba, de legalább megszállási feladatok ellátására.

A magyar küldöttség a tárgyalásokon több területi problémát is felvetett. A Bánátra vonatkozólag – amelyet Hitler még a Jugoszlávia elleni agresszió idején Magyarországnak ígért – a németek ezúttal is csak ígéretekre szorítkoztak. Megismételték: a terület Magyarország-

hoz tartozása „res iudicata”. Azt azonban, hogy mikor kerülhet ténylegesen magyar fennhatóság alá, „kívülálló tényezők fogják meghatározni”. Igen fontos és elvi jelentőségű mozzanat volt az 1941 szeptemberi német–magyar megbeszéléseken az a tény, hogy a magyar kormány hivatalosan olyan területekre jelentette be igényét, amelyek a „történelmi” határokon kívül estek. Szeptember 10-én Szombathelyi, az újdonsült vezérkari főnök, Jodl vezérezredes elé terjesztett egy „határkiigazítási” tervezetet, amelynek értelmében az Északkeleti-Kárpátok gerincén húzódó határon túl fekvő lejtőket, azaz Galícia egy részét Magyarországhoz csatolnák. A javaslatot védelmi és földrajzi szempontokkal indokolta. A németek a tervezetet meglehetősen hűvösen fogadták, bár – nyilvánvaló összefüggésben a magyar csapatok felhasználásával – katonai oldalról egyelőre nem utasították el.

A tárgyalásokon a német politikai és katonai vezetők magabiztosan nyilatkoztak a tengelyhatalmak helyzetéről. Horthy és kísérete a német győzelmi ígéretektől fellelkesülve tért haza Budapestre. „A német haderő oldalán és a régi fegyverbarátság szellemében hozzuk meg a magunk véráldozatát ebben az új keresztes háborúban” – mondotta Bárdossy szeptember 11-i rádiónyilatkozatában. Azt azonban, hogy valójában milyen kötelezettségeket vállaltak, még a diplomáciai tesztet előtt is elhallgatta.

Pedig hamarosan kiderült, hogy a magyar kormány rosszul értelmezte a németek szándékait, ha azt hitte, hogy beérik a tárgyalásokon megállapított csapatkontingensekkel. A németek már októberben újabb magyar egységek bevetését szerették volna elérni, mégpedig lehetőleg a régi receptszerint, úgy, hogy a magyarok „önként” ajánlják fel. Ezt bizonyos szempontból megkönnyítette a magyar vezérkar magatartása is. Október elején Szombathelyi megemlítette a német katonai attasénak: tisztában van azzal, hogy a háborúban Magyarországnak fokozatosan teljes erejével ki kell állni Németország oldalán. Mivel az elkövetkező esztendőbe nem szeretne felkészületlenül, új problémákkal belépni, kíváncsi volna megtudni, mit vár a német hadvezetés Magyarországtól a jövő évben.

A német főparancsnokság azonnal kihasználta a Szombathelyi kérdése által teremtett lehetőséget, s a megszálló csapatok további két dandárral való megerősítését, valamint újabb, főleg műszaki egységek bevetését kérte. A magyar vezérkarnak természetesen nem állt jogá-

ban, hogy a kérdésben döntsön, s ezért közölte a német hadvezető-séggel, hogy diplomáciai úton forduljanak a magyar kormányhoz. A német kormány, minthogy a csapatokra sürgősen szükség volt, a huzavona elkerülése végett jobbnak látta, ha teljesíti ezt a formális kívánságot. November 11-én Dietrich von Jagow, az 1941 júliusában kinevezett új budapesti német követ felkereste Bárdossyt, és hivatalosan ismertette a német hadvezetőség óhaját. A miniszterelnök pozitív választ adott, úgyhogy Jagow másnap már jelenthette a főhadiszálláson: a magyar kormány kész teljesíteni a német kívánságokat. A részletek megbeszélése céljából a magyar vezérkari főnök már felvette a kapcsolatot a német katonai attaséval.

Ha a németek Magyarországgal szemben általában zsarolással, ígéretessel, a Romániával és Szlovákiával szembeni féltékenységgel felkeltésével igyekeztek elérni követeléseik teljesítését, a magyar kormány viszont a Németországnak tett szolgálatok fejében minden alkalommal azonnal kísérletet tett revíziós törekvéseinek érvényesítésére. Ezúttal arra szeretne volna felhasználni az alkalmat, hogy a már fél éve húzódó muraközi kérdést rendezze, s a vitás területet végérvényesen megszerezze. (Muraközt 1941 áprilisában a magyar hadsereg szállta meg, és ott katonai közigazgatást vezetett be. A németek azonban ezt a területet Horvátországnak ígérték, s ezért tiltakoztak a magyar annektálás ellen.) November 12-én Bárdossy tájékoztatta Sztójajt a német kívánságok teljesítéséről, és utasította, hogy a „feltehetően számunkra kedvezően fordult hangulatban” sürgesse a „magyar-német nyugati határkérdés” lezárását.

A további – ezúttal nem annyira katonai, mint inkább gazdasági – német követelések, a szomszéd országokkal szembeni féltékenységgel, a revíziós igények jegyében zajlottak le Bárdossy megbeszélései Hitlerrel és Ribbentroppal 1941 november közepén, amikor az antikomintern paktum megkötése, továbbá a háromhatalmi egyezményhez való csatlakozás évfordulóját ünnepelték Berlinben.

Miután november 25-én Bárdossy – a többi csatlós ország képviselőivel együtt – aláírta az antikomintern paktum öt évvel való meghosszabbításáról szóló okmányt, négy szemközt azzal hízelgett Ribbentrop közismert hiúságának, hogy kijelentette: még mindig annak a nagyszabású beszédnek a hatása alatt áll, amelyet a külügyminiszter az aláírás alkalmával tartott. Ribbentrop ebben a beszédében a „bol-

sevista veszéllyel szembeni európai szolidaritásról” szónokolt. S most nem késlekedett a magyar miniszterelnökkel világosan megértetni, mit ért „szolidaritáson”. Németországnak olajra és gabonára van szüksége – mondotta. Ezért kéri, hogy a magyar kormány emelje az olajkontingenst 80 000 tonnáról 120 000 tonnára, és biztosítson Németország számára további 10 000 tonna gabonát.

Bárdossy hivatkozott ugyan a nehézségekre, de ígéretet tett a kérés teljesítésére, majd hogy valamiben kárpótlást találjon, dühös szitkozódásba kezdett Románia ellen. „Amíg a háború tart – válaszolta kimérten Ribbentrop –, a családi viszályokat fel kell függeszteni.”

Másnap az ünnepi ebéd alatt Bárdossy Hitlerrel beszélgetett. Hitler – mint előzőleg Ribbentrop is – kifogásolta a budapesti amerikai követség működését. A magyar miniszterelnök viszont ez alkalommal is a szomszéd államok ellen panaszkodott, amelyek – úgymond – sehogysen akarnak „az új rend megállapított elveihez alkalmazkodni, és mindent megtesznek, hogy Magyarországot nyugalmából kihozzák”.

Alig tért vissza Bárdossy Berlinből, amikor 1941. november 29-én felkereste Herbert C. Pell, az Egyesült Államok budapesti követe, és átnyújtotta az angol kormány ultimátumát. Ebben Nagy-Britannia kormánya felszólította a magyar kormányt, hogy 1941. december 5-ig szüntessen be minden katonai műveletet, és vonja vissza csapatait a Szovjetunió területéről, mert ellenkező esetben kinyilvánítja a hadiállapotot Nagy-Britannia és Magyarország között.

Ismeretes, hogy 1941 áprilisában a diplomáciai kapcsolatok megszakítását nem követte Anglia hadüzenete a Jugoszlávia elleni magyar támadás után sem; Churchill akkor kijelentette, hogy Magyarország magatartását elítéli ugyan, mégis mindaddig, amíg a magyar csapatok hadszíntéren nem kerülnek szembe angol csapatokkal, Anglia nem üzen hadat Magyarországnak. Ez az ígéret, bár a Szovjetunió elleni német támadás előtt hangzott el, nem maradhatott számításra kívül akkor sem, amikor a magyar kormány úgy döntött, hogy bekapcsolódik a Szovjetunió elleni háborúba. A magyar uralkodó osztályok képviselőinek nagy részétől ugyanis nem állt távol az az elképzelés, hogy a Szovjetunió ellen megindított háború valamiféle kiegyezéshez vezethet Németország és a nyugati hatalmak között. S ha ez nem is következne be, a nyugati hatalmak nem vennék túlságosan szívükre

Magyarország aktív részvételét a háborúban, ha ez a Szovjetunióra kirlátozódik.

Bárdossyt ezért – legalábbis úgy tűnt – felkészületlenül érte az angol kormány jegyzéke. Pedig ez a lépés³ nem volt véletlen; az események józan mérlegelése alapján számítani lehetett és kellett volna rá.

A nagyhatalmak Hitler-ellenes koalíciója ugyanis, mint utaltunk rá, már 1941 nyarán kezdett kibontakozni, s a „bolsevizmusellenes szent keresztés háborúról” hangoztatott német frázisok ellenére egyre erősödött. A koalícióba tömörülő hatalmak összefogása és együttműködése szempontjából – a véleménykülönbségek ellenére – a tengelyhatalmak és csatlósaiuk ellen közösen vívott harc érdekei domináltak. Ennek pedig ki kellett hatnia Magyarország és a nyugati hatalmak viszonyára is. November végén a Szovjetunió ismételt kérésére az angol kormány elhatározta, hogy hadat üzen a szovjetellenes háborúban részt vevő országoknak, Finnországnak, Romániának és Magyarországnak. Így került sor az angol ultimátum átadására.

Bárdossy, miután elolvasta a jegyzéket, kijelentette: a közlés rendkívül meglepi, mert nem gondolta volna, hogy „Anglia oly módon kíván a Szovjetnek segíteni, hogy nekünk üzen háborút”. Hiszen ő lehetetlennek tartotta a háborús állapot bekövetkeztét Magyarország és Nagy-Britannia között anélkül, hogy a két ország csapatai szemben állnának egymással. Majd az igazsághoz egyáltalán nem ragaszkodva azt bizonygatta, hogy a Szovjetunió ellen már nem harcolnak magyar csapatok, mert két hete kivonták őket, és „a magyar kormánynak nem szándéka, hogy a közvetlen katonai akcióban részt vegyen”.

Pell megkérdezte, nem kíván-e a magyar kormány valamit közölni az angol kormánnyal, mert készséggel rendelkezésére áll. Bárdossy elutasítólag válaszolt.

Az eseményekről a miniszterelnök december 3-án tájékoztatta a magyar követségeket. „A brit kormány közlését – írta – *minden további nélkül* tudomásul vesszük, mert magatartásunkat nem kívánjuk függővé tenni a brit kormány elhatározásától.” A táviratot másnap Sztójay ismertette Berlinben Woermann helyettes külügyi államtitkárral, aki örömmel vette tudomásul Bárdossy álláspontját, és „köszönetét fejezte ki a magyar kormány ezen megértő támogatásáért”.

Pell, saját kezdeményezésére, megkísérelte az angol kormányt szán-

dékának megmásítására bírni. Három üzenetet is küldött Washingtonba (egyet személyesen Roosevelt elnöknek), amelyekben kifejtette, hogy az angol hadüzenetet értelmetlennek tartja. A kormány tudta nélkül ugyancsak megpróbált közbelépni a Vatikánon keresztül Serédi Jusztinián hercegprímás is. Ezek a kísérletek azonban nem jártak eredménnyel. Az angol kormány tartotta magát ígéretéhez.

1941. december 6-án éjjel az Egyesült Államok követe átadta Bárdossynak az angol kormány újabb jegyzékét, amely tudomására hozta a magyar kormánynak, hogy a hadiállapot Nagy-Britannia és Magyarország között éjfél után egy perccel beáll. A magyar külügyminisztérium csak egy, az átvételt elismerő jegyzéket adott válaszként. December 7-én és 8-án Új-Zéland, Kanada, Ausztrália és Dél-Afrika is megüzente a háborút Magyarországnak.

Ugyanazon a napon, amikor Nagy-Britannia hadat üzent Magyarországnak, repült világgá a hír, hogy a japán haderő meglepetésszerű, pusztító támadást hajtott végre Pearl Harbor és más amerikai támaszpontok ellen. A háború kiterjedt a Távol-Keletre is. Néhány nappal később, december 11-én Németország és Olaszország bejelentette, hogy hadiállapotban levőnek tekintik magukat az Egyesült Államokkal. Egyidejűleg Hitler beszédet mondott, és nyilvánosságra hozta a már korábban létrejött német–olasz–japán katonai szerződést, amely kimondta, hogy a három állam közösen folytatja a háborút, és nem köt sem fegyverszünetet, sem különbékét Angliával vagy az Egyesült Államokkal a teljes és kölcsönös egyetértés nélkül.

Közvetlenül Hitler beszéde után Bárdossy régi receptjének – „menél gyorsabb, annál jobb” – megfelelően rendkívüli minisztertanácsot hívott össze, hogy a német hadüzenetből következő helyzetet megtárgyalják, s még mielőtt bármiféle kívánság érkezne Berlinből, valamilyen formában kifejezzék Magyarország szolidaritását. Bárdossy, ismertetve a német hadüzenetet és a német–olasz–japán katonai szerződést, kijelentette: semmi kétség sem fér ahhoz, hogy a háromhatalmi egyezményből kifolyólag Magyarországot kötelezettség terheli. Ő mint miniszterelnök pillanatnyilag két lehetőséget lát: a diplomáciai kapcsolatok megszakítását az Egyesült Államokkal vagy a hadüzenetet. Kétségesnek tartja azonban, hogy a németek beérik-e az előbbivel.

A kormány tagjai közül többen nem lelkesedtek a hadüzenetért,

hiszen ez a „hátsó ajtó” végleges becsapását jelenthetné, elszakítaná az utolsó vékony szálát is Magyarország és a nyugati hatalmak között. A vita után Bárdossy végül azt javasolta, hogy olyan formulát válasszanak, mely rugalmas, és így bármilyen eshetőségre alkalmazható: ne mondja ki a hadüzenetet, de szükség esetén legyen úgy értelmezhető, hogy az is benne foglaltatik a szövegben, és így Magyarországnak ne kelljen külön kifejezetten hadat üzennie. A magyar kormány tehát fejezze ki szolidaritását a tengelyhatalmakkal a háromhatalmi egyezmény szellemében, ami gyakorlatilag egyelőre csak a diplomáciai kapcsolatok megszakítását jelentené. Bárdossy hozzátette: ez a lépés, ha gyorsan és önként teszik, talán kielégíti Németországot. A minisztertanács elfogadta a javaslatot. A nyilatkozat így hangzott:

„Mint ismeretes, a német birodalmi kormány és az olasz királyi kormány ma kiadott hivatalos közleményeikben egyfelől a Német Birodalom és Olaszország, másfelől az Észak-amerikai Egyesült Államok között a hadiállapotot fennállónak nyilvánították.

A magyar királyi kormány a háromhatalmi egyezmény szellemében ezúttal is megállapítja Magyarország szolidaritását a tengelyhatalmakkal.

A külügyminisztérium vezetésével megbízott m. kir. miniszterelnök ehhez képest intézkedett, hogy az Észak-amerikai Egyesült Államok budapesti követének útiokmányait kiadják.

A magyar királyi kormány washingtoni követét egyidejűleg visszarendelte.”

A nyilatkozatot Bárdossy még december 11-én az esti órákban ismertette az Egyesült Államok követével, akinek kérdésére azt válaszolta, hogy ez nem jelent jelenleg hadiállapotot. Ugyanakkor táviratot küldött a berlini, római és tokiói magyar követeknek, kifejtvén: a szolidaritást a magyar kormány azzal is kifejezte, hogy megszakította a diplomáciai viszonyt az Egyesült Államokkal. Egyben utasította a berlini és római követet, hogy ha az olasz vagy német külügyminiszter további magyarázatot kérne, szögezzék le, hogy a szolidaritási nyilatkozattal „... teljes mértékben eleget tettünk a háromhatalmi egyezmény 3. cikkében foglaltaknak. Szolidaritásunk deklarálásával megadtuk Magyarország teljes politikai támogatását. Gazdaságilag tengelyhatalmakat háború kezdete óta erőnk végső megfcsí-

tésével állandóan támogatjuk. Katonai együttműködésre Egyesült Államokkal szemben földrajzi helyzetünk nem ad lehetőséget.”

Sztójay 11-én éjjel telefonon közölte, hogy értesülései szerint Románia és Bulgária deklarálni fogja a háborút az Egyesült Államokkal. December 12-én reggel pedig sürgős táviratban jelentette: benyomása szerint a német kormány „magas politikai indítékokból” súlyt helyez arra, hogy Magyarország a hadiállapot kimondásával adja bizonyítékát szolidaritásának. Ugyanilyen értelmű táviratot küldött a római követ is.

Valóban, december 12-én délelőtt megjelent Bárdossynál a német ügyvivő és az olasz követ, akik kormányaik nevében kijelentették, hogy a tengelyhatalmak a diplomáciai kapcsolatok megszakítását nem tartják kielégítőnek, és a háború deklarálását kívánják az Egyesült Államok ellen. Bárdossy először megpróbálta védeni álláspontját, de amikor Werkmeister csak annyit jegyzett meg, feltételezi, hogy Magyarország nem akarja magát kizárni, ha a háromhatalmi egyezményt aláíró többi állam az Egyesült Államok elleni hadüzenettel kívánja kifejezni szolidaritását – már nem érvelt tovább.

Bárdossy mindig hajlamos volt arra, hogy álláspontját hihetetlen gyorsasággal feladja, hajlott a túlcitálásra, a kapkodó, meggondolatlan intézkedésekre. Ez alkalommal is hű maradt önmagához. Alighogy a diplomaták eltávoztak a miniszterelnökségről, minden különösebb megfontolás nélkül hozzálatott a hidak felégetéséhez. Táviratilag azonnal utasította a berlini és a római magyar követeket a következők bejelentésére a német és olasz kormánynál: „Amennyiben szolidaritásnak hadiállapot deklarálásáig menő értelmezését kívánják, az európai egységfront dokumentálása érdekében, ily értelmezés publikálását tengelyhatalmakra bízuk, ha ezt valamennyi érdekeltre kiterjedően manifestative akarják megtenni. Ez esetben időpontról értesítést kérünk, hogy egyidejűleg mi is publikálhassuk és amerikai követnek is, Washingtonba is ilyen értelmű közlést megtehessünk.”

A miniszterelnöknek már eszébe sem jutott újabb minisztertanács összehívása. A kormány jóváhagyása nélkül egyszerűen felhívta telefonon az Egyesült Államok budapesti követét és közölte vele: az előző napi szolidaritási nyilatkozat mégis a hadiállapotot jelenti Magyarország és az Egyesült Államok között. Pell a hadüzenetnek ezt a szóbeli formáját nem fogadta el. Bárdossy erre még az este írásos jegyzék-

ben tudatta vele, hogy „a Magyar Királyi Kormány . . . az Amerikai Egyesült Államok, másfelől a Német Birodalom, Olaszország és Japán között fennálló háborús állapotot Magyarországgal szemben is fennállónak tekinti”.

December 12-én este a minisztertanács rendes ülésén Bárdossy a hadüzenetről csupán egy írásos jelentést nyújtott be tudomásulvételül, ugyanígy Horthy is csak utólag értesült a miniszterelnök intézkedéséről. A minisztertanács a bejelentést tudomásul vette, Horthynak pedig eszébe sem jutott tiltakozni, bár Bárdossy eljárásának alkotmányellenessége nyilvánvaló volt.

Az Egyesült Államok kormánya nem vette tudomásul a magyar kormány nyilatkozatát, arra az álláspontra helyezkedve, hogy ez a döntés a magyar nép többségének akarata ellenére, kifejezett német nyomás eredményeként született meg. A tényleges amerikai hadüzenet néhány hónappal később, 1942. június 5-én, a Kállay-kormány alatt következett be, amikor már a magyar hadsereg jelentékeny részét a frontra dobták.

A németek Moszkva alatti veresége 1941 végén kétségtelenné tette: az a törekvésük, hogy mind több nyersanyagot, élelmiszert, de elsősorban katonát követeljenek Magyarországtól, tovább fog erősödni. 1942. január 1-én Hitler levelet írt a kormányzónak. Levelében a „bolsevizmus leverésének fontosságát” hangoztatta és a végső győzelemmel biztatta Horthyt. Majd kifogásolta, hogy a magyar kormány vissza akarta vonni a frontról páncéloshadtestét, és végül Magyarországnak a Szovjetunió elleni háborúban való fokozottabb részvételét kérte.

Néhány nappal később, január 6-án Ribbentrop – aki alig egy hónappal előbb halaszthatatlan teendőire hivatkozva mondta le Horthy meghívását – Magyarországra érkezett. A külügyminiszter jól bevált módszere szerint az *egészet* kérte, hogy a lehető legtöbbet kaphassa. Horthyval és Bárdossyval folytatott tárgyalásait azzal kezdte, hogy hangsúlyozta a német kormánynak a győzelembe vetett szilárd hitét. A bolsevizmust az 1942-es évben meg fogják semmisíteni. Ehhez azonban a szövetségeseknek is több áldozatot kell hozniuk és nagyobb erőkkal kell részt venniük a háborúban. Ez Magyarország vonatkozásában azt jelenti, hogy még ebben az évben az *egész magyar*

haderőt be kell vetni a szovjet fronton. (Ez akkor kb. 28 hadosztály volt.)

Ilyen mérvű követelésre a magyar kormány nem számított. Bárdossy a legkülönbözőbb érvekkel igyekezett rávenni a német külügyminisztert igényeinek mérséklésére. Hivatkozott a bizonytalan balkáni viszonyokra, hiszen elképzelhető az angolszász erők partraszállása és ideiglenes felülkerekedése ebben a térségben. Ha ez bekövetkeznék – fejtegette Bárdossy –, az összes balkáni államok, még azok is, amelyek ma a tengelyhatalmak mellett vannak, egycsapásra a szövetségesek oldalára állnának. Ebben a helyzetben Magyarország lenne az egyetlen megbízható támasza Németországnak. A déli támadás veszélyét a magyar kormánynak ezért számításba kell vennie a keleti front rendelkezésére bocsátható *haderő* megállapításánál. Bárdossy részletezte továbbá a magyar–román ellentéteket és a magyar hadsereg rossz felszerelését.

Ribbentropot természetesen nem győzték meg Bárdossy érvei. S mivel – ahogy a megbeszélésekről készített német jelentés írja – magyar részről minden lehetséges érveléssel előhozakodtak a német kívánságokkal szemben, erélyes fellépésre határozta el magát. Utalt Románia azon ígéretére, hogy százszázalékos mozgósítást hajt végre, ha Magyarország ugyanúgy cselekszik. Ha a magyarok most visszautasítják a német kívánságokat, akkor a román kormány azt gondolhatja, azért tartják vissza csapataikat, mert támadást akarnak indítani Dél-Erdély megszerzéséért. Ez pedig a román ígéretek visszavonásával járna, amiért a felelősséget Magyarországnak kellene viselnie.

Ribbentrop jól tudta, hogy a magyar kormány külpolitikájának centrális kérdése a területi revízió. Ezért elég nyíltan utalt arra, hogy a még fennálló magyar területi igények kielégítését – például Bánát – nagymértékben befolyásolhatja a német kívánságokra adandó válasz. Ha a magyar kormány válasza nem lesz kielégítő, nem lehet tudni, milyen hatást tesz majd Hitlerre, akinek „méltányos, de szenvedélyes természetét” a magyarok nem ismerik.

Ribbentrop fenyegetései és ígéretei hatottak. A tárgyalások utolsó napján, miután a kormány Horthy részvételével többször is tanácskozott, Bárdossy közölte a német külügyminiszterrel: Magyarország nem tudja ugyan hadseregét százszázalékosan a keleti front rendelkezésére bocsátani.

zésére bocsátani, de kész a lehetőségek végső határáig, vagyis az eddigénél sokkal nagyobb mértékben részt venni a hadjáratban. Ribbentropot ez a válasz kielégítette, hiszen elérte, amit akart, a lehető legtöbbet csikarta ki a magyar kormányból. Konkrét megállapodás a tárgyalásokon nem jött létre, csak annyit szögeztek le, hogy a részleteket Keitel küszöbön álló látogatása alkalmával tisztázzák. Ribbentrop a budapesti német követnek mindenesetre kijelentette, hogy a magyar kormány ígéretét a hadsereg kétharmadaként értelmezi.

A német külügyminiszter elégedetten távozott Budapestről, annál is inkább, mert a katonai részvétel fokozásán túl a magyar kormány 1. beleegyezett a Németországba irányuló olajszállítások növelésébe, 2. engedélyezte 20 000 Waffen-SS katona besorozását a német ajkú lakosságból, 3. Horthy határozott ígéretet tett arra, hogy Magyarország nem vállalkozik semmiféle ellenséges akcióra Románia ellen.

Keitel, a Wehrmacht főparancsnokságának főnöke, január 20-án érkezett a magyar fővárosba. Először Bárdossyval tanácskozott, majd a részletek megbeszélésére több alkalommal a honvédelmi miniszterrel és a vezérkari főnökkel. „Helyzetünk nagyon nehéz volt – írta a tárgyalásokról Szombathelyi –, mert Keitel nyílt kártyákkal játszott. Előtte a magyar hadsereg viszonyai teljesen ismerősek voltak.” Keitel 15 gyalogoshadosztályt, 1 hegyidandárt, 1 lovasdandárt, 1 páncéloshadosztályt és 10 megszálló hadosztályt kért. Magyar részről, hosszú viták után, 9 gyalogos- és 1 páncéloshadosztályt, valamint 5 megszálló hadosztályt ajánlottak fel. Keitel végül is beleegyezett ebbe, és megígérte, hogy a páncéloshadosztály teljes felszerelését a németek fogják szállítani. A tárgyalások eredményeit Horthy és Bárdossy jóváhagyta. A németek a megállapodást kielégítőnek találták. Magyarország fokozott részvétele a háborúban biztosítva volt.

Miközben megkezdődött a 2. hadsereg felszerelése, olyan szörnyű események zajlottak le a Bácskában, amelyek világszerte viharos felháborodást keltettek, s ha lehet, tovább rontották Magyarország nemzetközi tekintélyét. 1942 januárjában – a kormány tudtával – a partizántámadások elleni védekezés ürügyén Újvidéken és környékén a honvédség és a csendőrség alakulatai válogatás nélküli tömegmészárlást hajtottak végre a szerb, zsidó és magyar lakosság körében. Minden bírósági tárgyalás és ítélet nélkül több ezer férfit, nőt és gyermeket gyilkoltak le.

2. A KÁLLAY-KORMÁNY KÜLPOLITIKAI TÖREKVÉSEI ÉS FELELMÁS KÍSÉRLETEI A HÁBORÚBÓL VALÓ KILÉPÉSRE

A magyar külpolitika mérlege 1942-ben katasztrofális képet mutatott. Magyarország gazdasági és katonai erőforrásait a németek által diktált ütemben és egyre fokozottabban a Szovjetunió elleni háború szolgálatába állította, egy olyan háború szolgálatába, melyben a német győzelem kilátásai egyre tovatűnőbbek lettek. Hadiállapotha került a nyugati hatalmakkal. A szomszédos országokhoz fűződő viszonya – melyben a kölcsönös területi követelések, a német kegyekért való versengés domináltak –, ha lehet, rosszabb volt, mint valaha. Az ugyancsak német járszalagra fűzött Románia, Szlovákia és Horvátország területi érdekeik egybeesése alapján egyre inkább közeledtek egymáshoz Magyarországgal szembeni politikájukban. Ez a közeledés szerződésileg ugyan nem demonstrálódott – bár szlovák részről már 1941-ben felmerült valamiféle német égisz alatt szerveződő új kis-antant terve –, de a félelem egy új kisantant megalakulásától még inkább arra ösztönözte a magyar kormányzatot, hogy ellensúlyozásképpen elnyerje Németország jóindulatát. A németek kezében a csatlós országok közötti ellentétek alkalmas eszközül szolgáltak arra, hogy mindegyiküket egyre fokozottabban háborús céljaik szolgálatába állítsák. S mindez olyan helyzetben, amikor a nagyhatalmak antisziszta koalíciója kezdett megszilárdulni és kiszélesedni.

Egyre súlyosabbá vált az ország gazdasági helyzete is. A német követelések gyors ütemben növekedtek. Több millió mázsára rúgott a mezőgazdasági termékek, főleg a gabonafélék németországi exportja. A magyar ipart, különösen a hadiipart, a német hadigépezet szolgálatába állították. Különösen súlyos megterhelést jelentett a stratégiai jelentőségű nyersanyagok nagy részének kiáramlása: 1943-ra az olajtermelésnek már több mint a felét, a bauxitnak pedig 90 százalékát Németországba szállították. A nehézségeket csak fokozta, hogy a német kormány a közös hadviselésre hivatkozva egyre kevésbé volt hajlandó megfizetni adósságait. A német adósságok már 1941-ben 326 millió pengőre rúgtak, s a későbbi években a milliárdos nagyságrendet is elérték.

Az ország külpolitikai helyzetének katasztrofális romlása megindította Bárdossy pozícióit. A polgári liberális ellenzék bírálata mellett

– amely különösen a bácskai vérengzés kapcsán erősödött fel – szembefordultak Bárdossyval a fináncetőkés-arisztokrata körök is. Úgy véltek, itt az ideje, hogy a „hivatalnok miniszterelnök” helyét olyasvalaki foglalja el, aki jobban képviseli érdekeiket, rugalmasabb vonalvezetésre képes kül- és belpolitikailag egyaránt: a külpolitikában a német győzelemre alapozott számításokon kívül más lehetőségeket is figyelembe vesz, az országon belül pedig – éppen a külpolitikai összefüggések miatt – amellett, hogy útját állja a szélsőjobboldal felülkerekedésének, erőteljes intézkedésekkel letöri a szerveződő és erősödő antifasiszta ellenállást, s ha a hadiesemények alakulása esetleg kívánatosná teszi, végre tud hajtani egy külpolitikai fordulatot anélkül, hogy az a belső hatalmi viszonyok megváltozásához, a baloldali erők térnyeréséhez vezetne. 1942 márciusában, amikor Bárdossy a kormányzó-helyettes-választás miatt személyes konfliktusba keveredett Horthyval, Bethlennek, gróf Károlyi Gyulának és elvbarátaiknak sikerült rábírní a kormányzót Bárdossy menesztésére.

Az új miniszterelnök Kállay Miklós lett, aki minden tekintetben – kül- és belpolitikailag éppúgy, mint gazdaságilag – hatalmas csődtömeget vett át elődjétől. Tevékenységének első hónapjaiban azonban semmi jel sem mutatott arra, hogy megpróbál kiutat keresni ebből a helyzetből, s lényegében csak az elődje által vállalt kötelezettségek teljesítésére szorítkozott. A németek elég gyanakvóan fogadták kinevezését, mert érthetetlen volt számukra Bárdossy menesztése, aki messzemenően bebizonyította együttműködési készségét a „nagy szövetséggel”. Gyanakvásukat csak fokozta, hogy az új kormány külügyminisztereként Budapesten olyan neveket emlegettek, mint Ullein-Reviczky Antal, a külügyminisztérium sajtóosztályának vezetője, akit a németek – okkal-ok nélkül – teljesen megbízhatatlannak tartottak; s hogy javaslatukra, amely szerint szívesen látnák a külügyek élén Sztójay berlini követet, a kormány nem is reagált. Kállay a külügyminiszteri tárcát végül is magának tartotta meg egészen 1943 júliusáig, amikor Ghyczy Jenőnek adta át.

Az új miniszterelnök első külpolitikai akciójaként – a már kialakult szokásoknak megfelelően – előbb Olaszországba, majd Németországba kívánt látogatni. Az olaszországi látogatásra vonatkozó ajánlatára azonban Mussolinitól azt a meglepő választ kapta, hogy csak azután van módjában fogadni a magyar miniszterelnököt, ha az már látoga-

tást tett Hitlernél. Ez az eset tökéletesen tükrözte az olasz–magyar kapcsolatok jellegét és lényegét a háború e szakaszában.

Kállay 1942. június 7–8-án tett látogatást a német főhadiszálláson Kelet-Poroszországban. Tárgyalásai Hitlerrel és Ribbentroppal nem érintettek nagyobb horderejű kérdéseket, nem eredményeztek Ribbentrop januári látogatásához képest új megállapodásokat. Kállay lényegében átvette az elődje által vállalt kötelezettségeket. Kijelentette: Magyarország fenntartás nélkül teljesíti háborús kötelezettségeit, és nem fog kevesebb élelmet szállítani, mint a korábbi években. Ugyancsak hozzájárult újabb 10 000 (összesen 30 000) magyarországi német besorozásához a Waffen-SS-be. Hitler ez alkalommal ismét szóba hozta a zsidókérdés megoldásának szükségességét Magyarországon. Kállay viszont arról beszélt, hogy a magyar kormány nem távolíthatja el hirtelen és drasztikus módon a zsidó származásúakat, a gazdasági életben keletkező súlyos zavarok veszélye nélkül.

A megbeszélések leginkább a román–magyar viszony kérdéseit érintették. A két ország közötti ellenségeskedések ezen a nyáron ugyanis újból szélsőséges jelleget öltöttek. Kállay hazatérése után azt állította, hogy Hitler kijelentette előtte: a háború végén nem emelne kifogást, amennyiben Magyarország fegyveresen kívánna leszámolni Romániával. Amikor ennek híre terjedt, a németek bosszúsan cáfolták Kállay nyilatkozatát, mondván, a magyar miniszterelnök tévesen értelmezte a Führer szavait. Gyakorlati jelentősége a látogatásnak ebben a vonatkozásban csupán az volt, hogy a németek szükségesnek látták a közvetítést, s ezzel az ellenségeskedéseket átmenetileg letompították.

Felvetődött a Bánát kérdése is. Hitler ismét Magyarországnak ígérte ezt a területet, de egyelőre az ígélet titokban tartását kérte. Kállay viszont úgy nyilatkozott, mintha a kérdés megoldását egyáltalán nem tartaná sürgősnek. Ugyanezekben a hetekben zárultak le a német–magyar határmegállapító bizottság tárgyalásai a Kárpáton túli (galíciai) területek ügyében, miután a magyar kormány hosszabb huzavona után hivatalosan közölte a német szervekkel, hogy a kérdéses terület Magyarországhoz csatolását nem tartja aktuálisnak, s csak a háború végén kíván arra esetleg visszatérni. Kállaynak a Bánátal és a galíciai területekkel kapcsolatos állásfoglalását vizsgálva nem látszik túl merész feltételezésnek arra gondolni, hogy Kállay – ekkor

már némileg szabadabb kezet akarván magának biztosítani, mint elődje – nem kívánta újabb területek megszerzésével a német–magyar szaldót még jobban Németország javára billenteni, s ezzel a későbbiek folyamán esetleg szükségessé válható mozgási lehetőséget tovább rontani. A fordulat a háború menetében ekkor még nem következett be, s Kállay lépéseit nem lehet úgy értékelni, mintha a tengelyhatalmaktól való elszakadás érdekében tett első mozdulatokról lenne szó. Inkább azt a felfogást tükrözik, hogy minden eddigi kötelezettséget teljesítve, újabb terheket azonban a lehetőségekhez képest nem vállalva, a várakozás álláspontjára kell helyezkedni.

Amikor 1942. november 8-án bekövetkezett az angol–amerikai csapatok partraszállása Észak-Afrikában, ez a magatartás megerősödött, és hamarosan kiegészült a nyugati hatalmak iránti fokozott figyelemmel. Az észak-afrikai partraszállás a háború során a nyugati szövetségesek első sikeres akciója volt, amelynek magyarországi hatását nem lehet figyelmen kívül hagyni. Szombathelyi vezérkari főnök egy 1943 februári emlékiratában azt írta, hogy „az angolszász hatalmak marokkói partraszállása nálunk igen nagy nyugtalanságot és izgalmat váltott ki”. Észak-Afrikából ugyanis már nem tűnt olyan reménytelennek a szövetségesek valamiféle kezdeményezése a Földközi-tenger vagy a Balkán térségében. Ez a lehetőség mély benyomást keltett a magyar uralkodó körök azon csoportjaiban is, amelyek nemigen bíztak a teljes német győzelemben. Halvány reménysugár ébredt bennük, hogy az események kedvező alakulásával talán sikerül feltámasztani a megbukott Teleki-féle koncepciót, s a kellő időben végrehajtott fordulattal strukturális változások nélkül át lehet menteni a rendszert a háború utánra, esetleg még nagyjából az 1942-es határok között. A németek már 1942 decemberében felfigyeltek a magyar diplomaták érdeklődésére a szövetségesek balkáni tervei iránt. December 8-án utasították is Jagow követet, hogy interveniáljon a magyar kormánynál, mivel megbízható titkos forrásból tudomást szereztek „egyes magyar diplomaták külföldi tárgyalásairól, amelyek során esetleges török közreműködéssel, angol–amerikai balkáni partraszállásról esett szó”.

Az angol orientációs csoportok most éreztetni tudták hatásukat a közvéleményre is. Az afrikai események az ő befolyásuk növekedését segítették elő, mint ahogy az adott időpontban egy nagyarányú szov-

jet győzelem a jobboldal megerősödésével és aktivitásának növekedésével járt volna. Ez a folyamat indult meg – mint látni fogjuk – a sztálingrádi csata és a 2. magyar hadsereg pusztulása után, amikor a szovjet győzelem hatására, a szövetségesek közötti viszony alakulása következtében mind kilátástalanabbá vált a nyugati hatalmakkal való különbéke lehetősége.

Az észak-afrikai partraszállás hatása a miniszterelnök megnyilvánulásaiiban is tükröződött, de jellemző módon csak nagyon óvatosan. Kállay beszédeiben a korábbiakhoz képest csak a hangsúlyeltolódás jelentett új szint. Változatlanul első helyen állt a tengelyhatalmakhoz való hűség mint a magyar politika alapja, de ez most erősen összekapcsolódott Magyarország függetlenségének hangsúlyozásával és bizonygatásával, egyúttal pedig elmaradtak a nyugati hatalmak elleni ki-rohanások. Annak hangsúlyozása viszont, hogy a Szovjetunió elleni háború „magyar háború”, amelyben ha „ezer kilométeres távolságokra is, de mégis a magyar határokon és a magyar határokért” folyik a küzdelem, erősebb volt, mint valaha. Erős nyomatékot kapott a kassai provokációra hivatkozás, annak bizonygatása, hogy Magyarországot megtámadták, s hogy Magyarországnak nincsenek területi követelései a Szovjetunióval szemben – tehát a szovjetellenes hadjáratnak védelmi háborúként való beállítása. Ebből a koncepcióból már könnyen következett az a tézis, hogy Magyarország saját védelmében, s egyben Európáért, a „keresztény civilizációért” harcol. Ezúttal persze már nem az „új Európáról” van szó, amely a tengelyhatalmak hadicéljait takaró frázis volt, hanem *csak* Európáról. Régi recept ez, amelyet Kállay most elővett, egészében és részleteiben egyaránt, s nem is volna érdemes szót vesztegetni rá, ha nem tudnánk, hogy e frázisok hangoztatása már hosszabb idő óta mindig a nyugati hatalmak felé való tapogatózás kezdeteit jelentette a magyar külpolitikában.

Kállay semmit sem újított a recepten, s keveset tanult az elmúlt évek történetéből. Elképzeléseiben éppúgy szerepelt Magyarország közép-európai vezető szerepe, mint elődeinél, de a kialakuló új szituáció közepette ez most a nyugati hatalmakhoz címezve sokkal erősebb szovjetellenes színt kapott, és valami blokk kialakításának gondolatával párosult. Ebben a blokkban mint balkáni semleges állam, Törökország kapná a fő politikai szerepet, részt vennének benne a közép-európai kis államok is, s az egész alakulat szellemi arculatát a Vatikán

szabhatná meg. Magyarország mint „rendfenntartó” erő játszana vezető szerepet, és ezért katonai erejét meg kell őrizni és konzerválni a háború végéig. Ezeknek az elképzeléseknek elemeit beszédek, cikkek, tanulmányok tucatjaiban meg lehet találni 1942 telétől kezdve. S nem véletlen, hogy amikor 1943 tavaszán Törökországban kezdett kibontakozni egy ilyen blokk terve, Kállay azonnal készen állt az együttműködésre.

Ezeknek a terveknek, elképzeléseknek táptalaja az az értetlenség volt, amelyet a legtöbb magyar politikus a nyugati hatalmak és a Szovjetunió szövetségével szemben tanúsított. Egyszerűen képtelenek voltak megérteni, mik azok az indítékok, amelyek a fasiszta Németország elleni háború kapcsán háttérbe szorítják a társadalmi és ideológiai ellentéteket, mi az a kötőanyag, amely ezt a szövetséget a háborús viszonyok között eléggé szilárdná és tartóssá teszi. Ők az ellentétekre építettek. Európa problémáit ebben a háborúban is csak közép-európai szemmel tudták vizsgálni. Magyarország jövőbeni szerepéről alkotott nézeteikbe erősen belejátszott az, ami a rendszer politikusait jellemezte, bármilyen politikai áramlatot képviseltek is: hogy amikor az ország nemzetközi helyzetéről volt szó, még mindig a hajdani Monarchia politikusainak agyával gondolkoztak, telve réges-rég idejét múlt, a magyar nacionalizmusnak valamiféle történelmi háttérrel szolgáltni kívánó illúziókkal, s ez – mint egy agydaganat, amely megakadályozza, hogy az agy a külvilág jelzéseit normálisan értékelje – képtelenné tette őket arra, hogy Magyarország szerepét, lehetőségeit a Duna-mendencében a realitásokat megközelítőleg ítéljék meg.

1942 őszétől a magyar kormány nagyobb figyelmet kezdett szentelni a nyugati országoknak, nemcsak abban az értelemben, hogy latolgatta háborús esélyeiket, a szövetségesek haditerveit, de úgy is (s ezzel még néhány hónappal korábban sem törődött), hogy a nyugati közvéleményben hogyan alakul a Magyarországról alkotott kép. Nyilvánvalóan ez is szerepet játszott – több belpolitikai és gazdasági tényező mellett – abban, hogy Kállay 1942 december elején hivatalos jegyzékben utasította vissza a magyarországi zsidókérdés „megoldására” vonatkozó és már októberben közölt német kívánságokat. Ezek a következők voltak: 1. A Németország által megszállt területeken élő magyar állampolgárságú zsidókat a magyar kormány 1942. december 31-ig fogadja vissza, vagy járuljon hozzá, hogy 1943. január 1-től

velük szemben is alkalmazni fogják a vagyonekkobzást, a megkülönböztető jel viselését, a deportálást. 2. Kívánatos volna Magyarországgal is olyan megállapodást kötni, miszerint a két állam kölcsönösen rendelkezik a saját felségterületén élő idegen állampolgárságú zsidók vagyonával (területi elv). 3. A német kormány kívánatosnak tartaná, hogy Magyarországon – Szlovákiához és Romániához hasonlóan – radikális rendszabályokat léptessenek életbe a zsidó lakossággal szemben: a zsidók teljes eltávolítása a gazdasági és kulturális életből, sárga csillag bevezetése, a zsidók deportálása a német hatóságokkal együttműködve.

Kállay válaszjegyzékében közölte, hogy a vagyoni kérdések rendezésére vonatkozó német javaslatokat a magyar kormány hajlandó elfogadni abban az esetben, ha az összes idegen állampolgárságú zsidó eltávolítását végrehajtják. Erre az esetre viszont bejelenti igényét a külföldön élő magyar zsidók egész vagyonára, de előzőleg annak állagáról és állapotáról a helyszínen tájékozódni kíván. A területi elv alkalmazásához nem járulhat hozzá. A zsidókérdés megoldásának módját álláspontja szerint minden államnak magának kell megtalálnia. Magyarország, mint a zsidótörvények végrehajtásának eddigi nagy eredményei is mutatják, komoly gondot fordít a zsidókérdés megoldására, de ez idő szerint a zsidók további kikapcsolása a gazdasági életből csak olyan ütemben haladhat, amely nem zavarja meg a termelést, a gazdasági apparátus normális működését – ami egyébként német érdek is. A sárga csillag bevezetése nem jöhet tekintetbe, mert a zsidóknak a gazdasági életben és a városi lakosságon belüli magas arányszáma miatt csak megnehezítené az eddigi kormányintézkedések végrehajtását, és a szenvedélyek felszításához vezetne. A deportálások gyakorlati végrehajtására a magyar kormánynak jelenleg nincs lehetősége – fejeződött be Kállay jegyzéke.

Kállay ezzel egyidejűleg megkezdte a diplomáciai testület tájékoztatását – néhány prominens nácibarát követ kivételével – a nemzetközi helyzet új értékeléséről és következtetéseiről, s hozzálátott a nyugati hatalmakkal való titkos kapcsolatok felvételének előkészítéséhez is. A kapcsolatok felvételének célja egyelőre csak tájékozódó jellegű volt; egyrészt tisztázni akarták, hogy milyen szinten és milyen feltételekkel hajlandók a nyugati hatalmak tárgyalásokba bocsátkozni, másrészt eleve bizonyos feltételeket kívántak szabni, illetve biztosítékokat sze-

rezni, ha a későbbiek folyamán alkalmas helyzet teremtné a tengely-hatalmaktól való elszakadásra. A miniszterelnök Frey Andrást, a „Magyar Nemzet” külpolitikai munkatársát kívánta Törökországba, Barcza György volt londoni követet pedig – már magasabb szintű megbízottként – a Vatikánba és Svájcba küldeni. A külügyminisztérium vezető munkatársainak egy csoportja, élén Ghyecz Jenővel, a stockholmi követségen keresztül is tájékozódó jellegű kapcsolatokat kívánt kiépíteni, elsősorban az ottani szociáldemokrata emigráció felhasználásával.

Frey és Barcza (utóbbival Kállay már 1942 karácsonya előtt, majd közvetlenül újév után bizalmas megbeszéléseket folytatott) kezdetben nem kaptak felhatalmazást arra, hogy a kormány nevében lépjenek fel. Barcza például csak úgy léphetett volna érintkezésbe a nyugati hatalmak képviselőivel, mint magánember, aki bizonyos, Kállay politikájával egyetértő politikai csoportokat képvisel. Nem kapott felhatalmazást olyan konkrét megbeszélésekre sem, amelyek Magyarország háborúból való kilépésének, Németországgal való szembe fordulásának lehetőségeit érintenék. Voltaképpen Barczának nem volt más feladata, mint tájékoztatni az angolokat Magyarország helyzetéről Kállay megítélése alapján, vagyis megmagyarázni a kormány politikáját. Barcza, érezve, hogy túl kicsi az a diplomáciai poggyász, amellyel útjára kívánják engedni, a megbeszéléseken több javaslatot vetett fel. Mindenekelőtt valamiféle általános ígéretet szeretett volna Kállaytól – amelyre szükség esetén hivatkozhatna –, hogy a kormány, ha a pillanatot alkalmasnak találja, szakítani fog Németországgal. Kállay ezt az ígéretet csak azzal a feltétellel volt hajlandó megtenni, ha viszonzásul ígéretet kap arra, hogy az ország megszállásában a szovjet csapatok nem vesznek részt, csak az angol–amerikai hadsereg. A miniszterelnök eleve elzárkózott minden olyan javaslat felvetése elől, amely a politikai változások igényét érintené. Leszögezte, hogy a háború után nem tartja kívánatosnak Károlyi Mihály és emigrációja visszatérését, sem pedig a baloldal működésének nem kíván nagyobb teret engedni, mert szerinte Károlyi mellett, hogy Magyarországot „Beneš politikai csatlósává” tenné, a baloldallal együtt a „Szovjetunió karjaiba dobná” az országot, mint 1919-ben. Ehhez hozzátette, hogy Horthy kormányzósága alatt Magyarország Közép-Európában „a rend tényezője” maradhat. Kállay nyilván maga is érezte, hogy ilyen

feltételek mellett a kapcsolatok felvétele a nyugati hatalmakkal nem nagyon ígérhet biztató perspektívákat, ezért felhatalmazta Barczát annak kijelentésére: sem Bethlennek, sem neki, Kállaynak, nincs szándékában a rezsimet változtatlanul átmenteni a háború utánra. Nos, ennek az ígéretnek az értékét alaposan lerontották az előbbi feltételek.

Kállay, mint túl veszélyes lépést, visszautasította Barcza azon javaslatát is, hogy biztosítékként kezdjék meg Magyarország nem hivatalos, ún. árnyékképviselőtének kiépítését külföldön.

A tapogatózások előkészítése tehát 1942 végén megindult – azután hosszú ideig nem történt semmi. Barcza és Frey utazására még hetekig-hónapokig nem került sor – Kállay szerint azért, mert nem tudták beszerezni a szükséges vízumokat. Lehetséges, hogy a vízumszerzés az adott időpontban valóban problémákat okozott – hiszen nem hivatalos diplomáciai útról volt szó, s emellett a németek egyik utazót sem tekintették éppenséggel megbízható németbarátnak –, de bizonyos, hogy a késelelem fő oka nem ez volt, hanem a keleti fronton akkor kibontakozó sztálingrádi csata. A küzdelem Sztálingrádnál 1942 végén még nem dőlt el teljesen, s Kállay csoportja feltételezhette, hogy a németek esetleges felülkerekedése új irányt adhat a fejleményeknek a nyugati hatalmakkal kapcsolatban is.

Időközben a külügyminisztérium említett vezető tisztviselői megpróbálták (szintén nem hivatalos úton) tájékozódni arról, milyen fogadtatásban részesülne a magyar kormány kezdeményezése. Gellért Andor, a Revíziós Liga megbízottja, 1942 végén Stockholmba utazott, ahol Ghyczy megbízásából kapcsolatba lépett Böhm Vilmossal. Gellért elmondta, hogy a külügy illetékeseinek tudtával, de nem nevükben, kapcsolatokat keres az angolok felé, mert a kormány kész lenne nem hivatalos tárgyalásokat kezdeni a nyugati hatalmakkal, ezért tudni szeretné, hogy kik azok a személyek, akiket Anglia tárgyalópartnerként elfogadna, s hogy egyáltalán milyen tervek vannak Magyarországgal kapcsolatban. Böhm voltaképpen csak a saját nevében nyilatkozott, amikor azt válaszolta, hogy a kapcsolatok kiépítésére lehetőség nyílik, ha a magyar kormány megváltoztatja belpolitikáját, nem küld több csapatot a frontra, és beszünteti a sajtótámadásokat Anglia és az Egyesült Államok ellen. Még 1942 decemberében Matuska Péter stockholmi követ hivatalosan is azt ajánlotta a külügyminiszternek, fontolják meg Böhm szempontjait, és tegyenek

pozitív javaslatokat a szövetségeseknek. Bizonyos lépések történtek Portugálián keresztül is Habsburg Ottó felé, akitől Kállay és Sigray kérték, tegyen lépéseket az Egyesült Államokban a kapcsolatok felvétele érdekében.

1943 januárjában bekövetkezett a 2. magyar hadsereg pusztulása a Donnál, részeként a sztálingrádi szovjet győzelemnek, amely fordulatot jelentett a második világháború menetében.

A voronyezsi katasztrófa olyan horderejű vereség volt, amelyet a magyar hadsereg a háború folyamán többé nem tudott kiheverni, egyben keserű figyelmeztetésül szolgált a magyar uralkodó osztályok számára a szovjet hadsereg erejéről – és hogy ennek a hadseregnek a megjelenése a Kárpátoknál a közvetlen lehetőségek sorába került. Sztálingrád és Voronyezs mozgásba lendítette a magyar politikai élet különböző pártjait és csoportjait. A helyzetmegítélés a kormánypárti és a szélsőjobboldali csoportosulásokban – mondhatni – egyöntetű volt. Azt a tényt, hogy a háború menetében fordulat következett be, Kállaytól a vezérkaron át Imrédyig és Szálasiig mindenki felismerte. Elégge egységesek voltak abban a feltevésben is, hogy Sztálingrád következményeként a legközelebbi jövőben várható az angol–amerikai erők partraszállása a Balkánon.

Szombathelyi, a voronyezsi katasztrófa kapcsán a német főhadiszálláson, Hitlernél tett látogatásáról visszatérve, 1943. február 12-én emlékiratot nyújtott be a kormányzóhoz, amelyben többek között így írt: „Minden tekintetben fel kell készülnünk a jövőre. Ez a jövőre nehéz eseményeket vetít lelki szemeink elé. Számolni kell ugyanis az-
zal, hogy az angolszász hatalmak a tavasz folyamán a *Balkánon partraszállást* kísérelnek meg . . . Hogy az angolszász erők hol fognak és mikor fognak a Balkánon partra szállni, azt nem tudjuk. Én azt hiszem, hogy a partraszállás már március végétől kezdve lehetséges. Hitler vezér és kancellár szintén azon a véleményen van, hogy ilyen partraszállás nagyon valószínű . . .”

A helyzetmegítélés ugyan egységes volt, a következtetések azonban igen különbözőek. A szélsőjobboldal riadót fújt, erélyes belpolitikai és katonai intézkedéseket, a háborúban való fokozottabb részvételt követelt. A Bethlen–Kállay-csoport és az ezt támogató politikai körök pedig most már lázasan kezdték keresni a nyugati kapcsolatokat.

A törekvések és szándékok igen jellemzően tükröződtek a képviselőház külügyi bizottságának 1943. február 19-i ülésén. Kállay kifejtette (hasonlóan Szombathelyi memorandumához), hogy a keleten folyó háború súlypontja valószínűleg a Balkánra fog áttérni, és minden valószínűség szerint várható az angol–amerikai csapatok partraszállása. Magyarországnak tehát délkelet felé kell irányítani figyelmét. Hangoztatta: Magyarország ebben a háborúban csak a Szovjetunió elleni küzdelemben vesz részt, s nincs semmi köze a többi konfliktushoz, nyugaton teljesen érdektelen. Kállay álláspontját a külügyi bizottság ülésén támogatták a kormánypárti képviselők közül többen, valamint a baloldali ellenzék tagjai, köztük Rassay Károly és Tildy Zoltán, akik hangsúlyozták, hogy a legnagyobb szerencsétlenség lenne, ha Magyarország harcba keveredne az angolszász csapatokkal, s a szovjet frontra sem szabad több egységet kiküldeni. Ezzel szemben Imrédy és elvbarátai, valamint a nyilas képviselők minden tekintetben a németek oldalán való fokozott kiállást sürgették, beleértve balkáni partraszállás esetén az angol–amerikai erők elleni küzdelmet is.

Kállay helyzetelemzése a nyugati kapcsolatok felvételén túl elsősorban a hadsereg további feladataival foglalkozott. A probléma tulajdonképpen kettős volt: *a)* hogyan lehet pótolni a 2. hadsereg pusztulásából adódó hiányokat, *b)* a meglevő és esetleg újonnan felállítandó egységek milyen mértékben és miként vegyenek részt a háború folytatásában. A voronyezsi katasztrófa után a kormány és a vezérkar elég hamar egyetértésre jutott abban, hogy a 2. hadsereg maradványait haza kell hozni, s újabb egységeket nem szabad a frontokra küldeni. E közös ponton túl azonban erős nézetkülönbségek támadtak. Szombathelyi – mint utaltunk rá – már január végén a német főhadiszállásra utazott, megbeszélni a 2. hadsereg sorsát. A tárgyalásokon szorgalmazta a hadsereg maradványainak hazahozatalát. A németek viszont azt követelték, hogyha már a frontharcokban a magyar haderő nem tud részt venni, legalább a megszállási feladatok ellátásában vállaljon nagyobb szerepet. Ezért ilyen feladatok ellátására a már meglevő egységeken túl a 2. hadsereg maradványaiból hozzanak létre legalább hat hadosztályt. Szombathelyi ehhez hozzájárult, bár erre nem volt felhatalmazása.

A német kérés elől a kormány Horthy hozzájárulásával először azal zárkózott el, hogy hangoztatta: a 2. hadsereg annyira tönkrement

és szétzilálódott, hogy még megszállási feladatokra sem alkalmas. A német hadvezetés ekkor egy másik lehetőséget vetett fel: Magyarország 1943. június 1-ig küldjön két-három megszálló hadosztályt Szerbiába; ezek felszereléséhez a németek támogatást nyújtanak. A vezérkari főnök ezt a javaslatot is azonnal elfogadta. A Jugoszlávia megszállásába való bekapcsolódás valószínűleg már Szombathelyi németországi látogatása alkalmával felmerülhetett; február 12-i emlékiratában, ha nem tett is konkrét említést ilyen német kívánságról, de Magyarország „megváltozott stratégiai helyzetét” elemezve azt hangsúlyozta, hogy a magyar hadsereg számára „a déli hadszíntér jön beavatkozásra tekintetbe”. A németek javaslata nyilvánvalóan nem katonai célokat szolgált, hanem elsősorban a Kállay-kormány kompromittálását a nyugati hatalmak előtt, hiszen a meginduló titkos tapogatózásokról tudomásuk volt, és igen zokon vették a miniszterelnök külügyi bizottsági nyilatkozatát is. Úgy vélték – s joggal –, hogy a Balkán megszállásában való részvétel még jobban szembeállítaná Magyarországot a németek ellen küzdő balkáni népekkel, s így a nyugati hatalmakkal is.

A német és magyar vezérkar között 1943 február végén és március elején tárgyalások folytak a Balkán megszállásába való bekapcsolódásról. Amikor e tárgyalásokról Nagybacsoni Nagy Vilmos honvédelmi miniszter tudomást szerzett, minisztertanács elé vitte a kérdést. A kormány első ízben 1943. március 10-én foglalkozott az üggyel. A honvédelmi miniszter ismertette a vezérkari főnök véleményét. Eszerint a kérés teljesítése előnyös volna, mert a németek felszerelnének három hadosztályt. S nehéz is lenne a német kérés elől elzárkózni éppen akkor, amikor a keleti hadszíntérről kivonják a 2. hadsereget. Mindezeket túl Szombathelyi szerint „a szerbek szívesebben vennék, ha mi szállnánk meg területüket, s nem a németek, s ez a tény szimpátiákat szerezhetne a szerbek körében részünkre(!)”. Kállay, Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszter és a kormány több más tagja a kérés elutasítása mellett foglalt állást. (A belügyminiszter lemondással fenyegetődött, ha teljesítik a németek kívánságát.) A miniszterelnök hevesen tiltakozott, hogy Szombathelyi a honvédelmi miniszter és az ő tájékoztatása nélkül kezdett tárgyalásokba.

Március 30-án a minisztertanács újból tárgyalta a kérdést, s a külügyminisztérium részletes elvi és gyakorlati indoklása alapján eluta-

sította a német vezérkar kérését. A németek provokációs szándékát nem volt nehéz felismerni, s a külügyminisztérium feljegyzése – diplomáciai értesülésekre támaszkodva – hivatkozott is erre.

Bár a Szerbia megszállásába való bekapcsolódás visszautasításra talált, a németek mégis bizonyos eredménnyel zárták le egy időre az ügyet. A magyar kormány ugyanis – módosítva korábbi álláspontját – kompenzációképpen beleegyezett abba, hogy a 2. hadsereg maradványaiból két könnyű hadosztályt állítsanak ki megszállási feladatok elvégzésére a Szovjetunió területén – természetesen a már működő megszálló osztagokon felül.

A magyar kormánykörök, mint láttuk, az angolszász haderők balkáni partraszállását közeli lehetőségként tartották számon, ezért Kállay most végre sietve útnak indította megbízottait. Frey András 1943 január utolsó napjaiban elutazott Törökországba, azzal a megbízatással, hogy közölje az angol–amerikai diplomatákkal:

1. Magyarország nem szándékozik ellenállni az angol–amerikai vagy lengyel csapatoknak, ha azok elérik a magyar határt és az ország területére lépnek. Magyarország semmit sem kíván ezért viszonzásul. De ilyen kötelezettséget csak reguláris szövetséges csapatokkal szemben vállalhat, s nem partizánalakulatokkal szemben.

2. Magyarország elvileg hajlandó pozitív akciókat előkészíteni a németekkel szemben, ha mód nyílik egy gyakorlati terv előzetes kidolgozására az érdekelt hadseregek között.

3. Ezen ajánlatnak nem az a célja, hogy megvédje a jelenlegi rendszert, hanem egyedül a magyar nép érdekeinek szolgálata.

Mivel Barcza utazására még mindig nem került sor, 1943 február elején Kállay az üzleti ügyekben Svájcba utazó Radvánszky Albert báróval, a Nemzeti Bank munkatársával is üzenetet küldött. Baranyai Lipót (a Nemzeti Bank elnöke) és Ghyczy Jenő jelenlétében felhatalmazta, hozza szóba Allen Dulles, az amerikai titkosszolgálat vezetője és Royall Tyler előtt – Tyler ekkor a svájci amerikai követség tanácsosa, a harmincas években ő volt a Népszövetség pénzügyi megbízottja Magyarországon – Magyarország tárgyalási szándékát „azzal a céllal, hogy előkészítsék a folyamatos együttműködés alapjait az Egyesült Államok, Anglia valamint Magyarország között, amely együttműködés végül is Magyarországnak a tengelyhatalmaktól való elszakadásához vezethet”. Radvánszkynek külön hangsúlyoznia kel-

lett: Magyarország „a kölcsönös bizalom hiánya következtében” nincs abban a helyzetben, hogy tárgyalásokat kezdjen a Szovjetunióval. Végül kérnie kellett az amerikaiakat, nevezzék meg azokat a diplomatákat, akiket a titkos tárgyalásokon állandó partnerként elfogadnának.

Ugyanebben az időben Böhm Vilmos is üzenetet kapott Stockholmban Szegedy-Maszák Aladár útján. Az üzenet, amely voltaképpen Böhm 1942 végi javaslataira volt válasz, lényegében megegyezett Frey szövegével, de azon túlmenően kitért arra is, hogy Magyarország hajlandó lenne a békés együttműködésre szomszédaival, de csak azzal a feltétellel, ha ezek elismerik „Magyarország jogos követeléseit”.

A külügyminisztérium sajtóosztályának fiatal munkatársát, Veress Lászlót Lisszabonba küldték, hogy ott próbáljon érintkezésbe lépni a nyugati hatalmakkal. Veress távirógépet is vitt magával a követség számára, az esetleges üzenetek közvetítésére. Ugyancsak ekkor utazott Törökországba két professzor: Mészáros Gyula és Szent-Györgyi Albert. Mészárostól csak azt kérték, nézzen körül. Szent-Györgyi, aki maga ajánlotta fel amerikai kapcsolatait, felhatalmazást kapott, hogy tájékoztassa a szövetségeseket Magyarország álláspontjáról. Kállay ugyan azt írja emlékirataiban, hogy konkrét üzenetet nem küldött, mivel a diplomáciában járatlan tudóst provokációtól féltette, de valójában Szent-Györgyi – más kapcsolatai révén – pontos felvilágosítást kapott a Frey által vitt üzenetről. Végül március 22-én Barcza is elindult Rómába.

Ha a különféle üzeneteket, megbízatásokat, információkat egybevetjük, világosan kirajzolódnak Kállay elképzelésének fő vonalai.

Minden terv a szövetségesek közeli balkáni partraszállására épült. A partraszállás lehetősége ismét előtérbe hozta a szomszédos országokkal, mindenekelőtt Romániával való ellentéteket – csak ezúttal már más előjellel. A magyar vezető körök ugyanis feltételezték, hogy Románia ilyen esetben a legelső kedvező pillanatban a szövetségesek oldalára áll, s ez, ha Magyarország nem előzi meg, Erdély végleges elvesztésével jár. Ez a megfontolás éppúgy szerepel Kállay megnyilatkozásaiban, mint Szombathelyi említett memorandumában. A szövetségesekhez való esetleges átállás mellett döntő érv volt tehát a német segítséggel megszerzett területek megtartásának, a Magyarország számára kedvező és nemzetközileg garantált határok kialakításának re-

ménye. A Frey-féle üzenet első pontja ugyan leszögezte, hogy Magyarország semmit sem kíván viszonzásul, ha módja nyílik elszakadni a tengelyhatalmaktól. Ezt azonban semmiképpen sem lehet úgy értelmezni, mintha Kállay a bécsi döntések, Csehszlovákia feldarabolása és a Jugoszlávia elleni támadás révén szerzett területekről való lemondásra utalt volna. Ilyen programmal egyetlen ellenforradalmi kormány vagy politikus sem léphetett fel ebben az időben, ha a rendszer keretein belül egy külpolitikai fordulathoz támaszra kívánt lelni. Az 1942-es határokat egész egyszerűen a tárgyalások természetes alapfeltételének tekintették, s a fenti kitétel legfeljebb csak arra vonatkozhatott, hogy nem kívánnak *újabb* területeket. A Stockholmba küldött üzenet, mint láttuk, a szomszédos országokkal való békés viszony megteremtését csak Magyarország „jogos követeléseinek” elismerése mellett tartotta lehetségesnek.

1943 kora tavaszától a Kállay-kormány halvány kísérleteket tett arra, hogy szomszédaival tisztázza viszonyát a jövő szempontjából. Különösen a Dušan Simović elnöklete alatt álló emigráns szerb királyi kormánnyal szerette volna kapcsolatait rendezni. Közvetítők révén titkos összeköttetést teremtett Draža Mihajlović tábornokkal, a németek és Tito partizánjai ellen egyaránt harcoló csetnikek vezérével, akit az emigráns kormány hadügyminiszterévé neveztek ki, valamint a vele kapcsolatban álló Milan Nedićcel, a német megszállók által kinevezett szerb kormány miniszterelnökével. Kállay hajlandóságot mutatott arra, hogy Mihajlovićot mint Jugoszlávia képviselőjét – s egyben a jugoszláv állam helyreállítását, beleértve Horvátországot is – elismerje. Sajnálkozását fejezte ki az újvidéki vérengzésekért, a bűnösök felelősségre vonását ígérve. A határok kérdésében azonban még jugoszláv vonatkozásban sem volt többre hajlandó, mint kérni Mihajlovićot: amennyiben a szövetséges csapatok a Balkánon keresztül megközelítik Magyarországot, a jugoszláv alakulatok a főlöleges vérontás elkerülése végett álljanak meg a jelenlegi magyar határoknál, mert a határok végső megvonására csak a békekonferencia illetékes. Minden egyéb megnyilatkozásban a kormány képviselői azt hangoztatták, hogy a két ország közötti viszony rendezésének – illetve a magyarországi szerbek javára teendő lépéseknek – feltétele az 1942-es határok elismerése.

Történtek bizonyos tapogatózások Szlovákia felé is. A kiindulópont

azonban – amely a maximális engedményt is tartalmazta – nem volt több, mint hogy Magyarország esetleg hajlandó lemondani a további területi követelésekről Szlovákiával szemben.

1942 végén – 1943 elején átmenetileg román–magyar vonatkozásban is némi lehetőség mutatkozott valamiféle normálisabb viszony megteremtésére. A kezdeményezés román részről indult ki, olyan helyzetben, amikor a két ország erőviszonyaiban rövid ideig fáziseltolódás mutatkozott Magyarország javára. A sztálingrádi körzetben bevetett román hadsereget ugyanis a szovjet erők már decemberben szétverték, a voronyezi katasztrófa pedig csak néhány héttel később következett be. Ebben a helyzetben Mihai Antonescu román külügyminiszter úgy próbált Magyarországhoz közeledni, hogy kijelentette: nem ragaszkodik a trianoni határok sérthetetlenségéhez, s megfontolhatónak tartja a határok korrigálását a lakosságcsere alapján. A két kormány között meg is indult bizonyos eszmecsere a „normalizálás” jegyében, de ez nem sok eredménnyel kecsegtetett, különösen azután, hogy a voronyezi katasztrófa kiegyenlítette az erőviszonyokat. A magyar kormány ragaszkodott ahhoz, hogy Erdély a Maros vonaláig Magyarországhoz tartozzon. Ez persze lehetetlenné tett minden további előrelépést. Említésre méltó, hogy 1943 júniusában Bethlen kezdeményezésére létrejött egy találkozó Bánffy Miklós volt miniszter és Iuliu Maniu román ellenzéki politikus között. A megbeszélések kiindulópontja az volt, hogy a németek minden valószínűség szerint elvesztették a háborút, ezért mindkét országnak hasznos lenne az együttműködés a tengelyhatalmaktól való elszakadás és a szövetségesek oldalára való átállás érdekében. A tárgyalások azonban igen hamar megszakadtak, mert Bánffy ragaszkodott Észak-Erdélyhez, Maniu viszont e terület visszadását szabta árul az együttműködéshez.

Az előbbieken vázoltak alapján nemigen lehet kétséges, hogy amikor Kállay megkezdte a kapcsolatok kiépítését a nyugati hatalmakkal, akkor minimum az 1942-es határok pozíciójából kívánt tárgyalni. Beneš, a csehszlovák emigráns kormány feje 1943. március 14-én a londoni rádióban tartott beszédében utalt is arra, hogy Magyarország most a szövetségesekhez közeledik, de a kiugrásért feltétlenül szabja az elfoglalt szlovák, román és jugoszláv területek megtartását a háború után.

Miféle remények vezették Kállayt és a mögötte álló csoportokat,

amikor feltételezték, hogy Magyarország a háborúból való kilépés ellenében megtarthatja azokat a területeket, amelyeket éppen a német agresszió segítségével szerzett vissza? A nyugati hatalmak, mindenekelőtt Anglia, már a háború első szakaszában leszögezték, hogy háborús céljaik közé tartozik Csehszlovákia és Jugoszlávia helyreállítása. Anglia elismerte és támogatásáról biztosította a csehszlovák és a jugoszláv emigráns kormányt. S azt Kállay sem hihette komolyan, hogy a szövetségesek győzelme után a határok megszabásánál a horvát, illetve a szlovák bábállam tettei Magyarország javára billenthetik a mérleget. Ilyen lehetőség kizárólag Románia viszonylatában jöhetett szóba. S valóban, 1943-ban meg is indult a titkos versenyfutás Románia és Magyarország között – immár nem a német kegyekért, hanem a szövetségesek jóindulatáért –, mert Erdély kérdése bizonyos szempontból ekkor még nyitott volt.

Ami az északi és déli határokat illeti, Kállay emlékirataiban arra hivatkozik, hogy reményeit az Atlanti Chartára építette (amelyhez 1941 szeptemberében a Szovjetunió és más államok mellett a csehszlovák és a jugoszláv emigráns kormány is csatlakozott). Az okmány első és második pontja leszögezte, hogy a szövetségesek nem törekednek semmiféle területi vagy egyéb növekedésre, s nem kívánnak semmiféle olyan területi változást, amely nem egyezik meg az érdekelt népek szabadon kifejezett óhajával. Indokolatlan lenne kétségbe vonni, hogy Kállayék valóban figyelembe vették az Atlanti Chartát, amikor a szövetségesek felé való tapogatózásokat elkezdték. Legfeljebb az elgondolkodtató, hogy „az érdekelt népek szabadon kifejezett óhaja” alatt oly makacsul csak a saját óhajukat értették, és hogy nem sok figyelmet szenteltek a Chartát kiegészítő okmányoknak, amelyek az érvényben levő szerződések és kötelezettségek teljesítését is hangsúlyozták; hogy a Chartát tiszteletreméltónak tekintették akkor, amikor a kedvező határok fenntartásának és a rendszer átmentésének lehetőségét olvasták ki belőle, de papírrongynak, amikor a rendfenntartó zsandár szerepéről ábrándoztak.

A területi revízió eredményeinek megőrzése mellett Kállay indítékai között kétségtelenül vezető szerepet játszott az a remény, hogy a sikeres kiugrás lehetővé teheti az ellenforradalmi rendszer politikai, társadalmi kereteinek átmentését a háború utánra. Noha a Frey-féle üzenet harmadik pontja azt állította, hogy az ajánlat célja nem a rendszer

megvédése, a források vizsgálata bárkit meggyőzhet ezen állítás hamisságáról. A Stockholmba küldött üzenetből láthattuk, mennyire félt Kállay a baloldal megerősödésétől vagy Károlyi Mihály hazatérésétől. Kállay külpolitikájának fő pillérei – ebben a tekintetben mit sem különbözött elődeitől – a területi revízió és a szovjetellenesség voltak. Mindössze annyi változás történt – Magyarország adott, vagy inkább elképzelt nemzetközi viszonyaival összefüggésben –, hogy a szovjetellenesség, amelynek értelme és lényege mindig is az ellenforradalmi rendszer megvédése, az alapvető hatalmi viszonyok fenntartása volt, hangsúlyosabb szerepet kapott, a revízió pedig – a nyugati hatalmak felé – a már megszerzett területek megtartására korlátozódott. Nem is kell különösebb analízis alá vetni Kállay üzeneteit ahhoz, hogy észrevegyük, minden feltétel ezt az alapvető célt volt hivatva szolgálni. (Csak az angol–amerikai csapatok előtt nyitják meg a határt, partizánalakulatok, azaz Tito hadserege előtt nem; szovjet alakulatok ne vegyenek részt az ország megszállásában, a Szovjetunióval nem hajlandók tárgyalni; Horthy maradjon államfő a háború után is stb.) S éppen mert a legmerevebben ragaszkodtak ehhez a célhoz, szabták meg önmaguknak oly szűken a lehetőségeket, állítottak fel olyan korlátokat, amelyek gátjává váltak minden józan cselekedetnek, minden olyan lépésnek, amely valóban a háborúból való kilépést, a németekkel való szembefordulást szolgálhatta volna.

Mindemellett egyoldalúság lenne azt állítani, hogy a Kállay–Bethlen-csoport ne lett volna tisztában azzal, hogy a szövetségesek győzelme esetén bizonyos politikai és társadalmi változások Magyarországon is elkerülhetetlenné válnak. Ezek a kérdések a minisztertanács 1943. február 23-i ülésén is szóba kerültek, ahol Kállay kijelentette, hogy „a szociális átalakulás jegyében fog a háború befejeződni”. Ezeket a változásokat azonban ők akarták megszabni, vagy legalábbis irányítani, hogy a kívánt ponton⁸ lefékezhesék és megállíthassák az átalakulást. Amikor a nyugati hatalmakhoz küldött üzenetekben a rendszer átalakításának lehetőségére utaltak, legfeljebb arra gondoltak, hogy a Teleki által megőrzött kereteket némileg kiszélesítik, s a háború után a Kiszgazdapárt és a Szociáldemokrata Párt jobbszárnyából néhány politikust bevonnak a kormányzásba. Bizonyára egy korlátozott földreform gondolata is foglalkoztatta őket, amely azonban nem ingatta volna meg a nagybirtok gazdasági és politikai befolyását.

A semleges országokba küldött megbízottak tevékenysége megköze-lítőleg sem hozott olyan eredményeket, mint Kállay remélte. Felha-talmazásuk túlságosan is szűk keretekre szorítkozott ahhoz, hogy ered-ményes tárgyalások alapjául szolgálhatott volna. Kállaynak az a tö-rekvése, hogy valamiféle előzetes politikai egyezményt hozzon létre a nyugati hatalmakkal, konkrét kötelezettségek vállalása és a tengely-hatalmaktól való elszakadás felé tett lépések nélkül – szükségszerűen kudarcba fulladt.

Frey András Törökországban megfelelő kapcsolatokat tudott te-rementeni, de tárgyalásai egyelőre nem hoztak több eredményt, mint hogy átvették tőle az üzenetet, azzal a megjegyzéssel, hogy az Egyesült Államok és Anglia közösen képviselteti magát a tárgyalásokon, és a magyar kormány üzenetére válaszolni fognak. A válasz azonban hosz-szú ideig váratott magára. Nem volt eredményesebb Radvánszky útja sem. Neki is kilátásba helyezték az üzenet továbbítását és a választ, de az nem érkezett meg svájci tartózkodása alatt. Gellért azzal az üze-nettel tért vissza Budapestre, hogy a tájékoztató jellegű kapcsolatok fenntartásának nincs akadálya. Konkrétumokról azonban szó sem volt. Veress László sok emberrel tárgyalt Lisszabonban, de végül is kénytelen volt azt a következtetést levonni, hogy a kapcsolatok kiépíté-sére a portugál fővárosban nem sok lehetőség van, s pillanatnyilag a légkör sem alkalmas ilyen tárgyalásokra. Következtetései helyesnek bizonyultak, mert amikor végre választ kapott, az csak egyetlen mon-datból állt: a szövetségesek kizárólag a feltétel nélküli megadás plat-formján hajlandók bármiféle további tárgyalásra.

Barczát a pápa kihallgatáson fogadta, majd sikerült találkoznia Osborne vatikáni angol követtel, akinek részletesen elmagyarázta Magyarország álláspontját, és átadott egy saját maga által összeállí-tott emlékiratot. Osborne megígérte az emlékirat továbbítását, azután arról faggatta Barczát, vajon Magyarország megfontolná-e belépését a háború után egy közép-európai blokkba, amely magába foglalná Dél-Németországot, Ausztriát, Csehszlovákiát, Lengyelországot és Magyarországot Habsburg Ottó vezetése alatt. Megígérte, hogy segí-teni fogja Barczát svájci kapcsolatainak kiépítésében.

Szent-Györgyi professzor útja kifejezetten balszerencsés volt. Is-tanbulba érkezvén, kapcsolatot teremtett néhány emberrel, akik az angol titkosszolgálat megbízottainak mondták magukat – valójában

azonban a Gestapo ügynökei voltak. Szent-Györgyi jóhiszeműen elmondott nekik mindent, amivel megbízták és amit tudott, majd a magyarországi Hitler-ellenes demokratikus erők nevében azt fejtegette, hogy amennyiben lehetőség adódna, ezek az erők képesek volnának nemcsak a németekkel való szembefordulásra, hanem egy olyan kormány megalakítására is, amely szakítana mindazzal, amin a jelenlegi magyarországi rendszer nyugszik, és amely méltó helyet foglalhatna el a háború utáni demokratikus világban. Szent-Györgyi tárgyalt igazi angol megbízottakkal is. Ez azonban semmiféle gyakorlati eredményt nem hozott, míg az álangolokkal folytatott eszmecseréje következtében Hitler napokon belül részletes tájékoztatást kapott Kállay kísérleteiről. Kállay viszont nagyon megorrolt a világhírű tudósra. A német kémiszolgálatnak persze bőven akadtak egyéb lehetőségei is, hogy a magyar kísérleteket alaposan feltérképezze, s így a német kormány szinte egyidejűleg megkezdhette az ellenakciók kidolgozását.

Frey 1943 márciusában kapta kézhez a nyugati hatalmak választ az általa továbbított üzenetre. A válasz keserű pirula volt, amelyet Kállay sehogy sem akart lenyelni: nem tartalmazott semmit, ami a politikai megegyezés lehetőségére utalt volna. Mindössze két tapasztalt, magas rangú katonatiszt kiküldését kérték a javaslatok katonai részleteinek megbeszélésére, és közölték, hogy a további tárgyalásokon az Egyesült Államokat is Anglia fogja képviselni, személy szerint Pálóczi Horváth György volt magyar újságíró, az angol titkosszolgálat munkatársa.

Kállayt az angol válasz nagyon megdöbbenettette. Ő előbb megfelelő biztosítékokat nyújtó politikai megegyezést akart, s csak azután kívánt az átállás katonai kérdéseiről tárgyalni. A válasz viszont a katonai kapcsolatok megteremtésére szorítkozott. Az angolok tetteket kívántak, Kállay viszont csak lehetőséget kívánt fenntartani arra az esetre, ha a valóságos fejlemények az ő számításai és elképzelései szerint alakulnának. Ezért – bár a nyugati hatalmakkal való tárgyalások előkészítése idején érvei a hadihelyzet közeli megváltozásának lehetőségére alapozódtak – most azt kezdte hangoztatni, hogy a katonai helyzet nem olyan, hogy a katonai kapcsolatok megteremtése a nyugati hatalmakkal sürgetőnek tűnne. A kért megbízottak kiküldését tehát nem tartotta szükségesnek. (Emlékirataiban azzal is érvel, hogy képtelen lett volna két megbízható katonatisztet találni, akikre ilyen

feladatot rábízhat, s akik Pálóczi Horváthot tárgyalópartnernek elfogadnák. Érvélese igen csenevész, és saját koncepciójának is ellentmond: miképpen lehetett volna katonai fordulatot végrehajtani a tengelyhatalmakkal szemben, ha még az előzetes tárgyalásokra sem talált két megbízható tisztet?) Kállay szándékainak ingatagságát jól bizonyítja a következő eset. A külügyminisztérium néhány munkatársa a lisszaboni üzenet után – amely a feltétel nélküli megadás formuláját tartalmazta – javasolta a miniszterelnöknek, hogy legalább elvi nyilatkozatot tegyen egy titkos üzenetben a formula elfogadásáról. A miniszterelnök azonban nem készült fel arra, hogy idáig elmenjen.

1943 tavaszán Kállay még egyszer megpróbálta ugyan, hogy hasznosítsa a Frey által létrehozott kapcsolatokat, de célja most is csak az volt, hogy politikai alapon folytasson tárgyalásokat. Ezúttal Veress Lászlót küldte Törökországba a korábbihoz hasonló üzenettel. Ismételten közölte, hogy az általa szervezett „ellenállási csoport” kész Magyarországot elválasztani a németektől, amikor a szövetségesek közeledése ezt lehetővé teszi. Feltétel nélkül kötelezi magát, hogy Magyarország nem fog ellenállni a szövetséges alakulatoknak, de viszontzásul kéri: a magyar területeken folytatott hadműveletekben ne vegyenek részt „nem nyugati csapatok”, és Magyarország ne kerüljön szovjet megszállás alá. Kilátásba helyezte, hogy a szövetségesek által kért információkat a kívánt formában rendszeresen megadja.

Veress sem járt nagyobb szerencsével, mint elődje. Bár az angol titkosszolgálat emberei ezúttal „hivatalos szintűnek” ismerték el megbízatását, de hozzátették: nincsenek kellően tájékozódva Magyarország szándékairól, és a további politikai megbeszéléseket szükségtelennek tartják. Ragaszkodnak a katonai megbízottak kiküldéséhez, s ahhoz, hogy az információk Pálóczi Horváthon keresztül történjenek. Amennyiben a magyar kormány képtelen e kívánságoknak eleget tenni, a tárgyalások folytatásának nincs értelme. Kállay azonban most sem volt hajlandó e feltételek elfogadására.

A nyugati hatalmakkal megteremtett kapcsolatok ily módon ismét elsorvadtak. Ami megmaradt, az nem volt több, mint tájékozódás és propaganda – elsősorban Stockholmon keresztül – azzal a céllal, hogy a Horthy-rezim és Kállay törekvései iránt valamiféle szimpátiát ébresszenek, hogy a rendszer társadalmi és szociális viszonyait megpróbálják szalonképessé magyarázni.

1943 elején úgy tűnt, Kállaynak több lehetősége is nyílik arra, hogy Magyarországot valamiféle újfajta semleges blokkhoz kapcsolja, s ezzel megtegye az első lépéseket azoknak az elképzeléseknek a realizálásához, amelyekről oly sokat beszéltek 1942 novemberétől Magyarország háború utáni szerepét és helyzetét illetőleg, egy „keresztény” és szovjetellenes csoportosulásban.

1943 februárjában Menemencioglu török külügyminiszter kifejtette elképzelését egy közép-európai és balkáni blokk létrehozásáról, amelynek „a rend és biztonság tömbjét” kellene alkotnia, és határt szabnia a Szovjetunió előrenyomulásából következő „kaotikus viszonyok áttérjedésének” Közép-Európára és a Balkánra a háború végén. A blokk tagjai lennének: Törökország, Görögország, Bulgária, Jugoszlávia, Románia és Magyarország. A tervezett blokk alapvető szovjetellenes célja nyilvánvaló volt, s a török külügyminiszter, amikor az egyes országok kormányait tájékoztatta elképzeléseiről, nem is feledkezett meg „a szovjet veszéllyel szembeni szolidaritás” hangsúlyozásáról. Kállay a török javaslatokat meleg szimpátiával fogadta, és készségesen hangoztatta Magyarország elvi egyetértését. Ugyanakkor felhívta a török kormány figyelmét arra, hogy román-magyar vonatkozásban gondolnia kell a fennálló nehézségekre és azok megoldásának szükségességére. Menemencioglu hajlandónak mutatkozott a közvetítésre Magyarország és Románia között, ez azonban nem vezethetett eredményre, mint ahogy a blokkalakítási kísérlet is kudarcba fulladt. A törökországi angol követ már márciusban tiltakozott az ellen, hogy Magyarországot és Romániát bármiféle blokkba bevonják. Ezek után az egész ügy lassan lekerült a napirendről.

A németek nem jó szemmel nézték a török kísérletet, mert angol kezdeményezést sejtettek mögötte, és kifejezetten rosszallásukat fejezték ki a magyar kormány lelkesedése miatt. Hiába érvelt Kállay azzal, hogy így talán közelebb lehetne hozni Törökországot a tengelyhez, mert hiszen a javaslattal magáévá teszi a tengelyhatalmak antibolsevista elgondolását. Érveit a németek elintézték azzal, hogy Törökországnak módjában van csatlakozni az antikomintern paktumhoz. A kérdésre 1943 áprilisában Horthy Hitlernél tett látogatása alkalmával is kitértek, heves szemrehányásokkal illetve Kállayt a török kezdeményezéssel kapcsolatos pozitív állásfoglalása miatt.

1943. február 10-én, nem sokkal a casablancai konferencia után

– ahol az Egyesült Államok és Anglia kinyilvánították a feltétel nélküli megadás elvét – a spanyol külügyminiszter kifejtette Ambró Ferenc madridi magyar követ előtt, hogy kormánya nem hisz a feltétel nélküli megadás formulájának alkalmazhatóságában a háború végén, sem pedig a német elképzelések realitásában. Spanyolország és Portugália reméli, van még lehetőség egy „ésszerűbb béke” létrehozására, XII. Pius pápa 1939 karácsonyi üzenetének elvei alapján. (Ebben az üzenetben a pápa a béke megteremtésének feltételeit néhány általános elven túl – miszerint „egy nemzet élni akarása sohasem vonhatja maga után egy másik nemzet halálos ítéletét”, ezért minden nép számára biztosítani kell az élethez és függetlenséghez való jogot – abban jelölte meg, hogy a kisebbségvédelem hatályos kiépítése mellett módot kell találni a szerződések békés revíziójára.) A spanyol külügyminiszter ezek után feltette a kérdést: Magyarország elfogadná-e a pápa beszédét, mint a Spanyolországgal és más országokkal való elvi együttműködés programját, az eszmék és elgondolások kölcsönös cseρέje érdekében.

A spanyol javaslat egybevágott Kállay gondolataival és a Vatikánal kapcsolatos – már említett – elképzeléseivel. Ezért március 3-án azt válaszolta, hogy a legnagyobb örömmel veszi tudomásul ezt az eszmét. Magyarország „boldogan azonosítja magát” a spanyol elgondolással, és kész elfogadni a pápa programjának szellemét. Kállay üzenetéhez a külügyminisztérium egy emlékiratot is mellékel, amely nem hagyott kétséget afelől, miért a „boldog azonosulás”. Magyarország érzi – hangoztatta a memorandum –, hogy kötelezettségei vannak saját nemzete és az európai civilizáció iránt. Történelmi hivatása őrködni Közép-Európa rendje felett, azt azonban csak azok között az országhatárok között tudja teljesíteni, „amelyek között képes volt cselekedni ezer esztendőn keresztül”. A miniszterelnök egyidejűleg Serédi Jusztinián hercegprímás közreműködésével XII. Piuszhoz is eljuttatott egy memorandumat – mint ő írta, „esdeklést a katolicizmus keleti határaitól az egyház fejéhez” –, amelyben „védelmet kér Magyarország számára a bolsevik veszéllyel” és a német nyomással szemben. Ez az az idő, amikor a magyar kormány kapcsolatokat keres a lengyel emigráns kormány fejéhez, Sikorski tábornokhoz is, „közös akció céljából a szovjet veszély ellen”. Bár a lengyelek nem zárkóztak el a kapcsolatok megteremtése elől, Kállay alig nyert többet, mint fi-

gyelmeztetést erről az oldalról is, hogy Magyarország csökkentse a minimumra az együttműködést a tengelyhatalmakkal, s ne fogantatóssítson belpolitikai rendszabályokat a menekültek és a zsidók ellen, „ha el akarja kerülni a fölösleges megtorlásokat”.

Valamiféle blokkalakítás gondolata vezérelte Kállayt akkor is, amikor 1943 április elején végre sor került olaszországi látogatására. Régi elgondolásokat felmelegítve javasolta Mussolininak: Olaszország és Magyarország alakítson ki olyan közös politikát, amely lojális maradna ugyan a tengelypolitikához, de nem követné feltétlenül minden részletkérdésben a német elképzeléseket. Olaszország és Magyarország így nem lenne teljesen kiszolgáltatva a német fölénynek és annak a német politikának, amely hibát hibára halmoz. Némi lehetőség nyílna adott esetben a kompromisszumokra, amelyekre a jelenlegi politika keretei között nincs mód. Ez még a németek, vagy legalábbis egy „észszerűbb német politika” számára is hasznos lehetne, hiszen szükség esetén felhasználhatnák Olaszország és Magyarország barátságos kapcsolatait más országokhoz. A közös politikához – fejtegette Kállay – esetleg Finnország is csatlakozhatna, a blokk bizonyára elnyerhetné Lengyelország, Törökország és a megszállt balkáni országok egyes politikai köreinek szimpátiáját, s támogatásra lelhetne Spanyolországban, Portugáliában, talán Svédországban is, tehát azokban az országokban, amelyeket „szovjet veszély fenyeget”, vagy amelyek félnek a kommunizmustól. Az egész alakulat eszmei támasza és oszlopa a Vatikán lehetne.

Mint látható, Kállay a maga korábbi elképzeléseit a spanyol és török javaslat elemeivel vegyítve próbált összekalapálni fából vaskarikát: a tengelyhatalmak tömbjén belüli, ahhoz kapcsolódó, de attól tendenciájában távolodó csoportosulást. Ebben a blokkban tömöríteni akart minden olyan erőt, amelyet a szovjetellenesség gondolatával egyesíthetőnek vélt – a most már vonakodó csatlós országok egy részétől a leigázott országok nyugati emigrációs kormányain keresztül a fasiszta, de a háborún kívül maradt ibériai blokkig. Voltaképpen a horizontális tengely koncepciójának némileg átalakított felelevenítéséről volt szó. De ez már a harmincas évek második felében is halva született gondolat volt; most, gyökeresen más nemzetközi helyzetben, a háború ötödik esztendejében, az antifasiszta erők döntő fölényének kibontakozása idején még inkább kudarcra volt ítélve minden ilyen elképzelés. Kállay

akkor fordult egy ilyen blokk eszméjével Mussolinihoz, amikor a fasiszta Olaszország politikája – Kállay megállapítása szerint is – már régóta pusztán csak ismétlője és végrehajtója volt a német politikának; amikor Mussolini már saját pártjának jó részére sem támaszkodhatott, és rendszerének végórája közelgett. (Kállay erről személyes tapasztalatokat is szerezhetett: különvonata több órás késéssel futott be Rómába, mert Észak-Olaszországban egy partizánakció feltartóztatta.) Úgy tűnik, a magyar miniszterelnöknek fogalma sem volt a leigázott országok ellenállási mozgalmának erőviszonyairól, az emigráns kormányok tényleges befolyásáról saját népükre, de még arról sem, hogy ezekre a kormányokra milyen erők hatnak, mert igaz, hogy ami a szovjetellenességet illeti, sem a Sikorski-, sem a Simović–Mihajlović-kormánytól nem álltak messze Kállay elképzelései, de az is igaz, s ez volt a lényeges, hogy a koalíciós hatalmak közötti erőviszonyok alakulása következtében ezek a törekvések nem érvényesülhettek nyíltan és szabadon.

Kállay Mussolinival folytatott megbeszélésein igen óvatos volt, egy szóval sem említette a nyugati hatalmak felé tett tapogatózó lépéseit. Javaslatai azonban sejtették az olasz diktátorral, hogy a magyar kormány egy külpolitikai irányváltáshoz keres háttérrel. Mussolini ezért – bár biztosította Magyarországot barátságáról – kereken kimondta: különbékére még gondolni sem lehet, nemcsak a „becsület” miatt, de azért sem, mert a szövetségesek ragaszkodnak a feltétel nélküli megadáshoz. Hangoztatta, hogy csak akkor gondolhatna önálló akcióra a Kállay-féle elképzelések alapján, ha a németek 1943 őszéig nem fejeznék be győzelmesen a Szovjetunió elleni háborút. Neki azonban meggyőződése, hogy ez a győzelem az év vége előtt be fog következni.

A magyar miniszterelnök szerette volna rábírní a Ducét a Mihajlović-csoport támogatására Jugoszláviában, erre azonban az nem volt hajlandó. Végül Kállay kérte, hogy az olasz kormány ne alkalmazzon megkülönböztető rendszabályokat az Olaszországban élő magyar állampolgárságú zsidókkal szemben. A barátság általános hangoztatásán túl ez volt az egyetlen konkrét kérés, amelyben elnyerte Mussolini támogatását.

Kállay Rómában megbeszéléseket folytatott XII. Piusszal is. A pápa biztosította szimpátiájáról, és megjegyezte: hajlandó lenne közvetítő-

ként fellépni a hadviselő felek között, ha az olasz kormány felkérné. Amikor Kállay búcsúzóul, újból találkozva az olasz kormányfővel, találkoztatta a pápa üzenetét, Mussolini elzárkózott a kérdés megtárgyalása elől, mondván, minden a Hitlerrel küszöbönálló tárgyalásaitól függ. A magyar kormányfő csalódottan érkezett haza Rómából, azzal a meggyőződéssel, hogy külpolitikai törekvéseiben Olaszországra többé nem építhet.

1943 tavaszán sorra érkeztek a különféle információk a német külügyminisztériumba Kállay külpolitikai lépéseiről s a kellemetlen híreket alátámasztó magyar kormánydöntésekről (például a Balkán megszállásában való részvétel visszautasítása, a Franciaországban kiképzés alatt álló magyar pilóták harci bevetésének megtiltása stb.). Ribbentrop már márciusban Magyarországra küldte közép-európai szakértőjét, Edmund Veessenmayert a helyzet tanulmányozására. De még mielőtt Veessenmayer jelentése befutott volna, Hitler elhatározta, hogy magához hivatja Horthyt, akinek befolyásolhatóságát jól ismerte. Horthy meghívása egyébként beletartozott Hitler áprilisi, szövetségeseivel folytatott tárgyalásainak sorába. Ezekben a hetekben tárgyal Mussolinival, majd Antonescuval, mert Romániában szintén a nyugati hatalmak felé való tapogatózás jeleit tapasztalták.

A meghívás április 11-én érkezett Budapestre. Horthyt 17-ére kérték Salzburgba. Az eredeti meghívás nem tartalmazott utalást arra nézve, milyen kérdésekről kívánnak a németek megbeszéléseket folytatni. De sejteni lehetett, hogy nem pusztán a katonai kérdésekről lesz szó, hanem általában Magyarország magatartásáról. A külügyminisztérium ezért igyekezett felkészülni a várható vádakra. Miután arról nem tudhattak, hogy az angolokkal folytatott titkos tárgyalásokról a németek részletes információkat szereztek, a védekezés a különböző német kérések elutasítása köré csoportosult. Szentmiklóssy Andornak, a politikai osztály vezetőjének feljegyzése mindenekelőtt azt igyekezett bizonyítani, hogy Magyarország mind gazdaságilag, mind pedig katonailag lehetőségeihez mérten maximális erőfeszítéssel vett részt a háborúban. Legjobban felszerelt hadseregének pusztulása azonban azzal a következménnyel járt, hogy további katonai feladatokat vállalni nem tud, annál is kevésbé, mert a háború jelenlegi szakaszában minden figyelmet határainak védelmére kell összpontosítani. Erre készíti a magyar kormányt a szomszédos államok ellenséges maga-

tartása, s ez felel meg legjobban „összeurópai feladatainak” is, mert Magyarország azáltal teszi a tengelynek a legnagyobb szolgálatot, ha biztosítani tudja a középső Duna-medence nyugalma és rendjét. A magyar kormány ezért most legfontosabb feladatának azt tekinti, hogy az ország belsejében újból erős hadsereget állítson fel.

Szentmiklóssy ezekután az integrális revízió gondolatát fejtegette, mondván, hogy Magyarország csak akkor tudja küldetését betölteni, ha visszahelyezik „ezeréves jogaiba”. Majd a következő négy pontban összegezte a magyar kormány külpolitikai céljait: 1. Közép-Európában a rendezett állam szerepét betölteni; 2. a történelmi határokat „békés eszközökkel” elérni; 3. a tengelyhatalmakat a Szovjetunió elleni harcban erejéhez mérten, de elsősorban gazdaságilag támogatni; 4. a kommunizmus elleni védelmi harcban és „történelmi küldetésünk érdekében” fokozott diplomáciai tevékenységet kifejtteni, összhangban a tengelyhatalmak érdekeivel. A feljegyzés végén részletesen kitért az egyes gazdasági és katonai kérdésekre, a már ismertetett módon indokolta a Balkán megszállásában való részvétel visszaautasítását, majd a zsidókérdésben elfoglalt álláspontot magyarázta, lényegében Kállay 1942 decemberi jegyzéke alapján.

Mint látható, a feljegyzés tulajdonképpen megpróbálta német szempontból szalonképessé tenni a Kállay-kormány politikáját. Hogy milyen kevés sikerrel, az kitűnik a salzburgi tárgyalások anyagából. Mielőtt Horthy április 16-án Szombathelyi vezérkari főnök és Szentmiklóssy kíséretében elindult volna Németországba, a miniszterelnök pontról pontra megbeszélte vele a memorandumot. A forrásokból ugyan nem deríthető ki pontosan, de nyilvánvalóan erre épült Horthy érvelése a személyes megbeszélések alkalmával.

1943. április 17-én kezdődtek meg a tárgyalások a Salzburg közelében levő klessheimi kastélyban. A megbeszélések jórészt négy szemkört folytak Hitler és Horthy között, csak Schmidt tolmács jelenlétében, aki a jegyzőkönyvet készítette. Majd Ribbentrop is bekapcsolódott a tárgyalásokba, és külön tanácskozást is folytatott Horthyval.

Hitler nem sokáig váratta a magyar kormányzót vádjaiival. Rövid bevezető után, melyben a katonai helyzetet elemezte, a magyar hadsereg teljesítményét kezdte bírálni. Amikor Horthy, aki mint „legfelsőbb hadúr”, mélyen sértve érezve magát, ezt visszaautasította, Hitler a politikai kérdésekre tért át. Kijelentette, hogy a néhány hó-

napja befutó jelentések szerint a Kállay-kormány olyan magatartást tanúsít, amely defetista álláspontból származik. Kállay láthatóan elvesztette hitét a tengelyhatalmak győzelmében, és ezért olyan lépéseket tesz, amelyeknek célja Magyarország háborús részvételének a legkisebb méretekre korlátozása és a tengelyhatalmak táborából való kiválásának előkészítése. Felscolta értesüléseit Frey, Szent-Györgyi, Mészáros és Barcza tárgyalásairól, heves szemrehányásokat tett a franciaországi magyar pilóták bevetésének megtiltása, a török kezdeményezés kedvező fogadtatása miatt. Idézte Kállaynak a külügyi bizottság február 19-i ülésén elhangzott kijelentését arról, hogy Magyarország csak a Szovjetunió ellen visel hadat, nyugaton teljesen érdektelen stb. Majd a zsidókérdésre tért át, vádolva a magyar kormányt, amiért nem alkalmazott a német javaslatoknak megfelelő rendszabályokat. Végül Kállayt úgy jellemezte, mint politikai kalandort, akinek eltávolítása a német–magyar barátság érdeke.

Ribbentrop dokumentumokkal igyekezett alátámasztani Hitler vádjait, hangsúlyozva, hogy az okmányok többsége nem ügynöki jelentés, hanem eredeti, elfogott és desifrizozott távirat. Ribbentrop írásos feljegyzésben is leszögezte a magyar kormány politikájával szembeni kifogásokat. A feljegyzés így fejeződött be: „A Kállay-kormány ezen magatartásáról, állásfoglalásáról az értesítéseket a német kormány nem ellenzéki oldalról, hanem magától a kormánypárt köréitől kapta. Ezek rámutatnak arra, hogy a magyar kormány jelenlegi összetételével sem a háborús termelésbe való erősebb bekapcsolódást, sem a magyar mezőgazdaság hozamának fokozását nem lehet elérni. A kormány ide-oda ingadozik és meghajol az ellenség előtt.”

Horthy megpróbálta védeni miniszterelnökét. Teljesen hihetetlennek vélte, hogy Kállay bármire vállalkozott volna, ami nincs összhangban az ő politikai vonalával. Kijelentette, Kállay élvezi teljes bizalmát és nincs ok leváltására. A panaszokat azonban továbbítani fogja neki. Ugyanakkor sok kérdésben teljes tájékoztatatlanságot mutatott. Megállapodás tulajdonképpen semmilyen kérdésben nem jött létre, kivéve egyet: Horthy hozzájárult a további toborzásokhoz a Waffen-SS-be a német kisebbség körében, beleértve a honvédség soraiból való toborzást is, amit korábban a magyar kormány nem engedélyezett.

A tanácskozások végén Hitler kérte, hogy az egység demonstrálására adjanak ki közös kommunikét. Horthy ehhez hozzájárult. A Ribben-

trop által bemutatott szöveg utolsó bekezdése azonban aggályokat váltott ki a kormányzót kísérő külügyi szakemberekben, és ezért ellenezték elfogadását. A bekezdés így hangzott: „A Führer és a Kormányzó annak a szilárd elszántságuknak adtak kifejezést, hogy a bolsevizmus és angol–amerikai szövetségesei elleni harcot állhatatosan, a végső győzelemig folytatják.” Hosszú huzavona következett. Horthy először a külügyi szakértőkre hallgatott, de végül – egyes források szerint – a már induló vonaton engedett Ribbentropnak, aki a kommuniké elmaradásának súlyos következményeit emlegette.

Amint a kormányzói különvonat elhagyta a salzburgi pályaudvart, a németek közzétették a kommunikét eredeti szöveggel. Magyarországon azonban Kállay kijelentette, hogy mindaddig nem járul hozzá a kommuniké közzétételéhez, amíg Horthy haza nem érkezik. Horthy pedig Budapestre érkezve tagadta, hogy beleegyezését adta volna. Végül is a kommuniké egynapos késéssel, az utolsó bekezdés nélkül jelent meg a magyar sajtóban. Ez az incidens csak tovább fokozta a németek bizalmatlanságát Kállayval szemben.

A minisztertanács 1943. április 20-án foglalkozott a kormányzó tárgyalásairól készített beszámolóval, s arra az elhatározásra jutott, hogy a kormány politikájában nem kell változtatásokat eszközölni. Keresztes-Fischer belügyminiszter leszögezte, hogy „ezen látogatás után is, nekünk ugyanazt a politikát és magatartást kell tanúsítanunk, mintha semmi sem történt volna. A Kormányzó Úr Öfóméltósága előtt felsorolt német vádakra nézve határozott és méltóságteljes választ kell adnunk.” Ennek megfelelően készítette el a külügyminisztérium Horthy válaszlevelének tervezetét, amelyet a kormányzó kisebb – főleg a fogalmazást tompító – változtatásokkal elfogadott és május 7-én elküldött Hitlernek.

A levél részletesen cáfolta a németek minden vádját. Horthy ismételen hangoztatta bizalmát Kállay iránt, egyúttal igyekezett megnyugtatni Hitlert Magyarország hűségéről. A levél ezzel a mondattal zárult: „Az országban semmi sem történhet akaratom ellenére, és én minden körülmények között fenn fogom tartani a nyugalmat és rendet.”

A cáfolatok és nyugtatások persze nem sokat használtak. Ribbentrop a budapesti német követhoz küldött – Horthy leveléről beszámoló – táviratában le is szögezte: „Horthy beállítottsága nem jó,

és nyilvánvaló, hogy nem akar Kállaytól megválni; ez viszont azzal magyarázható, hogy a kormányzó teljes mértékben helyesli a miniszterelnök politikájának defetista és a tengelyhatalmaktól elkülönülő irányzatát.”

A salzburgi találkozó tehát nem sok eredményt hozott a németek számára. Ebbe természetesen nem kívántak belenyugodni, bár a katonai helyzet pillanatnyilag nem adott okot arra, hogy Magyarországon komoly változástól kelljen tartaniuk. S ha katonailag az adott helyzetben Magyarországtól nem is várhattak nagyobb segítséget, a legfontosabb, a magyar gazdasági erőforrásoknak a háború szolgálatába állítása a német érdekeknek megfelelően haladt. Clodius Horthy levelének gazdasági vonatkozásaival kapcsolatban így összegezte véleményét Ribbentrop számára: „gazdasági kérdésekben a magyar kormány magatartása – kivéve a mezőgazdasági termelés erősebb kézben tartását az anyaország területén – nem ad okot arra, hogy Németország részéről komolyabb kifogások merüljenek fel”. A magyar kormány politikája inkább csak a jövő perspektíváit illetően nyugtalanította Németországot. Ezért Hitler egyelőre arra szorítkozott, hogy megpróbálja Horthy beállítottságát megváltoztatni, egyrészt a kormányzó közismert hiúságát legeyezgetve és teljes bizalmatlanságot tanúsítva Kállay iránt, másrészt – a háromhatalmi egyezmény aláírása óta első ízben – arra ösztönözve a magyar szélsőjobboldalt, Imrédyvel az élen, hogy indítson frontális támadást a kormány politikája ellen.

Ribbentrop már néhány nappal a salzburgi tárgyalások után utasította Jagow követet: előzetes engedély vagy utasítás nélkül ne lépjen érintkezésbe Kállayval, ha pedig az magához kéretné, szorítkozzon közléseinek egyszerű meghallgatására. Május 3-án utasítását kiegészítette azzal, hogy Jagow ne fogadja el a miniszterelnök meghívásait, s semmilyen címen ne tartson fenn vele társadalmi kapcsolatot, ezzel is kifejezésre juttatva a német kormány teljes bizalmatlanságát Kállay iránt. Ribbentrop egyúttal közölte, hogy a német hivatalos személyiségek minden magyarországi utazása elmarad mindaddig, „amíg a helyzet tisztázódik”. A németek a továbbiakban ehhez az állásponthoz tartották magukat, bár az olasz kormány – Kállay kérésére – megpróbált közvetíteni.

Egyidejűleg Hitler igyekezett személyesen is hatni Horthyra. A kormányzót 75. születésnapján meleg hangú levélben üdvözölte és

egy dunai jachttal ajándékozta meg. A levél és az ajándékozási okmány átadásakor Horthy több mint egyórás beszélgetést folytatott Jagowval. Erősen hangoztatta hűségét a tengelyhatalmakhoz, de egyúttal ismételten kifejezte teljes bizalmát Kállay iránt, s német szempontból igen kellemetlen megjegyzéssel zárta eszmefuttatását – mondván, amíg ő él, Imrédy nem jut hatalomra. „A kormányzó fejtegetései meggyőztek arról – írta jelentésében a követ –, hogy Kállayt feltétlenül tartani fogja és ezért a jövőben továbbra is számolnunk kell vele.” Ami ezenkívül a német külügyminisztérium számára a beszélgetésből figyelemre méltó lehetett, az Horthynak azon kijelentése volt, mely szerint a parlamentnek semmi jelentősége sincs, s ugyanez vonatkozik a kormánypártra is, amelynek az a feladata, hogy a kormány előterjesztéseit megszavazza. Horthy kijelentései megerősítették a német külügyminisztérium egyre jobban kikristályosodó álláspontját, hogy a magyarországi helyzetet a kormányzón keresztül lehet és érdemes befolyásolni, s hogy alkalmas időben egy német szempontból megfelelő kormány kineveztetésével képesek lesznek befolyásukat megszilárdítani és Magyarországot Németország oldalán tartani.

Kállay a salzburgi tárgyalások után óvatosabb lett, ha ezt a szót egyáltalán használni lehet a tétlenségre, a kezdeményezőkétség teljes hiányára. A tétlen várakozás taktikáját nemcsak a németek fenyegető fellépése miatt látta indokoltnak, de azért is, mert a nyugati hatalmakkal folytatott tárgyalások semmiféle olyan politikai megegyezést nem eredményeztek, amely a legcsekélyebb biztosítékot is nyújthatta volna a rendszer átmentése és a határok kérdésében. Mindez persze nem jelentette azt, hogy a tavaszi hónapokban az angol–amerikai körökkel kiépített kapcsolatok teljesen megszakadtak volna, csak végtelenül lelassultak, s voltaképpen leszűkültek Barcza svájci tárgyalásaira, akinek 1943 májusában sikerült érintkezésbe lépnie egy „Mr. H.”-nak nevezett angol megbízottal. Barcza ekkor már Kállay Klessheim utáni álláspontját képviselte. Ennek lényege az volt, hogy mindaddig, amíg a szövetségesek meg nem közelítik Magyarországot, nem kockáztatható meg a kiugrás, mert ez német megszállást vonna maga után. A miniszterelnök és a „hazafias, nem kompromittált magyar ellenzék” (Barcza értelmezésében a Bethlen-csoport) úgy látja, hogy egy balvégzetű kiugrási kísérlet helyett sokkal fontosabb a rend fenntartása, mert Magyarország rendje és nyugalma nagy szolgálato-

kat tehet a háború utáni „újjaépítés időszakában”. „Mr. H.” viszont azt hangoztatta, hogy a magyar kormánynak túl kell lépnie az elvi nyilatkozatokon, nyugatbarát érzelmeinek plátói kinyilvánításán, és tettekkel kell segítenie a szövetségesek háborús erőfeszítéseit. Ugyanakkor utalt arra, hogy a szövetségesek nem kívánnak büntető békét a háború végén, és lehetségesnek vélte, hogy Horthy a helyén maradjon az „átváltozás” időszakában. Barcza tárgyalásokat folytatott Dullesszal is, aki hasonló álláspontot foglalt el, megemlítve, hogy a kis szövetségesek még nem léptek fel területi követelésekkel.

Igaz, bőven befutottak olyan információk is, amelyek még ilyen homályos utalásokat sem tartalmaztak a rendszer háború utáni sorsára és a határookra vonatkozóan, de Kállay ezeket figyelmen kívül hagyta. Figyelmen kívül hagyta Barcza jelentéseinek tettekre felszólító részét is, s a svájci tárgyalásokból csak két következtetést vont le: 1. meg kell menteni az ellenforradalmi rezsim minden lehetséges elemét, és semmiféle engedményt nem kell tenni a demokratizálódás irányában; 2. a határkérdések még nincsenek lezárva.

Nem véletlen tehát, hogy ebben az időben a külügyminisztérium, Kállay jóváhagyásával, olyan emlékiratot juttatott el Stockholmba az angolok részére, amely nemcsak védelmezte Magyarország korábbi kül- és belpolitikáját, de még vádaskodott is, mondván: a szövetségesek követelik a nyílt szembefordulást Németországgal, de még sohasem utaltak világosan arra, mi lesz Magyarország jutalma, ha megteszi ezt a lépést. Az emlékirat leszögezte, hogy Magyarország kedvezőbb körülmények között kész kockázatot vállalni, ha az nem teljesen kilátástalan, s ha méltányolják álláspontját egy elfogadható rendezésről, mégpedig a következőképpen: 1. a „bolsevik életforma” nem terjedhet nyugatra az 1939-es határokon túl; 2. Magyarország nem zárkózik el mereven egy föderáció eszméjétől (utalás Osborne Barczának feltett kérdésére), ha Anglia és az Egyesült Államok nemcsak annak létrehozásában segítkezik, de felügyeletet is gyakorol felette, s ha ez párosul a Duna-medencén belüli „kiegyenlítéssel”. Magyarország csak kisebb kiegyenlítést kér nyugati határainál, de meg kell tartania Kárpát-Ukrajnát, és határainak ki kell terjednie Kelet-Szlovákiára is. Erdélyben megelégszik a Maros-vonal menti határral, bár az igazi megoldás egész Erdély lenne, domíniumi státussal. Déli határait a két érdekelt fél barátságos tárgyalásai útján lehetne rendezni.

Nem lehet tudni, mennyiben vették komolyan a magyar külügyminisztériumban ezeket a feltételeket, vagy mennyiben szánták csupán szondázásnak az angol álláspont kipróbálásához, de mindenestre döbbenetesen tükrözik a politikai realitások felmérésére való képtelenséget és a diplomáciai tehetségtelenséget.

1943 júniusában, nyilvánvalóan szoros összefüggésben a szövetségesek Olaszországgal kapcsolatos katonai terveivel, az amerikaiak végre válaszoltak Radvánszky februári kérésére, és megnevezték azokat a személyeket, akikkel hajlandók tárgyalásokat folytatni. Ezek a következők voltak: Bethlen István, Esterházy Móric vagy Baranyai Lipót. Budapesten a választás Baranyaira esett, aki júliusban utazott Svájcba Radvánszky kíséretében. Bethlennel történt megállapodása alapján magával vitt egy memorandumot, amely szerint Magyarország ellenáll a szovjet csapatoknak, de kész megnyitni határait a nyugati erők előtt, ha ígéretet kap, hogy a békeszerződés megkötéséig, amely véglegesen dönt a határokról, az 1938 óta visszaszerzett területek magyar közigazgatás alatt maradnak. Baranyai Dullesszal és Royall Tylerrel találkozott, akik elfogadták tárgyalási alapnak ezt a memorandumot, és egyúttal megállapodtak abban, hogy a továbbiakban amerikai részről Tyler lesz az összekötő, magyar részről pedig báró Apor Gábor, Velics László vagy Bakach-Besseney György. Kállay Bakach-Besseney mellett döntött, akit július végén a vichyi magyar követség éléről áthelyezett Bernbe. A két megbízott között a tárgyalások augusztus második felében kezdődtek meg, abban a megváltozott nemzetközi helyzetben, amelyet az olaszországi események teremtettek.

Az angol-amerikai csapatok partraszállása Szicíliában 1943. július 10-én, majd július 25-én Mussolini bukása jelezte, hogy a fasiszta tengelypolitika az összeomlás küszöbéhez ért. A küzdelem most már nemcsak a tengelyhatalmak által leigázott vagy megtámadott országokban folyt, hanem elérte a tengely „déli szárnyának” területét is.

Az olaszországi események Magyarország számára a háborúból való kilépés kérdését a politikai megfontolások síkjáról a politikai feladatok síkjára tették át. A Kállay-kormánynak most már a tettek mezejére kellett lépnie, ha a nyugati hatalmakhoz küldött üzeneteiben kifejtett szándékát a külpolitikai fordulatról komolyan kívánta venni. Tetteket kívántak, egyre türelmetlenebbül, a nyugatról érkező üzenetek is.

Barcza a Mussolini bukását követő napokban jelentéseiben ismételten közölte, hogy a szövetségesek véleménye szerint Magyarországnak deklarálnia kell a háborúból való kilépést abban a pillanatban, amikor Olaszország hasonló nyilatkozatot tesz. Anglia mindeddig megértette, hogy Magyarország adott helyzetében nem tehetett kezdeményező lépéseket, de most Olaszország példáját mindenképpen követni kell, még ha ez a legnagyobb kockázattal, a német megszállás veszélyével is járna. Az üzenet – rátapintva Kállay taktikájának lényegére – hangoztatta, ostobaság azt remélni, hogy Magyarország a háború végéig taktikázhat a németek oldalán maradván, s emellett elvárhatja a szövetségesektől, hogy kíméletesek legyenek.

A nyugati hatalmak biztosítékokat kértek, hogy Magyarország az általuk javasolt módon fog cselekedni. Kállay azonban nem merte rászánni magát erre. Elvileg ugyan megállapodás született Kállay, a kormány néhány tagja és Horthy között, hogyha az új olasz kormány gyorsan cselekszik és szembeszáll a németekkel, ami a déli front összehozásával járna, akkor Magyarország is megtenné a döntő lépést, erről azonban nem kívánták előzetesen értesíteni a szövetségeseket. Horthy pedig már akkor kikötötte, hogy a kilépésről előzetesen értesíti a németeket, mert „nem hajlandó hátba döfni szövetségését”. Kállay ily módon július 31-én azt írta Barczának, hogy Mussolini bukása csak megnehezítette a helyzetet, mert most már senki sincs, aki visszatartná Hitlert az erőszak alkalmazásától Magyarországgal szemben, és Hitlernek még elég ereje van ahhoz, hogy Magyarországot lerohanja. „A mi szempontunkból – folytatta – a legdöntőbb tényező a német álláspont, amely még mindig teljesen ismeretlen, s még jelzéseket sem kaptunk. De az alapvető tény, földrajzi helyzetünk, változatlanul maradt. Így fő célunk, amit minden rendelkezésre álló erővel biztosítani kell, a kormányzat folytatása, mint ami egyetlen garanciája az alkotmányos gépezet munkájának és a rend megőrzésének.”

1943 augusztus első napjaiban, amikor az új olasz kormány még a Németország iránti lojalitásról nyilatkozott és német csapatok indultak Olaszországba, Kállay úgy látta, óvatossága igazolódott, az események nem teszik lehetővé egy fordulat végrehajtását. Ezért augusztus 5-én végleg úgy döntött, hogy a „közvetlen akció” lehetetlen.

Ugyanebben az időben Bajcsy-Zsilinszky Endre a baloldali pártok véleményét is tükröző memorandumot juttatott el a miniszterelnök-

höz, amelyben követelte Magyarország kilépését a háromhatalmi egyezményből, az összes katonai erő visszavonását a keleti frontról és a semlegesség deklarálását, továbbá e külső lépések biztosítására a németbarát elemek eltávolítását a politikai és katonai vezetésből és a kibontakozást elősegítő belpolitikai intézkedéseket. Az emlékirat hangoztatta, hogy még a megszállás kockázatát is vállalni kell. Ezért fel kell készülni a német haderővel való esetleges szembeszállásra, és ennek megfelelően minden előkészületet meg kell tenni a további politika kialakítására. Kállay 1943. augusztus 5-én és az azt követő napokban több alkalommal tárgyalt az ellenzéki pártok vezetőivel. A tárgyalásokon részt vett Baranyai Lipót és Esterházy Móric is. A miniszterelnök igyekezett meggyőzni tárgyaló partnereit – nagy részüket nem sikertelenül –, hogy az azonnali cselekvés csak német megszállást eredményezne. Azzal érvelt, hogy a megszállás egy Quisling-kormány hatalomra juttatását és az ellenzék kiirtását jelentené, nem beszélve a szövetségesek légítámadásairól. Nem megnyugtatóak a nyugati hatalmak biztosítékai sem Magyarország háború utáni helyzetét illetően. Ennélfogva nemcsak fordulat, de semmiféle konkrét németellenes lépés sem lehetséges. Mindaddig, amíg az angol–amerikai csapatok nem érkeznek a határra, legfeljebb a német orientációtól való fokozatos visszalépésről lehet szó.

Kállay érvelésének kulcsmondata az utalás Magyarország háború utáni helyzetére – csak a fogalmazás nem pontos, mert az *ellenforradalmi rendszer* háború utáni létéről van szó. A hatalom minden áron való kézben tartásának problémája – mint láttuk – nem először merült fel a háború alatti magyar politikában. Kállay nemcsak attól félt, hogy a szövetségesek a német megszállással hatalomra kerülő quislingek tevékenysége alapján ítélnének Magyarországról a háború után, hanem attól is, hogy ha az ellenforradalom vezető garnitúrája egyszer kikerült a hatalomból, azt nem szerezheti vissza többé. Jól tudta, a német-bérenc politikának a háború után nem lehet ellentéte a horthysta politika. Ezért nem akart semmit sem kockáztatni, ezért nem akart olyan erőket felszabadítani, amelyek a háború után útját állhatták volna a régi rend visszaállításának.

A miniszterelnök fenti álláspontját Barczának küldött utasításában is kifejtette, s hozzátette – nem sokat törődve a tényekkel –, hogy Magyarország „de facto semleges”. A huzavona, a tétlenkedés egyre

rosszabb benyomást keltett az angol-amerikai megbízottaknál. Augusztus elején – Istanbulon keresztül, ahol az egyetlen hivatalosan elismert kapcsolat állt fenn – közölték a magyar miniszterelnökkel: ha augusztus 20-ig nem történik valami határozott lépés, véget vetnek minden tárgyalásnak. A kapcsolatok teljes megszakadását Kállay veszélyesnek tartotta volna. Ezért Veress Lászlót ismét Törökországba küldte azzal a megbízatással, hogy ha az istanbuli főkonzulon keresztül rejtjeles értesítést kap, a kormány és a vezérkar nevében teljes jogú megbízottként lépjen érintkezésbe felelős angol diplomáttal. Budapesten közben augusztus közepén Horthynál megbeszélést tartottak Kállay, Keresztes-Fischer, Bethlen, Esterházy Mór és Károlyi Gyula részvételével. Elhatározták, hogy Magyarország elvben hajlandó különbékét kötni az alábbi feltételek mellett: 1. a szövetségesek garantálják, hogy orosz csapatok nem szállják meg Magyarországot; 2. kötelező nyilatkozatot tesznek Magyarország jövőbeli határait illetően; 3. elismerik a jelenlegi rezsimet, aminek ellenében Magyarország kész kormányát a szociáldemokratákkal kibővíteni.

E döntések alapján augusztus 15. és 17. között Veress megkapta a rejtjeles táviratot. 17-én Ujváry Dezső istanbuli főkonzullal együtt felkereste Sterndale Bennettet, az angol nagykövetség tanácsosát, s a következő közlést adta át, amelyet a korábbi üzenetek és az újabb információk alapján fogalmazott meg: Magyarország ismételten megígéri, hogy amikor a nyugati szövetségesek elérik határait, semmiképpen sem fog ellenállni, és szembefordul Németországgal, beleértve, hogy repülőtereit és közlekedési hálózatát a szövetségesek rendelkezésére bocsátja. Magyarország kész elfogadni a szövetségesek tanácsait és utasításait, s bár pillanatnyilag vezérkari tiszt nem áll rendelkezésre, hajlandó rádióösszeköttetést teremteni és megfelelő információkkal szolgálni. Veress kérte, hogy az üzenetet tekintsék úgy, mint előzetes közlést a feltétel nélküli kapitulációra, és hogy a szövetségesek is közöljék előzetes feltételeiket. Az angol nagykövetség az üzenetet továbbította a quebeci konferenciára, Churchillhez és Roosevelthez, akik értesítették a szovjet kormányt a magyar ajánlatról.

A Szovjetunió tehát értesült a magyar kísérletről, és egyes források szerint, nem hivatalos úton, álláspontját a magyar kormánynak is tudomására adta. Honti Ferenc genfi tiszteletbeli konzul, aki Bajcsy-Zsilinszky megbízásából képviselte Svájcban a Kiszgazdapártot, 1943.

augusztus 29-én érintkezésbe lépett egy szovjet közvetítővel, akitől véleményt kért a Magyarországgal kapcsolatos szovjet álláspontról. Néhány nappal később megkapta a választ, amelynek lényege a következő volt. A szövetségesek első és legfontosabb feladata Németország katonai hatalmának szétzúzása. Bár vannak közöttük különbségek egyes kérdések megítélésében, ezek másodlagosak a fő feladathoz képest, és az együttműködés a háború után is fennmarad. A békekonzferencián az antifasiszta hatalmak közösen fognak tanácskozni a felmerülő gazdasági és politikai problémákról, és közös megoldást fognak találni. A Szovjetunió álláspontját a békeszerződés kérdésében a fennálló szerződések erkölcsi kötelezettségei és biztonságának szempontjai határozzák meg. Bár Magyarország súlyos hibákat követett el, megítélését komolyan befolyásolhatja jövőbeni magatartása. A Szovjetunió területén még mindig harcolnak magyar csapatok. Ha Magyarország kitart Németország oldalán, viselnie kell a legsúlyosabb következményeket, ami a békefeltételekben is kifejezésre fog jutni. Ennek elkerülésére egyetlen lehetőség van: megszüntetni minden együttműködést a németekkel, kivonni a csapatokat a Szovjetunió területéről és beszüntetni a szövetséges hatalmak elleni propagandát. Ez bizonyára nehézségeket fog okozni és valószínűleg német megszállást is eredményezne, de a késlekedés veszélyes lenne. A kockázat a jelenlegi feltételek között nagynak tűnhet, de lényegesen csökkenni fog, ha az angol-amerikai partraszállás (feltehetőleg a küszöbönálló olaszországi szárazföldi partraszállás) megtörténik; valószínűleg ez lenne a legalkalmasabb pillanat a döntő lépésre.

A korrekt és határozott hangú üzenet a területi problémákkal kapcsolatban leszögezte, hogy a Szovjetunió elveti az élettér-elméletet, általában hisz a határok etnikai elveiben, de figyelemmel kíván lenni a gazdasági megfontolásokra, az érvényben levő szerződésekre és bizonyos morális kötelezettségekre is. Az erdélyi kérdés megoldását illetően elvileg nem zárkózott el az autonómia lehetőségétől, de hangsúlyozta, hogy mivel jelenleg mind Románia, mind Magyarország a szövetségesek ellen harcol, egyiküknek sincs oka a szövetséges hatalmak jóindulatára számítani a másikkal szemben. A szovjet üzenet végül javasolta a tárgyalások folytatását Ankarában.

Honti ezután nyomban hazatért Budapestre, ahol azonban közvetítési kísérlete fagyos fogadtatásra talált. Kállay még a gondolatától

is rettegett annak, hogy a Szovjetunióval titkos tárgyalásokat kezdjen. Ez szöges ellentétben állt volna összes elképzeléseivel, ezért mereven elzárkózott a kapcsolatok bármiféle formában való felvételétől.

Mint láttuk, Kállay, hogy kitérhessen a határozott cselekvés elől, Magyarország de facto semlegességét hangoztatta a szövetségesek felé. Csakhogy a magyar csapatok – bár nagyobb részt nem a frontvonalon, hanem megszállási feladatokat ellátva – részt vettek a Szovjetunió elleni háborúban. 1943 nyarán Kállaynak már rá kellett jönnie arra, hogy a bolsevizmus elleni harc frázisai nem találnak kellő megértésre a nyugati hatalmaknál. A szövetségesek a jó szándék egyik bizonyítéaként éppúgy a Szovjetunióban levő csapatok visszavonását követelték, mint a szovjet kormány. A miniszterelnök most már valóban szeretne volna visszavonni a Szovjetunió területén levő egységeket, és ezért Csataj Lajost, az új honvédelmi minisztert – aki 1943. augusztus 18-án tette bemutatkozó látogatását a német főhadiszálláson – megbízta, vesse fel ezt a kérdést. Csataj próbálkozása eredménytelen maradt, illetve egyféleképpen mégis megvalósíthatónak tűnt: Keitel tábornagy nem utasította el mereven a magyar alakulatok kivonását a Szovjetunió területéről – azzal a feltétellel, ha Magyarország néhány hadosztályt a németek rendelkezésére bocsát megszállási feladatok ellátására a Balkánon, ahol az olasz egységeket németekkel váltják fel. A német javaslat célja nyilvánvaló volt: lehetetlenné tenni a magyar kormány további titkos tárgyalásait a nyugati hatalmakkal.

Az új honvédelmi minisztert nem volt nehéz megnyerni ehhez a tervhez. Hazatérve a minisztertanács augusztus 27-i ülése elé terjesztette Keitel kérését, és javasolta: „A magyar kormány a horvát kormány beleegyezésével, illetve annak felkérésére vállalja a jelenlegi Horvátországban a rendfenntartás kötelezettségét, és ennek érdekében kérje a 2. magyar hadsereg hazaszállítást, mely a szükséges felváltások és kiegészítések után mint megszálló erő kerülne Horvátországban bevetésre, az adriai partokat védő német erők hátsó összeköttetéseinek biztosítására és a belrend fenntartására.”

A minisztertanácsban Keresztes-Fischer belügyminiszter és Bánffy Dániel földművelésügyi miniszter határozottan szembeszállt a javaslattal. Ellene foglalt állást a külügyminisztérium is. Emlékiratában kifejtette: „A balkáni területen az angolszász erők előbb-utóbb meg fognak jelenni, tehát a magyar hadsereg idegen területen kerülne

szembe velük. A magyar kormány egyik alapelve, hogy a honvédséget az oroszországi kivételétől eltekintve az ország határán kívül nem használja fel. Ezt az elvet a legsúlyosabb következmények nélkül ma sem törhetjük át, sőt minden törekvésünknek oda kell irányulni, hogy az oroszországi kivételt is megszüntethessük.”

A minisztertanács ülésén nem született végleges döntés, mert Kállay maga sem vetett el bizonyos megfontolásokat. Tavasszal, mikor a Balkán megszállásában való részvétel először merült fel, szembeszállt ezzel a tervvel, most azonban úgy vélte, be tudná illeszteni elképzeléseibe, és még a németek haragját sem kellene magára vonnia a visszautasítással. Elgondolása az volt, hogy a német kérés teljesítéséhez elnyeri a nyugati hatalmak jóváhagyását, azzal érvelve, hogy ekképpen lehetőség nyílna a csapatok kivonására a Szovjetunióból, s emellett a magyar hadsereg – amely Jugoszlávia egy részét megszállva kijuthat a tengerhez – sokkal előbb érintkezésbe léphetne a szövetséges haderőkkel, s utat nyithatna előttük. Az ötlet eléggé fantasztikus volt, nem beszélve arról, hogy a magyar csapatok nem is juthattak volna ki a tengerhez, hiszen a németek világosan leszögezték: a partokat ők védik, a magyar megszállás a németek mögötti területekre korlátozódna. Kállay Horthyval is megbeszélte elképzeléseit, majd utasította Bakach-Besseneyt, aki ebben az időben kezdte meg tárgyalásait Tylerrel, hogy tegyen ilyen értelmű javaslatot.

Tyler már a legelső megbeszélésen határozottan követelte a magyar csapatok visszavonását a Szovjetunió területéről. Ekkor vetette fel Besseney, Horthyra hivatkozva, hogy a magyar csapatok visszavonására csak akkor lát lehetőséget, ha Magyarország átvállalná bizonyos horvát területek megszállását egészen a tengerig, ami azt jelentheti, hogy gyorsan érintkezésbe kerülhet a szövetséges csapatokkal. Ehhez azonban az kellene, hogy Washingtonon keresztül a jugoszláv emigráns kormány vegye tudomásul a magyar megszállást, ami azért is megfontolandó, mert nyilván enyhébb lenne a németekénél. Az amerikai megbízott érthetően visszautasította ezt a javaslatot, mint amely újabb támogatást jelentene a német hadigépezet számára. Az egész témát azzal zárta le, hogy Magyarország semmi esetre se vegyen részt a Balkán megszállásában, és feltétlenül vonja vissza csapatait szovjet földről. Első lépésként 5–10 000 ember visszavonása is hatást gyakorolhatna, mert bizonyítaná a magyar kormány jóindulatát.

Bakach-Bessenyei augusztus 28-án jelentette az amerikai álláspontot a külügyminisztériumnak. Jelentése más szempontból is kedvezőtlen volt Kállay számára. Kiderült ugyanis, hogy az amerikaiak nem hajlandók semmiféle biztosítékot nyújtani vagy biztatást adni arra vonatkozólag, hogy Magyarországot nem a szovjet csapatok fogják megszállni, és hogy a háború után nyugati érdekszférába kerül. Tyler utalt ugyan arra, hogy az angol kormány a Földközi-tenger vidékét saját befolyási övezetének tekinti és nem tartja kívánatosnak, hogy ezt a területet a Szovjetunió Magyarországon keresztül elérje. De azt is határozottan leszögezte, hogy az amerikai felfogás nem egyezik az angolokéval, és ezenfelül egyikük sem kívánja bármiféle biztatással vagy ígérettel felkelteni a Szovjetunió bizalmatlanságát, hiszen évek óta a szovjet haderő viseli a háború súlyának legnagyobb részét.

Tyler világosan jelezte azt a különbséget, amely Közép- és Délkelet-Európa kérdésében Anglia és az Egyesült Államok között mutatkozott. Churchill valóban szerette volna Európa ezen részén Anglia befolyását biztosítani a Szovjetunióval szemben a háború után, ezért komolyan foglalkozott egy balkáni partraszállás tervével. Az Egyesült Államokat viszont a Távol-Kelet érdekelte, a háború utáni hatalmi törekvései szempontjából pedig nem állt érdekében sem a brit birodalom konszolidálása általában (hiszen a gyarmati sorból felszabaduló új államok a dollár számára kedvezőbb teret jelenthettek, mint a font sterling uralma alatt álló brit birodalom), sem a brit hatalmi befolyás megnövekedése Európában. Rooseveltnak az volt a véleménye, hogy Japán felett csak akkor arathat döntő győzelmet, ha Németországot már leverték, s a harc még így is nagyon elhúzódhat a Szovjetunió távol-keleti közbelépése nélkül, amire szintén csak az európai háború befejezése után kerülhet sor. Érdekei tehát Németország minél gyorsabb térdre kényszerítését kívánták. Ezért lényegében egyetértett Sztálinnal abban, hogy a háborút igazán csak a nyugat-európai partraszállás révén lehet lerövidíteni. Az angol és amerikai álláspont közötti különbség már 1941 óta jelentkezett, kezdetben a háborús célok értelmezésében (Atlanti Charta), majd később egyes konkrét kérdésekben is. Az amerikaiak már az 1943 májusában Washingtonban tartott úgynevezett Trident-konferencián elleneztek Churchillnek a balkáni partraszállásra vonatkozó javaslatát, ugyanez volt az álláspontjuk a que-

beci konferencián, és végül mint látni fogjuk, Teheránban sem támogatták az angol elképzeléseket.

Tyler nem köntörfalazott, amikor kijelentette Bessenyeynek: tekintet nélkül Magyarország jövő státusára, Magyarország sokkal jobb helyzetben lenne a háború végén, ha idejében szakít Németországgal, mint ha végig kitart a németek oldalán, mert az utóbbi esetben felkészülhet a legrosszabbra. Bessenyeey azt is jelentette, hogy az amerikaiak szerint a háborúból való kiugrásra az utolsó pillanat Olaszország kapitulációjával következik be, hiszen ez véget vet a háromhatalmi egyezménynek, amelyhez Magyarország csatlakozott. A nyilatkozatok most már nem elégségesek, ténylegesen szakítani kell Németországgal, még akkor is, ha ez német megszállást eredményezne.

Kállay azonban semmiféle kockázatot nem akart vállalni, ezért változatlanul azon az állásponton maradt, hogy fordulatról csak akkor lehet szó, ha a nyugati csapatok elérik az ország határát. Az amerikaiak követelését csak egy ponton volt hajlandó teljesíteni: lemondott a Balkán megszállásában való részvételről. A Legfelsőbb Honvédelmi Tanács szeptember 4-én foglalkozott a németek kérésével, és ezzel összefüggésben a háborúból való kiugrás kérdésével, bár a szövetségesek szeptember 3-i calabriai partraszállásáról és az azzal egyidejűleg aláírt olasz katonai fegyverszünetről még semmit sem tudtak. Szombathelyi vezérkari főnök hosszú memorandumban szállt síkra a Balkán megszállásában való részvétel mellett, és kifejtette, hogy a német hadsereg még mindig elég erős ahhoz, hogy csapásokat mérjen a lázadókra. Ezért rendkívül veszélyes az az elképzelés, hogy Magyarország ugorjon ki a háborúból még a német megszállás árán is. Különben is – tette hozzá – a bolsevizmus elleni egyedüli gát ma még Németország, ily módon Magyarország érdekeit még mindig csak ennek oldalán lehet megvédeni. A tanácskozás résztvevői egységes véleményen voltak abban, hogy a Németországgal való szakítás nem időszerű, de a Balkán megszállásának kérdésében már erős vita alakult ki. Horthy inkább a katonák véleménye felé hajlott, Kállay, Ghyczy Jenő (ekkor már külügyminiszter) és a kormány néhány más tagja viszont a részvétel ellen foglalt állást.

Végleges döntés ekkor sem született, de a külügyminiszter már szeptember 8-án értesítette Bakach-Bessenyeit, hogy a kormány a Balkán megszállásában való részvételre vonatkozó német kérést visszautasí-

totta. Közölte azt is, hogy a háborúból való kilépés kockázatát nem vállalják, a német megszállás veszélye miatt. A német megszállás nemcsak a zsidó lakosságnak és a lengyel menekülteknek okozna szörnyű szenvedéseket, de minden bizonnyal azzal is járna, hogy a „szlovákok és románok megragadnák az alkalmat Magyarországgal szembeni területi követeléseik realizálására”, ily módon Magyarországnak a szövetségesek oldalára való átállása következtében visszaállna a trianoni békeszerződés által létrehozott status quo, amit Benešék minden körülmények között megpróbálnának fenntartani. „Ez gyakorlatilag azt jelentené – folytatódik Ghyecz érvelése –, hogy megismétlődne az 1918–19-es szituáció . . . Magyarország kénytelen lenne elfogadni egy határvonalat, még a békeszerződés formális aláírása előtt, amelyet a győztes hatalmak, követve 1919 példáját, megerősítenének. Ezért a magyar kormány csak akkor vállalhatna kockázatot, ha a szövetségesektől garanciákat kapnánk, ami úgy tűnik, jelenleg kívül esik a megfontolásokon. Továbbá egy másik nyilvánvaló veszély áll fenn abban a tényben, hogy a németek még mindig találhatnának néhány quislinget Magyarországon, akik készségesen rendelkezésükre állnának, amit a másik oldalon úgy értelmeznének, mint Magyarország önkéntes és lelkes kollaborációját. Így mi »további rossz pontokat kapnánk.«”

A levél végül is azzal zárul, hogy Kállay folytatni kívánja „a folyamatos elkülönülés politikáját” az akciószabadság visszanyeréséig, a folyamat egyes lépéseit azonban, mint a helyzet ismerője, ő kívánja megszabni. A Svájcba küldött üzenet tehát semmi kétséget sem hagyott afelől, hogy elhatározó lépésre a magyar kormány részéről nem lehet számítani.

1943. szeptember 8-án a szövetségesek bejelentették a néhány nappal korábban Olaszországgal aláírt fegyverszüneti egyezményt, egyidejűleg az angol-amerikai csapatok partra szálltak Nápoly körzetében. Magyarországon ezen a napon a lakosság, de még a kormány sem értesült az eseményekről. Kisasszony napi munkaszünet lévén, a délutáni lapok nem jelentek meg, a kormány tagjai pedig, élükön a miniszterelnökkel, éppen szarvasvadászaton voltak, és így Anfuso olasz követ nem talált felelős minisztert, akit értesíthetett volna a történetekről. A kormány tehát csak szeptember 9-én tanácskozott az új helyzetről. Kállay ugyan kijelentette, hogy az olasz fegyverszünet-

tel automatikusan megsemmisült minden olyan egyezmény, amely Magyarországot a tengelyhatalmakhoz fűzte, de ebből pusztán azt a következtetést vonta le, hogy Magyarország visszanyerte erkölcsi szabadságát. És az egyik miniszter kérdésére válaszolva azt is kifejtette, hogy ez azt jelenti: Magyarország cselekedni fog abban a pillanatban, ahogy érdekei azt megkövetelik, addig azonban politikája változatlan marad.

Másnap, szeptember 10-én Horthy összehívta bizalmas embereit, valamint Bárdossy és Imrédy kivételével az összes volt miniszterelnököt és külügyminisztert. A kormány részéről Kállay és Ghyczy, valamint Keresztes-Fischer volt jelen. A tanácskozáson – főleg Bethlen, Keresztes-Fischer és Esterházy Móric nyomására – a következő döntések születtek: 1. A legközelebbi napokban magas szintű politikai és katonai személyekből álló delegációt kell küldeni Németországba, és kérni kell a Szovjetunióban tartózkodó valamennyi magyar alakulat hazahozatalát. Amennyiben ezt visszautasítják, a hadseregnek parancsot kell adni a hazatérésre. A megfelelő titkos előkészületeket ezért azonnal el kell kezdeni. 2. Határozottan vissza kell utasítani minden olyan kérést, amely a Balkán megszállásában való részvételre vonatkozik. 3. Közölni kell a németekkel, hogy a jövőben német katonai szállítmány nem haladhat át Budapesten, s a mellékvonalakat kell használniuk. 4. A jövőben a kormány politikáját kizárólag az önvédelem érdekeinek kell diktálni, a csapatoknak nem szabad átlépni a magyar határt. 5. A hadsereg harcoljon a partizánok és a gerillák ellen, de utasítani kell, hogy ne álljon ellen az angol–amerikai csapatoknak.

Mint látható, a határozatok egyetlen célja az volt, hogy Magyarország de facto semlegességét elérjék és bizonyítsák – s aztán várni, várni az angol–amerikai hadseregre. A döntéseknek megfelelően Kállay szeptember 15-én közölte a vezérkar főnökével, hogy semmi körülmények között sem engedélyezi a magyar csapatok részvételét Jugoszlávia megszállásában. (Ezt egyébként már a németek sem követelték.) Szeptember 17-én Szombathelyi a német főhadiszálláson újból kérte a Szovjetunióban tartózkodó magyar csapatok hazahozatalát, de a németek most is mereven elzárkóztak ez elől. A kormány ezt kénytelen-kelletlen tudomásul vette, és esze ágában sem volt a döntéseknek megfelelően parancsot adni az egységek hazatérésére. Ghyczy

szeptember 22-én értesítette Bakach-Bessenyeit a fejleményekről, és csak annyit tudott üzeni Tylernek: a vezérkari főnök ígéretet kapott, hogy a magyar csapatokat az ország területéhez közelebb helyezik el, és ez adott esetben megkönnyítheti hazarendelésüket.

Az olasz fegyverszünet bejelentésének napján Sir Hughe Knatchbull-Hugessen, Anglia ankarai nagykövete, az éjszakai órákban találkozott a magyar kormány megbízottjával, Veress Lászlóval, és átadta kormánya válaszát az augusztus 17-i nyilatkozatra. A válasz, amelyet előzetes fegyverszüneti megállapodásnak szokás nevezni, azokat a feltételeket szabta meg, amelyek alapjait képezhetik egy esetleges fegyverszünetnek, ha azokat a magyar kormány elfogadja. A megállapodás a következő pontokat tartalmazta:

1. A magyar kormány megerősíti augusztus 17-i, Magyarország kapitulációjára és a szövetségesek által előírt feltételek elfogadására vonatkozó közlését.

2. Magyarország kapitulációját titokban tartják. A szövetségesek és a magyar kormány egyidejűleg teszik majd közzé, a mindkét fél által elfogadott és alkalmasnak ítélt időpontban. A magyar szerződő fél kifejezett kívánságára megegyezés történt arra nézve, hogy semmi körülmények között sem teszik e tényt nyilvánossá mindaddig, amíg a szövetségesek el nem érik Magyarország határait.

3. Magyarország fokozatosan csökkenti katonai együttműködését Németországgal, különösen pedig visszavonja csapatait Oroszországból, és elősegíti a németországi hadicélpontokat támadó szövetséges légihaderő átvonulását Magyarország felett.

4. Magyarország fokozatosan csökkenti gazdasági együttműködését Németországgal, és megtagadja a németországi haditermelésben való részvételt.

5. Magyarország kötelezi magát, hogy ellenáll minden Németország részéről történő és területét fenyegető megszállási kísérletnek. E célból a magyar hadvezetőséget újjá kell szervezni, hogy ily módon a magyar hadsereg képes legyen a németektől visszavonulni és megtámadni őket.

6. Adott pillanatban Magyarország összes erőforrásait, közlekedési hálózatát és légitámaszpontjait a szövetségesek rendelkezésére bocsátja, a Németország elleni harc folytatására.

7. Alkalmas pillanatban a szövetségesek légi úton küldöttséget

dobnak le Magyarországra, amelyik Magyarország kapitulációjára vonatkozóan megteszi majd a szükséges előkészületeket.

8. Rendszeres rádióösszeköttetést létesítenek a szövetségesek és a magyar kormány szervei között. A szövetségeseket rendszeresen tájékoztatják majd a német és magyar helyzetről.

Az utolsó pillanatban a feltételeket még egy 9. ponttal egészítették ki, amely kötelezte Magyarországot, hogy más megbízottakkal nem folytat további tárgyalásokat. Az angol nagykövet közölte, hogy a szövetségesek nem vállalnak kötelezettséget arra, hogy Magyarország területét nem bombázzák, és fenntartják maguknak a jogot annak meghatározására, hol és mikor tartják szükségesnek a légitámadásokat. Mindenesetre ez a szükségesség valószínűleg nem fog felmerülni mindaddig, amíg Magyarország tartja magát a fenti kötelezettségekhez, és amíg nem fokozódnak a német csapatszállítások Magyarországon keresztül, illetve a magyar szállítmányok Németországba. Végül a nagykövet kijelentette, hogy a szövetségesek feltételeinek elfogadását hivatalos diplomáciai úton kell megerősíteni.

Veress László felolvasás alapján feljegyezte az előzetes megállapodás pontjait, majd a szöveget, nehogy valami indiszkrécio történhessen, betanulta, és 14-én visszautazott Budapestre, két rádióadót hozva magával.

A kormány és a külügyminisztérium munkatársai, akik most értesültek a tárgyalások eredményeiről, többségükben nagyon meglepődtek. A külügyminiszter úgy vélte, Veress többet ígért, mint amire felhatalmazása volt, és ezzel az ürüggyel az egészet vissza lehetne utasítani. Kállay a feltétel nélküli megadás elve ellen tiltakozott. Egyedül Keresztes-Fischer követelte határozottan az egyezmény megerősítését. Végül is Kállay úgy döntött, hogyha a szövetségesek hajlandók a kompromisszumra egy olyan formula elfogadásával, amely nem mondja ki a feltétel nélküli megadást, Magyarország kész előzetesen végrehajtani a megszabott feltételeket. Majdnem egy hónapig tartó huzavona következett ezután. Az angolok ugyanis először Kállay vagy Ghyczy aláírását kívánták, majd kijelentették, hogy eleendőnek tartanak báró Apor vatikáni, vagy Wodianer lisszaboni követ aláírását. Végül odáig mentek az engedményekben, hogy kielégítőnek tartották Wodianer szóbeli nyilatkozatát is, miszerint Ujváry Dezső – aki augusztus 17-én Veresssel együtt adta át a magyar kor-

mány nyilatkozatát – kellő felhatalmazás alapján hivatalos közlést tett. Wodianer október 10-én tette meg ezt a nyilatkozatot Campbell lisszaboni angol követ előtt. Majd közvetlenül ezután közölte Kállay feltételeit az előzetes egyezménnyel kapcsolatban. Az angol követ, bár nem volt hajlandó kijelenteni, hogy a feltétel nélküli megadás elve Magyarországra nem érvényes, közölte Wodianerrel, hogy amennyiben a magyar kormány úgy véli, hogy ennek a pontnak határozott megfogalmazása nem sürgős addig, amíg az angol–amerikai csapatok el nem érik a magyar határokat, a szövetségesek ezellen formálisan nem tesznek ellenvetést, feltéve, ha Magyarország gyakorlatilag végrehajtja az előzetes megállapodásban foglalt követeléseket. Wodianer ezt az áthidaló megoldást elfogadta.

A megállapodás tehát érvénybe lépett, de úgy tűnik, Kállay ezzel befejezettnek is tekintette a majd egy éve húzódó diplomáciai akciót – a feltételek végrehajtását már nem tartotta sürgősnek. Úgy vélte, a legfontosabbat elérte: a szövetségesek Magyarországot „kihúzták az ellenséges országok listájáról”. Biztosította Magyarországnak az angolok védelmét, amely (mint saját maga írta) legalább annyira – ha nem jobban – vonatkozik a Szovjetunióra, mint Németországra. Magyarország tehát nem fog szovjet érdekszférába tartozni, a többi már csak idő kérdése. Kállay szorgalmasan gyűjtögette azokat az információkat, amelyek e következtetéseit igazolni látszottak, és elvetette azokat, amelyek nem erősítették koncepcióját és taktikai lépéseit. Örömmel regisztrálta például Eckhard Tibor információját Habsburg Ottó tárgyalásairól, miszerint a szövetségesek Közép-Európában konzervatív megoldást akarnak – de ellenezte Eckhardt javaslatát az azonnali cselekvésre. Böhm 1943 őszi üzenetéből elhitte azt, hogy Magyarország még akkor is angol érdekszférába kerülne, ha a háború utáni rendezésben az érdekszférák elve érvényesülne – de eleresztette füle mellett azt a kitétel, hogy „az egész magyar politikai rendszer el lesz távolítva”, mert a szövetségesek nem népek és államok ellen viselnek háborút, hanem az azokat romlásba döntő kormányzati rendszerek ellen. Kállay most már csak egyetlen feladatot látott maga előtt: az angol–amerikai csapatok megérkezéséig fenntartva a belső rendet, el kell kerülni a német megszállást.

Ez az alapállás határozta meg viszonyát az előzetes fegyverszüneti feltételekhez is: csak annyit teljesíteni belőlük, amennyit a németek

provokálása és a szélsőjobboldal riadóztatása nélkül lehetséges. (Álláspontját igazolva látta azzal is, hogy a szövetségesek most már nem szorgalmazták a háborúból való gyors kilépést és a mielőbbi szembefordulást Németországgal.) Így nem tett eleget annak a német követelésnek, hogy szakítsák meg a diplomáciai kapcsolatokat a Badoglio-kormánnyal, de szeptember 29-én elismerte Mussolini ellenkormányát is. Érvényesítette azt a döntést, hogy a német csapatszállítások Budapest megkerülésével történjenek, de a Németországba tartó magyar szállítmányok egyáltalán nem csökkentek. Megengedték a szövetséges repülők átrepülését az ország területe fölött, de a német légitámaszpontokat is fenntartották. 1943 december végén hadbíró-ság elé állították ugyan az újvidéki vérengzés felelőseit, hogy a nyugati közvéleményt kedvezően befolyásolják, de a főbűnösök – akik szabadlábban védekezhettek – Németországba szöktek, a hadbíró-ság ítéletét tehát nem lehetett érvényesíteni. Nem szervezték át a vezérkart és nem szolgáltatott adatokat a szövetségeseknek a német katonai létesítményekről. Fogadták ugyan az ejtőernyővel ledobott szövetséges légi missziót (ez csak néhány nappal a megszállás előtt érkezett Magyarországra), de a rend fenntartásának jelszavával megakadályoztak mindenfajta szabotázsakciót, és szembeszálltak a baloldal minden, az ellenállás megszervezésére irányuló kísérletével. Kállaynak az volt a véleménye, hogy Magyarországon az ellenállást a kormány képviseli. A valódi, tömegelőre támaszkodó ellenállás kibontakozásától a rendszer átmentésének lehetőségét féltette.

A nemzetközi helyzet alakulása 1943 őszen és telén sem katonailag, sem politikailag nem igazodott Kállay elképzeléseihez, vágyaihoz. A szövetséges seregek Olaszországban rendkívül lassan haladtak előre. A keleti fronton viszont a decemberi szovjet offenzíva sikereket ért el. Az a remény tehát, amelyre Kállay kivárási taktikája épült, hogy ti. az angol–amerikai csapatok előbb érik el Magyarország határait, mint a Vörös Hadsereg, kezdett szertefoszlani. Politikai téren az antifasiszta nagyhatalmak koalíciója éppen ebben az időben vált olyan együttműködéssé, amelyben a nézeteltéréseket, a háború utáni rendezésre vonatkozó véleménykülönbségeket háttérbe szorította a közös cél, a hitleri Németország teljes katonai szétzúzásának mielőbbi megvalósítása. A háborús célok, a katonai és diplomáciai akciók ösz-

szehangolása szervezett formákat kezdett öltetni nemcsak Németország, de a csatlós országok vonatkozásában is.

Az 1943. október 13–19. között tartott moszkvai külügyminiszteri értekezlet elhatározta az Európai Tanácskozó Bizottság létrehozását. Ez a bizottság Németország feltétel nélküli kapitulációs okmányának kidolgozásán kívül foglalkozott a csatlós államokkal történő fegyverszüneti egyezményekkel is. A moszkvai értekezlet készítette elő az 1943. november 28–december 1. között tartott teheráni konferenciát, ahol első ízben tanácskozott együtt Rooseveltt, Churchill és Sztálin. A teheráni konferencia határozatai sorsdöntőek voltak a háború további menetére. Itt határozták el véglegesen 1944-re a szövetségesek normandiai partraszállását és az azt támogató dél-franciaországi kiegészítő partraszállást, a Tito vezette jugoszláv partizánok közös támogatását, Törökország bevonását a háborúba a szövetségesek oldalán. (Ez utóbbi ugyan csak közvetlenül a háború befejezése előtt valósult meg, de a határozat véget vetett a Törökországgal kapcsolatos kombinációknak, amelyekre, mint láttuk, Kállay erősen épített.)

A konferencia titkos katonai egyezményeiről Kállayék ugyan nem szerezhettek pontos információkat, de a Teheránt követő hetek diplomáciai és katonai eseményei – Beneš moszkvai útja, csehszlovák–szovjet szövetségi szerződés, szovjet misszió Titónál, angol–amerikai támogatás a jugoszláv partizánoknak, a törökországi változások – eléggé világossá tették, milyen jellegű megállapodások születhettek a három nagyhatalom között. Kállaynak is le kellett vonni bizonyos következtetéseket, mindenekelőtt azt, hogy a Szovjetuniónak igenis lesz beleszólása a közép-európai ügyekbe. Törökország ismételten tanácsolta, hogy a magyar kormány keressen közvetlen érintkezést a Szovjetunióval. A decemberi nagy szovjet offenzíva után, 1944. január 12-én az angolok Barczán keresztül azt üzenték, hogy a magyar kormány hallgasson a józan észre, és ne várja meg, amíg a szovjet csapatok eléri az ország határait, vagy „ami még rosszabb, ne kövessék el a hihetetlen baklövést, hogy ne mondjam bűnt, a szovjet elleni fegyveres ellenállás megkísérlésével”, mert a „vakmerő kalandorság ilyen aktusa” nem csupán a magyar hadsereg teljes megsemmisítéséhez vezethet, de „politikailag a németekkel egy kategóriába helyezné az országot”.

Kállay külpolitikájának gyújtópontjában azonban, mint több íz-

ben rámutattunk, az ellenforradalmi rendszer átmentése és ezzel összefüggésben a szovjetellenesség állt. Ebből következőleg most, midőn taktikai elképzelései és a reális helyzet közötti szakadás nyilvánvalóvá vált, a taktikát olyan irányban módosította, amely e szakadást csak növelte. Az ellenkező értesülések, figyelmeztetések dacára makacsul ragaszkodott ahhoz a rögeszméhez, hogy a szövetségesek szívesen vennék az orosz csapatok feltartóztatását. Abból a tényből, hogy az angolszász csapatok távol vannak, az orosz seregek viszont közelednek, egyetlen következtetést tudott levonni: ellen kell állni a szovjet hadseregnek, meg kell akadályozni, hogy az ország területére lépjen – azaz ki kell tartani Németország oldalán. Február 2-án ezzel kapcsolatban a következőket írta Barczának: „Ha nekünk választani kell – míg más tényező nem jelentkezik [azaz az angol–amerikai hadsereg] – egy lényegében defenzív Németország és egy expanzív Oroszország között, mi nem tehetünk mást, mint kitartunk Németország mellett.”

Ezen a platformon született meg Kállay új terve: a Kárpátok vonalán be kell rendezkedni a védelemre, ehhez haza kell hozatni a Szovjetunióban harcoló katonaságot, és mozgósítani a belső katonai tartalékokat. A szövetségesekkel pedig közölni kell, hogy Magyarország csak védekező hadműveleteket folytat – szükség esetén – saját határain, a szovjet csapatok tehát elkerülhetik Magyarországot. Fegyverszünetet a magyar kormány nem köt, nem szünteti meg formálisan a szövetséget Németországgal, de nem engedi meg német csapatok tartózkodását az ország területén, és a gazdasági támogatásnak is véget vet.

Az előkészületek most gyorsan megindultak. 1944 februárjában a miniszterelnök megüzente nyugatra új elképzeléseit, és bár a nyugati hatalmak nevetségesnek tartották tervét, és ismét csak azt a tanácsot adták, hogy kérjen fegyverszünetet a Szovjetuniótól, ha annak csapatai elérik Magyarországot, Kállay nem adta fel terveit. Február 12-én Horthy levelet írt Hitlernek, amelyben kérte a magyar csapatok hazahozatalát a keleti frontról, hogy a Kárpátok vonalán védelemre rendezkedhessenek be. A „belső mozgósítás” érdekében nagyarányú propagandakampány indult, amelyhez felhasználták Kossuth Lajos halálának 50. évfordulóját. (Az évforduló napjára tervezett ünnepség egyébként már a német megszállás miatt elmaradt.) A mi-

nisztertanács külön határozatban szögezte le, hogy az emlékünnepeket a függetlenség, a magyar ellenállás, az alkotmányosság, és a jogegyenlőség gondolatának jegyében kell megrendezni, külön hangsúlyt adva a honvédség szerepének és a pánszláv veszély elleni védekezésnek. Kállay most – mintha Németországgal szövetségben nem az ellenforradalmi Magyarország támadt volna a Szovjetunióra – valamiféle honvédó hangulatot szeretett volna kelteni az országban. Nagyszabású propagandakampányt akart indítani külföld felé is, hogy a nyugati, elsősorban az angolszász közvéleményben kedvező színben tüntesse fel Magyarországot.

1944. március 1-én a miniszterelnök levelet írt a semleges országokban működő magyar követekhez, amelyben vázolta elképzeléseit. A levél elején elismerte, hogy az a feltevés, amely szerint „az angol-amerikai csapatok az orosz katonák előtt érik el ezt a térséget, és Közép- és Kelet-Európa jövőjét az angol, amerikai politika” fogja meghatározni, az adott helyzetben már nem aktuális. „A partner, akire számítottunk, nem materializálódott.” Majd így folytatta: „Mi természetesen nem gondolkozunk dogmákban és nem akarjuk jelenlegi álláspontunkat túlságosan mereven meghúzni, de sohasem szabad elfelejteni, hogy abban a helyzetben, amelyet e levél kezdetén vázoltam, egy számunkra kedvező határozatot a jelenlegi pillanatban nem hozhatunk. Mégis meggyőződéseim – noha nem becülöm túl az angolszászok és Oroszország közötti jelenlegi feszültséget, és szakadásra sem számítok a szövetségesek között –, hogy az angolszász hatalmak felismerik, hogy Oroszország mind ideológiailag, mint potenciálisan veszélyt jelent számukra, és hogyha Oroszország győz, győzelmét egy Oroszország és egy új Németország közötti együttműködés követi majd... Ha ezt felismernék, akkor a kelet-európai kérdést talán egészségesebb és kedvezőbb fényben ítélnék meg.” A következőket, amit ebből Kállay levont, így hangzott: „Magyarországnak ennélfogva időt kell nyernie, mert idővel a dolgok javulni fognak a mi szempontunkból.” Nos, és Magyarország miniszterelnöke a fentiek alapján milyen gyakorlati lépéseket tartott fontosnak? A magyar diplomácia fő feladatát abban látta, hogy próbálja meg az ellenforradalmi rendszert a nyugati közvéleményben szalonképpé magyarázni. „Nagyon fontos célunknak annak kell lennie – írja –, hogy megcáfoljuk a Magyarország ellen felhozott három fő vádat: hogy a ma-

gyar politikai és társadalmi rendszer feudális, antidemokratikus és antiszociális, hogy Magyarország elnyomta a nem magyarokat, hogy megcsönkította szomszédainak területét.” A miniszterelnök levele végén kifejtette ama meggyőződését, hogy a magyar hadsereg meg tudja védeni a Kárpátokat a szovjet hadsereg előrenyomulásával szemben – hacsak a szovjet seregek nem akarnak minden áron áttörni (!).

Milyen konkrétumokra alapozta feltételezéseit és reményeit Kállay? Semmilyenekre! A nagy tranzakció, az ellenforradalmi rezsim átmentése, 1944 elején már csak irreális tervekben volt elképzelhető. Irreális tervek pedig csak irreális feltételezésekre épülhetnek. Kállay, akárcsak jó néhány elődje, szerette magát reálpolitikusként feltüntetni. Az év elején kidolgozott új taktikája viszont leplezetlenül feltárta, hogy sem realista, sem igazi politikus nem volt. Valódi önmagához tért vissza, aki miniszterelnök korában is csak az egykori Szabolcs megyei főszolgabíró szintjén tudta szemlélni a világot. Politikai pályafutása is így ért véget. A koncepció – a rezsim megmentése lavírozó politikával – Teleki Pálé volt. Ezt próbálta Kállay felmelegíteni más nemzetközi helyzetben és Teleki képességei nélkül. Teleki azonban, amikor tervei csődöt mondtak, legalább saját magára nézve le tudta vonni a konzekvenciákat. Kállay a német megszállás napjaiban csak egyre volt képes: a Gestapo elől a miniszterelnöki palota kerítésén átmászva a török követségre menekült.

3. MAGYARORSZÁG NÉMET MEGSZÁLLÁSA

Az 1943-as olaszországi események a szövetségesekben reményt, Hitlerben félelmet keltettek, hogy az olasz példa követésre talál. A németek különösen a magyarországi helyzetet kísérték figyelemmel, hiszen Kállay nyugati kapcsolatairól a biztonsági szolgálat útján meglehetősen pontos információkkal rendelkeztek.

Hitler 1943. július 26-án egy megbeszélésen, utalva a magyar kormány kísérleteire, dühösen jelentette ki: „Ügyelnünk kell arra, ne-hogy Magyarországon még valami disznóság történjék.” Ezen a nyáron a német katonai és politikai vezetés arra az elhatározásra jutott, hogy megteszi az előkészületeket Magyarország megszállására. Ezt az elhatározást csak siettette, hogy Bakach-Bessenyei és Tyler megbeszé-

léseinek anyagát – mivel a rejtjelkulcsot sikerült megfejteniük – részben ismerték. Az olasz kapituláció utáni napokban a német vezérkar hadműveleti osztálya utasítást kapott, hogy készítse el Magyarország katonai megszállásának hadműveleti tervét. A tervjavaslat 1943. szeptember 30-ra elkészült, és a „Margarethe” fedőnevet kapta. (Később, amikor Románia megszállásának terve is elkészült, a magyar terv fedőneve „Margarethe I”, a románé „Margarethe II” lett.)

A terv készítői abból indultak ki – figyelembe véve a rendelkezésre álló erők mennyiségét –, hogy Magyarország megszállásához és a magyar hadsereg lefegyverzéséhez szükség van a szlovák és román hadsereg közreműködésére is. Egyelőre azonban ezt nem kívánták az illető kormányok tudomására hozni. Magyarország katonai megszállása esetére három, egymástól független hadműveleti zóna létrehozását javasolták: 1. Nyugat-Magyarország – Budapesttel és a magyar hadsereg zömével; 2. Kelet-Magyarország – a Tiszától délre és keletre; 3. Északkelet-Magyarország – a Tiszától északra. Az első hadműveleti zóna megszállása német, a másodiké román, a harmadiké szlovák és német erők feladata lett volna. A részletes javaslatokat csak az 1. és 3. zónára készítették el, tehát arra a területre, ahol a német erők felhasználását tervezték. Az akcióban részt vevő csapategységek felvonulására vasúton és gyalogmenetben nyolc napot irányoztak elő. A javaslat a hadművelet taktikai végrehajtásának kifejtése mellett általános elvként leszögezte, hogy a magyar hadsereggel szembeni magatartásnak a politikai helyzethez kell igazodnia. Amennyiben a lefegyverzés nem kerülhető el, a keleti fronton levő megszálló erőket munkaszászolajakként kell felhasználni.

A terv végrehajtásának időpontjára nem tettek javaslatot, aminek okát elsősorban az általános hadihelyzetben kell keresnünk; a német hadvezetés figyelmét ekkor elsősorban a keleti arcvonal egyre súlyosbodó problémái kötötték le.

A hadműveleti osztály vezetője 1943. november 1-én közölte, hogy a javaslattal általánosságban egyetért. Észrevételei kisebb módosítások mellett főleg arra vonatkoztak, hogy a magyar hadsereget nem lefegyverezni kell, hanem – Ausztria esetéhez hasonlóan – megnyerni. A módosított megszállási javaslatot november 7-én terjesztették elő. Lényeges új vonása az volt, hogy 1943 december közepétől a német

hadsereget képesnek tartotta a Margarethe-terv önálló végrehajtására, más arcvonalról való erőik ideiglenes elvonásával. A tervet egyúttal újból kifejezésre juttatta, hogy lehetetlen egyidejűleg Magyarország és Románia ellen katonai eszközökkel fellépni. Ezért a politikai vezetésnek vagy ki kell kapcsolni ezt a lehetőséget, vagy biztosítani kell, hogy a megszállás ne ütközzön egységes katonai ellenállásba.

A megszállási tervet új változatáról sem történt döntés. A katonai helyzet folytonos romlása miatt újabb és újabb erőket kellett szabaddá tenni a szovjet–német front számára. Ily módon a novemberi javaslat hamarosan túlhaladottá vált.

Időközben, 1943. december 10-én elkészült Veessenmayer jelentése is, akit a német külügyminisztérium 1943 őszén ismét Budapestre küldött a politikai helyzet tanulmányozására, s aki hivatalosan mint a Standard-gyár igazgatója tartózkodott a magyar fővárosban. „Minden magyar – írta jelentésében –, akár paraszt, akár munkás vagy katoná, aki tevékenységével csökkenti megterhelésünket, a Führer tartalékát erősíti a birodalomban. Minden magyar, aki értünk vérzik, csökkenti véráldozatunkat, erősíti tartalékunkat a további hadvezetés céljaira.” Veessenmayer a magyarországi helyzet tisztázását feltétlenül szükségesnek tartotta, de kifejezte azt a meggyőződését is, hogy a kérdés inkább politikai, mint katonai megoldást kíván, mivel Olaszország kapitulációja után a magyarországi kiugrási kísérletek abba maradtak, tehát Németországot nem fenyegeti közvetlen veszély. Ezért olyan megoldást javasolt, amelyben a magyar állam „bizonyos szuverén jogai” fennmaradnak. A jelentés főbb pontjai a következőkben foglalhatók össze: Magyarországgal szemben sürgős intézkedésekre van szükség, de helyesen kell megválasztani az időpontot. A megszállás jelenleg még korai, helyesebb a megfelelő lépéseket akkor megtenni, ha a szovjet csapatok még inkább előrenyomulnak, s „a még nagyobb bolsevista veszély” a magyar vezető köröket éretté teszi a tárgyalásra. A megoldás legcélszerűbb módja az volna, ha a magyar–német határ különböző pontjain csapatösszevonások történének, s közben Horthyt meghívnák Hitlerhez, vagy olyan német személyiségek utaznának Budapestre, akik hatni tudnak a kormányzóra (Göring vagy Himmler). Horthyval szemben a kesztyűs kéz politikáját váltogatni kell az erős kéz politikájával, s követelni kell tőle a jelenlegi kormány eltávolítását, a németek által kijelölt minisz-

terelnök kinevezését. Újjá kell szervezni a budapesti német követséget. Nagy hatáskörrel, bizonytalan időtartamra német teljhatalmú megbízottat kell küldeni Magyarországra. Veesenmayer egyben azonnali intézkedést javasolt a zsidókérdésben, előre összehangolt terv alapján.

A keleti front eseményei – a szovjet hadsereg átkelése a Dnyeszteren és egyes helyeken a Pruton is – közvetlen közelségbe hozták azt a lehetőséget, hogy a szovjet haderő elérje a magyar határokat. Ez esetben pedig, ha Magyarországon fordulat következik be, az az egész balkáni front összeomlását eredményezné. 1944 január végén és február elején a német vezérkar újból átvizsgálta a Margarethe-tervet. A megszállás végrehajtását csak sürgette Horthy február 12-i levele Hitlerhez.

A német hadvezetés ismét arra a meggyőződésre jutott, hogy a megszálláshoz nincs elegendő ereje, ezért 1944. február 26–28-án, Antonescu látogatásakor Hitler tájékoztatta őt Magyarország közeli megszállásáról, s az abban való esetleges román részvételtől. A miniszterelnök rendkívüli örömmel fogadta a közlést, de segítségét a román területi követelések azonnali kielégítésével hozta összefüggésbe. Hitler ezért jobbnak ítélte, ha eltekint a román részvételtől. Antonescu látogatása mindenesetre meggyőzte őt arról, hogy közvetlen román kiugrás veszélye nem fenyeget. Így a Margarethe II-t egyelőre félre lehetett tenni, és minden erőt a Margarethe I végrehajtására összpontosítani.

Február 28-án Hitler kiadta utasítását a Margarethe I végső változatának kidolgozására, a következő kiegészítő szempontok figyelembevételével: 1. Lehetőleg Magyarországon belül történjen a felvonulás. 2. A csapatmozdulatokat leplezni kell, mintha más célt szolgálnának. 3. A támadó egységeket ejtőernyős részlegekkel, páncélos és motorizált alakulatokkal, több rendőri egységgel és repülőkkal kell megerősíteni. 4. Ki kell jelölni a legfontosabb hadigazdasági és politikai megszállási célokat.

Február 29-én a Wehrmacht hadműveleti osztálya megkezdte az intézkedéseket. Utasították a légierők főparancsnokságát az előkészületek megkezdésére. Kiadták a megfelelő utasításokat az SS számára is. Intézkedés történt arra vonatkozólag, hogy milyen módon

kell megvalósítani a keleti fronton levő magyar erők felügyeletét, befolyásolását, szükség esetén lefegyverzését.

Az akciót eredetileg március végére tervezték, de március 3-án Hitler úgy döntött, hogy ez túl késő, s megsürgette az előkészületeket. A vezérkar úgy vélte, legkorábban március 12-én tudja a csapatokat felvonultatni, de a támadást ekkor még csak korlátozott erőkkel lehetne megindítani. A készenléti állapot után tehát további öt napra van szükség. Hitler 1944. március 4-én jóváhagyta ezt a tervet. Ugyanezen a napon Bécs környékén megkezdődtek a csapatösszevonások. De a szovjet erők sikeres támadása Tarnopol térségében (március 4.) újabb átszervezéseket tett szükségessé. A Magyarország ellen készülő egységek egy részét ismét a szovjet frontra küldték. Helyükre a nyugati megszálló erőktől vontak el újabb alakulatokat.

Március 7-én Hitler főhadiszállásán Foertsch tábornok – aki a Margarethe I irányításával volt megbízva – március 18-át javasolta, de végül is úgy döntöttek, hogy kedvezőbb a *vasárnapot*, március 19-ét választani a megszállás napjául. Március 8-án a Magyarország elleni hadműveletek irányítására Bécsben felállították a főhadiszállást, és 12-én kibocsátották a hadműveleti parancsot, amely a támadást Budapest ellen négy oldalról írta elő, hangsúlyozva a magyar csapatok lefegyverzésének szükségességét és minden ellenállás letörését. Délről, a Bánát, Újvidék és Eszék felől két hadosztály és különböző SS-egységek; nyugatról, Horvátország és Szlovénia térségéből szintén két hadosztály támad. A fő támadó csoportosulás – az eredeti tervtől eltérően – nem délről, hanem északnyugatról indul: három hadosztály, köztük motorizált és páncélos egységek. Végül Szlovákiából is kiegészült volna a támadás néhány ezreddel.

Miközben a katonai előkészületek már teljes erővel folytak, március 15-én délelőtt megbeszélésre került sor Hitler, Ribbentrop és Himmler között Klessheimben. Az itt született döntés lényegesen befolyásolta a megszállás körülményeit, mind katonai, mind politikai vonatkozásban. A biztonsági hivatal és a külügyminisztérium ugyanis még nem vetette el teljesen a Veessenmayer által kidolgozott megoldást, s ezért memorandumot terjesztett Hitler elé, amely azt bizonygatta, hogy Németország számára eredményesebb és hasznosabb lenne, ha megpróbálnák a magyar politikai körök feltétlen németbarát elemei révén átvenni a hatalmat. A megszállást tehát erre a célra kell fel-

használni. A memorandum, amely minden lényeges pontban Veessenmayer javaslatait vette figyelembe, a katonai intervencióval szemben az „evolúciós utat” tartotta célszerűnek. Az előbbi esetleg egy ellenállási, védelmi front létrehozását váltaná ki Magyarországon; nem lehetne kormányt alakítani, legfeljebb megvásárolt személyekből, mert Horthy azonnal lemondana; katonai, politikai és gazdasági káosz keletkezne, partizánharc bontakozhatna ki, ami nagy német katonai erőket kötne le. Az evolúciós úttól viszont várható többek között: a belpolitikailag konszolidált, németbarát Magyarország; a honvédség és a karhatalmi alakulatok készenlétben maradnak és a birodalom rendelkezésére állanak; az ország totális gazdasági kiaknázása biztosítva lesz; számos német hadosztály bevetése takarítható meg. A memorandum ezeket az előnyöket viszonylag egyszerű eszközökkel vélte elérhetőnek: Hitler küldjön személyes üzenetet Horthyhoz, s „a kormányzó által legalizálva, széles alapon nyugvó, a jobboldali kormány szárnytól a Magyar Megújulás Párton – Magyar Nemzetiszocialista Párton keresztül egészen a nyilaskeresztesekig terjedőleg, kormányt alakítandó”.

A március 15-i megbeszélésen Hitler a megszállás és az evolúciós út kombinálása mellett döntött: a katonai megszálláshoz kívánta megkapni Horthy jóváhagyását. A tanácskozás után Ribbentrop azonnal táviratozott Jagow követnek. Utasította, hogy még aznap este keresse fel Horthyt, és közölje vele: Hitler ezekben a napokban Obersalzbergben tartózkodik, s katonai kérdésekről tárgyal a szövetséges hatalmak államfőivel. Antonescu és Pavelic már jártak nála, kéri Horthyt, látogasson el ő is. Hitler legkésőbb 17-én este vagy 18-án reggel szeretne a kormányzóval találkozni, s ez alkalommal megbeszélhetnék a kormányzó február 12-i levelével összefüggő kérdéseket is.

A német követ március 15-én este az Operaházban magánkihallgatást kért Horthytól, s a késő esti órákban tolmácsolta Hitler kérését. A kormányzó másnap szűk körű tanácskozást hívott össze Kállay, Ghyczy, Csataj és Szombathelyi részvételével, hogy döntsön, elutazék-e Hitlerhez. Hosszas vita után, amelyben a Bécs környéki német csapatösszevonások is szóba kerültek, megszületett a határozat: a kormányzó kíséretével 17-én Németországba utazik.

Hitler főhadiszállásán a március 16-i helyzetmegítélés alkalmával már közölhették, hogy a magyar kormányzó a meghívást elfo-

gadta. Ugyanaznap este pedig Ribbentrop benyújtotta Hitlerhez a Veesenmayer magyarországi birodalmi megbízottá való kinevezéséről szóló okmányt. Ez a rendkívül fontos irat, amelyet Hitler 1944. március 19-i dátummal írt alá, a következőket tartalmazta:

„1. A birodalom magyarországi érdekeit a jövőben a nagynémet birodalom teljhatalmú magyarországi megbízottja fogja figyelemmel kísélni, aki egyben a követ címet viseli.

2. A birodalom teljhatalmú megbízottja felelős a magyar politika minden fejleményéért, és utasításait a birodalmi külügyminisztertől kapja. Feladata elsősorban, hogy elősegítse olyan új magyar nemzeti kormány megalakítását, amely eltökélte, hogy a háromhatalmi egyezményből folyó szövetségi hűségét lojálisan és a végső győzelemig megőrzi. Ezt a kormányt a birodalom teljhatalmú megbízottja lássa el iránymutató tanácsaival, és képviselje nála a birodalom összes érdekeit.

3. A birodalom teljhatalmú megbízottja gondoskodik arról, hogy az ország teljes közigazgatását – a német csapatok ott-tartózkodásának idején is – az ő irányítása alatt álló kormány intézze, azzal a céllal, hogy az ország minden erőforrását, elsősorban gazdasági lehetőségeit, a közös hadviselés érdekében maximálisan kihasználja.

4. Magyarországon működő bármilyen német polgári szerv csak a birodalom teljhatalmú megbízottjával egyetértésben létesíthető, azok neki vannak alárendelve, és tevékenységüket irányítása szerint végzik.

Az SS és a rendőrség német erőkkkel végrehajtandó magyarországi feladatainak ellátására – elsősorban a zsidókérdés rendőrségi vonatkozásaiban – a birodalom teljhatalmú megbízottjának törzséhez nyer beosztást egy magasabb SS- és rendőrségi vezető, aki a megbízott politikai utasításai szerint jár el.

5. Amíg német csapatok tartózkodnak Magyarországon, addig e csapatok parancsnoka gyakorolja Magyarországon a katonai felségjogokat. A parancsnok az OKW [a Wehrmacht főparancsnoksága] főnökének van alárendelve, és tőle kapja utasításait.

Az ország belső területének és meglepetésszerű külső támadás elleni katonai biztosítása a csapatok parancsnokának feladata.

Támogatja a birodalom teljhatalmú megbízottját politikai és közigazgatási feladataiban, akivel szemben egységesen képviseli a Wehr-

macht igényeit, főként az országnak a német csapatok ellátására irányuló kihasználásában.

A Wehrmacht igényeit polgári területen a birodalom teljhatalmú megbízottja teljesíti.

Késedelemből eredő sürgős veszély esetén jogosult a német csapatok parancsnoka polgári téren is elrendelni olyan rendszabályokat, amelyek a katonai feladatok megoldásához szükségesek. Ezekre vonatkozóan a lehető leggyorsabban érintkezésbe lép a birodalom teljhatalmú megbízottjával.

Mindazokban a kérdésekben, ahol hatásköreik érintkeznek, a birodalom teljhatalmú megbízottja és a német csapatok parancsnoka a legszorosabban tartoznak együttműködni, és intézkedéseiket kölcsönösen egyeztetni.

6. A nagynémet birodalom magyarországi teljhatalmú megbízottjává és követévé dr. Edmund Veesenmayer párttagot nevezem ki."

Még a magyar delegáció Németországba érkezése előtt elkészült az a jegyzőkönyvtervezet is, amelyben a tárgyalások eredményét óhajtották rögzíteni. A tervezet leszögezte, hogy az új magyar kormány, amely a németek belecgyezésével alakul meg, kötelezi magát, hogy végig kitart a háborúban Németország mellett. A kormány elnöke Imrédy Béla, a honvédelmi miniszter Rátz Jenő lesz. A németek igényt tartanak a kormány többi tagjának kijelölésére, illetve kinevezésük jóváhagyására. Az új kormány belső és külső támogatása érdekében német csapatok érkeznek Magyarországra; a kormány „a birodalmi kormányval való legteljesebb egyetértésben” vezeti az ügyeket, ellenőrzésére és segítésére pedig teljhatalmú birodalmi megbízottat neveznek ki. A magyar hadsereg a jövőben a német főparancsnokság utasítása szerint működik. A jegyzőkönyvtervezet végül megállapította, hogy a kormányzó szótartot intéz a magyar néphez, a katonasághoz és a hatóságokhoz: fogadják barátságosan a bevonuló német csapatokat.

Március 17-én a német vezérkar összeállította azokat a katonai követeléseket, amelyeket az újjáalakítandó magyar kormánynak kívántak átadni: 1. a hadsereg vezető pozícióit németbarát tisztekkel kell betölteni; 2. a magyar hadsereget az OKW utasítása szerint kell átszervezni; 3. a keleti fronton levő magyar megszálló hadosztályokat közvetlenül a német hadseregnek kell alárendelni; 4. a leMBERGI ma-

gyar hadsereg-parancsnokságot meg kell szüntetni; 5. a magyar-román határon mindenféle katonai készülődést abba kell hagyni; 6. német támogatással 4–5 megbízható, harcász hadosztályt kell felállítani; 7. a hadrafogható és munkaképes lakosságot számba kell venni és további magyar harcoló és biztosító kötelékeket kell felállítani a keleti frontra, adott esetben Franciaországba vagy Isztriába is; 8. a hadüzemek termelésének fokozása és ennek megfelelően a hadfelszerelési, nyersolaj- és a mezőgazdasági export növelése; 9. a megnövekedett szállítási kötelezettségek megbízható teljesítése.

Horthy 1944. március 18-án reggel érkezett meg kíséretével együtt Klessheimbe, ahol azonnal megkezdődtek a megbeszélések a már ismertetett okmányok szellemében. Hitler kendőzetlenül Horthy elé tárta kifogásait, és közölte, Magyarországnak a háborúból való kiugrását megelőzendő „arra kényszerül, hogy megtegye intézkedéseit”. Horthy tiltakozott a kiugrás vádjá ellen, s megkérdezte, hogy Hitler intézkedései a megszállást jelentik-e? Hitler igenlő válaszát éles szóváltás követte, majd Horthy felháborodottan távozott a szobából.

A tárgyalások megszakítása után Horthyt kísérete arra kérte, hogy délután vegye fel újra a megbeszélések fonalát Hitlerrel. A kínos légkörben lefolyt közös ebéd után újabb kétórás megbeszélésre került sor. Hitler továbbra is ragaszkodott a megszálláshoz, Horthy viszont nem volt hajlandó beleegyezését adni. A tárgyalások 17 óra 25 perckor ismét megszakadtak, közben azonban 17 órakor kiment a parancs a német alakulatokhoz a Margarethe I végrehajtására.

Horthy a délutáni tárgyalások után azonnal el akart utazni. De Szombathelyi kérte a kormányzót, hogy még ne utazzanak el, mert ő még szeretne egy megbeszélést folytatni Hitlerrel a helyzet tisztázása céljából. Másrészt a németek kijelentették, hogy a kormányzó különvontatást légiriadó miatt nem lehet indítani. Szombathelyi tárgyalása Hitlerrel 17 óra 45 perctől 18 óra 40 percig tartott. Hitler a magyar vezérkari főnöknek – aki időt kért Horthy számára, hogy elhatározásra juthasson – kijelentette, a megszállás elkerülhetetlen, s haladékat nem adhat, annál is inkább, mert az indulási parancsot már kiadta.

Szombathelyi ezután Ribbentroppal ült össze megbeszélésre. A német külügyminiszter közölte, Horthytól csupán azt kéri, hogy írja alá azt a közös közleményt, miszerint a német csapatok bevonulása Magyarországra „közösönös megállapodás alapján” történik. Horthy

azonban, mikor ezt vele közölték, visszautasította az ő beleegyezését is tartalmazó nyilatkozat aláírását.

Ezek után Szombathelyi és a berlini magyar követ, Sztójay közbenjárására Ribbentrop újabb találkozót eszközölt ki Hitler és Horthy között. Az újabb, s egyben utolsó megbeszélés 20 óra 10 perckor kezdődött. Hitler ez alkalommal megígérte, hogy mivel a német csapatok már útban vannak Budapest felé, azonnal felszólítja Antonescut, hogy a román csapatok induljanak a keleti frontra, mert most már nem hivatkozhat arra, hogy azért nem teljesítheti a német kérést, mert Magyarország hátba akarja támadni Romániát. Ami Horthy fellépését illeti, a különböző forrásokból nyert képünk nem teljesen világos. De hogy határozott tiltakozásról ezúttal nem volt szó, azt alátámasztja mind további magatartása, mind pedig az, hogy a német vezérkar naplója szerint a kormányzó kijelentette: „most már teljesen megértette a Führer szándékait és hajlandó teljesíteni követeléseit”. A pontos részletek tisztázása azonban ez alkalommal sem történt meg. A vezérkari napló ezt így összegezte: „Mivel a tárgyalások ilyen formában folytak le, nem nyílt mód arra, hogy a vezérkar irodájának katonai követeléseit előterjesszék; hasonlóan nem kerülhetett sor a már előkészített jegyzőkönyv aláírására sem.”

Horthy különvonata 21 órakor indult el Budapest felé. A vonaton Jagow felkereste a kormányzót, és közölte vele, hogy követi megbízása alól felmentették, s az újonnan kinevezett követ, Veessenmayer, már a vonaton tartózkodik. Majd bemutatta Horthynak Veessenmayert, aki azonnal konkretizálni kezdte a németek terveit, és közölte, hogy Hitler olyan új magyar kormányt kíván, amelyben megbízhatik.

Miután Horthy és kísérete elhagyta Klessheimet, a német katonai vezetés a tárgyalások alapján néhány javaslatot terjesztett Hitler elé a megszállással kapcsolatosan. Javasolták, hogy tekintsenek el az ún. propagandarepülések végrehajtásától és a tervezett röplapok ledobásától, valamint a budai Vár és a Citadella megszállásától (egy díszőrség felvonultatását a Várba szükségesnek tartották). A magyar hadseregre vonatkozóan javasolták, hogy az egységeket egyelőre tartásák a kaszárnyákban, de ne fegyverezzék le. A fegyverkészleteket a raktárakban kell őrizni és lehetőleg érintetlenül hagyni, mivel ezek már közös tulajdonnak számítanak. Javasolták továbbá, hogy a

kormányzó különvonatát ne tartóztassák fel a határon. Hitler a javaslatokat elfogadta.

A német megszálló erők zöme 1944. március 19-én hajnali 4 órakor lépte át a határt. Belgrád felől három, Zágráb felől két hadosztály, Bécs körzetéből két páncélos hadosztály, végül Krakkó térségéből egy motorizált hadosztály nyomult be Magyarország területére. Tervszerűen sikerült az ejtőernyősök leszállása, valamint az ún. átvonuló csapatoknak az akcióba való bekapcsolása is. A németek sehol sem találtak említésre méltó ellenállásra, mivel a magyar kormány – bár a megszállás előkészületeiről tudomással bírt – semmi ellenintézkedést sem foganatosított, még akkor sem, amikor megérkezett Ghyecz külgügyminiszter rejtjeles távirata arról, hogy a megszállás küszöbön áll.

1944. március 18-án éjjel Keresztes-Fischer belügyminiszter felkereste a miniszterelnököt, és átnyújtotta neki a határőrség jelentését, amely szerint este 21 órakor német csapatok lépték át Magyarország nyugati határát, és a főváros felé tartanak. Nem sokkal később újabb jelentés érkezett: a déli és északkeleti határokról is német alakulatok nyomulnak az ország belsejébe, s minden irányból német katonai szerelvények futnak Budapest felé. Kállay és Keresztes-Fischer azonnal tanácskozássra hívta a legfőbb katonai vezetőket. A megbeszélés az éjszakai órákban meg is kezdődött, de még mielőtt bármiféle terv körvonalai kibontakozhattak volna, Bajnóczy Józsefnek, a vezérkari főnök helyettesének egy táviratot nyújtottak át, melyben Szombathelyi Horthy különvonatáról utasította helyettesét, hogy semmiféle katonai intézkedést ne foganatosítsanak, amíg a kormányzó vissza nem érkezik Budapestre. A német csapatokat pedig fogadják úgy, mint barátokat. Ez a távirat pontot tett a tanácskozás végére. Az esetleges katonai ellenállás tervét, amely amúgy sem került komolyan szóba, végleg elvetették. A polgári lakosság riasztásáról is lemondtak. Kállay utólag, emlékirataiban azzal a meglepő indokkal próbálta ezt igazolni, hogy „nem akarták az emberek éjszakai nyugalmaát zavarni”.

Így történt, hogy Budapest lakossága 1944. március 19-én reggel 6 órakor német tankok dübörgésére riadt fel. Amikor pedig délelőtt 10 órakor a kormányzói különvonat befutott a Kelenföldi pályaudvarra, a német díszszázaddal együtt várakozó Kállay már arról számolt be Horthynak, hogy az összes repülőterek és közlekedési csomópontok, a legfontosabb hírközlési központok német ellenőrzés alatt áll-

nak. S a német megszállással kapcsolatos egyetlen miniszterelnöki intézkedéseként csak arról tudott jelentést tenni, hogy utasítást adott a miniszterelnökség, a külügy- és hadügyminisztérium, valamint más minisztériumok titkos irattárainak megsemmisítésére.

Magyarország német megszállása tehát *alig tizenkét óra alatt* ment végbe, úgy, hogy a kormány még jelképes kísérletet sem tett az ország függetlenségének védelmére, és a megszálló egységek előrenyomulását semmiféle számottevő ellenállási akció, gyakorlati tett nem nehezítette.

A megszálló csapatokkal együtt érkező Gestapo-alakulatok 19-én már a kora reggeli órákban megkezdték a letartóztatásokat és a magyar közbiztonsági szervek épületeinek megszállását. Százával hurcolták el az ellenzéki pártok vezetőit, baloldali közéleti személyiségeket s az angolbarát politikai csoportok vezetőit és tagjait. A fővárost körülzárták, s a gyűrűn egyetlen zsidót sem engedtek ki. A vidéki városokban – főleg a gazdag zsidók közül – túszokat szedtek.

Horthy visszatérése után március 19-én a déli órákban a koronatanács ülést tartott, ahol Horthy és a megbeszéléseken részt vett politikai és katonai vezetők beszámoltak a klessheimi eseményekről, majd a Kállay-kormány benyújtotta lemondását. Az új kormány kinevezése azonban még egy ideig váratott magára. Horthy ugyanis mereven elzárkózott azelől, hogy a németek által javasolt Imrédyt nevezze ki miniszterelnökké. A kormányalakítás elhúzódása nyugtalansággal töltötte el a német vezetőket. Ezzel magyarázható, hogy Hitler március 22-én parancsot adott a Vár katonai megszállásának előkészítésére. Tervbe vették egy ultimátum átadását Horthynak, amely szerint, ha 22-én 18 óráig nem alakul a német kívánságoknak megfelelő kormány, s nem ad ki kommunikét, mely szerint „... kölcsönös megegyezés alapján német csapatok érkeztek Magyarországra”, akkor erőszakkal elfoglalják a Várat, a magyar hadsereget felosztatják, és német vezetés alatt szervezik újjá, úgyhogy a Tiszától nyugatra csak két kisebb magyar alakulat maradjon.

Az újabb katonai akcióra azonban nem került sor. Sztójay Döme miniszterelnökké jelölését a németek elfogadták, így március 23-án megalakult az új magyar kormány, és megjelent a német csapatok bevonulását legalizáló kommuniké. A Sztójay-kabinet tagjai a kormánypárt szélsőjobboldali elemeiből és az Imrédy-féle Magyar Meg-

újulás Pártjából kerültek ki. (Május 23-án gazdasági csúcsminiszterként Imrédy is belépett a kormányba.) A Nemzetiszocialista Pártot egyedül Baky László belügyi államtitkár képviselte. A kormány összetétele ugyan nem felelt meg mindenben a németek elképzeléseinek, de bíztak abban, hogy a továbbiakban ki tudják eszközölni újabb bizalmi embereik bevonását.

Sztójay a magyar követeknek küldött első táviratában így határozta meg programját: „Vezetésem alatt alakult új kormány belpolitikában Gömbös Gyula politikai célkitűzéseit fogja követni és megvalósítani, külpolitikában pedig híven a hármashatalmi és antikomintern paktumban vállalt kötelezettségekhez, valamint a Német Birodalomhoz fűződő tradicionális baráti hűség és fegyverbarátság alapján legmelegebben ápolni fogja magyar–német jó viszonyt... Kormány első feladata lesz egyrészt ország belső rendjét biztosítani és fenntartani, másrészt bolsevizmus elleni küzdelmet hathatósan megszervezni és ebben részt venni.” A diplomaták közül viszont, akiknek ezt a táviratot Sztójay küldte, ehhez a programhoz többen nem akarták nevüket adni, s ezért lemondtak beosztásukról.

A német katonai és politikai körökben a Sztójay-kormány megalakulása után is viták folytak a magyar hadsereg kérdéséről. Voltak, akik továbbra is a lefegyverzés mellett foglaltak állást, mások – első sorban Veessenmayer – ellenezték ezt, egyrészt azzal érvelve, hogy így nem lenne fenntartható a „szuverenitás megőrzésének látszata”, másrészt, hogy a magyar hadsereget fel lehet használni a keleti fronton. Március 26-án Horthy is sürgette Veessenmayernél a magyar csapatok kaszárnyazárlatának feloldását – kilátásba helyezve lemondását is, de ígéretet téve a rendelkezésére álló erők mozgósítására „a bolsevizmus leverésére”, amennyiben „a magyar csapatokat a tradicionális fegyverbarátság szellemében kezelik”. A vitát főleg az újabb szovjet előrenyomulás döntötte el. Március 28-án a német főhadiszálláson tartott értekezleten, amelyen részt vett Ribbentrop, Himmler és Keitel, az OKW főnöke is, Hitler úgy döntött, hogy a magyar hadsereget nem kell lefegyverezni, de a magyar egységek bevetését csak fokozatosan kell megvalósítani, hogy szilárdan kézben lehessen őket tartani, nagy német erők lekötése nélkül. Veessenmayer álláspontja tehát felülkerekedett – és helyessége rövidesen beigazolódott. Gyors

ütemben megindult az újabb magyar hadosztályok kiküldése a keleti hadszíntérre, ahol kisebb részüket megszállási feladatok ellátására használták fel, nagyobb részüket pedig harcba vetették a szovjet hadsereg ellen. Közben pedig a németek keresztülvitték a magyar katonai vezetés megtisztítását, a személyi változásokhoz lépésről lépésre kioroszakolva Horthy hozzájárulását. Felelős, magasabb beosztásban csak németbarát tiszteket tűrtek meg. Nemcsak a legfelsőbb katonai vezetést vonták német ellenőrzés alá, hanem az alacsonyabb katonai fórumokhoz is német ún. összekötő törzseket, illetve tiszteket osztottak be.

1944. március 19. után a megszállók a politikai és gazdasági élet minden területét ellenőrzésük alá vonták. Az ország tényleges ura Veessenmayer birodalmi megbízott lett. Munkájának támogatására már március 20-án Budapestre érkezett a német külügyminisztérium néhány vezető munkatársa: Schmidt, Rühle, Six és Benzler. Six és Schmidt kidolgozta a kulturális megszállás programját, amelyet azután az illetékes magyar szervek hajtottak végre. A kulturális gleichschoaltolást többek között a Kolosváry-Borcsa Mihály kormánybiztos irányítása alatt zúzdába küldött könyvek és betiltott lapok jelezték. Benzler Veessenmayer törzsében legfőbb gazdasági felelős lett, s rajta kívül mindenféle repülőgépgyártási, fegyvergyártási, munkaerő-ellátási összekötő működött, akiknek mindenekelőtt az volt a feladatuk, hogy elősegítsék a nagyipar teljes kihasználását a német célok érdekében.

Április 1-én a németek megbízottat neveztek ki „a fegyverkezés és haditermelés irányítására Magyarországon”. Az elképzelés az volt, hogy a közös hadfelszerelési – lőszergyártási, repülőgépgyártási – programot tovább bővítik, s más ágazatokra is kiterjesztik. Elhatározták, hogy rövid időn belül 50 000 munkást visznek Németországba munkára, valamint hogy a mezőgazdasági tartalékok jó részét is ki szállítják.

A különböző német gazdasági szervek és minisztériumok féktelen igénye a magyar gazdaság mind teljesebb, rövid lejáratú kiaknázására a kizsákmányolás szervezettségét veszélyeztette, úgyhogy egységes irányelvek kidolgozása vált szükségessé. A Hitlernél e tárgyban április 15-én tartott megbeszélés – ezen részt vett többek között Speer, Funk, Ribbentrop és Veessenmayer – elvi döntése alapján április 19-én a német külügyminisztériumban tanácskozást tartottak a magyar-

országi gazdaságpolitika elveiről. Itt megállapodtak abban, hogy semmi fontos német hadiérdeket nem lehet a magyar infláció veszélye miatt mellőzni, csupán arra kell ügyelni, hogy az infláció ne váljék rohamossá. A magyar mezőgazdaságot a legteljesebb mértékben a német ellátás igényeinek kell alárendelni, s amit csak lehetséges, ki kell hozni belőle. A nyersanyagtermelést szintén a maximumig kell fokozni. Az ipart a német hadiipari termelés kiegészítésére kell beállítani. Ismét kijelentették, hogy a magyar szállításokért nem fizetnek, s ezért a klíringhitelt havi 120 millió pengőre kell emelni. Emellett minél több magyar munkaerő Németországba irányítására is igényt tartottak. Elsősorban zsidó kényszermunkások Németországba szállítását írták elő. Június 2-án a német és magyar kormány két egyezményt írt alá. Az egyik az ún. magyar hadialap létesítéséről szólt, amelynek célja a megszállási költségek és a hadi jellegű beruházások fedezése. A másik a német hadsereg számára történő hadianyaggyártás fokozását írta elő, melynek költségeit a magyar állam fedezi.

A megszálló Wehrmacht-egységekkel együtt érkezett Budapestre Adolf Eichmann SS-obersturmbahnführer „sonderkommandó”-ja, amely közvetlenül, a magyar kormánytól függetlenül intézkedett, adta ki parancsait és utasításait a Zsidó Tanácsnak, már a megszállást követő naptól kezdve. Az Eichmann-csoporttal párhuzamosan és azzal együttműködve intézte a „zsidó ügyeket” a belügyminisztérium XXI. osztálya, Endre László államtitkár irányítása alatt. Rendeleteit az SD (a német biztonsági szolgálat) „szakemberének” tanácsai alapján dolgozta ki. A Sztójay-kormány tagjai fenntartás nélkül egyetértettek a német követelésekkel. A március 29-i minisztertanáccsal megindult a zsidóellenes rendeletek áradata. Horthy – bár nem helyeselte a súlyos zsidóüldözést – legkevesbé ebben a kérdésben akart a németekkel szembeszállni, és szabad kezét adott a kormánynak. A gettókba, gyűjtőtáborokba szállítást és a deportálást a magyar rendőri és csendőri szervek hajtották végre, az SD tisztjei által megadott elvi szempontok alapján. Tevékenységük eredménye 450 000 zsidó deportálása volt.

Magyarország német megszállása tehát teljes mértékben kiszolgáltatta az országot a náci Németországnak. Lehetőséget adott Magyarországot totális kifosztására. A német megszállás, a totális fasiszta módszerek bevezetése súlyos megpróbáltatások elé állította s még jobban szétzilálta az antifasiszta ellenállási mozgalom erőit, szervezeteit.

Rendkívül megnehezült az ellenállás szervezése. Az addig legálisan működő baloldali pártokat – a Szociáldemokrata Pártot, a Kisgazdapártot és a Parasztpártot – Jaross belügyminiszter március 29-i rendeletével feloszlatta. E pártok nemcsak a német megszállás elhárítására nem készültek fel, hanem annak bekövetkezésére sem. Így szervezeteik, kapcsolataik teljesen megszűntek; a német megszállás után az ellenállás egyedüli szervezett ereje az addig is illegálisan működő Kommunisták Párt maradt. A terrorintézkedések fő célja éppen az volt, hogy állandó rettegésben tartsák és az ellenállásnak még a gondolatától is elriasszák a magyar népet. Másrészt a zsidó vagyonok egy részének szétosztásával s az ennek során kifejtett szociáldemagógiával arra is törekedtek, hogy a tömegek egy részét korrumpálják, részeseivé tegyék a vandál, embertelen pogromoknak.

A magyar ellenállás gyengeségében, a fegyveres felkelés elmaradásában jelentős szerepet játszott az a körülmény is, hogy Magyarországon a megszállás – a már ismertett okokból – olyan sajtós formát öltött, amely lehetővé tette a megszállási funkciók erősen „áttételes” érvényesülését. Horthy vállalta a jogfolytonosság látszatának fenntartását, maga nevezte ki a Sztójay-kormányt, s továbbra is a kormányzói székben maradt, ha az aktív politikai szerepléstől egy ideig némileg vissza is vonult; egy-két hetes ingadozás után a magyar hadsereg, mint a náci Németország szövetségese folytatta a harcot a Szovjetunió ellen; a régi horthysta államgépezet – a felső vezetésben végrehajtott személycseréken kívül – folyamatosan tovább működött. A terrort, a deportálásokat, a nemzetgazdaság totális alárendelését a német hadigépezetnek a megszálló szervek jórészt a magyar államapparátus felhasználásával, közreműködésével valósították meg. A német megszállók ily módon viszonylag a háttérben maradtak. Ezeknek a körülményeknek negatív hatása az ellenállási mozgalomra nem annyira Budapesten és a nagyobb városokban volt érezhető, mint inkább vidéken, ahol a helyi államhatalmi, közigazgatási szervek (csendőrség, jegyző, bíró stb.) nagyrészt személyi összetételükben is változatlanok maradtak 1944 őszéig.

A magyar kommunisták a német megszállás után felhívással fordultak a nemzet minden rétegéhez, az illegalitásba kényszerített náciellenes pártok vezetőihez, és nemzeti összefogásra, szabadságharcra, népi ellenállásra szólították fel őket. A párt a Hitler-ellenes erők előtt álló

legfőbb feladatot egy mondatban fejezte ki: „*Pusztuljanak a német megszállók!*” A német megszállás, a Kállay-féle politika kudarca, a nemzet megmentésének szükségessége a betiltott pártok szabadlábban maradt, de illegálisba kényszerült vezetőiben is megérlelte azt a felismerést, hogy csak a kommunisták által javasolt összefogás tudja a nemzet legjobb erőit a németek és bábjaik elleni harcra mozgósítani. Így 1944 májusában a kommunisták több éves fáradhatatlan munkájának eredményeként megszületett az antifasiszta nemzeti ellenállás központi harci szerve: a *Magyar Front*. A Magyar Front kiáltványban fordult Magyarország népéhez, s új szabadságharcot, új népháborút hirdetett a német fasiszták és magyar támaszaik ellen. A kiáltványt a Magyar Frontba tömörült pártok: a Kommunista Párt (Békepárt néven), a Szociáldemokrata Párt, a Független Kisgazda Párt és a burzsoázia egyes nyugatbarát csoportjait tömörítő Kettős Kereszt Szövetség elnevezésű szervezet írta alá. Később a Magyar Fronthoz a Nemzeti Parasztpárt is csatlakozott, s támogatták munkáját a szakszervezetek és a keresztény egyházak egyes képviselői is.

A Magyar Front megalakulása, felhívása, valamint a német fasisztáknak és magyar quislingjeiknek az országot kifosztásra, teljes pusztulásra ítéelő politikája következtében kiszélesedett a tömegek, elsősorban a munkásság és dolgozó parasztság ellenállása.

Nőtt a kispolgárság és a polgárság németellenes szárnyának ellenállása is. Ez abban is megmutatkozott, hogy egy részük támogatta a Magyar Front tevékenységét, mások pedig különféle illegális németellenes szervezeteket hoztak létre.

A szövetségesek nagyszabású partraszállása Észak-Franciaországban 1944. június 6-án, majd nem sokkal később a szovjet haderő nagy nyári offenzívájának megindulása kétségtelenné tette, hogy Németország teljes veresége csak idő kérdése. Ebben a katonai helyzetben Horthy füle is érzékenyebbé vált a zsidók deportálása elleni egyre erélyesebb tiltakozásokra. A pápa, a Nemzetközi Vöröskereszt, az angol király tiltakozása mellett június 26-án Rooseveltnyilatkozata is eljutott Budapestre, aki fegyveres megtorlást helyezett kilátásba, ha nem vetnek véget azonnal az üldözéseknek és deportálásoknak. 1944 június végén Horthy hosszú emlékiratot kapott a Gestapo elől vidéken bujkáló Bethlen Istvántól, aki igyekezett meggyőzni a kormányzót

arról, hogy a Sztójay-kormányt sürgősen meneszteni kell, mert az ország további kiszolgáltatása a németeknek, a zsidóüldözések folytatása, a lakosság mind súlyosabb megélhetési gondjai, a fokozódó háborús veszteségek „menthetetlenül a bolsevizmusnak vetik meg az ágát Magyarországon”. Bethlen katonai hivatalnokkormány kinevezését javasolta, amely az államapparátus vezető posztjaiba megbízható embereket ültet, csak addig folytatja a háborút, amíg az „tisztességesen lelikvidálható” lesz, közben helyreállítja az ország szuverenitását, korlátozza a németek pénzügyi és gazdasági kiszolgáltatását, és véget vet a zsidóüldözéseknek. Az emlékirat vázolta a pillanatnyi nehézségeket és ezért hangoztatta, hogy az új kormány kinevezését és a döntő lépéseket akkor kell végrehajtani, ha egyrészt a németek katonai helyzete a szövetséges invázió sikerei és a szovjet hadsereg fokozódó támadásai következtében olyan súlyos lesz, hogy képtelenek katonai ellenakciókra, másrészt a magyar hadsereget sikerül olyan állapotba hozni, hogy szükség esetén a németekkel is szembeszálljon. Bethlen az új kormány személyi összetételére és a szükséges belpolitikai intézkedésekre vonatkozólag is részletes javaslatokat tett.

Az elkövetkezendő hetek eseményei azt mutatták, hogy Horthy megszívlelte Bethlen tanácsait, de a végrehajtás során a befolyáshatóságnak, a gyatra politikai képességeknek, a diplomáciai tehetetlenségnek, a kisszerűségnek olyan szemléltető bizonyítékát adta, amely 25 év óta mesterségesen kitenyészített és gyorsan szertefcszló nimbuszának maradék elemeit is pozdorjává zúzta még hívei körében is.

Június 26-án Horthy a koronatanács ülésén követelte Baký és Endre menesztését, a budapesti zsidóság deportálásának megtagadását. Másnap azonban a minisztertanács csak arra hozott határozatot, hogy a németektől engedélyt kér, hogy elfogadhassa különböző külföldi szervek ajánlatát bizonyos számú zsidó átvételére. A kormányzó július elején ugyan katonai ellenintézkedésekkel megakadályozta a Baký-féle csendőrpuccsot, s ezzel elejét vette a budapesti zsidók elhurcolásának, a Pest környéki zsidó lakosság deportálását viszont eltűrte. Július 6-án közölte Veessenmayerrel, hogy Sztójay nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, és követelte, hogy Hitler mielőbb vonja ki az ország területéről a Gestapót, de egyidejűleg megígérte, hogy a katonai helyzetre való tekintettel kész minden erővel a németek oldalán harcolni a bolsevizmus ellen. A következő 8–10 nap alatt két ízben

is elhatározta Sztójay leváltását és Lakatos Géza vezérezredes kinevezését miniszterelnökké, de mindkét alkalommal visszakozott. Július 17-én levelet írt Hitlernek, amelyben kérte a német megszálló alakulatok, SS-különítmények és a Gestapo kivonását az ország területéről, egyúttal bejelentette szándékát, hogy leváltja a Sztójay-kormányt és új kormányt nevez ki. Mielőtt azonban a levelet elküldte volna, Veessenmayer átadta neki Hitler üzenetét, amely a legdurvább fenyegetésekkel igyekezett Horthyt visszatartani a Sztójay-kormány leváltásától. A Sztójay-kormány elleni minden eljárásban – üzente – a március 19-i megállapodás megtagadását látja. Ha ez megtörténik, Veessenmayert visszahívja és olyan rendszabályokat léptet életbe, amelyek végleg lehetetlenné tennék az ilyen események megismétlődését. Kilátásba helyezte „az árulás bizonyítékainak” (azaz az angolszászokkal folytatott tárgyalások anyagának) nyilvánosságra hozatalát, ami „kihatna a kormányzó történelmi szerepének elbírálására is”. Fenyegetőzött, hogy elfogatja és kivégezteti azokat, akik Horthyt az új kormány megalakítására biztatják, és követelte a budapesti zsidók deportálásának azonnali végrehajtását. Horthyt a fenyegetések megriasztották. Sztójay tehát maradt, sőt a kormányzó Endrét és Bakyt is meghagyta funkciójukban.

Bár a július 20-án Hitler ellen elkövetett merénylet félreérthetetlenül jelezte a németországi belső ellentéteket és a tábornoki kar egy részének szembefordulását a Führerrel, Horthy továbbra sem mert dönteni, sőt végleg elvetette egy tisztán katonai kormányzat tervét. Sztójajt a „nemzeti összefogás kormányának” megalakítására szólította fel, ez azonban a szélsőjobb soraiban kibontakozó ellentétek miatt kudarcba fulladt. Augusztus elején Imrédy és hívei kiváltak a kormányból, a kormány ismét a Magyar Élet Pártja monopóliuma lett, de egyben széthullásának folyamata is megindult.

4. HORTHY KÍSÉRLETE A HÁBORÚBÓL VALÓ KILÉPÉSRE.

1944. OKTÓBER 15.

1944 augusztus elején a szovjet haderő az újabb nagy támadás eredményeképpen elérte a Kárpátok vonalát. Bekövetkezett tehát az, amiről Horthy és környezete már régóta rettegett: a szovjet hadsereg

a határoknál áll, az angol–amerikai hadsereg pedig reménytelenül messze van Magyarországtól. S míg a magyar kormányzó most sem tudott mást tenni, mint azon ábrándozni, hogyan lehetne Magyarország angol–amerikai megszállását biztosítani, augusztus 23-án, a iasi–kisinyovi szovjet frontáttöréssel egyidejűleg Bukarestben letartóztatták Antonescu kormányát, Románia fegyverszünetet kért, és hadserege szembefordult a németekkel.

Románia kiválása a fasiszta Németország táborából Magyarország szempontjából politikailag és katonailag egyaránt rendkívüli horderejű volt. Az a katonai elképzelés, hogy a szovjet hadsereget a Kárpátoknál fel lehet tartani mindaddig, amíg „Magyarország helyzete kedvezőbbé válik”, összeomlott: a szovjet hadseregnek lehetősége nyílt átkelni a Déli-Kárpátokon, és délről benyomulni Magyarország területére. Politikai szempontból nem kisebb jelentősége volt annak a ténynek, hogy Románia megelőzte Magyarországot a háborúból való kiugrásban. A román király megbízottja, Stirbey herceg, Alexandriában már 1944. április 12-én megállapodásra jutott a szovjet kormány képviselőjével. A Stirbeynek átadott fegyverszüneti feltételek, amelyeket a szovjet kormány a nyugati szövetségesekkel egyetértésben fogalmazott meg, megígérték Észak-Erdély visszacsatolását Romániához. A végleges fegyverszünet azonban, amelyet a szövetséges hatalmak és Románia képviselői 1944. szeptember 12-én írtak alá Moszkvában, még most is biztosított némi lehetőséget Magyarország számára, ha időben cselekszik. A fegyverszüneti egyezmény 19. pontja a következőket tartalmazta: a szövetségesek semmisnek és érvénytelennek tekintik az 1940. évi bécsi döntést, és „egyetértének abban, hogy Erdélyt (vagy annak nagyobb részét) vissza kell adni Romániának, feltéve, ha ezt a békeszerződés is megerősíti”.

1944. augusztus 24-én a romániai események hatására Horthy végre döntött az új kormány kinevezéséről. Előbb Veesenmayerrel tárgyalt, akit biztosított arról, hogy a romániai események ellenére Magyarország tovább folytatja a harcot Németország oldalán. Egyben kérte: mivel a Kárpátok frontvonala nagyon megnyúlt, s ezt a magyar csapatok egyedül nem képesek tartani, a német alakulatok vonuljanak a Kárpátokhoz. Horthy és Veesenmayer egyaránt elégedett volt a tárgyalásokkal, mert mindketten úgy érezték, hogy időt nyertek. Veesenmayer meggyőződött róla, hogy Magyarországon nem várható

közvetlen fordulat, Horthy pedig úgy vélte, hogy a németek katonai segítségével a szovjet erőket egy ideig fel lehet tartani a Kárpátoknál, s ezalatt ő lépéseket tehet a nyugati hatalmakkal való kapcsolatok újbóli felvételére. Augusztus 24-én a délutáni órákban a kórházban fekvő Sztójayval aláíratta lemondását, és nem sokkal később megbízta Lakatos Gézárt az új kormány megalakításával. Az új kormány elé azt a programot tűzte, hogy állítsa helyre az ország szuverenitását, vessen véget a zsidóüldözéseknek, és készítse elő Magyarország kilépését a háborúból. A Lakatos-kormány azonban véglegesen csak augusztus 29-én alakult meg, Veessenmayerrel folytatott alkudozások után, amelyek eredményeként Reményi-Schneller és Jurcsek, a németek bizalmi emberei, megtartották tárcájukat. A külügyminiszter Henney Gyuszta tábornok lett.

Közben, augusztus 25-én, a még hivatalban levő Sztójay-kormány Reményi-Schneller elnökletével ülést tartott a romániai fordulat következtében előállt katonai és politikai helyzet megbeszélésére. A minisztertanácsban Jungerth-Arnóthy Mihály, a külügyminiszter általános helyettese, részletesen ismertette a nyugatról érkezett üzeneteket, amelyek Magyarországot gyors cselekvésre ösztönözték, és felhívták a figyelmet arra, milyen „végzetes volna Magyarország részére, ha Románia átállása után most Dél-Erdély megszerzése céljából megtámadná Romániát”. Ugyanakkor helyzetelemzésében – nyugati információkra hivatkozva – azt állította, hogy „az angolszászok azt szeretnék, hogy a magyarok addig tartsák vissza az oroszokat, amíg az angolszászok meg tudják szállni Magyarországot”. A védekezés azonban ne idegen területen történjen. A minisztertanács végül is arra az álláspontra helyezkedett, hogy „ha van mégis lehetőség arra nézve, hogy megfelelő katonai erővel rendelkezünk, akkor a németek vonuljanak le Dél-Erdély határainak védelmére, mi pedig védjük meg a rendelkezésünkre álló erőkkkel keleti határainkat, le egészen a székely vármegyék legdélibb részéig”. Végleges döntést a németekkel folytatott tanácskozás után kell hozni.

A Lakatos-kormány szintén lényegében Jungerth-Arnóthy helyzetelemzéséből indult ki, vagyis abból, hogy a szovjet és román erőket mindaddig fel kell tartóztatni, amíg az angol–amerikai csapatok valamilyen formában nem érkeznek az ország területére, és lehetőleg a nyugati hatalmakkal kell fegyverszünetet kötni. Ennek alapján döntött a

kormány a katonai kérdésekben és tett kísérletet a fegyverszüneti tárgyalásokra.

A hiányos források miatt nehéz megállapítani, hogy a fenti helyzet-elemzés mennyiben alapult tényleges információkon, és mennyiben tükrözött csak vágyakat a nyugati hatalmak Magyarországra vonatkozó álláspontjáról. Kétségtelen tény, hogy Churchill a normandiai partraszállás után halogatni igyekezett a Teheránban elhatározott dél-franciaországi kisegítő partraszállást, azt javasolva, hogy az olaszországi támadást fejlesszék tovább Isztrián át Ausztria és Magyarország felé. Az amerikaiak álláspontja azonban nem változott, semmi képpen sem akartak nagyobb hadműveletekbe bocsátkozni a Balkánon. Így azután – több hetes késéssel – augusztus 15-én megindult a dél-franciaországi partraszállás, s ezzel lezárult az utolsó kísérlet is az angolszász haderők balkáni hadműveleteire. Churchill ekkor új taktikához folyamodott: arra törekedett, hogyha már katonailag nem előzheti meg a Balkánon a szovjet hadsereget, legalább politikai meg egyezés útján biztosítsa az angol befolyást a délkelet-európai és balkáni országokban. Taktikájának lényege az volt, hogy Angliának minél előbb el kell ismerni a Szovjetunió befolyását egyes területekre, hogy ellenszolgáltatásként a szovjet elismerés révén biztosítsa Anglia legfőbb érdekeit a Földközi-tengerrel határos országokban. Már 1944 április–májusában, amikor a Vörös Hadsereg megközelítette Románia határait, Churchill azt javasolta, hogy a Szovjetunió ragadja magához a kezdeményezést Romániában, Anglia pedig Görögországban. Röviddel ezután azt indítványozta, hogy Bulgáriában a Szovjetunió kapjon döntő befolyást, Jugoszláviában pedig Anglia. Az amerikai kormány a már ismertetett okokból vonakodott elfogadni Churchill javaslatait, ezért Roosevelttel közölte az angol kormányfővel, hogy az Egyesült Államok nem tartja kívánatosnak kizárólagos befolyási zónák létrehozását a Balkánon és Délkelet-Európában. Néhány nappal később azonban engedett Churchill nyomásának, és a javaslatot – miszerint egyes országokban a Szovjetunió, más országokban pedig Anglia ragadja magához a kezdeményezést a fegyverszünet megteremtése érdekében – háromhónapi próbaidőre elfogadta. Néhány hónappal később, Churchill és Eden 1944 októberi moszkvai tárgyalásai alkalmával az angolok újabb kísérletet tettek a befolyási övezetek megosztására. Churchill és Eden javasolatainak részletei a jelenleg hozzá-

férhető források szerint nem tisztázhatók teljesen. Churchill „The Second World War” című munkájában azt állítja, hogy javaslata a következő volt: a Szovjetunió nyerjen döntő befolyást (80–20 százalékos arányban) Bulgáriában és Romániában. Ugyanilyen arányban kapjon túlsúlyt Anglia Görögországban, míg Jugoszláviában és Magyarországon az érdekek megoszlása 50–50 százalékos legyen.

Nem valószínű, hogy a Délkelet-Európára vonatkozó angol tervek-ről és kísérletekről Horthyék megbízható információkat szerezhettek volna, de az elképzelhető, hogy egyes részleteik vagy elemeik, különösen azok, amelyek Horthy nézeteit alátámaszthatták, áttételesen, elferdítve – mintha angol–amerikai álláspontból lenne szó – különböző diplomáciai csatornákon, mindenekelőtt a disszidált követeken keresztül eljutottak Budapestre. Mindenesetre ezt látszik igazolni, hogy 1944. augusztus 28-án Horthy üzenetet küldött Bakach-Bessenyei volt berni követnek – aki lemondása után is érintkezésben maradt nyugati tárgyalópartnereivel, és augusztus 26-án maga ajánlotta fel közvetítését a kormányszónak –, hogy teljes jogú megbízottként kezdjen tárgyalásokat a nyugati hatalmak képviselőivel. Közölje velük, hogy harcoló magyar alakulatok nincsenek a határokon kívül, és a megszálló csapatok is hazatérőben vannak. (Mint látható, a kormányzó még most is ragaszkodott ahhoz az enyhén szólva furcsa nézetéhez, hogy a megszálló erőket nem lehet úgy tekinteni, mint amelyek a Szovjetunióval szemben ellenséges tevékenységet fejtenek ki.) Horthy végül arra kérte Bessenyeit, hogy területi kérdéseket ne vessen fel, mert a fontos most „a függetlenség demokratikus tendenciákkal”. Bessenyei azonnal felkereste Harrisont, az Egyesült Államok svájci követét, aki leszögezte: a szövetségesek csak a feltétel nélküli megadás platformján hajlandók tárgyalni, és a Szovjetuniót semmiképpen sem lehet kizárni a megállapodásokból. Bessenyei augusztus 29-én táviratilag értesítette erről a kormányt. Másnap, 30-án pedig újabb táviratban határozott felhatalmazást kért arra, hogy a fegyverszüneti feltételekért folyamodhasson, beleértve azt a kötelezettséget is, hogy a Magyarországon tartózkodó német alakulatokat lefegyverzik. Szeptember 1-én újból sürgette az azonnali felhatalmazást, de hiába, mert Horthy ismét másként határozott.

Bár a Lakatos-kormány első minisztertanácsa a Szovjetunió elleni harc folytatása mellett döntött, a németek mégis nagyon bizalmat-

lanul tekintettek az új kormány tevékenysége elé, és ezért Hitler augusztus 31-én Budapestre küldte Guderian vezérezredest, a vezérkar főnökét, hogy puhatolja ki Magyarország várható álláspontját, és bírja rá Horthyt a Németország melletti további küzdelemre. Guderian ígéretet tett a kormányzónak a Lengyelországban harcoló magyar lovashadosztály hazahozatalára és újabb német csapaterősítésekre. Az ígérek hatására Horthy és a kormány a Dél-Erdély elleni támadás mellett döntött, hogy a Kárpátok vonalában vegyék fel a harcot a szovjet és román hadsereggel. Egyben elhatározták, kérni fogják a nyugati hatalmakat, hogy küldjenek két-három hadosztályt légi úton Magyarországra. A külügyminiszter ugyanis – nem tudni, mi okból – abban a hitben élt, hogy az angol–amerikai hadsereg éppen most száll partra Dalmáciában.

Így történt, hogy szeptember 1-én Horthy a kért felhatalmazás helyett erről értesítette Bakach-Besseneyt, hozzátéve, hogy a fegyverszünet kérdésében kizárólag a nyugati hatalmakkal hajlandó tárgyalni. Szeptember első napjaiban különböző gyalogos- és motorizált hadosztályokból megalakult a 2. magyar hadsereg, amely szeptember 5-én betört Románia területére, Dél-Erdélybe. A kétségbeesett kalandor vállalkozás azonban eredménytelen maradt. A rosszul felszerelt, nagyrészt tartalékosokból álló hadsereg csigalassúsággal haladt előre, míg a szovjet és román csapatok egy gyors akció következtében szeptember 6-án megkezdték az átkelést a Déli-Kárpátok hágóin, és megindultak Lugos, Temesvár és Nagyszeben felé.

Amikor Horthy értesült a szovjet és román erők átkeléséről a Déli-Kárpátokon, az angolszász haderő megérkezésére pedig hiába várt, kín-keservesen ugyan, de elhatározta, hogy lépéseket tesz a fegyverszünet megkötésére. Ezért szeptember 7-én tanácskozássra kérte magához a szűkebb kabinetet, és bejelentette, hogy fegyverszünetet szándékozik kérni a szövetségesektől. Már régóta nem volt titok sem Horthy, sem a tanácskozás többi résztvevői előtt, hogy a fegyverszünet alapja csakis a feltétel nélküli megadás lehet, mégis, még ezen a megbeszélésen is az alábbi feltételekben állapodtak meg, amelyeket a fegyverszüneti tárgyalásokon érvényesíteni kívántak: 1. a szövetségesek csak az ország fő stratégiai pontjait szállják meg; 2. román és jugoszláv csapatok ne vegyenek részt az ország megszállásában; 3. a magyar rendőrség és közigazgatási apparátus maradjon a helyén a

fegyverszünet után is; 4. a szövetségesek engedjék meg, hogy a Magyarországon tartózkodó német csapatok akadálytalanul elhagyják az országot. Horthy ismét hangsúlyozta, hogy a fegyverszüneti kérelemről adott időpontban értesíti a németeket, mert erre kötelezi a szövetségi hűség.

Ezekkel a döbbenetes és teljesen irreális határozatokkal még korántsem ért véget a tragikomikus színjáték. A tanácskozás résztvevőit most az alkotmányos aggodalom fogta el. Van-e joguk a fegyverszünet kérésére, tették fel a kérdést, s nagyon fontosnak tartották elnyerni – ha nem is a parlament hozzájárulását, de legalább az egész kormány beleegyezését. Ennek megfelelően Horthy az esti órákra összehívta a koronatanácsot.

Még a koronatanács ülése előtt Hennyey külügyminiszter utasította minisztériumának illetékes osztályát a szükséges okmányok előkészítésére, és az alábbi táviratot küldte Bessenyeinek: „Nagyon sürgős! Azon vagyunk, hogy holnap, 8-án lépéseket tegyünk a fegyverszünet megkötésére. A megfelelő konkrét utasítások következnek.” De semmi sem következett, mert a koronatanács döntése gyakorlatilag a fegyverszünet elodázását jelentette. A koronatanács meghallgatta Horthy közléseit a fegyverszüneti kérelemmel kapcsolatban és elfogadta javaslatait. Ekkor azonban maga Horthy kezdett akadékoskodni. Nem azon töprengett, hogy milyen gyakorlati lépésekkel biztosítsa a fegyverszünet megvalósítását, hanem azon, hogy milyen formában értesítse a németeket elhatározásáról, mert ezt „becsületbeli ügyének tekinti”. Végül is Csatay honvédelmi miniszter formuláját fogadták el, aki azt javasolta, hogy küldjenek a német hadvezetőségnek ultimátumot. Ebben közölgék, hogy amennyiben 24 órán belül nem küldenek öt páncéloshadosztályt a dél-erdélyi szovjet támadás megállítására, Magyarország kénytelen fegyverszünetet kérni, mert e segítség nélkül nem tudja védeni magát.

Lakatos miniszterelnök és Vörös János (akit március 22-én neveztek ki vezérkari főnökké Szombathelyi helyére) az ultimátumot még aznap este eljuttatták Veessenmayerhez és Greiffenberg katonai attaséhoz. Vörös még egy külön emlékiratot is írt Guderianhoz, amelyben katonailag indokolta a kérést. Horthy pedig Hitlernek írt levelet, közölve, hogyha nem kap katonai segítséget, akkor fegyverszünetet köt. Nem lehetett kétséges, hogy a németek ebben a helyzetben, amíg más megoldást

nem találunk, meg fogják ígérni a segítséget. Erre számíthatott a koronatanácsos részt vevő miniszterek nagy többsége, s nyilván erre számított Horthy maga is, hiszen a fegyverszünet megkötésére semmiféle elképzelése nem volt, illetve csak egy kérdésben volt megingathatatlan elhatározása: nem kapitulál a szovjet hadsereg előtt mindaddig, amíg a reménynek egyetlen szikrája is pislákol, hogy német segítséggel fel tudja tartani a szovjet hadsereget, amíg a kért angolszász egységek megérkeznek. Valóban, Veessenmayer még 7-én este megígérte, hogy segítséget nyújtanak Magyarországnak, és hogy másnap részletesen is ismertetni fogja a számba jöhető német erőket.

Szeptember 8-án a minisztertanács ismét ülést tartott. Lakatos beszámolt a Veessenmayerrel folytatott tárgyalások eredményeiről, és döntésre szólította fel a kormány tagjait a fegyverszünet kérdésében. A hosszas vitában egyedül Teleki Béla tárca nélküli miniszter – akit Erdély képviselőjében hívtak meg a kabinetbe – szállt síkra határozottan a fegyverszünet mellett. A többség véleményét Csatay szavaival lehetne jellemezni, aki ezt mondta: „Mi angolszász megszállást kérünk, hacsak jelképeset is, de a bolsevizmus ellen harcolunk.” A minisztertanács ülése közben Horthy telefonhoz kérte a miniszterelnököt, s elmondta neki Ribbentrop fenyegető üzenetét, amelyet éppen akkor adott át Veessenmayer. A külügyminiszter kilátásba helyezte a katonai segítséget és még felszerelést is ígért, de egyben leszögezte, hogy Németország semmiképpen sem adhatja fel Magyarországot, melynek megtartása létérdeke a birodalomnak. Veessenmayer ezt megtoldotta azzal, hogy „neki és követsége tagjainak alkalmuk volt magyar törzstisztekkel és magas rangú katonai személyiségekkel beszélniük, akik kijelentették, hogy mindenképpen kitartanak a németek oldalán. Ami pedig azt illeti, hogy belső felfordulás lenne Magyarországon, ezzel ők, a németek mindenképpen szembeszállnak, és Bécsből ideszállított csapatokkal és rendőrségi egységekkel le fognak törni minden ilyen felfordulási kísérletet.”

Ribbentrop üzenete és Veessenmayer nyilatkozata megtette hatását. A kormány végül is az alábbi határozatot fogadta el: „Eltérőleg a tegnapi koronatanácsos kialakult hangulattól, amelyen az a nézet alakult ki, hogy vagy 24 óra alatt kapjuk meg a német segítséget, vagy ha ezt meg nem kapjuk, meg kell indítanunk a fegyverszünetre vonatkozó tárgyalásainkat, ma a minisztertanácsnak az az egyhangú elhatá-

rozása, hogy amennyiben a német ígéretek betartatnak, és pár napon belül a német segítség tényleg meg is érkezik, és a németek ezen ígéreteik betartását garantálják is, úgy Magyarország egyelőre hajlandó a harcot folytatni, és nem hamarkodja el állásfoglalását arra nézve, hogy fegyverszünetet kérjen a szövetségesektől.”

Elhamarkodásról szó sem volt. Horthy minden további nélkül tudomásul vette a kormány határozatát. S így másnap, szeptember 9-én Bakach-Besseney a várt felhatalmazás helyett csak távirati magyarázatot kapott arról, hogy a háborúból való kiválás terve elhalasztódott, mert a végrehajtást az országban levő német erők megghiúsítanák, a német beavatkozás és az orosz erők előretörése, továbbá a bal- és jobb-oldal közötti ellentét pedig polgárháborúhoz vezetne. „Alapvető fontossággal bírna – folytatódott a távirat –, ha Magyarországot angol-szász erők szállnák meg, ezért légi úton szállított két-három hadosztályt kérünk.” Lakatos üzenetét keresztezte Bakach-Besseney távirata, amelyben határozottan leszögezte, hogy teljesen kilátástalan nyugati megszállásban reménykedni, mert a szövetségesek közötti megegyezés szerint Magyarországot csak a szovjet hadsereg fogja megszállni. Valamivel később, Lakatos üzenetére válaszolva közölte, hogy amennyiben a magyar kormány nem követi tanácsait, nem kíván további közvetítő szerepet betölteni.

A német hadvezetés által megígért segítségből nem sok valósult meg. Érkezett ugyan négy hadosztály Magyarországra – csak hogy ezek nem a frontra vonultak, hanem Budapest körül csoportosultak. A szovjet hadsereg előrenyomulását sem a magyar, sem a német erők nem tudták megakadályozni. Ezért Horthy szeptember 10-én magához kérte a titkos tanácsosokat, hogy most velük beszélje meg a fegyverszünet kérdését. A tanácskozáson részt vett Lakatos miniszterelnök, Hennyey külügyminiszter, Vörös vezérkari főnök, Vattay Antal altábornagy – Horthy főhadsegédje –, valamint 15 titkos tanácsos, köztük Bethlen István (akit titokban szállítottak fel rejtékhelyéről), Esterházy Móric, Károlyi Gyula, Kánya Kálmán és Perényi Zsigmond báró, a felsőház elnöke, valamint Röder Vilmos, Sónyi Hugó és Náday István tábornokok. A megbeszélésekre meghívták Teleki Bélát és Bánffy Dánielt, akik az Erdélyi Párt nevében követelték Horthytól, hogy azonnal kérjen fegyverszünetet. A titkos tanácsosok ülése a fegyverszünetkérés mellett döntött, és a következőket határozta el: 1. A

finn példát követve a németeket tájékoztatni kell a döntésről, de a konkrét lépésekről nem kell semmit mondani, illetve csak annyit, amiből levonhatják következtetéseiket. 2. Magyarország nem teszi le a fegyvert, de abbahagyja a harcot. 3. A német alakulatoknak szabad elvonulást kell biztosítani. 4. „Az oroszokat és a románokat nem megsérteni”, vagyis le kell állítani az erdélyi támadást, és ki kell üríteni a bécsi döntés által megállapított határokon kívül elfoglalt területeket. Noha – különösen Bessenyei üzenetei alapján – végképp nyilvánvalóvá vált, hogy csakis a Szovjetunióhoz fordulhatnak fegyverszüneti kéréssel, elhatározták azt is, hogy Náday altábornagy repüljön Rómába, és tegyen utolsó kísérletet a nyugati hatalmakkal való megegyezésre.

A titkos tanácsosok megbeszéléséről Lakatos szeptember 11-én tájékoztatta a kormányt. A miniszterek többsége most is a fegyverszünetkérés ellen foglalt állást, s még azok is, akik elvben egyetértettek vele, kijelentették, hogy ezt egy olyan új kormánynak kell végrehajtani, amely erkölcsileg nincs lekötve a németek mellett. Amikor Horthy tudomást szerzett a minisztertanács lemondási szándékáról, ismét engedett, a kormányt maradásra szólítva fel. A következő napokban a kormány politikájának középpontjában továbbra is a Németország oldalán vívott harc állt. Szeptember 12-én Vörös János a német főhadiszállásra utazott, ahol Hitlernek sikerült őt különböző ígérekkel és főleg egy nagyszabású német támadás tervének felvázolásával további együttműködésre bírni, annyira, hogy szeptember 13-án közös német–magyar támadás indult Arad és Temesvár irányában. Ez az akció is reménytelen vállalkozásnak bizonyult. A szovjet egységek ellentámadásba mentek át, és 16-án elfoglalták Temesvárt, 19-én pedig felszabadították Aradot. Ugyanebben az időben kért újból kihallgatást Horthytól Bánffy Dániel gróf. Átadta az Erdélyi Magyar Tanács emlékiratát, amely a leghatározottabban követelte a fegyverszünet azonnali megkötését, s tiltakozott minden olyan akció ellen, amely Erdélyt hadműveleti területté tenné.

Az események végül is arra kényszerítették Horthyt, hogy most már foglalkozni kezdjen a Szovjetunióval való tárgyalás gondolatával is – de még ekkor sem mondott le a megegyezés lehetőségéről a nyugati hatalmakkal. Lépéseket tett ugyan a kapcsolatok felvételére a Szovjetunióval, de Náday misszióját is előkészítette.

A szovjet kapcsolatok felvételét nagyon megkönnyítette, hogy az Erdélyi Tanács még a Horthyval folytatott tárgyalás előtt megbízta Zichy Vladimir grófot – akinek birtokai Szlovákiával határos területen feküdtek –, hogy a szlovák partizánokon keresztül lépjen érintkezésbe szovjet katonai vezetőkkel. Zichy összeköttetést talált Makarov ezredeshez, a besztercebányai partizándandár parancsnokához, aki szeptember 18-án kedvező választ adott a Szovjetunió tárgyalási készségéről, írásban felsorolva azokat a feltételeket, amelyek hivatva voltak a magyar fegyverszüneti delegáció munkáját biztosítani és a fegyverszünet tényleges megkötését elősegíteni. Ugyanebben az időben más vonalakon is kapcsolat jött létre szovjet és magyar megbízottak között. Többek között báró Aczél Ede Horthy beleegyezésével két társa kíséretében átment a fronton, hogy a szovjet főparancsnokságnál a fegyverszünet lehetőségéről és feltételeiről érdeklődjön. Bár Aczél csak szeptember 24-én tért vissza, amikor Horthy már döntött a fegyverszüneti delegáció elküldéséről, útját mégis érdemes megemlíteni, mert azok az üzenetek, amelyeket Moszkvából magával hozott, lényegében meggyeztek azokkal, amelyeket Zichy kapott Makarov ezredestől.

Az üzenetek több olyan pontot tartalmaztak, amelyek igen előnyös feltételeket kínáltak a magyar kormánynak a fegyverszünet gyors és határozott megvalósítása esetén: amennyiben Magyarország fegyverszünetet köt és szembefordul Németországgal, a három szövetséges hatalom nem kíván beleavatkozni Magyarország belpolitikájába; a magyar hadsereget és a rendfenntartó alakulatokat nem fegyverzik le; a magyar közigazgatás tovább működhet azokban a helységekből, ahol a magyar szervek nem kollaboráltak a németekkel stb. Mindkét üzenetben szerepelt Erdély kérdése, olyan formában, hogy azt véglegesen a békeszerződés hivatott megoldani. A magyar emigrációs irodalom ellentmondást vél felfedezni a szeptember 12-én aláírt román fegyverszünet és a Horthynak címzett üzenetek között, holott a tények és az okmányok vizsgálata bárkit meggyőzhet arról, hogy a horthysta emigráció mesterségesen teremtette ezt az ellentmondást az okmányok és az események félremagyarázásával, így próbálva felmentést keresni a tétlenségre, a nem-akarássra, amely a kiugrási kísérlet kudarcához és a nyilas rémuralomhoz vezetett. A magyar megbízottaknak átadott feltételek ugyanis – rövidebben vagy részletesebben megfogalmazva – nem tartalmaztak mást, mint amit a Romániával kötött fegyver-

születi egyezmény fentebb idézett 19. pontja – más oldalról közelítve meg a kérdést – megállapított. A román fegyverszüneti okmányból és a magyar kormányzónak küldött üzenetekből egyaránt az tűnik ki, hogy az erdélyi probléma végleges rendezése a békekonferencia feladata, és Erdély egy részének hovatartozása függhet Magyarország magatartásától, attól, hogy időben szakít-e Németországgal, hogy melyik oldalon fejezi be a háborút. Az emigrációs irodalom azt is előszeretettel hangsúlyozza, hogy a Makarov-féle levelet a Szovjetunió már a Faraghó-féle tárgyalásokon semmisnek nyilvánította – csak éppen ennek okait igyekszik homályban tartani. A Faraghó-féle tárgyalások ismertetésénél erre még visszatérünk, de már itt le kell szögezni, hogy a szovjet ajánlatok megvalósulása *függvénye* volt Magyarország magatartásának, de nem lehetett *feltétele* a fegyverszüneti megállapodás megkötésének. Horthy pedig éppen erre törekedett, holott pontosan ismerte az antifasiszta hatalmak álláspontját a feltétel nélküli fegyverletételről.

Amikor Horthy szeptember 18-án Zichy révén kézhez kapta a szovjet üzenetet, végre elhatározta a fegyverszüneti delegáció kiküldését Moszkvába, de azt a megfelelő személyek kiválogatásának ürügyével még további 10 napig halogatta, mert változatlanul reménykedett az angol–amerikai megszállás lehetőségében. Szeptember 18-án felkérte a budapesti svéd követséget, tájékoztassa az angol, amerikai és szovjet kormányt arról, hogy elhatározta az ellenségeskedések beszüntetését, és kéri, nevezzék meg a helyet és időpontot, ahová és amikor megbízottait elküldheti. Szeptember 20-án viszont magához hívatta Nádayt és Howie angol ezredest (Howie még 1943 végén menekült Magyarországra német hadifogságból), akit Náday kísérelőjével jelölt ki. Nádayt felkérte arra, hogy az Olaszországban harcoló angol haderő parancsnokságához szóban továbbítsa fegyverszüneti szándékát és azt a kérését, hogy küldjenek Magyarországra angol–amerikai alakulatokat. A kormányzó megbízólevélként átadott Nádaynak egy levelet, amelyet a pápához írt (tényleges meghatalmazást tehát még Náday sem kapott) és személyes használatára egy emlékiratot. Az emlékirat a következőket tartalmazta: Amíg a magyar csapatok a fronton vannak, nem köpesek a német megszállásnak véget vetni. A kormányzónak tudnia kell, hogy a fegyverszünet megóvjá-e az országot a szovjet és román csapatok átvonulásától, mert ha nem, inkább tovább harcol, mert ez-

által, úgymond, legalább a német támadástól és a terrorbombázásoktól menekülne meg Magyarország. Kíváncos lenne, hogy a szövetséges hatalmak beszéljék rá a Szovjetuniót, hogy csapatai ne lépjék át az ország határait, mert ily módon Magyarország hazarendelhetné hadseregét, és határozott lépéseket tehetne a Németországtól való elszakadás érdekében. Amennyiben ezt nem sikerülne biztosítani, a szövetségesek legalább szálljanak sürgősen partra Fiumében néhány hadosztállal, és vonuljanak be Nyugat-Magyarországra.

Még az utazás technikai előkészületei folytak, amikor szeptember 21-én megérkezett Bakach-Besseney utolsó távirata, amelyben újból leszögezte, hogy Magyarország számára csak egyetlen megoldás létezik: a feltétel nélküli megadás, amilyen gyorsan csak lehetséges. Szó sem lehet arról, hogy nyugati csapatokat küldjenek Magyarországra. Bár az üzenet nem hagyott kibúvókat, Náday és Howie szeptember 22-én mégis útnak indult. Repülőgépük még aznap megérkezett Olaszországba, útjuk azonban teljesen eredménytelen maradt. Nádayt, akit a megbízólevél hiánya miatt gyanakvással fogadtak, elkülönítették Howie-tól, többszöri kihallgatásnak vetették alá – majd amikor illetékességét elismerték, zavaros ajánlatait kereken visszautasították. Az angol csapatok parancsnokával, Sir Maitland Wilson tábornokkal csak Howie-nak sikerült beszélnie szeptember 23-án. Az ezredes továbbította Horthynak az angol–amerikai megszállásra vonatkozó kérését, de vele is közölték, hogy erről szó sem lehet. Budapesten minderről semmit sem tudtak, és tovább reménykedtek, mert csak október 14-én értesültek a misszió sorsáról.

Időközben nagy nehezen elkészült a Moszkvába készülő fegyverszüneti delegáció névsora is. A delegáció vezetőjévé Faraghó Gábor vezérezzredest, volt moszkvai katonai attasét, a csendőrség főfelügyelőjét nevezték ki. Tagjai voltak gróf Teleki Géza egyetemi tanár és Szent-Iványi Domokos miniszterelnökségi államtitkár, akit ez alkalommal rendkívüli követté és meghatalmazott miniszterré neveztek ki – de kinevezése nem tartalmazta a fegyverszünet aláírására vonatkozó speciális meghatalmazást. Miután Horthy hiába várt Náday üzenetére, szeptember 26-án fogadta Faraghót. Átadta neki Sztálinhoz intézett angol nyelvű levelét, amelyben fegyverszünetet kért, és egyúttal azt állította, hogy Molotov 1941 júniusi üzenete, amely elkerülhetővé tehetné volna a háborút a Szovjetunió és Magyarország között, soha-

sem érkezett el hozzá. Szóbelileg utasította Faraghót, hogy a tárgyalások alkalmával próbálja biztosítani az ellenségeskedések azonnali beszüntetését, az angol–amerikai csapatok részvételét Magyarország megszállásában, végül a német csapatok szabad elvonulását.

A bizottság 1944. szeptember 28-án indult el a szlovák határ felé, amelyen túl a szovjet megbízottak már várták a magyar delegációt. Faraghó és társai Makarov főhadiszállásáról különrepülőgéppel folytatták útjukat, és október 1-én érkeztek Moszkvába. Közvetlenül a megérkezés után fogadta őket Kuznyecov vezérezredes, a szovjet vezérkari főnök helyettese. A tárgyalások kezdetén azonnal kiderült, hogy a magyar delegáció feladata még most, úgyszólván az utolsó pillanatban sem a feltétel nélküli kapituláció aláírása, hanem tulajdonképpen a fegyverszünetet megelőző politikai megegyezés biztosítása. Kuznyecov a feltétel nélküli kapituláció elveiből kiindulva elsősorban a katonai kérdéseket kívánta megbeszélni, vagyis a magyar hadsereg átállásának és a németek elleni harcba lépésének módozatait. Faraghó azonban el sem tudta képzelni, hogy ilyen tárgyalásokba bocsátkozzon a – Magyarországra nézve kedvező politikai és területi feltételeket biztosító – fegyverszüneti szerződés aláírása előtt. Ezért kijelentette, hogy magasabb szintű megbízottat kér, akinek átadhatja Horthy Sztálinhoz írt levelét. A tárgyalások így módon csak október 5-én folytatódtak, ezúttal már Sztálin személyes megbízottjával, Antonov hadseregtábornok vezérkari főnökkkel. Antonov is hangsúlyozta, hogy a legfontosabb a katonai együttműködés megbeszélése, hiszen ha a magyar hadsereg átállását sikerül jól megoldani, a szovjet haderő gyorsan átvonulhat az ország területén, anélkül, hogy Magyarország hadszínterré válna. Faraghó most is csak a fegyverszüneti egyezmény politikai vonatkozásairól kívánt tárgyalni –, de amikor megkérdezték tőle, van-e felhatalmazása az egyezmény aláírására, kiderült, hogy csak Horthy levele van kéznél, ez viszont semmiféle meghatalmazást nem tartalmaz.

Faraghó másnap rádiótáviratot küldött a budai Várba, amelyben közölte: „Aláírási meghatalmazás nélkül még részletes tárgyalásokba sem akarnak bocsátkozni. Kérünk azonnal névre szóló aláírási meghatalmazást három szövetséggel fegyverszünetre, vagy más megállapodásra.” A táviratban megnevezte Nemes József őrnagyot, egykori osztálytársát, akivel az előzőleg táviratilag megadott meghatalmazást

írásban is elküldhetnék. Mivel Budapesten nem tudták megfejteni a szöveget, ezt a táviratot 7-én megismételte, hozzátéve, hogy a hangulat nem rossz, a szövetségesek gyors megegyezést akarnak. Főként katonai együttműködésben érdekeltek. Horthy válasza csak október 8-án érkezett meg. Ebben megerősítette, hogy fegyverszüneti szándéka komoly és Faraghó megbízatása érvényes, de egyben közölte azt is, hogy a fegyverszünet aláírására a felhatalmazást csak a feltételek ismeretében adhatja meg. Végül hivatkozva a Budapest körüli német csapatösszevonásokra, a cselekvésre némi haladékokat kért.

Miután Faraghó közölte Horthy táviratának tartalmát, a magyar fegyverszüneti delegációt október 8-án éjjel a három szövetséges hatalom nevében a Kremlben fogadta Molotov külügyminiszter, és ismertette az antifasiszta hatalmak előzetes feltételeit: „Magyarország köteles kiűriteni minden csehszlovák, jugoszláv és román területet, amelyeket az 1937. december 31-i állapot óta szerzett és birtokában tart, köteles visszavonni az összes magyar csapatokat és köztisztviselőket. A kiűritésnek 10 napon belül meg kell történnie. Kezdő időpontnak az a nap számít, amikor a magyar kormány megkapta a nyilatkozatot. A kiűrités megfigyelésére és ellenőrzésére a három szövetséges kormány szövetségközi bizottságot küld Magyarországra orosz elnöklet alatt. Magyarország kötelezi magát, hogy Németországgal minden összeköttetést megszakít, azonnal megüzeni Németországnak a háborút, a szovjet kormány pedig kijelenti, hogy ehhez csapataival kész segítséget nyújtani.”

A szovjet külügyminiszter közölte Faraghóval, hogy amennyiben Magyarország elfogadja ezeket a feltételeket, a szövetségesek készek Moszkvában megbeszélni a végleges fegyverszünet feltételeit – amelyek általában azonosak Romániáéval –, és aláírni a fegyverszüneti szerződést, amelyet magyar részről csak megfelelő írásos meghatalmazással bíró megbízott írhat alá. Ha Magyarország az előzetes feltételeket nem fogadja el, nincs mit tovább tárgyalni.

A szövetséges hatalmak álláspontja egyértelmű és világos volt, s a feltétel nélküli kapituláció elvei alapján azt az egyetlen megoldást tartalmazta, amely az adott körülmények között nemcsak az antifasiszta háború, de Magyarország közvetlen érdekeit is szolgálhatta: a mielőbbi elszakadást a németektől, a német megszállás következményeinek gyors felszámolását, sőt kedvező békefeltételeket is, ha Magyarország,

szembefordulva a fasiszta Németországgal, hozzájárul a háború gyorsabb befejezéséhez. Faraghó mégis vitába bocsátkozott: Horthy megbízatásának eleget téve, megpróbált engedményeket elérni, elsősorban a Makarov-levéltre hivatkozva. Hiába közölte vele ismételten a szovjet külügyminiszter, hogy a szövetséges hatalmak csakis a feltétel nélküli megadás platformján hajlandók tárgyalni, és a magyar megbízottak nem szabhatnak feltételeket – Faraghó nem tárgyalt, és kerek három óráig tartó vitát provokált. Teljesen nyilvánvalóvá vált, hogy Horthyék a fegyverszüneti tárgyalásokat arra akarják felhasználni, hogy a fegyverszünet révén kedvező politikai és területi feltételeket biztosítsanak, minden kötelezettségvállalás nélkül. A szovjet külügyminiszter, hogy a tárgyalásokat a holtpontról elmozdítsa, felhatalmazta Faraghót, közölje Horthyval: a szovjet kormány a Makarov-féle javaslatokat semmisnek tekinti. Ennek leszögezése szükségszerűnek és elkerülhetetlennek látszott, mert a gyors cselekvés helyett vitába bocsátkozni a végleges feltételekről, egyet jelentett volna a vég nélküli időhúzással, amely csakis a németek érdekeit szolgálhatta. Október 9-én 0 óra 3 perckor a magyar delegáció vezetője végül is hajlandó volt az előzetes feltételeket tudomásul venni és továbbítani Budapestre.

Bár Faraghó táviratának, amely az előzetes feltételeket tartalmazta, október 9-én meg kellett érkeznie a budai Várba, a kormányzó az azonnali válasz helyett tovább taktikázott. Az esti órákban pusztán egy szűkszavú távirat ment Moszkvába, melyben fontos közlemény küldését jelezték. Majd október 10-én 0 óra 20 perckor leadták a következő üzenetet: „Fegyverszünet megkötése kívánatos. Aláírási meghatalmazás megadva. Kikötött együttműködésre készség megvan. Nemes őrnagy írásbeli meghatalmazással Kőrösmezőn át indul... Kérem feltételeket sürgősen közölni aláírás előtt.” A távirat szövege arra utal, mintha Horthy az előzetes feltételeket ekkor még nem ismerte volna. Vagy talán arról volt szó, hogy a kormányzó – ismét halogatva a végleges döntést – megadta ugyan a felhatalmazást a fegyverszünet aláírására, de az utolsó mondatlall érzékeltetni akarta, hogy az előzetes feltételeket még nem fogadta el?

Október 10-én reggel Horthy tanácskozást tartott Lakatos miniszterelnökkel, Henney külügyminiszterrel, Csataj honvédelmi miniszterrel, Vörös vezérkari főnökkkel, valamint Vattay tábornokkal és Ambrózy Gyulával, a kormányzói kabinetiroda vezetőjével arról, hogy

milyen választ küldjenek az előzetes fegyverszüneti feltételekre. Hosszú vita után Lakatos, hangoztatva, hogy nincs más választás, javasolta: fogadják el a feltételeket, és egyben kérjék, hogy a Szovjetunió állítsa le néhány napra csapatai előrenyomulását, mert másként az 1. magyar hadsereg képtelen visszavonulni, és a magyar erők nem tudják megtámadni a németeket. Lakatos javaslatait elfogadták, erről azonban csak október 11-én 0 óra 30 perckor értesítették a moszkvai delegációt. „Magyarország előzetes fegyverszüneti feltételeket elfogadja – hangzott a távirat. – Kéri részletes fegyverszüneti tárgyalások mielőbbi megindítását és teljes titoktartást, amíg Budapesten főlényben levő németekkel szemben a frontról katonai erőket összpontosíthatunk, hogy megakadályozzuk a német puccskísérletet és az azzal összefüggő vérfürdőt, különösen a zsidópogromot. Hogy ezt végrehajthassuk és a fegyverszüneti feltételek teljesítését biztosíthassuk, kérjük a Budapest felé előnyomuló orosz csapatokat megállítani.”

Amikor a távirat megérkezett Moszkvába, Faraghó azonnal felkereste Molotovot, aki 11-én hajnalban fogadta őt. A megbeszélésről két órával később így számolt be Horthyhoz küldött táviratában: „Ma hajnali 4 óraker közöltük külügyminiszterrel távirat tartalmát, hogy Magyarország az előzetes fegyverszünetet elfogadja. Hangulat barátságos, meleg lett. Angol miniszterelnök és külügyminiszter itt van, ami biztosítja ügyünk ünnepélyességét és gyorsaságát. Utóbbiakat külügyminiszter kiemelte. Követelik aláírási meghatalmazás ismételését, közölt előzetes feltételek egyidejű visszafelsorolásával. Kérjük átérezni a helyzet fontosságát és szükséges lépéseket megtenni, hogy kötelezettségeinket betarthassuk.” Még ugyanaznap délután Faraghó újabb üzenetet küldött, amely már a megegyezés gyakorlati végrehajtására vonatkozott, s azt mutatta, hogy a szovjet kormány gyors cselekvéssel kíván Magyarország segítségére sietni, hogy megelőzzék a németek akcióját a főváros ellen.

Horthy este 22 óra 30 perckor küldött táviratában megismételte, hogy a fegyverszüneti egyezmény aláírására a meghatalmazást megadta. Közölte, hogy Nemes őrnagy 12-én indul az írásbeli meghatalmazással, majd visszasorolta a fegyverszüneti feltételeket, és megerősítette, hogy azokat elfogadja. Végül közölte, hogy Budapesten marad. (Horthy egyébként még ekkor is reménykedett az ország egy részének angol–amerikai megszállásában. Mivel nem tudott Nádayval kapcso-

latot teremteni, Faraghót egy másik táviratban utasította, hogy próbálja meg Moszkván keresztül közölni Nádayval: haladéktalanul vegye fel az összeköttetést Horthyval a megadott frekvencián és hívójellel.)

Még mielőtt Horthy távirata Moszkvába ért volna, Molotov magához kérte a magyar delegációt, és kijelentette, hogy nem szükséges megvárni a Nemessel útnak indított írásos meghatalmazást az előzetes fegyverszünet aláírásához. Ily módon október 11-én 19 óra 57 perckor a Kremlben Molotov és Faraghó aláírta az előzetes fegyverszüneti egyezményt két francia és két orosz nyelvű példányban. Az aláírásnál jelen voltak a magyar delegáció tagjai, valamint Dekanazov külügyminiszter-helyettes és Kuznyecov vezérezredes. Molotov az aláírás után közölte, hogy a szovjet főparancsnokság, Horthy kérésének eleget téve, aznap éjfélről egy-két napra megállítja csapatai előrenyomulását. Teleki Géza ugyan azt tanácsolta a szovjet külügyminiszternek, hogy ezt a kérést ne teljesítsék, mivel ezzel csak időt adhatnak a németeknek a támadásra. Dekanazov ekkor a szomszéd szobába sietett, ahol Eden angol külügyminiszter tartózkodott, majd visszatérve közölt valamit Molotovval, aki ezután megerősítette, hogy teljesítik Horthy kérését, valamint Faraghó azon kérelmét is, hogy Budapest bombázását állítsák le.

Este fél tízkor Faraghó útnak indította táviratát, amelyben közölte az előzetes fegyverszüneti egyezmény aláírását: „Ma 20 órakor aláírtuk előzetes feltételeket, Kormányzó Úr kérését teljesítették, és orosz erők előrenyomulását 1–2 napra ma éjjel megállítják. Magyar csapatok Budapestre küldéséhez hozzájárultak. Közölni fogják velem, az arcvonalon mely magyar parancsnokoknak melyik orosz parancsnokokhoz kell átmenniük részletes megbeszélés céljából. Szövetségek közötti bizottságot mielőbb ki akarják küldeni. Nemes határon még nem jött át, végleges fegyverszünethez írásbeli meghatalmazás fontos. Egyidejűleg kérjük távirati megadását is. Kérdezték, csapatok hűek lesznek-e kormányzóhoz. Meggyőződéssel igent mondtunk. Bizottság kiegészítésére szakértőket már most kérem biztonságba helyezni, esetleg Debrecenben. Kormány és Kormányzó Úr még Budapesten van? Összeköttetésről kérném gondoskodni, rádióadatok maradnak.”

Az előzetes fegyverszüneti egyezmény aláírása után a cselekvésen volt a sor. Mindenekelőtt katonai intézkedéseket kellett volna fogantatni, s létrehozni az összefogást azokkal a belső erőkkel, amelyek

biztosíthatták volna a fordulatot. Ebben az időben a nemzeti ellenállás erőit összefogó Magyar Front erőfeszítései arra irányultak, hogy Magyarország is szakítson Németországgal és csatlakozzon az antifasiszta koalícióhoz. Valamennyi Hitler-ellenes, háborúellenes, vagy egyszerűen csak kiutat kereső erő összefogását célozta a Magyar Front azon elhatározása, hogy ha lehetséges, Horthyval együtt kell végrehajtani a fegyveres felkelést, a fasiszta Németországgal való szembefordulást. Ezért már 1944 szeptember végén, majd október elején memorandumot juttatott el a kormányzóhoz, amelyben a fegyverszünet érdekében közös cselekvést javasolt. Az együttműködés feltételeit a következőkben határozta meg: fegyverszünet a szövetséges hatalmakkal és hadüzenet Németországnak; koalíciós kormány létrehozása a Magyar Front pártjaiból és katonai vezetőkől; a munkásság felfegyverzése; a politikai foglyok szabadon bocsátása. Személyes megbeszélés is történt a Magyar Front megbízottai – Tildy Zoltán és Szakasits Árpád – és Horthy között október 11-én. Horthy közölte ugyan az előzetes fegyverszüneti egyezmény megkötését, és bejelentette, hogy azt 8–10 nap múlva fogják nyilvánosságra hozni, de vonakodott a konkrét megállapodástól. Tildy és Szakasits október 17-ére általános sztrájk meghirdetését javasolták, és a megbeszélések után a Magyar Front hozzá is fogott a sztrájk előkészítéséhez.

De Horthy, bár megbízta Vörös Jánost, hogy tartsa a kapcsolatot a Magyar Fronttal, valójában a baloldali erők nélkül, egyedül a hadseregre támaszkodva kívánta végrehajtani a fegyverszünetet. Azonban ez is inkább óhaj maradt, mint tett. Utasította ugyan dálnoki Miklós Bélát és Veres Lajost, az 1. és a 2. hadsereg parancsnokait, hogy amikor arra parancsot ad, vegyék fel a kapcsolatot a szovjet hadsereggel és szüntessék be a harcot, de semmiféle további lépést nem tett az előzetes fegyverszüneti egyezményben vállalt kötelezettségek teljesítésére, a kiugrás biztosítására, a németek részéről várható ellenakciók kivédésére. Nem használta ki a szovjet előrenyomulás leállítását arra, hogy a hadsereg alakulatait Budapestre hozza, a szovjet vezérkar ismételt sürgetésére sem.

Október 12-én Faraghó táviratilag siettette a katonai intézkedéseket: „Idősebb vezérkari tiszt, mint parlamentér, fehér zászlóval azonnal menjen Kistelekről Szegedre. Ott orosz harccsoport parancsnokánál jelentkezzen részletek megbeszélésére. Szolnoktól délre a Tisza

mentén levő orosz csapatok nem támadnak. Erről az arcvonalról minden csapatot azonnal elvihetünk Budapestre.” Este 10 órakor ezt a táviratot megismételte, és hozzátette: „Kérek sürgős választ végrehajtásáról. Oroszok nem értik, miért nem történt még meg. Javasolták, hogy páncélos erőinket is vigyük el.”

Ennek a táviratnak a hatására Horthy 13-án végre parancsot adott a 2. hadsereg egy hadtestének visszavonulására Budapest irányában, és Szegedre küldte Utassy Lóránt ezredest, a honvédelmi minisztérium hadifogoly-osztályának vezetőjét. Utassy azonban teljesen tájékozatlan volt katonai-hadművelési kérdésekben, s így útja eredménytelen maradt.

Miközben Horthy tétlenkedett, a németek gyors előkészületeket tettek, hogy katonai eszközökkel, a nyilasok puccsszerű hatalomra juttatásával tisztázzák a magyarországi helyzetet. A fegyverszüneti megállapodásról ugyan nem voltak pontos értesüléseik, de sejtették, hogy Horthy napokon belül döntő lépésre szánja el magát. Ezt kívánták megelőzni akciójukkal, amelynek biztosítására Hitler 13-án, illetve 14-én Budapestre küldte Bach-Zelewski tábornokot és Rudolf Rahn nagykövetet. Budapestre érkezett Otto Skorzeny őrnagy is, Mussolini kiszabadítója, akinek most a budai Vár elfoglalása volt a feladata. A németek a katonai tervek elkészítésével egyidejűleg elhatározták, hogy még egy utolsó kísérletet tesznek Horthy megoldozására, s ezért Veessenmayer október 15-ére kihallgatást kért a kormányzótól a maga és Rahn számára.

Október 14-én reggel Horthy véglegesen eldöntötte, hogy másnap, 15-én, vasárnap bejelenti a fegyverszünetet, miután a katonai helyzet, a nyilasok hatalomátvételi készülődéseiről szerzett információk, valamint Faraghó sürgetései meggyőzték a cselekvés szükségességéről. (A végrehajtást eredetileg 20-ra tervezte, de még ezt a dátumot sem ismertette a szovjet kormányval, illetve csak Nemes őrnaggyal közölte, aki viszont csak 15-én ért Moszkvába, semmit sem tudván az időpont megváltoztatásáról.) A kormányzó elképzelése az volt, hogy 15-én déli 12 órakor magához hívhatja Veessenmayert, és közli vele elhatározását. 12 óra 30 percekor a rádióban felolvassák fegyverszüneti proklamációját, s ezzel egyidejűleg elküldi az 1. és 2. hadsereg parancsnokának a rejtjeles táviratot, amely a hadparancsot tartalmazza. Horthy október 14-én tárgyalt a testőrség parancsnokával, Lázár

tábornokkal, találkozott Vattay, Aggteleky és Farkas Ferenc tábornokokkal, és megállapodott velük Budapest védelmének katonai teendőiről. Szándékait jól mutatja Farkas tábornok előtt tett alábbi kijelentése: „A fegyverszüneti feltételek szerint nekünk vissza kell vonulni a trianoni határokra és csatlakozni kell az oroszokhoz a németek elleni támadásban, de valahogy majd megtalálom a módját, hogy ezt a pontot kijátsszam.”

A délutáni órákban Ambrózy kabinetfőnök közölte a miniszterelnökkel, hogy a kormányzó másnap délelőttre koronatanácsot kíván összehívni, mert elérkezettnek látja az időt a fegyverszünet proklamálására. Bár Lakatos kijelentette, hogy ezt a lépést nem tartja célravezetőnek, mert a helyzet még nem érett meg, vállalta a kormány tájékoztatását és Horthy álláspontjának képviselését. Nem sokkal később a kormány tagjait – a feltétlen németbarát Jurcsék és Reményi-Schneller kivételével – a miniszterelnök tájékoztatta Horthy elhatározásáról. A miniszterek tudomásul vették a bejelentést, s abban a hiszemben, hogy nekik kell döntenüik a fegyverszünet megkötéséről, alkotmányjogi vitába kezdtek, és kidolgozták a fegyverszünet elfogadásának feltételeit. (A kormány tagjai ugyanis nem tudtak arról, hogy az előzetes fegyverszüneti egyezményt már 11-én aláírták.) Végül is megegyeztek abban, hogy Horthynak joga van a parlament megkérdezése nélkül fegyverszünetet kérni, és három pontban foglalták össze feltételeiket: 1. A német hadsereg Magyarországot Finnországhoz hasonlóan kiüríti. 2. Mind a három szövetséges hadsereg egyidejűleg szállja meg az országot. 3. A magyar rendőrség vegyen részt a rend fenntartásában. A kormány elhatározta azt is, hogy engedélyezik a baloldali sajtó megjelenését, betiltják a szélsőjobboldali lapokat és szabadon bocsátják a politikai foglyokat. Vladár Gábor igazságügy-miniszter még 14-én este kiadta az ezzel kapcsolatos rendeleteket.

A miniszterek távozása után Lakatos elmondta Horthynak a proklamáció szövegét illető kifogásait; követelésére az eredeti szövegben szereplő „fegyverszünet” kifejezést a kormányzó „előzetes fegyverszünet”-re változtatta, és elhagyta a következő mondatot: „A németekkel a mai naptól kezdve Magyarország harcban levőnek tekinti magát.”

Horthy még az éjszakai órákban találkozott az arcvonalról Budapestre visszatért vezérkari főnökkel is, akinek feladatává tette a más-

napi titkos parancs elküldését. Vörös javasolta Horthynak, hogy sürgősen utazzon Husztra, az 1. hadsereg körletébe, ahol nagyobb mozgási szabadsága lehet, a kormányzó azonban visszautasította ezt az ajánlatot. Majd elbúcsúzva a vezérkar főnökétől, pihenni tért, s eszébe sem jutott, hogy a szovjet főparancsnokságot értesítse a másnap várható eseményekről.

A szovjet főparancsnokság viszont már egyre türelmetlenebbül várta, hogy valami jelzést kapjon az előzetes fegyverszüneti egyezmény végrehajtásáról. Utassy szerencsétlen szereplése Szegeden is azt bizonyította, hogy a budai Vár ura egyre halogatja a feltételek végrehajtását. Ezért Antonov hadseregtábornok 14-én este erőyes hangú jegyzéket adott át Faraghónak, aki azt 23 óra 45 perckor továbbította távirati úton. A távirat szövege így hangzott: „Vezérkari főnöktől 14-én 20 órakor a következő jegyzéket kaptuk: Utassy ezredes teljesen tájékozatlan ember, ezért tárgyalásokat nem tudta lefolytatni. A magyar állam kérte a szovjet kormánytól Budapest irányában folytatott támadás megszüntetését, hogy saját erőinek egy részét kivonva, Budapestre vigye. Szovjet a kérést teljesítette, Magyarország azonban nem vonta ki csapatait, de ahelyett Szolnok környékén erős aktivitást fejtett ki. Fentiek bizonyítják, hogy a magyar kormány fegyverszüneti feltételeket valószínűleg nem akarja betartani. Ezért szovjet főparancsnokság követeli, hogy Magyarország 48 órán belül teljesítse magára vállalt kötelezettségeket és különösen:

1. Szakítson meg minden kapcsolatot Németországgal, és kezdje meg ellene az aktív hadműveleteket;

2. Kezdje meg csapatok kivonását román, jugoszláv és csehszlovák területről;

3. Október 18-án 8 órára küldjön Szegedre az orosz főparancsnoksághoz teljes adatokat a német és magyar erők helyzetéről és pontos tájékoztatást a fegyverszüneti feltételek teljesítésének állapotáról.

Kérem fentieket pontosan teljesíteni és engem részletesen tájékoztatni. Szegedre egy kiváló tábornok és Nádas ezredes menjen.”

A táviratot éjfél után fejtették meg a Várban. Horthy haditanácsa (családtagjai, Vattay és Lázár tábornokok, valamint Ambrózy) azonban úgy döntött, hogy sürgősen emiatt a kormányzót felkelteni, mert többet már úgy sem tudnak tenni. A hajnali órákban egyszerűen visszatáviratoztak Moszkvába, hogy a magyar katonai erősítések

megérkeztéig lehetetlen katonai akcióra vállalkozni a németek ellen, mert azok erőfölényben vannak. Valószínű, hogy amint a fegyverszüneti kérelmet közlik vagy nyilvánosságra hozzák, a németek, akik már sokat sejtenek, támadni fognak. A támadás ellen védekezni fognak, s míg a szovjet és magyar csapatok sürgős akciója következtében Budapest fel nem szabadul, a Várat, mint a kormány székhelyét feltétlen tartani akarják. A megbízott a kért időpontban Szegedre fog érkezni.

Antonov ultimátumát és a Faraghónak küldött választ csak 15-én reggel adták át Horthynak, aki azonban az esti órákig senkinek sem beszélt ezekről az okmányokról, nem hozta szóba sem a koronatanácsot, sem az azt követő megbeszélést.

1944. október 15-én, a délelőtt fél 11-re meghirdetett koronatanács késve kezdődött, mivel 10 óra körül híre jött, hogy a németek egy provokáció kapcsán foglyul ejtették a kormányzó fiát, ifj. Horthy Miklóst. Az ülést Horthy nyitotta meg, s anélkül, hogy megemlítette volna a moszkvai tárgyalásokat, az előzetes fegyverszüneti egyezmény aláírását, avagy az Antonov-féle ultimátumot, a súlyos katonai helyzetre és a németek ellenséges magatartására, köztük fia elrablására hivatkozva bejelentette, hogy Magyarországnak nincs más választása, mint fegyverszünetet kérni. Kijelentette, hogy kilátása van elfogadható fegyverszüneti feltételekre, és megkérdezte a kormány tagjait, ki hajlandó vele továbbra is együttműködni a fegyverszünet végrehajtásában. Ezután Vörös ismertette a katonai helyzetet. Bejelentette, hogy a debreceni vereség és a Duna-Tisza közének védtelensége miatt fennáll annak a veszélye, hogy az 1. és 2. hadsereget elvágják, ezért parancsot adott a visszavonulásra. Közölte azt is, hogy alig fél órája ultimátumot kapott Guderiantól, mely szerint egész Magyarország területét hadműveleti térségnek tekinti, ahol parancskiadásra csak a német főparancsnokság jogosult, ezért követeli a magyar vezérkari főnök parancsának visszavonását.

Vörös helyzetelemzését és a kormányzó bejelentéseit élénk vita követte, amely megint alkotmányjogi kérdések körül folyt. Lakatos bejelentette lemondási szándékát, amelyet formai okokkal indokolt. Horthy ezek után felkérte a miniszterelnököt és a kormányt, hogy vállalják újból a kormányalakítást. A kormány összes tagja – beleértve a németek bizalmi embereit is – eleget tett ennek a kérésnek. Az alkotmányjogi vita is lezárult azzal a már korábban elfogadott állás-

ponttal, hogy Horthynak mint legfelsőbb hadúrnak joga van fegyverszünetet kérni.

Déli 12 órakor a koronatanács ülése megszakadt, mivel megérkezett Veesenmayer birodalmi megbízott. Horthy a miniszterelnök és a külügyminiszter jelenlétében fogadta. A mintegy fél óráig tartó éles hangú tárgyalás során Horthy heves szemrehányásokat tett a németek magatartása és a Gestapo garázdálkodásai miatt. Kijelentette, hogy Németország eddig egyetlen ígéretét sem teljesítette, és ezzel lehetlenné tette a magyar hadsereg helyzetét. Elhatározta ezért, hogy fegyverszünetet kér a szövetséges hatalmaktól. Majd fia elrablását kérte számon a német követtől. Veesenmayer védekezett és tiltakozott, s végül kérte Horthyt, hogy még mielőtt bármit is tenne, fogadja Hitler személyes megbízottját, Rahnt, aki a Führer üzenetét hozta magával, amelynek célja a két ország közötti ellentétek megoldása. Horthy kisebb vita után engedett a rábeszélésnek, megjegyezve, hogy az már úgysem változtat a dolgokon.

Veesenmayer kihallgatása után, az előzetes megbeszélések szerint, a szomszédos szobában tartózkodó Ambrózy és Horthy Ilona kiadták a parancsot a proklamáció közvetítésére. Némi huzavona után – mivel Lakatos miniszterelnök meg akarta várni a Rahnnal folytatott tanácskozás eredményeit, s ezért nem ellenjegyezte az okmányt – délután 13 óra 10 perckor a rádióban Hlatky Endre, a rádió kormánybiztosa felolvasta Horthy proklamációját, amely részletezte a német megszállás következményeit, a német katonai és rendőri szervek garázdálkodását, az ígéretek megszegését, és a következőképpen fejeződött be: „Elhatároztam, hogy a magyar nemzet becsületét megőrzőm a volt szövetséggel szemben is, amidőn az a kilátásba helyezett megfelelő katonai segítség helyett a magyar nemzetet a legnagyobb kincsétől, szabadságától, függetlenségétől akarja végleg megfosztani. Ezért közöltem a Német Birodalom itteni képviselőjével, hogy ellenfeinkkel előzetes fegyverszünetet kötünk, s velük szemben minden ellenségeskedést beszüntetünk. Bízva igazságérzetükben, velük egyetértésben kívánom a nemzet jövő életének folytonosságát és békés céljai megvalósítását biztosítani. A honvédség elöljáróit megfelelően utasítottam, ezért a csapatok esküjükhöz híven, egyidejűleg kibocsátott hadparancsom értelmében az általam kinevezett parancsnokoknak kötelesek engedelmesskedni.

Minden becsületesen gondolkodó magyar embert pedig felhívok, hogy kövessen a magyarság megmentésének áldozatos útján!”

Miközben a kormány tagjainak nagy része megdöbbenve hallgatta a rádióban elhangzó szavakat, Horthy fogadta Hitler személyes megbízottját. A kormányzó megismételte mindazt, amit Veessenmayernek elmondott, Rahn viszont finomabb módszerekkel próbált hatni a kormányzóra. Megtudakolta a fegyverszüneti feltételeket, majd arról kezdett beszélni, hogyan vetheti magát alá Horthy egy orosz megszállásnak, amivel saját rendszere sirját ássa meg. Érvelt azzal is, hogy más lenne a helyzet, ha nyugati megszállók is érkeznének. Horthy ekkor megkérdezte, nem lenne-e mód arra, hogy a német csapatok, a finn példához hasonlóan, kivonuljanak az ország területéről. Rahn úgy tett, mint aki megfontolandónak tartja ezt a kérdést, de közölte, hogy végleges választ csak Hitler döntése alapján adhat, és ezért kérte Horthyt, hogy amíg nem tud válaszolni, a magyar csapatok ne nyissák meg a frontot a szovjet egységek előtt. Horthy – noha már kiadta az utasítást a megfelelő hadparancs továbbítására – megígérte, hogy Rahn kéréséről tanácskozik a kormány tagjaival, és még a nap folyamán értesítést küld döntéséről.

Amikor Veessenmayer kihallgatása elkezdődött, a koronatanács voltaképpen befejezte ülését. A kormány tagjai már csak a kormány újjáalakulására és az eskütételre vártak. Az eskütétel után a miniszterek eltávoztak a palotából anélkül, hogy bármiféle konkrét lépésben megállapodtak volna.

A proklamációval egyidejűleg kellett kimenni az alakulatokhoz a hadparancsnak, amelyben Horthy bejelentette a fegyverszünetet és felszólította a honvédség tagjait, hogy feltétlen engedelmességgel teljesítsék előjáróik útján kiadott parancsait. Ez a hadparancs utasítás volt az 1. és 2. hadsereg számára a harc beszüntetésére és a kapcsolatok felvételére a szovjet csapatokkal. Az utasítást a hadparancs továbbítására Horthy Veessenmayer kihallgatása után kiadta. A vezérkar tisztjei azonban ezt az utasítást nem hajtották végre. Nem tudták ugyan pontosan, hogy a hadparancs milyen gyakorlati lépéseket jelent, de összefüggése a proklamációval nyilvánvaló volt. Amikor Vörös délután 15 óra felé megérkezett a honvédelmi minisztériumba, a vezérkar tisztjei és a rövidesen odaérkező Veessenmayer is magyarázatot követeltek Horthy hadparancsáról, és rávették a vezérkari főnököt, hogy

az eredeti szövegtől eltérő, más értelmű parancsot adjon ki. Vörös beadta a derekát, és új hadparancsot fogalmazott: „A Kormányzó Úr rádiószózatában elhangzottakat senki sem értelmezze úgy, hogy a magyar hadsereg letette a fegyvert. Mind ez ideig csupán fegyverszüneti tárgyalásokról van szó. Ennek kimenetele még bizonytalan, ezért minden magyar katona és egység változatlan erővel folytassa a harcot bármilyen oldalról jövő támadással szemben.”

Beosztottjai azonban még ezt a szöveget is meghamisították. Kihagyták belőle a „bármely oldalról jövő” szavakat, és ezzel a parancsot teljesen egyértelművé tették: a harc folytatása kizárólag a szovjet hadseregre vonatkozik. Ezt az utasítást továbbították 17 óra felé valamennyi katonai alakulatnak. A szöveget 17 óra 20 perckor a rádióban is felolvasták. Ez az utasítás és a hadsereg nyilas beállítottságú tisztjeinek fellépése megakadályozta, hogy az 1. és a 2. hadsereg a fegyverszüneti megállapodásnak megfelelően cselekedjen, és lehetetlenné tette a Budapesten tartózkodó alakulatok szembefordulását a németekkel. Az 1. hadsereg törzskara Miklós Béla vezérezredessel az élen átváltt ugyan a szovjet hadsereg oldalára, és ezzel megindított egy folyamatot, melynek eredményeként a magyar katonák az elkövetkezendő hetekben ezrével mentek át a szovjet csapatokhoz – a hadsereg szervezett átállását és szembefordulását a németekkel azonban a nyilas tisztek megakadályozták. A 3. hadsereg parancsnoka, Heszlényi, már délután Szálasi mellett nyilatkozott. Ugyancsak megtagadta az engedelmeséget Horthynak a Budapesten tartózkodó 1. hadtest is. A horthysta hadsereg tisztikarának zöme hű maradt önmagához, ahhoz az ellenforradalmi szellemhez, amelyben nevelkedett és amelyben élt 25 éven keresztül. S amikor azzal ellentétes parancsot kellett volna végrehajtania, megtagadta az engedelmeséget még a „legfelsőbb hadúrnak” is. Horthy, aki minden számítását erre a hadseregre építette, nélküle jelentéktelen bábfigurává vált. De ő is hű maradt önmagához, és utolsó tetteivel befejezte emlékművét, jogfolytonosságot biztosítva a hatalomban a nyilas söpredéknek.

A fegyverszüneti proklamáció a németeket és a nyilasokat is váratlanul érte. De a huzavona, a tétlenség, a politikai impotencia, a tisztikar lázadása alkalmat adott ahhoz, hogy gyorsan magukhoz ragadják a kezdeményezést. A délutáni órákban a német követségen megjelent a nyilas vezérkar, Szálasisal az élen. A németek fegyvereket

osztottak a nyilas csoportoknak, nyilas röpcédulákat szórtak szét Budapest utcáin.

Közben este 6 óra körül megjelent a német követségen Lakatos és Hennyey, hogy Horthy és Rahn megállapodása értelmében tárgyaljanak a német alakulatok kivonásáról. A németek elvonulása, valamint Bakay Szilárd altábornagy és ifj. Horthy Miklós szabadon bocsátása fejében felajánlották, hogy amíg az elvonulás meg nem történik, a magyar hadsereg nem teszi le a fegyvert. Ez a megbeszélés azonban csak időhúzásra volt jó, és a németek ezt alaposan ki is használták. Az esti órákban világossá vált, hogy a Vár kivételével egész Budapesten urai a helyzetnek, s a fontosabb objektumok is a németek, illetve a nyilasok kezében vannak. Este 21 óra 20 perckor a rádióban felolvasták Szálasi első napiparancsát, amelyben bejelentette a hatalomátvételt. Közvetlen ezután megismételték Vörös hadparancsát.

Mialatt ezek az események lejátszódtak, a Várban csak kapkodás volt tapasztalható. Egymásnak ellentmondó intézkedések születtek. Horthy már nem volt ura saját környezetének sem, s lényegében tanácsadóira bízta a cselekvést. Ekkor ismertette csak a vezérkar főnökével az Antonov-féle ultimátumot, Vörös szabad elhatározására bízva a teendőket az ultimátum lejárta előtt – de egy órával később megállapodott Lakatossal és Hennyeyvel abban, hogy az ultimátumot visszautasítja. (Vörös János néhány nap múlva Szegednél átment a fronton, ekkor azonban a hadsereg már a nyilasok kezében volt.) Elfogadta a miniszterelnök és a külügyminiszter megállapodását a német követséggel. Szálasi napiparancsának felolvasása után Horthy és a kormány egyszerűen tudomásul vette, hogy a harc eldőlt.

Az éjszakai órákban Vattay altábornagy a miniszterelnökségen azt javasolta, hogy Horthy helyeztesse magát és családját német védelem alá, mert ezáltal visszavonulhat a hatalom gyakorlásától anélkül, hogy új miniszterelnököt jelölne ki. A kormány ezután mondjon le, s így az új kormány megalakítását a németekre lehet bízni Horthy beleegyezése nélkül. Lakatos és az ott tartózkodó miniszterek a javaslatot elfogadták, és megbízták Vattayt és Ambrózyt, hogy szerezzék meg a kormányzó hozzájárulását. A megbízottak éjjel után tértek vissza a miniszterelnökségre, azt állítva, hogy Horthy elfogadta a javaslatot. 16-án hajnali fél 3 órakor Lakatos a következő levelet olvasta be telefonba Feine német követségi tanácsosnak: „Kegyelmes uram! A

Magyar Királyi Kormány nevében tisztelettel közlöm Nagyméltósággal, hogy a kormány a helyzetre való tekintettel, a polgárháború és az ezzel járó vérontás elkerülése céljából elhatározta lemondását, annál is inkább, mert olyan eseményekről értesült, amelyekről eddig nem volt tudomása. Ugyanígy a Kormányzó Úr Őfőméltósága is elhatározta, hogy kormányzói tisztéről leköszön és visszavonul a magánéletbe. Őfőméltóságának kívánsága az, hogy magát és családját a Birodalmi Kormány oltalma alá helyezze, és megbízott engem, juttassam el a Birodalmi Kormányhoz azt a kérését, hogy családjával együtt Németországban kapjon menedéket.”

Feine 4 óra tájban megjelent a miniszterelnöki palotában, hogy átvegye a levelet, és megállapodjon a további teendőkről. A német követségen megnyugvással fogadták Lakatos levelét, hiszen ez biztosította a nyilasok legális úton való hatalomra juttatását, Horthy erőszakos eltávolítása nélkül. Veessenmayer ezért azonnal engedélyt kért Hitlertől az ajánlat elfogadására. Hitler biztosította a német védelmet Horthy és környezete számára.

Időközben a Vár elfoglalásával megbízott német alakulatok megtették a szükséges előkészületeket, és a hajnali szürkületben megkezdték az akció végrehajtását. Horthy először ellenállásra adott utasítást. Reggel 5 órakor még két táviratot menesztett Moszkvába. Az egyikben közölte, hogy a vezérkari főnök parancsát a német kézen levő rádió meghamisítva sugározta. A másik pedig így hangzott: „Összeköttetéseink megszakadtak, kérdéses, hogy parlamenten megérkezik-e megbízatásával holnap. Kérem az 1. és 2. hadsereg parancsnokaival a fronton keresztül a kapcsolatot felvenni, ha velünk kapcsolat lehetlenné válik. Közöljék, hogy a tárgyalásokat Lajival [Veres Lajos], az erre az esetre kijelölt miniszterelnökkel folytatni kell, ő illetékes a megfelelő lépésekre. A rádiót a vezérkari főnök felhívása előtt megszállták.” Ezek után családtagjait a pápai nunciatúrára küldte, majd reggel fél 6-kor – Vattayval folytatott ismételt megbeszélés után – visszavonta az ellenállási parancsot. A németek kisebb csetepaték után rövid idő leforgása alatt birtokukba vették a Várat.

Október 16-án reggel 6 órakor megjelent Horthynál Veessenmayer, Lakatos miniszterelnök kíséretében. Felkérte a kormányzót, menjen vele a Hatvány-palotába, mert a Führer teljesítette kérését, megadva

a német védelmet. Horthy először úgy tett, mint akinek fogalma sincs, mit akar Veessenmayer, majd engedelmesen követte őt.

A németek meg akarták szerezni Horthy formális hozzájárulását is Szálasi kinevezéséhez. A délelőtti órákban Szálasi Horthyhoz küldték a Hatvany-palotába, hogy személyesen tárgyalja meg a hatalomátvétel formaságait. Horthy ekkor még nem volt hajlandó arra, hogy írásos hozzájárulást adjon Szálasi kinevezéséhez, Veessenmayer és Rahn azonban ragaszkodott ehhez. Ezért délután felkérték Lakatos miniszterelnököt, hogy terjessze Horthy elé három követelésüket: 1. a kormányzó forma szerinti írásos lemondása; 2. Szálasi miniszterelnöki kinevezése; 3. az október 15-i proklamáció visszavonása. Lakatos csak a 3. pont továbbbítését vállalta, amelynek teljesítéséhez Horthy hozzájárult, és ily módon délután 16 órakor – miután a németek megígérték, hogy szabadon bocsátják fiát és magához veheti néhány személyes holmiját – aláírta október 16-i kiáltványát, amelynek szövege a következő volt: „A magyar nemzethez intézett október 15-i kiáltványomat ezennel semmisnek nyilvánítom, és megismétlem a magyar vezérkar főnökének a csapatokhoz intézett parancsát, mely a harc elszánt folytatását rendelte el. A súlyos hadihelyzet megköveteli, hogy a honvéddadsereg dicsőséges hírnevéhez méltóan védje hazáját. A jó Isten vezérelje a honvédséget és Magyarországot a jobb jövő útjára. 1944 október 16. Horthy Miklós s. k.”

Este 6 órakor Veessenmayer jelent meg Horthynál (aki ekkor már ismét a palotában tartózkodott és csomagolt), hogy aláírasson vele egy nyilatkozatot lemondásáról és Szálasi kinevezéséről. Veessenmayer a fürdőszobában talált a kormányzóra. Rövid vita után Horthy – mivel újból ígéretet kapott fia szabadon bocsátására – aláírta a nyilatkozatot, amelyet az esti órákban olvastak fel a rádióban, és amely így hangzott: „A magyar törvényhozás két háza nagyméltóságú elnökéhez! A magyar országgyűlésnek kormányzói üdvözlétemet! A magyar történelem súlyos és nehéz órájában ezennel kinyilatkoztatom azt az elhatározásomat, hogy a hadvezetés eredményes folytatása és a nemzet belső egysége és összefogása érdekében kormányzói tisztemről lemondok és a kormányzói hatalommal kapcsolatos minden törvényes jogomról. Egyidejűleg Szálasi Ferencet a nemzeti összefogás kormányának megalakításával megbízom. Horthy.”

A nyilas hatalomátvétel eseményei ezzel befejeződtek. Horthy októ-

ber 17-én német felügyelet alatt elhagyta Magyarországot, hogy a háború utolsó hónapjait a bajorországi Wilhelm melletti Hirschberg kastélyban élje át, miközben Magyarországon a még fel nem szabadított országrészekben tombolt a nyilas terror. A hatalomra jutott nyilasok mindent elkövettek, hogy az ország megmaradt katonai és anyagi erőit teljes mértékben a németek oldalán vívott háború szolgálatába állítsák. A német hadvezetés mindenképpen késleltetni kívánta a szovjet csapatok előrenyomulását, ezért totális mozgósítást követelt Szálaitól. A nyilas nemzetvezető másfél millió magyar katonát ígért Hitlernek. 12 évestől 60 éves korig minden férfit és nőt igénybe akart venni fegyveres vagy munkaszolgálatra. A nyilas kormány megállapodást írt alá a németekkel a gyári berendezések, az állatállomány, a vasúti gördülőanyag, a Nemzeti Bank aranykészletének kiszállításáról Németországba. A hadműveleti területeken elrendelték a kiürítést. 1944 novemberében a politikai foglyokat átadták a németeknek. Budapestről az ostromgyűrű bezáródása előtt tízezzrel hurcolták a zsidó lakosságot a koncentrációs táborokba. Tízezrekre tehető azoknak az áldozatoknak a száma, akiket a hungarista terrorlegények a nyilasházakban kínoztak halálra vagy a Duna-parton gyilkoltak meg.

A lakosság nagy része azonban nem volt hajlandó eleget tenni a kiürítési parancsoknak, és megtagadta a nyilas utasítások végrehajtását. A csepeli és a diósgyőri dolgozók egységesen tagadták meg a gyárak leszerelését és lakóhelyük elhagyását. 1944 őszétől a passzív ellenállás legváltozatosabb formái bontakoztak ki, miközben a Magyar Front erőfeszítései következtében az aktív ellenállás is fokozódott. Bár a nyilasok hatalomra juttatása, valamint az ország területén folyó hadműveletekre összpontosított két német hadsereg súlyos akadályokat jelentett, a magyar fegyveres felkelés kirobbantására irányuló előkészületek az új helyzetben fokozódtak. Az ellenállási mozgalom táborára jelentősen kiszélesedett, mert a különböző polgári és kispolgári csoportoktól egyes horthysta körökig minden németellenes elem a Magyar Frontban látta az egyetlen olyan erőt, amely képes szembeszállni a német megszállókkal és magyar bérenceikkel.

5. A DEBRECENI IDEIGLENES KORMÁNY MEGALKULÁSA. A FEGYVERSZÜNETI SZERZŐDÉS ALÁÍRÁSA

A Magyar Front 1944 őszén lépéseket tett a fegyveres felkelés tervének a szovjet hadsereggel történő egyeztetésére és a szövetséges hatalmakkal való kapcsolat felvételére. 1944 november elején elhatározta, hogy a Frontba tömörült pártok képviselőiből, valamint katonai megbízottakból delegációt küld Moszkvába egy memorandummal, amely a Magyar Front céljait és terveit vázolta. A delegációnak feladata volt továbbá tájékoztatni a szovjet hadsereg vezetőit Budapest katonai helyzetéről. November 13-án a delegáció katonai tagjai – Simonffy-Tóth Ernő, valamint Vörös János fia – repülőgéppel sikeresen átjutottak a fronton, és néhány nap múlva Moszkvába érkeztek. (A küldöttség politikai tagjai autóbaleset következtében nem értek időben a találkozó színhelyére.) A Magyar Front pártjai, a Bajcsy-Zsilinszky Endre által vezetett katonai bizottság és más illegális szervezetek 1944. november 19-én létrehozták a Magyar Nemzeti Felkelés Felszabadító Bizottságát és annak katonai vezérkarát. Elnöke Bajcsy-Zsilinszky Endre lett. A katonai vezérkar tagjai voltak többek között Kiss János altábornagy, Nagy Jenő vezérkari ezredes és Tartsay Vilmos vezérkari százados.

A Felszabadító Bizottság legfőbb feladata a fegyveres felkelés tervének elkészítése, az igénybe vehető tábornokok, tisztek és katonai egységek mozgósítása, a felkelés megvalósítása volt. Az volt a terv, hogy a fegyveres felkelés eredményeként a főváros egy útvonalán átvágják magukat a szovjet hadsereghez és utat nyitnak a szovjet csapatoknak a Dunáig, hátba támadják a Budapesten rekedt németeket és nyilasokat, és ezzel megakadályozzák a főváros elpusztítását. A fegyveres felkelést 1944. december 1-re tűzték ki. A Felszabadító Bizottság – mivel Simonffy-Tóthtól nem kapott értesítéseket – elhatározta, hogy újabb küldöttséget indít a szovjet főparancsnoksághoz. A küldöttségnek két levelet kellett volna magával vinnie, amelyeket a Magyar Front nevében Bajcsy-Zsilinszky Endre írt alá. Ezekben Bajcsy-Zsilinszky közölte, hogy a Magyar Front vállalja az október 15-i proklamáció megvalósítását, és kérte a kapcsolatok létrehozását, valamint az együttműködés megteremtését. Kérte Malinovszkij mar-

sallt, hogy biztosítsa a delegáció utazását, és nyújtson számukra támogatást.

A felkelés végrehajtására azonban nem került sor, mert a Gestapo november 23-án árulás következtében letartóztatta a Felszabadító Bizottság katonai vezérkarát, valamint a bizottság munkájában részt vevő harminc más tisztet. (A bizottság nem katonai tagjai később érkeztek az illegális megbeszélés színhelyére, és így többségükben elkerülték a letartóztatást.) Az ellenállás azonban tovább folyt. A Kommunista Párt és a baloldali szociáldemokraták egyes csoportjai által szervezett partizánakciók, elsősorban a fővárosban és környékén, valamint az ipari centrumokban, egyre növekedtek. Kárpát-Ukrajnában, a borsodi iparvidéken, a Bükkben és a Bakonyban magyar hadifoglyokból szervezett partizánosztatok tevékenykedtek. A partizánharcok, az ellenállás változatos aktív és passzív formái, a magyar hadsereg gyors felbomlása – a parancsmegtagadások és tömeges szökések – segítették a szovjet hadsereg előrenyomulását. Az ország felszabadításának oroszlátnrésze azonban a szovjet hadseregre várt.

1944 november–decemberére Magyarország kétharmad része felszabadult. A felszabadult országrészekeken azonnal kezdetét vette a demokratikus átalakulási folyamat, amelynek eredményeként 1944 decemberében Debrecenben megalakult az ideiglenes nemzetgyűlés és az ideiglenes nemzeti kormány.

Az új ideiglenes kormány megalakításának előkészületei már korábban, 1944 októberében megindultak. Sajátos szerepe volt ebben a Moszkvában tartózkodó fegyverszüneti bizottság tagjainak, valamint az októberi sikertelen kiugrási kísérlet után a szovjet csapatokhoz átment horthysta tábornokoknak, akik mindenképpen biztosítani szerették volna vezető szerepüket az új kormányban. A Faraghó-féle fegyverszüneti delegáció 1944. október 23-án jegyzéket juttatott el a szövetséges hatalmakhoz, amelyben hangoztatta, hogy mivel Horthyt a németek őrizetbe vették, kijelölt utóda, Veres Lajos, a 2. hadsereg parancsnoka pedig eltűnt, Horthy alkotmányos akaratának és az alkotmányos jogfolytonosságnak egyetlen letéteményese a fegyverszüneti bizottság. Kérte a szövetségeseket, hogy bízzák meg a fegyverszüneti bizottságot egy új kormány létrehozásával Debrecenben, amely kormány alkotmányos utóda lenne a Lakatos-kormánynak, és a megkezdett tárgyalások szellemében együttműködne a szövetségesekkel.

Amikor Miklós Béla, az 1. hadsereg parancsnoka Moszkvába érkezett, azonnal megindult a harc az elsőbbségért. Miklós arra hivatkozott, hogy Veres Lajos elhúnta után ő a jogos utóda Horthynak, mivel az 1. hadsereg parancsnoka rangban a 2. hadsereg parancsnoka után következik. Amikor a vita lerarult arról, hogy az elsőbbség eldöntése nélkül Miklós Bélát kooptálták a fegyverszüneti bizottságba, megérkezett Veres János, aki Horthytól kapott megbízatására hivatkozva magának követelte a vezető szerepet. A vita még azt követően is folytatódott, hogy a szövetségesek különböttek elvi egyetértésüket az új kormány létrehozásával, bár az már a vitázók előtt is nyilvánvaló volt – különösen Simonffy-Tóth megerőltetése után –, hogy a kormányban helyet kell adniuk a Magyar Front képviselőinek is.

Később Magyarország felszabadult részein nagy erővel bontakozott ki a demokratikus tömegmozgalom. 1944. december 2-án Szegeden a Kommunista Part kezdeményezésére a Magyar Front örököseként megalakították a Magyar Nemzeti Függetlenségi Frontot, a Kommunista Part, a Szocialdemokrata Part, a Független Kisgazda Part, a Nemzeti Parasztpart, a Polgári Demokrata Part és a szakszervezetek részvételével. A falvakban és a városokban a Függetlenségi Front pártjainak képviselőiből nemzeti bizottságok alakultak, amelyek előkészítették az ideiglenes nemzetgyűlés összehívását, és népgyűléseken megválasztották a képviselőket.

1944. december 21-én Debrecenben, a református kollégium oratóriumában összetűnt az ideiglenes nemzetgyűlés, amely másnap megválasztotta az ideiglenes nemzeti kormányt. A miniszterelnök dálnoki Miklós Béla lett. A kormánynak 3 kommunista, 2 kisgazda, 2 szocialdemokrata, 1 parasztpárti tagja volt, s a miniszterelnökkel együtt 4 ténylet kapott a horthysta fegyverszüneti bizottság. Az utóbbiak jelentése az új demokratikus kormányban, olyan körülmények között, amikor az ország nyugati területein és Budapesten még a németek és nyilasok garázdalkodtak, kétségtelenül szükséges és pozitív jelenség volt, mert bomlasztotta a hadseregnek még a németek oldalán harcoló részeit, és hozzájárult az ellenállási mozgalom kiszélesítéséhez a még megszállt országrészekben.

A kormány megalakulásakor nyilatkozatot tett közzé, amely hangsúlyozta: „Az Ideiglenes Nemzeti Kormány egyszer s mindenkorra szakít az országot évszázadokon át leigázó német elnyomókkal és a

német szövetséggel, amely egy emberöltő alatt két ízben sodorta hazánkat háborús vereségbe, nemzeti összeomlásba. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány vállalja azoknak az anyagi károknak jóvátételét, amelyeket Magyarország a Szovjetunió és a szomszédos népek ellen folytatott háborújával okozott. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány minden igyekezete oda irányul, hogy jószomszédi viszonyt és szoros együttműködést teremtsen az összes környező demokratikus országokkal, valamint az Egyesült Államokkal és Nagy-Britanniával és őszinte barátságot a hatalmas Szovjetunióval, mely segíti népünket a német iga lerázásában.” A nyilatkozat leszögezte, hogy a nemzet létérdeke fegyveresen is hozzájárulni a hitlerizmus megsemmisítéséhez, és ezért a kormány legfontosabb teendőjének tekinti az erők mozgósítását erre a célra. Magyarország demokratikus átalakulása érdekében hatályon kívül helyezi az összes népellenes törvényeket és rendeleteket, feloszlatja a fasiszta pártokat és szervezeteket, megtisztítja az állami szerveket, és felelősségre vonja a hazaárulókat. Állást foglalt a földreform sürgős megvalósítása mellett, hozzátéve, hogy elsősorban a hazaárulók, a Volksbund-tagok és a német hadseregben szolgáltak birtokait kívánja igénybe venni erre a célra. Kinyilvánította a demokratikus szabadságjogok és a munkásosztály kivívott jogainak helyreállítását. Ugyanakkor az ideiglenes kormány összetételéből, funkciójából és körülményeiből adódóan leszögezte, hogy „az ország gazdasági és társadalmi berendezkedésének alapjául a magántulajdont tekinti, és biztosítja sérthetetlenségét. Hatásosan előmozdítja a magánkezdeményezést és magánvállalkozást”, de a „közterhek igazságos elosztása céljából messzemenő progresszív adózást vezet be”. Végül felszólította az ország lakosságát, hogy támogassa országmentő munkájában az ideiglenes kormányt.

December 23-án az ideiglenes kormány kérte a Szovjetuniótól a fegyverszüneti feltételek közlését, és egyben kifejezésre juttatta eltökélt szándékát, hogy hadat üzen Németországnak. Ennek megfelelően, december 28-i ülésén egyhangú határozattal semmisnek nyilvánította a Németországgal kötött szerződéseket, és hadat üzent. 1945 januárjában kormánydelegáció utazott Moszkvába a fegyverszüneti egyezmény aláírására. Tagjai voltak: Vörös János honvédelmi miniszter, Gyöngyösi János külügyminiszter és Balogh István miniszterelnökségi államtitkár.

A fegyverszüneti egyezményt 1945. január 20-án írták alá. A húsz pontból álló okmány megállapította, hogy Magyarország megszüntette a Szövetséges Hatalmak elleni háborút, és hadat üzent Németországnak. Kötelezte a magyar kormányt az ország területén levő német fegyveres erők lefegyverzésére és hadifoglyokként való átadására; a német állampolgárok internálására (kivéve a német állampolgárságú zsidókat); 8 nehézfegyverrel ellátott magyar gyaloghadosztály felállítására és arra, hogy azokat a Szövetséges (Szovjet) Hadsereg-parancsnokság rendelkezésére bocsátja, majd a Németország elleni hadműveletek befejezése után leszereli és békeállományba helyezi.

Az egyezmény kötelezte Magyarországot: a megszállt csehszlovák, jugoszláv és román területek katonai és közigazgatási kiürítésére és az 1937. december 31-i határok mögé való visszavonulásra; a szovjet és más szövetséges csapatok szabad mozgásának biztosítására és a szállítások elősegítésére saját költségén; az összes szövetséges hadifoglyok és internáltak, a magyar állampolgárságú politikai foglyok szabadon bocsátására és mindazoknak a szabadon engedésére, akik meggyőződésük, vallásos nézeteik vagy származásuk miatt őrizetben voltak. Az Ideiglenes Nemzeti Kormány kötelezte magát, hogy a Szövetséges Ellenőrző Bizottság által megállapított határidőig teljes egészében és épségben visszaszolgáltatja a Szovjetuniónak, Csehszlovákiának, Jugoszláviának, valamint az összes Egyesült Nemzeteknek mindazokat az anyagi javakat, amelyek állami, társadalmi vagy magántulajdont képeztek, azaz gyári berendezéseket, mozdonyokat, vasúti kocsikat, történelmi emlékeket, muzeális értékeket és minden egyéb vagyont, amit a háború folyamán az Egyesült Nemzetek területéről Magyarországra szállítottak; hogy hadizsákmányként a szövetségesek rendelkezésére bocsátja a Magyarország területén levő német katonai tulajdont, és a Szövetséges Ellenőrző Bizottság kezelésébe adja át az összes egyéb német tulajdont; hogy pénzben, áruban és szolgáltatásokban mindazt a szövetségesek rendelkezésére bocsátja, amire a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnokságnak funkciója teljesítése közben szüksége lehet.

A fegyverszüneti egyezmény 300 millió dollár értékben jóvátétel fizetésére kötelezte Magyarországot, amelyet hat év alatt kell törleszteni áruszállítások formájában. A 300 millió dollárból 200 millió

a Szovjetuniót illetve meg (ebből 65,7 milliót később a szovjet kormány elengedett), 100 millió pedig Csehszlovákiát és Jugoszláviát.

Az egyezmény kötelezte Magyarországot az összes fasiszta pártok és szervezetek feloszlatására. Intézkedett a Szövetséges Ellenőrző Bizottság felállításáról, amely a Németország elleni hadműveletek befejezéséig a Szövetséges (Szovjet) Főparancsnokság vezetése alatt áll. Hatályon kívül helyezte a bécsi döntéseket. A fegyverszüneti egyezményhez csatolt függelék az egyes pontok végrehajtásának módjairól rendelkezett. Az egyezmény az aláírással egyidejűleg lépett hatályba.

A fegyverszüneti egyezmény feltételei, amelyek Magyarország háborús szerepének, a fasiszta Németország oldalán vívott háborújának következményei voltak, bár kétségtelenül súlyos terheket róttak az ország lakosságára, egészében méltányosak voltak. Az egyezmény gyors aláírása hozzájárult az új demokratikus kormány helyzetének megszilárdításához, mert az első lépést jelentette annak a nemzetközi elszigeteltségnek a feloldására, amelybe az ellenforradalmi rendszer kül- és belpolitikája taszította az országot, s ezzel megnyitotta az utat Magyarország szuverenitásának helyreállítása előtt, olyan helyzetben, amikor Budapesten és az ország nyugati területein még folyt a küzdelem a német megszállók és nyilas bérenceik ellen.

Az ország teljes felszabadítása a németek makacs és esztelen ellenállása következtében még közel három hónapot vett igénybe. A szovjet hadsereg magyarországi hadműveleteinek eredményeként 1945. február 13-án felszabadult Budapest, és április 4-én befejeződött hazánk teljes felszabadítása. Alig egy hónappal később a fasiszta Németország feltétel nélkül kapitulált. A második világháború Európában véget ért.

Magyarország népétől hatalmas áldozatokat követelt a háború. Majdnem félmillió ember veszítette életét a frontokon, a koncentrációs és haláltáborokban. S akiknek sikerült átvészelnük a háború megpróbáltatásait, szenvedtek a háborús pusztítás gazdasági következményeitől. A visszavonuló német és nyilas csapatok kirabolták és nagyrészt romba döntötték az országot. Az üzemekből Németországba hurcolták a legértékesebb gépeket és nyersanyagokat. Duna- és Tisza-hídjainkat egytől-egyig felrobbantották. Elpusztult 1704 közúti híd. Az Államvasutak 68 000 vasúti járművéből 48 000-et elraboltak.

Teljesen megsemmisült vagy súlyosan megsérült 120 000 lakóház. Az ország területén alig volt üzem vagy bánya, amely termelőképes lett volna. Budapesten a közművi berendezések nagy része elpusztult, a villamosvezetékek 98 százaléka megsemmisült. Az ország mezőgazdasága is súlyos károkat szenvedett. Szarvasmarha-állományunk közel 1,5 millióval, sertésállományunk 2 millióval, lóállományunk félmillióval, baromfiállományunk pedig 18 millióval csökkent. A második világháborúban elpusztult a magyar nemzeti vagyon 40 százaléka. Ide juttatta az országot az ellenforradalmi rendszer negyedszázados külpolitikája, amely még saját céljait tekintve is tökéletes csődhez vezetett: a fasiszta Németország segítségével szerzett területek biztosítása és az ellenforradalmi rendszer minden áron való fenntartása érdekében belevitte az országot egy olyan háborúba, melynek eredménye a rendszer összeomlása, a megszerzett területek elvesztése lett.

A határok kérdésében a Magyarországgal kötött fegyverszüneti szerződés leszögezte, hogy a Szövetséges Hatalmak nem ismerik el a tengelyhatalmak döntőbíráskodása, valamint a Csehszlovákia, illetve Jugoszlávia elleni agresszióban való részvétel alapján létrehozott területi változásokat, és az 1937-es határookra való visszavonulást írta elő. A szövetségesek álláspontja az antifasiszta háború követelményeiből és Magyarország háborús szerepéből következett. A fasiszmus felett aratott győzelem természetes folyománya volt, hogy az agresszió következményeit is fel kell számolni. S ebbe beletartozott Magyarország háborús felelőssége is. A szövetségesek a háború folyamán több ízben kijelentették, hogy háborús céljaik közé tartozik Csehszlovákia és Jugoszlávia szuverenitásának helyreállítása, hogy nem ismernek el semmiféle olyan területi változást, amely nem az érdekelt felek kölcsönös megállapodása alapján jött létre, hanem a tengelyhatalmak diktátumának és agressziójának eredménye volt, továbbá, hogy a területi kérdésekben a fenti alapelveken túl szövetségi kötelezettségeik is befolyásolják álláspontjukat.

A háború alatt bizonyos mértékig nyitott volt Erdély kérdése, mert Magyarország és Románia a háború kezdetétől egyaránt a tengelyhatalmak táborába tartozott. Ez nem volt titok sem a magyar, sem a román kormányok előtt. Mint láttuk, a Romániával kötött fegyverszüneti szerződés nem zárta ki teljesen azt a lehetőséget, hogy

a békeszerződés kisebb területi módosításokat eszközöljön Magyarország javára az 1937-es román–magyar határhoz képest. Ez is alá volt rendelve azonban az antifasiszta háború követelményeinek. Az a különböző szerep, amelyet a két ország a háború utolsó szakaszában betöltött, lényegében ezt a lehetőséget is semmissé tette. Románia a háború utolsó nyolc hónapjában fegyveresen küzdött a szövetségesek oldalán, Magyarország pedig nem szakadt el a fasiszta Németországtól. Ezért nemigen lehetett kétséges a háború végén, hogy a békeszerződés nem fog Magyarország szempontjából kedvező döntéseket hozni. S valóban, az 1947. február 10-én aláírt párizsi békeszerződés az 1937-es magyar határokat állította vissza azzal a módosítással, hogy a pozsonyi hídfőnél három újabb községet ítelt Csehszlovákiának.

Az 1947-es párizsi békeszerződéseknek az antifasiszta háború lezárása volt a feladatuk, s ezért a területi kérdésekben a Magyarországgal kötött békeszerződés sem vette figyelembe azokat a változásokat, amelyek a felszabadulás után nálunk is végbementek. Magyarország – csakúgy mint a szomszédos államok – elindult a népi demokratikus fejlődés útján. Népünk boldogulása, jövője szempontjából nem a határok kérdése, hanem az új társadalom felépítésére a felszabadulás által teremtett lehetőség volt a döntő. Az ország felszabadulása egyet jelentett azzal, hogy összeomlottak a társadalmi haladást gátló konstrukciók, szétzúzódtak a feudális maradványokkal terhelt tőkés társadalmi viszonyok, amelyeknek időn túli fennmaradásában, mint láttuk, nem kis szerepet játszottak a történelmi Magyarország illúziójának fenntartására irányuló, közel egy évszázados erőfeszítések. A felszabadulás óta megtett út döntő bizonyosságot szolgáltatott népünknek, hogy egy nemzet virágzása, társadalmi, gazdasági felemelkedése nem a terület nagyságától függ.

A faszizmus felett aratott győzelem, az új társadalmi viszonyok kialakítása hazánkban és a szomszédos országokban, lehetőséget adott arra, hogy a múlt örökségét, a nemzetiségek elnyomásából, a területi követelésekből és a status quo féltéséből fakadó kölcsönös sérelmeket és indulatokat leküzdve, a Duna-medence népei kialakíthassák együttélésük új formáit, az azonos társadalmi átalakulás és a közös szocialista jövő alapján.

A FORRÁSOKRÓL ÉS A FONTOSABB IRODALOMRÓL

LEVÉLTÁRI FORRÁSOK

Az ellenforradalmi korszak külpolitikájának feltárásához alapvető forrás az *Országos Levéltár külügyminisztériumi anyaga*. (OL Küm.) Munkámhoz elsősorban a külügyminisztérium diplomáciai iratanyagát használtam fel. (OL Küm. res. pol., pol., számjel.) Különösen részletesen tanulmányoztam az 1939–1944-es évekből származó okmányokat. Nehézségeket okozott, hogy a külügyminisztériumi iratanyag hiányos. Nagyon kevés okmány maradt fenn az ellenforradalom hatalomra jutásának időszakából. A húszas évekből alig található számjeltávirat. Elpusztultak vagy eltűntek fontos jelentések, tárgyalási jegyzőkönyvek az egész bethleni időszakból. Igen hiányos a háborús évekre vonatkozó iratanyag is. 1944-ben, a megszállás napjaiban majdnem minden olyan iratot, amely a németek szemében kompromittáló lehetett, megsemmisítettek. Nagyon sok anyag pusztult el az ostrom idején. A német megszállás idejéből kevés, a nyilas uralom időszakáról pedig szinte semmiféle külügyi anyag nem áll rendelkezésünkre. A hiányokat részben pótolni lehetett más levéltári állagokból vagy forrásértékű feldolgozásokból. Ezek közül elsősorban az Országos Levéltárban őrzött *Szent-Iványi-kéziratot* kell megemlíteni. Szent-Iványi Domokos miniszterelnökségi államtitkár gróf Teleki Pál utasítására hozzákezdett azoknak a külügyi okmányoknak az összegyűjtéséhez, amelyek a békekonferencián a magyar külpolitika igazolásául szolgálhattak. Elsősorban német–magyar vonatkozású iratokról volt szó. Ezek felhasználásával írta meg „A trianoni Magyarország külpolitikája” c. munkáját, amelynek kézirata megmaradt. A munka voltaképpen rövid összekötő szövegekkel az összegyűjtött külügyi okmányok szó szerinti másolatait tartalmazza. Forrásértéke azért jelentős, mert a közölt iratok tetemes részének eredetije megsemmi-

sült. A kézirat megbízhatósága a fennmaradt okmányok alapján hitelesíthető.

Kellő forráskritikával hasznosan forgatható – különösen olasz–magyar vonatkozásban – az OL Küm. Szabó László *iratai* c. gyűjtemény. Szabó László, aki majd egy évtizedig római magyar katonai attasé volt, s barátja az olasz diktátornak, Mussolinival folytatott tárgyalásairól, olaszországi különleges megbízatásairól sok értékes feljegyzést készített és őrzött meg.

Az Országos Levéltár nem külügyminisztériumi állagaiból a külpolitika szempontjából is nélkülözhetetlenek a *Minisztertanácsi jegyzőkönyvek*. Sajnos ez sem teljes, s amellet főleg a háborús évek minisztertanácsi jegyzőkönyveinek forrásértéke csekély. Ismeretes, hogy Bárdossy miniszterelnöksége idején sok fontos jegyzőkönyvet meghamisítottak. A Kállay-kormány alatt pedig a lényeges külpolitikai kérdésekről vagy csak a szűkebb kabinet tárgyalt, vagy még az sem. A döntések Horthy, Kállay és az ún. titkos tanácsosok bizalmas megbeszélésein születtek. Jól hasznosíthatók a *Bethlen-iratok*, a *Kozma-iratok*, amelyeket ugyancsak az Országos Levéltárban őriznek, valamint a különleges szempontok szerint a háborús bűnösök pere idején összeállított iratgyűjtemények, mint a *Szálasi-per* és a *Bárdossy-per* anyaga.

Egy korszak külpolitikáját megközelítő hűséggel rekonstruálni – különösen, ha kis országról van szó – csak úgy lehet, ha a hazai levéltári források mellett mód van olyan hatalmak diplomáciai iratainak tanulmányozására, amelyekkel az illető ország a tárgyalt korszak egy-egy periódusában szoros külpolitikai kapcsolatban állt, vagy amelyek jelentősen befolyásolták külpolitikájának irányát, célját, sőt nem ritkán a taktikai lépéseket is. A kutató ma abban a szerencsés helyzetben van, hogy a magyar vonatkozású *angol, német és olasz külügyi okmányok* eredetiben vagy okmánykiadványok révén megismerhetők. Az angol kormány az elmúlt években az 50 éves levéltári zárlatot 30 évre csökkentette, így az angol külügyminisztérium magyar vonatkozású anyaga is kutatható 1937-ig (*Public Record Office. Foreign Office. 371. Hungary 1919–1937.*) Az iratokat módomban volt áttekinteni Londonban. Az angol dokumentumok elsősorban az ellenforradalmi rendszer hatalomra jutásának és konszolidációjának történetéhez nyújtanak rendkívül fontos adatokat.

Nagyon értékesek a gazdasági világválság időszakára vonatkozó iratok is.

A német külügyminisztérium iratai – mint ismeretes – 1945-ben a Szövetséges Hatalmak birtokába kerültek. Az iratokról készült mintegy hárommillió mikrofilmfelvétel amerikai, illetve angol levéltárakban áll a kutatók rendelkezésére. A magyar vonatkozású német külügyi okmányok kisebbik részét Londonban (*Public Record Office. German Foreign Ministry*), nagyobb részét a Ránki György gyűjtése alapján készített és az Országos Levéltárban, valamint a Történettudományi Intézetben tárolt mikrofilmtekercsekről dolgoztam fel. A német diplomáciai okmányok – különösen az 1933 után keletkezettek – nemcsak a német–magyar kapcsolatok feltárása, hanem a második világháború alatti magyar külpolitika egészének megértése szempontjából is nélkülözhetetlen források. A német külügyi anyagban ugyanis nemcsak a tárgyalási jegyzőkönyvek, a jegyzékváltások, a követi jelentések maradtak meg eredetiben, de a német alapossággal megszervezett náci külügyi szolgálat és kémiszolgálat mindenre kiterjedő figyelme folytán a magyar kormányok szinte valamennyi döntéséről, a politikai erőviszonyok alakulásáról stb. készített feljegyzések is. 1944-re vonatkozóan szinte egyedüli forrásunk a német diplomáciai iratanyag.

A szomszédos országok külügyi okmányainak ismerete ugyancsak nagyon fontos lenne. Ezek azonban a csehszlovák külügyminisztérium iratainak kivételével nem kutathatók. A Magyarországgal kapcsolatos csehszlovák dokumentumok egy részét (1937–1939) a Csehszlovák külügyminisztérium levéltárában átnéztem. (*Archiv ministerstva zahraničních věci.*)

FORRÁSKIADVÁNYOK

E helyen csak azokat a forráskiadványokat említem, amelyek egy-egy ország külpolitikájának hosszabb periódusait fogják át, s bázisul szolgálnak a két világháború közötti és a második világháború alatti nemzetközi kapcsolatok történetének tanulmányozásához. A német külügyminisztérium iratainak publikálásához – négy sorozatban – 1948-ban kezdett hozzá egy angol, amerikai és francia történészekből

álló bizottság. A sorozat címe: „Documents of German Foreign Policy 1918–1945.” A C-sorozat (1935–1937) eddig megjelent 6 kötetét és a D-sorozat (1937–1945) 13 kötetét eredményesen használtam munkámhoz. A kitűnően szerkesztett kiadványsorozat igen sok fontos okmányt tartalmaz Magyarországról is, de mivel alapvető célja az egész német külpolitika megvilágítása, csak azoknak a magyar vonatkozású iratoknak egy részét publikálja, amelyek egy-egy fontos nemzetközi eseményhez kapcsolódnak. A kötetek ezért számunkra elsősorban nem a magyar vonatkozású iratok miatt jelentősek, hanem mert keresztmetszetét adják Németország közép-európai politikájának, s legalább részben pótolják azt a hiányt, amit a szomszédos országok külügyi dokumentumainak hozzáférhetetlensége okoz. A sorozattal kapcsolatban meg kell jegyezni azt is, hogy mint minden okmánykiadvány, ez is válogatás.

Fontos német okmányokat tartalmaznak azok a kötetek, amelyekben a háborús bűnösök nürnbergi perének anyagát tették közzé: „Procès des Grands Criminels de Guerre devant le Tribunal Militaire International.” Nürnberg 1946–1949.; „Trials of War Criminals before the Nuernberg Military Tribunals.” Washington 1946–1949.; „Nazi Conspiracy and Aggression.” Office of United States Chief of Counsel for Prosecution of Axis Criminality. Washington 1946. Azoknak a német okmányoknak egy részét, amelyek a szovjet hadsereg kezébe kerültek, a Szovjetunió külügyminisztériuma adta ki. A kétkötetes kiadvány magyarul is megjelent. („Okmányok és adatok a második világháború előzményeihez.” Budapest 1949.) A német külügyminisztérium legfontosabb magyar vonatkozású okmányait gyűjtötték egy kötetben össze a Történettudományi Intézet munkatársai. A kötet, amely az egész náci korszak egy országgal kapcsolatos iratait tartalmazza, a maga nemében egyedülálló. („A Wilhelmstrasse és Magyarország. 1943–1944.” Összeállította, sajtó alá rendezte és a bevezető tanulmányt írta: *Ránki György, Pamlényi Ervin, Tilkovszky Loránt, Juhász Gyula*. Kossuth Könyvkiadó 1968.)

Jelentős segítséget ad a magyar külpolitika feltárásához az az okmánykiadvány-sorozat, amelyben az olasz külügyminisztérium két háború közötti dokumentumait tették közé, annál inkább, mert az olasz dokumentumok levéltári kutatására nincs mód, s mert nemcsak a harmincas évek, hanem az első világháborút követő évtized okmá-

nyait is kiadták: „I documenti diplomatici italiani” (6^a, 7^a, 8^a, 9^a Serie. 1917–1943.) Roma 1956–1965. Az angol külügyminisztérium ugyancsak közzétette válogatott diplomáciai iratait: „Documents on British Foreign Policy. 1919–1939.” London 1947–1966. Amióta Angliában a kutatási zárlat 30 évre csökkent, elsősorban a harmadik sorozat (1938–1939) értékes a történész számára. Mind a három sorozatban található – bár csekély számban – magyar vonatkozású okmány is. A francia külügyminisztérium a „Documents Diplomatiques Français 1932–1939” (Paris 1963–1966.) c. sorozatban adta ki okmányait. A válogatás magyar vonatkozású iratai elenyészőek és nem túl jelentősek.

A szocialista országok közül elsőnek Magyarországon indult meg a második világháború előzményeit megvilágító külügyi okmányok kiadása. Az MTA Történettudományi Intézete 1952-ben kezdett hozzá ehhez a munkához. A kiadványsorozat címe: „Diplomáciai iratok Magyarország külpolitikájához. 1936–1945.” A sorozat szerkesztője *Zsigmond László*. Az eddig megjelent kötetek: I. „A Berlin–Róma tengely kialakulása és Ausztria annexiója. 1936–1938.” Összeállította és sajtó alá rendezte *Kerekes Lajos*. Akadémiai Kiadó 1962.; II. „A müncheni egyezmény létrejötte és Magyarország külpolitikája 1936–1938.” Összeállította és sajtó alá rendezte *Ádám Magda*. Akadémiai Kiadó 1965.; IV. „Magyarország külpolitikája a második világháború kitörésének időszakában 1939–1940.” Összeállította és sajtó alá rendezte *Juhász Gyula*. Akadémiai Kiadó 1962. Végül e helyen emlitem meg *Halmossy Dezső* „Nemzetközi szerződések 1918–1945” (Közgazdasági és Jogi Kiadó 1966.) c. okmánygyűjteményét, amely az 1918–1945 között keletkezett legfontosabb nemzetközi politikai szerződéseket tartalmazza.

ÖSSZEFOGLALÓ MUNKÁK

Magyarország 1919–1945 közötti történetének első modern szintézise a „Magyarország története” (Gondolat Kiadó 1964.) II. kötetében található *Berend T. Iván* és *Ránki György* tollából. Ugyancsak ők írták meg a Horthy-korszak gazdaságtörténetét: „Magyarország gazdasága az első világháború után 1919–1929.” Akadémiai Kiadó

1966.; „Magyarország a fasiszta Németország »életterében«. 1933–1939.” Közgazdasági és Jogi Kiadó 1960.; „Magyarország gyáripára a második világháború előtt és a háború időszakában. 1933–1944.” Akadémiai Kiadó 1958. Könyvem gazdasági vonatkozásait elsősorban az ő műveiből merítettem.

Hatalmas, főleg a külpolitikát érintő tényanyagával tűnik ki a neves angol történész, *C. A. Maccartney* „October Fifteenth, a history of modern Hungary, 1929–1945” (Edinburgh 1956, 1961.) c. kétkötetes munkája. Sajnálatos, hogy az a nagy és alapos adatgyűjtés, amely a szellemesen megírt munka alapját képezi, a szerző kezében arra szolgált, hogy mentségeket találjon a horthysta külpolitika számára, szinte az összeomlásig.

IRODALOM AZ EGYES FEJEZETEKHEZ

Az I. fejezethez

Okmánykötetek: Az ellenforradalmi rendszer hatalomra jutásának és konszolidációjának történetéről szemelvényyszerű áttekintést ad az „Iratok az ellenforradalom történetéhez 1919–1945” c. sorozat három kötete. Szerkesztette és a bevezető tanulmányokat írta *Nemes Dezső*. A kötetek forrásanyagát összeállította és a szerkesztésben részt vett *Karsai Elek*. (I. „Az ellenforradalom hatalomra jutása és rémuralma Magyarországon. 1919–1921.” Szikra 1956.; II. „A fasiszta rendszer kiépítése és a népnymor Magyarországon. 1921–1924.” Szikra 1956.; III. „Az ellenforradalmi rendszer gazdasági helyzete és politikája Magyarországon. 1924–1926.” Kossuth Könyvkiadó 1959.) A békekonferencia és a trianoni békeszerződés előzményeinek megismeréséhez hasznos segítséget nyújtottak az alábbi forráskiadványok: „A History of the Peace Conference of Paris.” I–III. köt. Ed. H. W. V. Templerly. London 1920.; „Papers and Documents Relating to the Foreign Relations of Hungary.” I–II. köt. Ed. Francis Deák, Dezső Ujváry. Budapest 1939, 1946. Az utóbbi – egyébként kiválóan szerkesztett – kiadvány sajtó alá rendezése a második világháború előestéjén kezdődött meg. Feladata a magyar revíziós követelések jogosságának bizonyítása volt, s ezért a válogatás nem mentes elfogultság-

tól. A korszak kutatói mégsem nélkülözhetik, mert az 1919–1920-as évek magyar külügyi dokumentumainak jó része másutt nem lelhető fel. Az első fejezethez a külpolitika története szempontjából is hasznosítható a fehérterrorista Prónay Pál naplója („A határban a Halál kaszál . . . Fejezetek Prónay Pál naplójából.” Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Szabó Ágnes és Pamlényi Ervin. Kossuth Könyvkiadó 1963.), valamint „Páter Zadravecz titkos naplója” (Szerkesztette és a bevezető tanulmányt írta Borsányi György. Kossuth Könyvkiadó 1967.).

Feldolgozások: 1918–1919 külpolitikájához alapvető L. Nagy Zsuzsa „A párizsi békekonferencia és Magyarország 1918–1919” (Kossuth Könyvkiadó 1965.) c. könyve, amely igen nagy forrásanyagra támaszkodva, megbízhatóan kalauzolja az olvasót az 1918–1919-es forradalmak bonyolult nemzetközi viszonyaiban és külpolitikai problémáiban. Az ellenforradalom hatalomra jutásának történetéről – bár sok belpolitikai összefüggést tártak már fel a korszak kutatói –, kiváltképp nemzetközi vonatkozásairól voltaképpen keveset tudtunk Ránki György „A Clerk-misszió történetéhez” (Történelmi Szemle, 1967. 2. sz.) c. tanulmányának megjelenéséig. A szerző, abból a helyes felismerésből kiindulva, hogy 1918–1919 az az időszak volt, amikor a nemzetközi erőviszonyok közvetlen befolyást gyakoroltak az ország belpolitikájának alakulására, szerény címet viselő tanulmányában az ellenforradalmi rendszer megszületésének hiteles történetét írta meg. A revíziós külpolitika megalapozásának társadalmi hátteréhez, annak megvilágításához, miért gyakorolhatott a revíziós propaganda oly mély hatást a magyar társadalom széles rétegeire, különösen értékesek Hanák Péter „A magyar nacionalizmus néhány problémája a századforduló idején” (Történelmi Szemle, 1960. 2–3. sz.) c. tanulmányában kifejtett gondolatok, valamint Bibó István esszéi: „A kelet-európai kisállamok nyomorúsága” (Budapest 1946.) és „Eltorzult magyar alkat, zsákutcás magyar történelem” (Budapest 1948.). Sokoldalúan világítja meg a magyar nacionalizmus történetét és a nacionalista ideológia hatását a Horthy-korszakban „A magyar nacionalizmus kialakulása és története” (Kossuth Könyvkiadó 1964.) c. tanulmánykötet. Az 1919–1926 közötti időszak egy-egy fontosabb külpolitikai problémáját tárja fel G. Soós Katalin „A nyugat-magyarországi kérdés” (Akadémiai Kiadó 1962.), valamint Sz. Ormos Mária „Ma-

gyarország belépése a Nemzetek Szövetségébe" (Századok, 1957. 1–4. sz.) és „Az 1924. évi magyar államkölcsonök megszerzése" (Akadémiai Kiadó 1964.) c. tanulmánya.

A II. fejezethez

Okmánykötetek: Az 1927–1931. évek válogatott külügyi dokumentumait tartalmazza *Karsai Elek* „A magyar ellenforradalmi rendszer külpolitikája. 1927. január 1–1931. augusztus 24." (Kossuth Könyvkiadó 1967.) c. könyve.

Feldolgozások: A Bethlen-korszak ún. aktív külpolitikájának első feldolgozása *Nemes Dezső* „A Bethlen-kormány külpolitikája 1927–1931-ben" (Kossuth Könyvkiadó 1964.) c. monográfiája. Magyarország helyzetéről a gazdasági világválság alatt jó összegezést ad „Az 1929–1933. évi gazdasági világválság hatása Magyarországon" címmel *Incze Miklós* szerkesztésében megjelent tanulmánykötet (Budapest 1955.). 1931–1932 politikai történetét – amely az utóbbi időkig szinte fehér folt volt történetírásunkban – *Márkus László* monográfiája tárja fel: „A Károlyi Gyula-kormány bel- és külpolitikája" (Akadémiai Kiadó 1968.). Márkus könyve elemzi a bethleni kormányzati rendszer bukásának külpolitikai okait is, és megnyugtatóan vázolja a Károlyi-kormány külpolitikáját, bár nem részletezi azt. E tekintetben viszont *Sz. Ormos Mária* „Franciaország és a keleti biztonság 1931–1936" c. disszertációja nyújt részletes tájékoztatást. Ez a remek munka azért is nagy érdeklődésre tarthat számot, mert a közép-európai problémákat egyetemes történeti összefüggések alapján vizsgálja, s ez a magyar külpolitika néhány vonatkozásában is új eredményekre vezetett. Az osztrák–magyar viszonyokról *Kerekes Lajos* gondos tanulmányában olvashatunk érdekes részleteket, amelyben a Heimwehr-mozgalom olasz és magyar kapcsolatait tárja fel. („Olaszország, Magyarország és az osztrák Heimwehr-mozgalom. 1920–1930." Történelmi Szemle, 1961. 2. sz.)

A III. fejezethez

Okmánykötetek: Azokat a forráskiadványokat, amelyek 1933–1939 történetéhez kapcsolódnak, jórészt felsoroltam már. Magyar szempontból is sok értékes adatot tartalmaz *Ciano* olasz külügyminiszter naplója és diplomáciai iratainak gyűjteménye. (*Galeazzo Ciano: „Diary.”* I–II. köt. [1937–1943.] London 1952.; „Ciano’s Diplomatic Papers.” London 1948.) Fontos magyar okmányokat tett közzé *Karsai Elek* „Iratok a Gömbös–Hitler találkozó történetéhez” (Akadémiai Kiadó 1962.) c. publikációja.

Feldolgozások: Az egész időszak külpolitikáját átfogó monográfia eddig még nem jelent meg. Egy-egy külpolitikai problémáról viszont kitűnő könyvek és tanulmányok állnak rendelkezésünkre. A Gömbös-, Darányi- és Imrédy-kormányok egész problematikáját, a belpolitikai erőviszonyok alakulásának a külpolitikára gyakorolt hatását segít megértenünk *Kónya Sándor* „Gömbös kísérlete totális fasiszta diktatúra megteremtésére” c. könyve (Akadémiai Kiadó 1968), *Lackó Miklós:* „Nyilasok, nemzetiszocialisták. 1935–1944” (Kossuth Könyvkiadó 1966.) c. úttörő munkája a magyar szélsőjobboldali mozgalmakról, valamint *Sipos Péter* disszertációja, melynek címe: „Imrédy Béla miniszterelnöksége és a Magyar Megújulás Pártja létrejötte.” A római hármas egyezmény történetével foglalkozik *Ránki György* „A római hármas egyezmény és a német külpolitika” (Századok, 1961. 4–5. sz.) c. tanulmánya. A marseille-i gyilkosság magyar vonatkozásait *Sz. Ormos Mária* „Merénylet Marseille-ben” (Kossuth Könyvkiadó 1968.) c. könyve tárja fel. Ausztria német annexiójáról *Kerekes Lajostól* olvashatunk értékes feldolgozást: „Anschluss 1938.” (Akadémiai Kiadó 1963.) Magyarország külpolitikáját a kisantant-országokkal kapcsolatban és részvételét a Csehszlovákia elleni agresszióban *Ádám Magda* dolgozta fel részletesen („Magyarország és a kisantant a harmincas években”. Akadémiai Kiadó 1968.). Magyarországnak a Csehszlovákia elleni agresszió idején tanúsított magatartásáról fontos összefüggéseket világít meg *Ránki György* „Adatok a magyar külpolitikához a Csehszlovákia elleni agresszió idején” (Századok, 1959. 1–2. sz.) c. tanulmánya, valamint *Kis Aladár* „Magyarország külpolitikája a második világháború előestéjén” (Kossuth Könyvkiadó 1963.) c. könyve.

A IV. és V. fejezethez

A második világháború történetével foglalkozó könyvtárnyi okmánygyűjtemény, visszaemlékezés és feldolgozás közül csak a legfontosabb vagy legfrissebb magyar vonatkozású műveket említem meg.

Okmánykötetek: A korábban már felsorolt dokumentumköteteken kívül a legjelentősebbek: „Sztálin üzenetváltása az Egyesült Államok és Nagy-Britannia kormányfőivel 1941–1945.” I–II. köt. Kossuth Könyvkiadó 1958.; „The Conferences at Malta and Yalta 1945.” United States Department of State. Washington 1955. Magyar vonatkozásban is sok adatot tartalmaz: „Kriegstagebuch des Oberkommandos der Wehrmacht 1940–1945” 1–4. köt. Frankfurt am Main 1965.; *Franz Halder*: „Kriegstagebuch.” 1–2. köt. Stuttgart 1962–1963. Magyarország második világháborús szerepéhez fontos okmányokat közöl a „Horthy Miklós titkos iratai” (Kossuth Könyvkiadó 1963.) c. kiadvány, amely a szovjet hadsereg kezébe került kormányzói kabinetiroda 88 iratát teszi közzé (Szerkesztette *Szinai Miklós* és *Szücs László*). A Szovjetunióból visszajuttatott eredeti iratsomó tartalmazott egy értékes okmányt a bácskai vérengzés felelőseinek hadbíró-sági peréről. Ez az irat a fenti kötetből hiányzik. Közli viszont a „Magyarország és a második világháború” c. gyűjtemény (Összeállította *Ádám Magda*, *Juhász Gyula*, *Kerekes Lajos*. Kossuth Könyvkiadó 1959.). A magyarországi zsidókérdéssel kapcsolatos német okmányokat fotomásolatban teszi közzé *Randolph Braham* kétkötetes dokumentumgyűjteménye: „The destruction of Hungarian Jewry” (New York 1964.). A magyar iratokat a „Fegyvertelenül álltak az aknamezőkön” 2 kötete (Szerkesztette: *Karsai Elek*. Budapest 1962.) és a „Vádirat a náciizmus ellen” 3 kötete tartalmazza (Szerkesztette *Karsai Elek* és *Benesovszki Ilona*. Budapest 1960–1967.). A debreceni ideiglenes nemzetgyűlés és kormány megszületésének krónikája a „Debreceni Feltámadás” c. kiadvány (Szerkesztette *Radó Antal*. Budapest 1947.). E helyen teszek említést két érdekes, de műfajilag a fentiekől eltérő könyvről. Ezek: *Saly Dezső* „Szigorúan bizalmas” (Budapest 1945.) c. összeállítása, amely a cenzúra miatt a háború alatt a sajtóból ki-maradt cikkeket és híryanagyokat tartalmazza, valamint *Szirmai Dezső* „Fasiszta lelkek” (Budapest 1946.) c. könyve, amely egy psi-

chológus feljegyzéseit tartalmazza a magyar háborús bűnösökkel a börtönben folytatott beszélgetéseiről.

Emlékiratok: A gazdag második világháborús memoáriródalomból itt csak azokat említem, amelyeket egykori magyar politikusok írtak, vagy kifejezetten magyar vonatkozásúak: *Nicolas Horthy:* „Ein Leben für Ungarn.” Bonn 1964.; *Nicholas Kállay:* „Hungarian Premier. A personal account of a nation's struggle in the Second World War.” New York 1954.; *Antal Ullein-Reviczky:* „Guerre Allemande, paix Russe.” Neuchâtel 1947.; *Stephen D. Kertész:* „Diplomacy in a Whirlpool.” Notre-Dame 1953.; *Adonyi Ferenc:* „A magyar katona a második világháborúban. 1941–1945.” Klagenfurt 1954.; *Kisbarnaky-Farkas Ferenc:* „A Tatárhágó visszanéz.” Buenos Aires 1955. Az emigrációs irodalom marxista kritikáját *Ránki György* „Emlékiratok és valóság Magyarország második világháborús szerepéről” (Kossuth Könyvkiadó 1964.) c. könyvében találhatjuk. Ránki könyvének megjelenése után látott napvilágot *Hennyey Gusztávnak* – a Lakatos-kormány külügyminiszterének – visszaemlékezése: „Magyar erőfeszítések a második világháború befejezésére” (Köln 1965.). Hennyey egyetlen dolgot tart szükségesnek bizonyítani írásában, mégpedig azt, hogy Magyarország az 1944 októberi fegyverszüneti tárgyalásokkal nem szegte meg a Németországhoz fűződő szövetségi hűség követelményeit. A felsorolt emlékiratoktól teljesen eltérő szemléletű az egykori honvédelmi miniszter, *Nagybaczoni Nagy Vilmos* „Végzetes esztendő” (Budapest 1945.) c. visszaemlékezése, amely fontos külpolitikai és katonai okmányokat tartalmaz. Végezetül utalok *John Flournoy Montgomery* „Hungary the Unwilling Satellite” (New York 1947.) c. memoárjára. Montgomery, aki 1940–1941-ben az Egyesült Államok budapesti követe volt, főleg az amerikai–magyar kapcsolatokról mond el érdekes mozzanatokat.

Feldolgozások: A negyedik fejezetet Teleki-monográfiám alapján készítettem el. (*Juhász Gyula:* „A Teleki-kormány külpolitikája. 1939–1941.” Akadémiai Kiadó 1964.) A Teleki-kormány külpolitikájának első szakaszával *Kis Aladár* említett könyve is foglalkozik, melytől véleményem több alapvető kérdésben eltér. Magyarország második világháborús történetét dolgozza fel *A. N. Puskas* szovjet történész „Венгрия в годы второй мировой войны” c. könyvében (Moszkva 1966.), sok új, szovjet archívumokban feltárt adattal. Nagy

forrásanyagra támaszkodva ismerteti az 1938–1940-ben Magyarországhoz csatolt területek nemzetiségpolitikáját *Tilkovszky Loránd* „Revízió és nemzetiségpolitika Magyarországon 1938–1941” (Akadémiai Kiadó 1967.) c. monográfiája. Újabb adatokat szolgáltat Teleki emigrációs kormány tervéhez *Borbándi Gyula* tanulmánya és iratközlése: „A Teleki–Pelényi-terv nyugati magyar ellenkormány létesítésére” (Új Látóhatár [München], 1966. 2. sz.). A Szovjetunió elleni hadba lépés történetéhez értékes mozzanatok ismertet *Kun József* „Magyarország második világháborúba való belépésének katonai vonatkozásai” (Hadtörténelmi Közlemények 1962. 1. sz.) c. dolgozata. Az angol–amerikai hadüzenet részletes feldolgozását adja *Juhász Gyula* „Magyarország hadba lépése Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok ellen” (Történelmi Szemle, 1965. 1. sz.) c. tanulmánya. A magyar ellenállási mozgalom kibontakozását dolgozza fel, s egyben értékes adatokat szolgáltat a Kállay-kormány külpolitikájához *Pintér István* könyve: „Magyar kommunisták harca a Hitler-ellenes nemzeti egységért” (Kossuth Könyvkiadó 1968.). Részben ennek a témának egy korábbi feldolgozása *Korom Mihály* „A fasizmus bukása Magyarországon” (Kossuth Könyvkiadó 1961.) c. munkája. Kár, hogy az értékes anyagot tartalmazó könyv szemlélete elhibázott. A német megszállás előzményeinek és történetének első alapos, magas színvonalú feldolgozása *Ránki György* „1944. március 19.” (Kossuth Könyvkiadó 1968.) c. könyve. Az 1944 októberi fegyverszüneti tárgyalások fontos mozzanatait világítja meg *C. A. Maccartney* „Ungarns Weg aus dem zweiten Weltkrieg” c. cikke és forrásközlése (Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte, 1966. 1. sz.). Ebben a szerző a fegyverszüneti bizottság Moszkvából küldött táviratait és az azokra adott válaszokat teszi közzé. A nyilas hatalomátvétel történetét *Rozsnyói Ágnes* írta meg „A Szálasi-puccs” c. könyvében (Kossuth Könyvkiadó 1962.). A debreceni ideiglenes kormány megalakuláshoz és Magyarország felszabadulásának történetéhez *Kállay Gyula* „A magyar függetlenségi mozgalom” (5. kiad. Kossuth Könyvkiadó 1965.) c. könyvét – amely az ellenállási mozgalom egész történetét áttekinti – és *Nemes Dezső* „Magyarország felszabadítása” (Kossuth Könyvkiadó 1965.) c. monográfiáját hasznosítottam.

TARTALOM

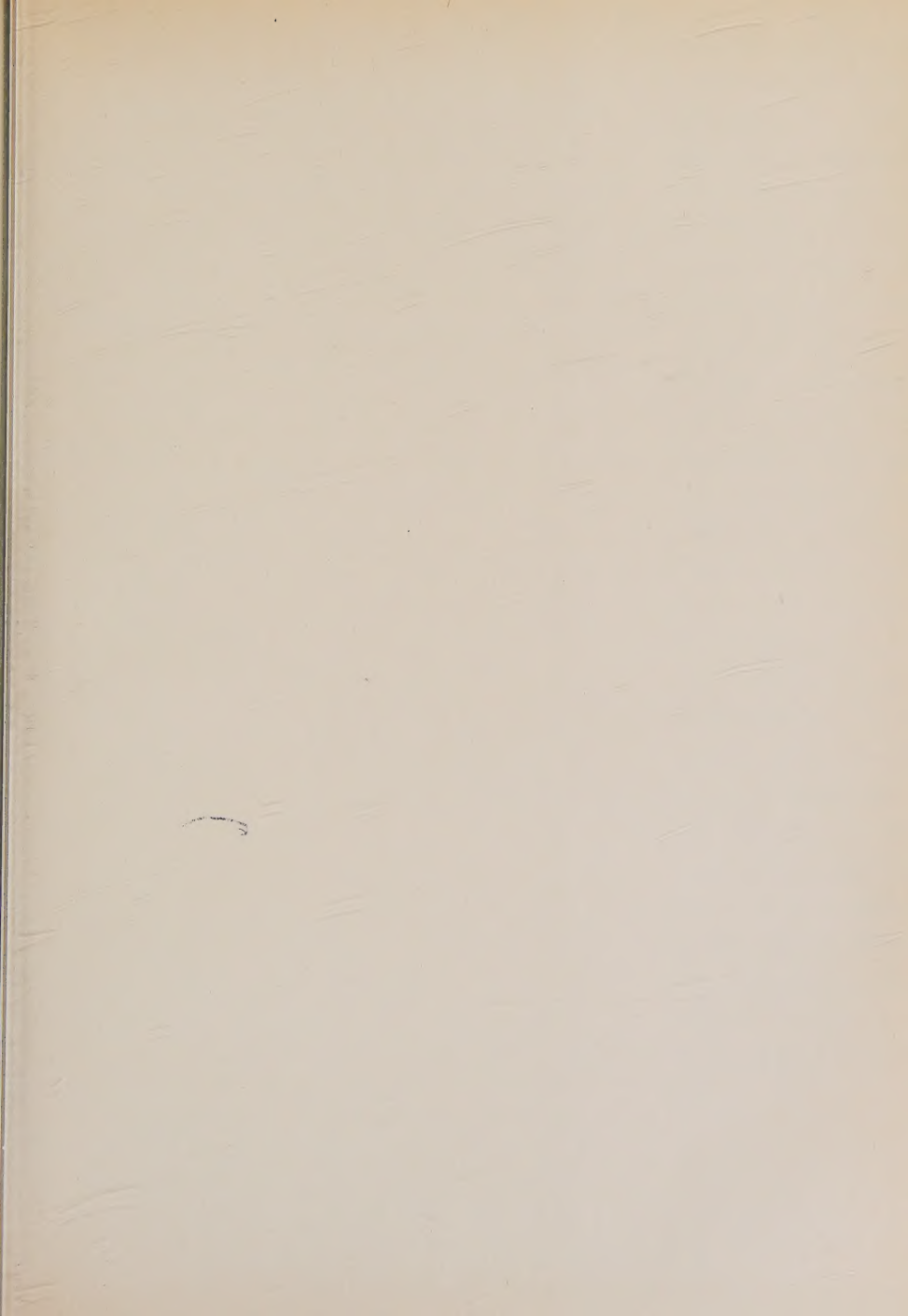
I. <i>Magyarország külpolitikája az ellenforradalmi rendszer uralomra jutása és konszolidációja idején. 1919–1926</i>	7
1. Előzmények	7
2. Az ellenforradalmi rendszer hatalomra jutásának nemzetközi körülményei	33
3. A békeszerződés. Külpolitikai tervek és kísérletek a béketárgyalásoktól a Népszövetségbe való belépésig	52
4. Konszolidáció és külpolitika	90
II. <i>Az ellenforradalmi Magyarország külpolitikai konszolidációja. A világgazdasági válság hatása a magyar külpolitikára</i>	109
1. A Bethlen-kormány „aktív” külpolitikája. 1926–1930	109
2. A világgazdasági válság hatása Magyarország nemzetközi helyzetére és külpolitikájára	125
III. <i>A Berlin–Róma tengely és Magyarország. 1933–1939</i>	141
1. A magyar külpolitika alakulása 1933–1936 között	141
2. A Darányi-kormány külpolitikája	163
3. A müncheni egyezmény és az első bécsi döntés	177
4. Magyarország részvétele Csehszlovákia teljes feldarabolásában	184
IV. <i>Magyarország külpolitikája a második világháború első szakaszában. 1939–1941</i>	199
1. A Teleki-kormány külpolitikai törekvései a világháború ki-robbanásakor	199
2. A „furesa háború” és Magyarország	209
3. A második bécsi döntés és következményei Magyarország kül-politikájában	219

4. Magyarország részvétele a Jugoszlávia elleni agresszióban	226
5. Magyarország belépése a második világháborúba	233
V. Magyarország külpolitikája a világháború második szakaszában.	
1941–1945	243
1. Magyarország fokozott részvétele a Szovjetunió elleni háborúban. Nagy-Britannia és az Amerikai Egyesült Államok hadüzenete	243
2. A Kállay-kormány külpolitikai törekvései és felemás kísérletei a háborúból való kilépésre	256
3. Magyarország német megszállása	306
4. Horthy kísérlete a háborúból való kilépésre. 1944. október 15.	324
5. A debreceni ideiglenes kormány megalakulása. A fegyverszüneti szerződés aláírása	354
A forrásokról és a fontosabb irodalomról	363

Felelős kiadó a Kossuth Könyvkiadó igazgatója. Szerkesztette: Kende László. A borító és a kötés-
terv Szántó Tibor munkája. Műszaki vezető: Szécsi Andor. Műszaki szerkesztő: Lengyel József.
A szedést 1968. X. 29-én kezdték meg. Megjelent 1969. II. 28-án, 4000 példányban. Terjedelme:
23,5 (A/5) ív. PL-12-K-6972

68.4445 Athenaeum Nyomda, Budapest - Íves magasnyomás

Felelős vezető: Soproni Béla igazgató

180

ad remissionem

egységes áttekintést ad e negyedszázad külpolitikájáról, a revíziós külpolitika kialakulásától – az ellenforradalmi rendszer uralomra jutásától és a trianoni békeszerződéstől – a felemás kiugrási kísérletek esődjéig, a külpolitika és az egész ellenforradalmi rendszer összeomlásáig. A szerző alkotói módszerét az jellemzi, hogy – a múltban nem egyszer tapasztalható leegyszerűsítés, a „kényes kérdések” megke-rülése helyett – a történelmi igazság minél teljesebb feltárására, a sokoldalú, árnyalt ábrázolásra törekszik. Műve nem a súlyos szavakkal, hanem a tények súlyával hat az olvasóra, akiben a *rádöbbenés* érzése a *ráismerés* élményéből fakad.

